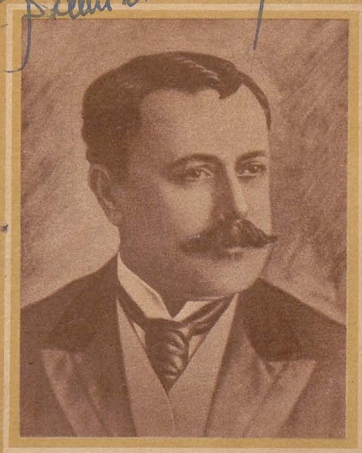

CLASICII ROMANI COMENTAȚI
SUB ÎNGRIJIREA D^{LEI} N. CARTOJAN - PROF. UNIVERSITAR

for Paulian and Lady

I. L. CARAGIALE
NUVELE, POVESTIRI,
NOTE CRITICE
Vol. I

EDIȚIA II-a COMENTATĂ

DE,

MIH. PAULIAN și T. D. MĂRUȚĂ, Profesori

I. L. CARAGIALE

I. L. Caragiale

NUVELE, POVESTIRI, NOTE CRITICE

VOL. I.

EDIȚIE COMENTATĂ DE
MIH. PAULIAN și T. D. MĂRUȚĂ

Profesori

Colegiul Național «Carol I» din Craiova

EDITURA SCRISUL ROMÂNESC

57.531.

I. L. Caragiale. Din «Opere», vol. II, ediția Zarifopol.

P R E F A Ț Ă

Am cules în două volume, aproape toată „Proza” lui Caragiale, publicată de el în Nuvele și povestiri și Momente, schițe, amintiri (Buc., ed. Minerva 1908) și o mare parte din bucățile din Schițe nouă (ed. Ade-vărul, 1910). La acestea am adăogat. În vreme de războiu, publicată în volum după moartea autorului (Reminiscențe, Buc., 1915, ed. Flacăra .

Credem că am publicat partea importantă din proza lui Caragiale,—și aceasta e esențialul. Poate se vor ivi obiecțiuni în legătură cu alegerea sau lăsarea la o parte a unor bucăți, — în asemenea împrejurări, o mică doză de subiectivism e fatală pentru oricine.

În privința textului, am luat ca bază primele ediții (Păcat... O făclie de Paște, Om cu noroc, Buc., 1892, ed. «Gutenberg» I. Göbl; Notițe și fragmente literare, Buc. 1897, Bibiloteca pentru toți, No. 121 — 122; Momente, Buc. 1901, ed. Socec; Gazeta Săteanului,— v. ed. noastră, Vol. I. pg. 84), adoptând formele mai literare din ultimile ediții, apărute în timpul vieții autorului. La nepotriviri de punctuație, în aceste ediții, am adoptat punctuația aceea care ni s'a părut mai potrivită cu exprimarea cugetării.

Ortografia Academiei.

Am anexat, la sfârșit, un vocabular. Explicarea cuvintelor în josul paginii am găsit-o nepractică, pentru motivul că sunt o mulțime de neologisme care se repetă des și trimiterea cititorului dela o pagină la alta ar îngreuija lectura.

Ținem să aducem mulțumirile noastre d-ilor B. Brănișteanu, A. de Herz și V. Enescu, directorul de scenă al Teatrului Național din București, care ne-au procurat cea mai mare parte din facsimilele și fotografiile reproduse în aceste volume.

Privind în urmă și considerând rezultatele frumoase realizate până acum de editura „Scrișului Românesc”, nu putem să nu menționăm lăudabila inițiativă a D-ului Em. Tătăărăscu, directorul acestei instituțiuni, de a pune la dispoziția marelui public și mai ales a elevilor și studenților noștri, operele scriitorilor clasici, comentați sub îngrijirea D-ului profesor N. Cartoian dela Universitatea din București.

Mulțumită acestui fapt, odată cu volumele de față se completează publicarea operei lui Caragiale. Din ce în ce se înmulțumesc astfel operele care vor forma pentru tineretul nostru o lectură instructivă și educatoare, de care se simte atâta nevoie în zilele noastre.

INTRODUCERE

I. Eminescu și Caragiale.

1. Epoca Eminescu. 2. — Eminescu-Vlahuță-Delavrancea. — 3. Eminescu-Caragiale. — 4. Deosebiri între Eminescu și Caragiale. 5. — Asemănări. — 6. Personalitatea lui Caragiale.

1. Cam în jurul anului 1880 s'a observat deosebirea profundă între ceea ce visaseră ideologii dela 1848, prin introducerea formelor politice și culturale apusene, și realitatea cu totul neașteptată, creată prin aceste forme.

Această problemă s'a discutat foarte mult, e un loc comun în istoria culturii noastre, de aceea noi vom enunța numai pe scurt datele ei¹).

Formele politice-culturale, câștigate în apus prin lupte de veacuri, introduse în principatele noastre dintr'o dată și grefate pe un fond oriental, au produs o criză economică și, ca o consecință firească, una sufletească. Anumite clase sociale

1) Cine vrea să cunoască mai aprofundat acest proces de transformare, din care a rezultat România modernă, trebuie neapărat să citească articolele lui Titu Maiorescu și în special **Contra direcției vechi în cultura și literatura română**, studiile critice ale lui Dobrogeanu-Gherea și mai ales **Artiștii proletari culți**, articolele politice ale lui Eminescu din „**Timpu**”, **Politică și cultură**, 1907 — din primăvară până în toamnă, ale lui Caragiale și studiul lui G. Ibrăileanu, **Spiritul critic în cultura românească** ca să amintim numai o parte din scrierile teoretice.

au decăzut sau au dispărut, iar altele au fost create pe de-a'ntregul, cu ajutorul aparatului de Stat.

Tărănimea, din „iobăgie”, a căzut în „neoio-băgie”, breslele meseriaşilor au fost distruse de industria mare, iar intelectualii ieşiţi din aceste clase, desorientaţi de noua stare de lucruri, striviţi de frământările unor uriaşe forţe antagoniste şi nesiguri de ziua de mâine, au început să-şi plângă durerile proprii, exprimând în acelaşi timp, prin simpatie, durerile claselor desmoştenite, din care se iviseră ei înşişi sau care sufereau la fel cu ei.

Năuciţi de apucăturile brutale ale unei lumi, care era chemată totuşi, de momentul istoric, să creeze o nouă formă de viaţă publică, aceşti artişti proletari trebuiau fatal să fie extrem de sensibili, solitarişti, reflexivi, subiectivi, iar caracterele epocii nu puteau fi decât: „tristeţă, melancolie, descurajare, deziluzionare, plângerea propriei dureri, lipsă de voinţă” (I. Gherea, „*Artişti proletari culti*”).

Artistul asupra căruia aceste diverse fenomene sociale şi politice au avut o influenţă puternică, acela care a anticipat chiar psihologia intelectualului acelei epoci, care i-a imprimat caracterul şi i-a dat şi numele, a fost Eminescu.

Astfel toate neliniştile care cuprindeau minţile gânditoare la acea cotitură a vieţii noastre contemporane de pe la 1880 şi-au avut o rezonanţă intensă în cea mai mare capacitate de gândire şi simţire a neamului nostru.

La rândul ei, opera lui Eminescu a exercitat asupra contemporanilor o influenţă imensă, — şi era natural, fiindcă prin ea s'a dat glas celui marasm de care aceştia erau cuprinşi, fără să poată spune anume care e cauza acelei apăsări suflete-

tești. Și lumea a început să citească cu patimă poeziile lui Eminescu¹).

Influența aceasta a produs — ca în tot ce este exagerat, — și efecte bolnăvicioase. Răsărise o pleoră de tineri care trebuiau neapărat să fie poeți, să poarte plete lungi, să fie palizi la față, înșelați de iubită, desgustați de viață înainte de a fi început s'o trăiască și dorind „liniștea eternă” la 18 ani.

Toți artiștii acestei epoci au avut însușirile pe care le-am amintit mai sus, care au caracterizat pe Eminescu, — de sigur, într'un mod mai intens sau mai slab, întrupate într'un talent mai mare sau mai mic, cu sentimente mai mult sau mai puțin sincere sau numai de porunceală, dela Alexandru Vlahuță până la lucrările „poetice” ale mediocrităților, care odihnesc în rafturile primitoare ale Academiei, așteptând să fie scoase la iveală de cel care va face, detaliat, istoricul acelei epoci chinuite.

Toți poartă peceta, în linii mai accentuate sau mai șterse, a maestrului lor.

2. Dar cei care au întrupat, într'un grad mai mare, cele mai caracteristice trăsături sufletești

1) Atmosfera intelectuală eminesciană începe cam pe la anul 1880, mai exact în anul 1883. În luna Iunie a acestui an se întâmplă în viața lui Eminescu un eveniment, care avea să-i provoace un fel de... moarte sufletească, — acum are primul acces de nebunie. Impresiunea profundă, produsă de faptul acesta asupra opiniei românești și apariția, la sfârșitul aceluiași an, a primului volum de poezii, îngrijit de Maiorescu, au fost două elemente care au contribuit, între altele, la popularitatea poetului. Această popularitate a fost enormă. Elevii cursului superior al liceelor noastre știau pe din afară toate poeziile cuprinse în volumul amintit. G. Ibrăileanu ne povestea odată lucruri interesante. Elevii își puneau, pe neașteptate, întrebări de felul acesta: De câte ori se află cutare cuvânt în poeziile lui Eminescu? După puțină gândire, se dădea și răspunsul, deoarece asemenea întrebări se intențiau pe faptul că clasa cunoștea volumul pe din afară. (Vezi și G. Ibrăileanu, **Mihail Eminescu în Note și Impresii**, Iași, 1920, pag. 179).

ale lui Eminescu, au fost Vlahuță și Delavrancea, — în prima parte a activității lor literare.

Iată-l pe Vlahuță în arhi-subiectivul *Dan*: sensibil, reflexiv, mizantrop, asociabil. Acuză pe Ana că dorește baluri și viață de oraș. El vrea din contră: Ana să trăiască viața liniștită și patriarhală dela țară și să contemple pe Dan, fiindcă acesta e poet. Acuză toate categoriile sociale — oameni politici, ofițeri, etc., — care trec ireverențioși pe lângă poet, fără a-i acorda primatul considerației în societate. Toți cei care nu admiră pe poet, sunt niște oameni pierduți. „Exortatia naivă și satira, aproape suspectă prin personalism, își dau întâlnire, pe fiecare pagină: școala, familia, societatea, viața politică și literară, intimitatea vieții casnice, tot ce e organizație plurală, e caricaturizat, cu accente de monotonă predică.” (*Pompiliu Constantinescu, Opere și autori*, Buc., pg. 147).

La Delavrancea, Gelina din *Paraziții* se ofilește în atmosfera înăbușitoare de care e roasă societatea noastră înaltă. *Trubadurul*. — tip al artistului proletar cult — iarăși nu e înțeles de nimeni, etc. Citațiile, numeroase, ce le-am putea face, ne-ar duce prea departe.

Alt caracter al proletarului cult din epoca eminesciană este greutatea creației și chinurile prin care trece adevăratul artist până găsește forma adevărată.

Artiștii proletari manifestă apoi o simpatie pentru viața țărănească. Negreșit, o țărănime muncitoare, cu calități alese, însă împilată și exploatată în mod brutal de clasa stăpânitoare și bogată¹).

1) Ne gândim la operele lui Vlahuță și Delavrancea din epoca eminesciană, prin care ei caracterizează acea epocă, nu la aceea, din partea a doua a activității lor, când își revin, din cauza schimbării atmosferei sufletești, la temperamentul lor inițial, optimismul.

Un punct deosebitor esențial între Eminescu de o parte și Vlahuță-Delavrancea de alta (din punct de vedere al atitudinii, nu al talentului, unde nu mai încap discuție), este modul de a cânta trecutul: Eminescu cântă trecutul medieval, al lui Alexandru cel Bun, în care acesta își imaginează un ideal de viață românească; Vlahuță și Delavrancea cântă trecutul apropiat, al propriei lor copilării.

3. Am expus, pe scurt, caracterele generale ale artiștilor din acea epocă, pentru a observa mai bine poziția excepțională a lui Caragiale în curentul eminescian, cu toate că și acesta „...e unul din cei mai caracteristici reprezentanți ai artiștilor proletari culti” (I. Gherea, *Cum se citește Ia noi*, în Studii critice).

4. Între Eminescu și Caragiale sunt diferențe profunde.

Unul visător și înamorat de singurătate, de nopțile cu lună, de lacuri cu nuferi și de castele medievale; celalt veșnic curios de tot ce e viață omenească actuală.

Unul fugind mereu de lume, fiindcă avea destulă imaginație pentru a-și crea alta mai bună; celalt veșnic căutând-o spre a scruta, fie tragicul existenței, fie deformările sufletești ale contemporanilor sau, cum îi plăcea lui să spună, *prostia*, sub diversele ei aspecte.

Unul subiectiv și liric; celalt, înzestrat cu o viguroasă constituție sufletească, — încât reușea să-și ascundă sensibilitatea în dosul unei observații, mereu trează, a realității.

Unul scriitor în versuri; altul, în proză.

5. Cu toate aceste deosebiri fundamentale, între Eminescu (și eminesciani) de o parte și Caragiale de alta, totuși o sumă de caractere comune îi apropie pe acești doi scriitori în chip surprinzător.

În primul rând Eminescu și Caragiale sunt cei mai desăvârșiți artiști din ultimul pătrar al veacului al XIX-lea, care iau atitudine față de noua stare de lucruri, creată de decepția 48-istă, — Eminescu și Caragiale fac cea mai severă critică liberalismului român, critică „extremă” (v. G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, pag. 153 sqq. și 218 sqq.), cel dintâiu în satire și în articole politice din *Timpul*, cel de-al doilea în comedii, în „momente” și chiar în nuvelele tragice, cum vom vedea.

Caragiale face parte tot din epoca eminesciană, el exprimă, sub altă formă, aceeași nemulțumire față de actualitate, pe care o exprimă Eminescu împreună cu discipolii săi direcți, manifestă același pesimism ca și aceștia¹).

Caragiale însă face aceasta independent de influența lui Eminescu. Între ei nu e raport de dependență, — ca între Vlahuță-Delavrancea și Eminescu, — ci de corelație. Caragiale reprezintă epoca lui Eminescu, alături de Eminescu, nu ca o prelungire a acestuia sau influențat de acesta.

Transpusă problema pe planul biografic, observăm aceeași stranie asemănare în împrejurările vieții lor. E aproape un paralelism. Eminescu și Caragiale, prin viața lor, sunt cei mai autentici „artiști proletari culți”.

1) Caragiale e mai pesimist decât Eminescu, — mai „eminescian” decât Eminescu, — dacă prin pesimism se înțelege lipsa de încredere într-o lume mai bună, „în viitor”.... după părerea lui (Eminescu) suferințele omenești sunt atât de multe și mari, încât nu pot să fie înlăturate decât printr-o îndrumare morală, în urma căreia fiecare își înfrâncază poftele și râvnește mai ales la mulțumiri sufletești”, pe câtă vreme Caragiale „stăruia cu îndărătnicie în convingerea, că nesațiul e'n firea omenească, și că e pornit fiecare să alerge după câștiguri fără muncă și să asuprească pe cei mai slabi decât dânsul, că cei asupriți se fac și ei asupritori când îi iartă împrejurările”. (I. Slavici, *Eminescu și Caragiale*, în *Amintiri Buc*, 1924, pag. 175.

Aceleași multiple îndeletniciri pentru câștigarea existenței, — suflour, profesor, redactor plătit la ziare politice, Caragiale a mai fost în plus și negustor, — negustor ratat. „...Caragiali nu se îngrijește pentru ziua de mâine. A învățat de mic împreună cu Eminescu, la școala suferinței. Il știu mulți când pentru modica sumă de 80 lei pe lună, Caragiali făcea de toate la *Curierul român* al lui Scipione Bădescu, foaie ce apărea atunci în Iași, la tipografia națională. Și articole de fond, și informații, și traduceri, și nuvele, și reportagii, și cronici literare, și teatrale ba uneori și muzicale, — ar fi făcut poate și reportagiu parlamentar, dacă a doua capitală a țării ar fi posedat în murii ei Adunarea sau Maturul Corp...”, aceleași ocupații ca ale lui Eminescu la ziarul „Timpul”. (M. Canianu, Caragiali. Familia, XXVIII, 1892 pg. 597).

Aceeși nesiguranță a zilei de mâine, — Eminescu este destituit din funcția de bibliotecar al Universității — și din altele; Caragiale, la vârsta de 50 de ani, își pierde slujba dela Administrația centrală a R.M.S., fiind suprimat pentru „economii bugetare”. (v. D. Murărașu, *Introducere la „Teatru” de Caragiale*, Scrisul Românesc, pg. VIII).

Și Eminescu și Caragiale au fost autodidacți, Pentru amândoi s'a pus întrebarea dacă au terminat sau nu un anumit număr de clase secundare. Și nu e impresionant — pe lângă toate — și faptul că Eminescu și Caragiale sunt singurii scriitori români din vremile mai nouă, a căror dată de naștere a fost pusă la îndoială?

Dar ceeace ne izbește mai ales, e prietenia strânsă dintre acești doi oameni, așa de deosebiți.

Eminescu a avut două mari prietenii: Creangă

și Caragiale. Fiecare din aceștia aducea în viața lui Eminescu ceva diferit. Creangă venea cu tot pitorescul țăranului din Humulești, căruia cultura nu i-a modificat calitățile native. „În opera, ca și în societatea lui Creangă, Eminescu găsea un refugiu, o consolare de prezent, de civilizație, de intelectualism. Se poate spune că *romanticul* Eminescu se refugia în primitivul Creangă”. (G. Ibrăileanu, *Povestirile lui Creangă*, în *Note și impresii*, Iași 1920, pag. 80—81).

Altceva găsea Eminescu la Caragiale. Pe Eminescu îl contraria și îl atrăgea în același timp logica voit-șicanatoare a lui Caragiale.

Caragiale avea o continuă dorință de a se cultiva, de a afla lucruri noi în toate domeniile. Eminescu avea cultură întinsă, — mai ales pe terenul filosofic, care îi lipsea lui Caragiale.¹⁾ Acesta, căutând să se documenteze asupra vreunei chestiuni, nu îi punea întrebările direct, ci sub forma unei contraziceri. În discuții, Caragiale își îngăduia adevărate acrobații dialectice, simțind o înfinită plăcere intelectuală din susținerea unei idei astăzi și combaterea ei mâine. De aci, se înțelege, o continuă contrazicere a interlocutorului său. „Eminescu se supăra, dar urma cu râvnă îndoită, și în felul acesta trece știința de carte dela Eminescu la Caragiale și se apropiau din ce în ce unul de altul. În același timp li se dedeau pe față și deosebiri de vederi și de temperament”, (I. Slavici, *Eminescu și Caragiale, Amintiri* pag. 181).

„Doi oameni în multe privințe foarte deosebiți, care se căutau unul pe altul și se bucurau când puteau să petreacă un ceas-două împreună” (idem pg. 173).

Psihologia lui Eminescu poate fi mai ușor des-

1) Pe aceasta și-a câștigat-o Caragiale cu timpul. Eminescu și Caragiale au fost cei mai culți oameni ai vremii lor.

cifrată din opera poetică a acestuia, — cel puțin în linii largi; ca să fie pătrunsă în toată adâncimea ei, va trebui o lucrare a mai multor generații. Nu trebuie să uităm că Eminescu e o anticipație, „o apariție aproape inexplicabilă în literatura noastră”, (G. Ibrăileanu, *Mihail Eminescu*, în Note și impresii, Iași 1920, pg. 180).

6. În ce constă personalitatea lui Caragiale?¹) Care este acea *faculté maîtresse* a autorului nostru, — ca să ne servim de terminologia franceză cunoscută?

Răspunsul la această întrebare e greu de dat, pentru Caragiale mai greu decât pentru oricare altul. Probă sunt și numeroasele discuții, — adesea contradictorii — relative la această problemă, care s'a desbătut în publicistica noastră de mai mulți critici și literați²).

Discuția a luat naștere mai ales dela o împrejurare, când s'a dat prilejul lui Caragiale să-și facă o autodefinițiune a fondului său sufletesc.

Anume, odată, într'un cerc de prieteni, răposatul Scurtu a închinat paharul „în cinstea marelui nostru satiric”. Atunci Caragiale s'a supărat și a răspuns cu violență: — „Eu nu sunt satiric, eu sunt un scriitor profund, un sentimental!” Victor Eftimiu, *Caragiale intim*, Almanahul Societății Scriitorilor Români, An. II, 1913, pg. 94).

După Gherea, Caragiale e un subiectiv, având

1) În privința datelor asupra vieții lui Caragiale și asupra raportului acestuia cu Societatea **Junimea**, se găsesc indicații suficiente în **Introducerea** d-lui D. Murărașu dela **Teatru de Caragiale**. (Ed. **Serisul Românesc**).

2) Cât de nou apare Caragiale, în atâtea privințe, chiar astăzi, ne-o dovedește corespondența dintre acesta și Zarifopol, însoțită de luminoasele comentarii ale d-lui Șerban Cioculescu (**Corespondența dintre I. L. Caragiale și Paul Zarifopol**, în *Revista Fundațiilor Regale*, An. II, Martie, Aprilie, Mai 1935).

astfel una din trăsăturile caracteristice ale „artiștilor proletari culti”, numai că altfel manifestată. Astfel în comedii: găsim „*Revolta* contra societății burgheze, ori, mai bine zis, contra rezultatelor produse de această societate”.

Subiectiv este în dramă și în opera epică, — în nuvele:

„Caragiale în *Năpasta* și în nuvelele *Făclia de Paște* și *Păcat*, e în gradul cel mai mare subiectiv, personal. În *Făclia de Paște* nu e zugrăvit un tip de evreu, Leiba Zibal, ci puternica emoțiune a autorului întrupată în bietul jidan.

„Și același lucru în *Năpasta*: tot simțimintele și emoțiile puternice ale autorului sunt întrupate în țărani Dragomir și Ion. Fraza d-lui Missir, că patimile și durerile din *Năpasta* și *Făclia de Paște* răsună dureros în sufletul lui Caragiale, ar trebui poate spusă invers: patimile și durerile lui Caragiale răsună în *Năpasta* și *Făclia de Paște*” (I. Gherea, *Artiștii proletari culti*, în Studii critice).

Și Gherea compară apoi stilul liniștit și obiectiv al marilor epici Turghenieff și Tolstoi cu acela, „telegrafic”, chinuit, plin de nerv, al lui Caragiale.

Opinia unor scriitori:

„Un suflet simțitor, profund *sentimental* este și sufletul maestrului Caragiale; aceasta n'a fost numai o vorbă aruncată de el într'o clipă de enervare, ci a fost cu adevărat un strigăt scos din laturea covârșitoare și, bănuiesc, cea mai chinuitoare a acestui sufletul complex”, Ion Gorun, *Sărbătorirea lui Caragiale*, Luceafărul, An. XI, No. 11, Vol. I, 1912, pg. 222).

„Râsul și-l punea pe sensibilitate ca o mască, ca și Molière, Caragiale râdea cu lacrimi”, (A. Davila, *Funerariile lui Caragiale*, Luceafărul, An. XI, No. 32, Vol. II, 1912. Pag. 739: sqq.).

G. Ibrăileanu precizează că I. L. Caragiale e „un satiric, un mare satiric”. (*Spiritul critic în cultura românească* p. 219).

După d. G. Galaction, Caragiale e un sentimental (*Răboji pe bradul verde*, 1920).

O părere mai nouă, a lui Paul Zarifopol. Zarifopol afirmă, vorbind despre Amintirile din teatru din *Carnetul unui vechiu sufleur*: „În ele apare, monumental, veselia unei rase, — Carageleştii (sic) au fost o dinastie de oameni cu geniul râsului... Cine a frecventat familia lui Caragiale, a cunoscut, în caz excepţional, ce este vocaţia râsului ca artă şi simţul comicului ca instinct fundamental”. Şi, ca să nu rămână nici urmă de îndoială, că s’ar putea admite un Caragiale sentimental, adaugă, ironizând cu rafinament pe Vlahuţă, care „*negreşit* (sublin. noastră) scrie: „Un om foarte trist. E multă durere în glumele lui”; „Vlahuţă, continuă Zarifopol, aplică lui Caragiale formula prin care unii romantici sentimentali din apus crezuse, pe vremuri, că ridică valoarea lui Cervantes sau a lui Molière”, (Paul Zarifopol, I. L. Caragiale, Opere Vol. I, *Introducere*, pg. XX).

Dacă părerile sunt așa de diferite — lucrul complicându-se prin punerea în discuție a acestei probleme de către autorul însuși — și de opinia lui trebuie neapărat să ținem seamă — se înțelege că personalitatea lui Caragiale este din cele mai complexe și mai greu de surprins în resorturile ei intime. .

D-l N. Iorga se situează pe linia Gherea-Vlahuță-Davila-Gorun-Galaction... Caragiale.

După d-sa Caragiale a fost un sentimental și un romantic. Credem că e părerea cea justă. Cităm o parte din articolul lui N. Iorga, scris la moartea lui Caragiale, fiindcă aci d-sa nu numai că surprinde mai bine ca oricine sufletul lui Cara-

giale, dar ne dă o pagină demnă să figureze în cea mai pretențioasă antologie:

„Acest om cu ochii în care fugeau flacări ciudate, de ironie și înduioșare, de admirație și pornire distrugătoare, acest om cu impresionantul glas de impunere a credințelor și capriciilor sale, cu gesturile stăpânitoare, sguduitoare, nimicitoare ale unui genial actor; acest spirit plin de intenții ironice și de capricii rafinate, capabil de elementare asalturi crude, de entusiasmuri oarbe, de neînduplecată negație provocătoare, — azi într'un fel, mâine într'altul, cu totul opus, dar totdeauna, ca elocvență, ca avânt, ca poezie, ca glumă corosivă, mai presus de măsura obicinuită a ființei omenești.

„Era așa pentrucă în el s'au luptat totdeauna, într'un conflict tragic, care l-au sfâșiat, instinctele clasice cele mai sigure cu pornirile romantice cele mai cutezătoare. Cântăria de o sută de ori cuvântul pe care-l coboria pe hârtie într'o caligrafie perfectă, pe care-l cetia cu o dicțiune fără greș, pentru a-l distruge la cea mai slabă îndoială despre adevărul corespondenței lui cu ideea sa ori cu armonia operei. Un condeiu mai stăpânit n'a existat vreodată, nici aiurea, și rareori un creator mai mare a distrus cu mai multă pasiune opera sa pentrucă nu corespundea celor mai nobile intenții artistice. Dar, în același timp, mintea lui era plină de planuri uriașe, de figuri extraordinare, de acțiuni exagerate, de contraste tari, de atacuri revoluționare, de paradoxe bune — și niciodată nu era mai mândru decât atunci când putea să prindă în senina formă clasică rece ceva din concepțiile unui romantic înflăcărat”, (N. Iorga, *I. L. Caragiale*, Neamul românesc literar; An. V, No. 23, 16 Iunie 1912, pg. 353—354).

Personalitatea unui om de geniu poate fi interpretată prin două mijloace: sau prin analiza

atentă a operei, făcută de oameni studioși, și pentru aceasta e nevoie de contribuții multiple, — poate ale unui șir de generații, — sau prin *intuiția* unui *congenial* al său. Calea aceasta din urmă e mai directă și mai sigură. Și nici această intuiție nu e posibilă, chiar la astfel de oameni, decât în clipe excepționale, când emoțiunea își îmbracă haină de sărbătoare: așa Caragiale a scris articolul său celebru (*In Nirvana*) la trei zile după moartea lui Eminescu; Iorga, articolul citat, la trei zile după moartea lui Caragiale. Și cine ar fi putut reda tumultuoasa viață interioară a lui Caragiale mai bine decât acel ocean de pasiuni, veșnic răscolite de furtună?

Să vedem acum unde stă explicația greutății de a fixa elementul dominant în psihologia lui Caragiale.

Caragiale avea o inteligență care trecea cu mult peste măsură comună, inteligență care înfrâna neconținut „pornirile romantice cele mai cutezătoare”, de care vorbește Iorga. Clocotul interior al pasiunilor îl indemna mereu la expansiuni lirice, mereu însă acestea erau ținute în frâu de o intensă putere de observație și de vegherea unei inteligențe uriașe, „spăimântătoare, căci acesta e cuvântul”, după cum se exprimă. G. Ibrăileanu, (G. Ibrăileanu, *I. L. Caragiale, Pe marginea Noptii furtunoase*, în *Scriitori Români și Străini*, pg. 38).

La Caragiale trebuie să vorbim de două opere: una scrisă și altă vorbită. Cea dintâi ne-a rămas și contemporanii, — cei care l-au cunoscut, înțeles și admirat, — mărturisesc că opera scrisă e numai o mică parte din cea vorbită și — pierdută pentru totdeauna:

„Noi credem că el era dintre acei oameni, pe care condeiul îi paralizează și că ceea ce a scris e pe de o parte puțin din ceea ce avea complet imaginat și pe de altă parte inferior imaginii din minte” (G. Ibrăileanu, op. cit., pg. 39).

Rar să se fi găsit vreodată, întrunite în aceeași persoană, atâta cultură unită cu atâta mobilitate de spirit, atâta vervă și atâta talent de a povesti dând viață intensă evenimentelor, atâta captivantă putere de a susține, prin jocul unei miraculoase gimnastici intelectuale, părerile cele mai contradictorii, în fața unui auditoriu aiurit: „A vorbit odată șase ceasuri în șir” și „am auzit din gura lui cele mai splendide pagini de critică literară din câte cunosc” (G. Ibrăileanu, *Caragiale — Când a împlinit șasezeci de ani*, în Note și impresii, Iași, 1920, pag. 226).

Așa ne putem explica admirația fără margini a celor care au avut norocul să stea de vorbă cu el (v. Octavian Goga, *A murit Caragiale*, în Precursori, Buc., 1930, pp. 125—126 și 131).

În adevăr, trebuie să fi fost un om excepțional, căci toți câți l-au cunoscut sunt de acord că natura a întrupat în Caragiale un exemplar unic de umanitate.

Era un „causeur” inimitabil. În fața a 5—6 persoane de culturi variate, ține discuția vie ceasuri întregi. Auditorul, hipnotizat de magia acestui maestru al verbului, era purtat prin toată gama simțirilor, răscolite din adâncuri nebănuite ale ființei omenești. Cei prezenți deveneau o jucărie. Prin fața lor se perindau, rând pe rând, aci viziuni tragice, aci scene comice, pe care le juca întocmai ca cel mai desăvârșit artist. Cele mai îndrăznețe teorii cu privire la artă și literatură, frământate în acel laborator minunat al inteligenței, scăpărau în afară cu o spontaneitate uluitoare. — Apoi, deodată, după această plimbare amețitoare pe culmile gândirii omenești, întocmai ca o apă vje-lioasă de munte, care, scăpată din prăpăstii stân-coase și ajunsă la șes se așază cuminte între ma-luri, — se liniștea. Magul de adineaori devenea

acum un povestitor domol și așezat. În această ființă complexă apăreau deodată calități de meșteșugar spuior de basme la gura sobei ale cine știe cărui strămoș îndepărtat... De data asta el te poartă prin țara plină de basme a lui Simbad Marinarul, prin orientul fermecat cu ceruri de opal, și prin plaiuri înflorite cu zâne din o mie și una de nopți...

Și aceste mărturii ale contemporanilor explică în deajuns pentru ce „la moartea lui Caragiale a fost un general strigăt de jale”... (E. Lovinescu, *Critice*, Vol. IV, 1920 p. 9).

Alte vremuri și altă lume... 1912...

Era pace...

Avântul pe care-l luaseră popoarele Europei în ultima jumătate a veacului al XIX-lea, — epocă de relativă pace — dăduse destul răgaz pentru o deosebită rafinare intelectuală.

O dezvoltare armonică a tuturor ramurilor de activitate, în care valorile spirituale își aveau rezervat un loc de frunte, făcea să se spere într-o perioadă de liniște și de activitate pașnică pentru încă o sută de ani...

Nu facem morală vremii noastre. Știm că progresul nu merge în totdeauna în linie dreaptă, ci adesea în zigzag. Manifestările aspre de astăzi sunt și o *energie*, generatoare de cine știe ce salturi pentru pregătirea unei lumi viitoare mai bune...

Vrem numai să arătăm că pe atunci era *altfel* și să însemnăm aceste lucruri cu titlul de document. Și credem că e bine să știe tinerimea noastră studioasă de astăzi, că în seara zilei de 9 Iunie 1912, intelectualii cei adevărați, care cunoscuseră pe Caragiale sau îi pătrunseseră scrierile, s'au cutremurat ca la ivirea unei catastrofe naționale, la vestea că s'a coborât în țărână cea mai strălucită inteligență din câte-au răsărit pe pământul românesc.

II. Nuvelele.

1. O făclie de Paște. — 2. Păcat. — 3. Kir Ianulea. — 4. Nuvela istorică. — 5. Evoluția talentului lui Caragiale. — 6. Mahalaua românească.

1. Eroul nuvelei *O făclie de Paște* este un evreu, Leiba Zibal. Leiba ține un han, undeva în Moldova, într-o vale singuratică — Valea Podenilor, plină de smârcuri, care dau friguri de baltă.

În momentul când începe acțiunea, suntem în Sâmbăta Paștelui.

Leiba, surescitat de friguri și timorat de o execuție ce avea să se întâmple chiar în noaptea aceasta, stătea pe un scaun, în fața hanului, în liniștea unei singurătăți desăvârșite. La han, niciun mușteriu...

Atunci începură să i se perindeze pe dinaintea ochilor scene din viața lui trecută...

„... Este lungă și nu prea veselă istoria vieții lui Zibal...”.

Încă dela început trebuie să remarcăm puterea mare de conciziune a lui Caragiale și simțul admirabil de proporții cu care era înzestrat.

Economia nuvelei cere ca toată atențiunea cititorului să fie concentrată asupra *hangiuului* Leiba, mai mult, numai asupra unui moment, a câtorva ore din viața lui de hangiu.

Și „lunga istorie” a vieții lui Zibal o găsim expusă în zece rânduri: „Precupeț, vânzător de mărunțișuri, samsar, câteodată și mai rău, poate telal de straie vechi, apoi croitor și ștergător de pete într-o ulicioară tristă din Ieși — toate le încercase după accidentul care-l făcuse să-și piarză locul de băiat într-o mare dughiană de vinațuri. Doi hamali coborîseră în beciu un boloboc sub privigherea băiatului Zibal. O neînțelegere se ivi între

dânșii la împărțeala câștigului. Unul din ei luă un crâmpeiu de lemn ce-l găsi la'ndemână și lovi în frunte pe tovarășul său, care căzu amețit și plin de sânge la pământ.

„Băiatul, văzând sălbăticia, dete un țipăt de alarmă, dar mizerabilul se repezi să iasă din ogradă și, trecând pe lângă băiat, ridică mâna asupra-i... Zibal pică leșinat de spaimă. După o zăcere de câteva luni, când se întoarse la stăpân, locul lui era ocupat.

„Atunci începu lupta grea pentru viață, care se îngreună și mai tare prin căsătoria lui cu Sura... Răbdarea însă ostenește soarta rea. Fratele Surei, hangiu la Podeni, muri, și hanul rămase lui Zibal, care urmă negoțul pe seama lui.

„Aci se află el acuma de cinci ani”.

Ființa lui Zibal, sensibilizată printr'o ereditate îndelungată, caracteristică unui popor veșnic hulit, care caută să se adapteze, cum poate, vieții, devine hipersensibilă prin împrejurările mediului.

De aci înainte vom asista la o acumulare extraordinară de întâmplări, toate având ca țintă *motivarea* fricii lui Zibal. Dacă am căuta să le urmărim în amănunțimi, ar trebui să ne oprim la fiecare frază. Totul contribuie la intensificarea, până în culme, a sentimentului fricii.

Așa de măiestrit sunt combinate și înlănțuite momentele acțiunii, încât ne găsim aproape continuu la un pas de artificiu. Conștiința artistică și simțul măsurii însă îl mențin pe scriitor mereu în domeniul artei.

În Podeni oamenii sunt „răi și pricinași”, naturi primitive, care „amenință” mereu pe Sura și pe copii, toți „bolnavi” de frigurile de baltă.

Acum, în Sâmbăta Paștelui, Leiba Zibal se află în prada unei neliniști teribile.

Într'o zi, întâmplarea îi adusese o slugă, „...un

om prea brutal și prea ursuz... suduia mereu și mormăia singur prin ogradă. Era o slugă rea, leneș și obraznic... și fura.

„Intr'o zi a amenințat pe balabusta îngreunată, care-l ocărîse cu drept cuvânt, s'o lovească în pân-tece... altădată a asmuțit un câine asupra lui Ștrul cel mic”.

Zibal îl concediază, după ce Gheorghe mai întâi se opune, mai apoi se repede să-l lovească, tocmai când intră niște mușterii în dughiană.

...Și acum, stând pe scaun înaintea hanului, în tăcerea după amiezii, întreruptă numai de clopotele din deal dela înviere, îi sună clar în urechi ultimele cuvinte ale lui Gheorghe:

„Să mă aștepți în noaptea Paștelui, să ciocnim ouă roșii, jupâne... Să știi că ți-am făcut și eu socoteala!”.

Leiba se plânge la oamenii autorității, implorându-i să-l apere. Subprefectul, „un om vesel”, primește ploconul, apoi își bate joc de Leiba și-l sfătuește să n'aibă nicio teamă.

În prada acestor frământări, omul nostru, sdorbit de friguri, visează, cu o ardoare cu care de sigur strămoșii săi visaseră la pământul făgăduinței, — la o uliță din Iași, cu lume multă, cu cântece și sgomot, unde poate „să cinstească pe comisar, pe ipistat, pe sergent...”, ca să-l păzească de tâlhari.

La motivele de frică, atât cele native, cât și cele provocate de elemente externe, trebuie să adăugăm *solitarismul* desăvârșit în care e nevoit să se închidă Zibal: un hangiu evreu, la țară, în valea Podenilor, fără coreligionari în juru-i, înconjurat de *goi*, răi și grosolani, batjocorit de acele fețe ale autorității, singurele dela care s'ar fi așteptat la un sprijin, pe cine putea să se bizue omul nostru? Dela cine să ceară un sfat? Dela Sura? Dar ne-

vastă-sa nu putea să-l sfătuiască; în fața lui Zibal ea a abdicat dela orice personalitate, dela orice inițiativă. Ce atitudine admirativă în vorbele *gândite* ale Surei: „— Leiba are „idei la cap!” Un om bolnav, pândit de o amenințare atât de precisă, care ia atâtea precauțiuni și care totuși se află atât de singur!

Și ce clar exprimă el simțimântul acesta, când, în visul în care vede pe nebunul scăpat dela Golia venind prin mijlocul mulțimii și izbind capul Surei de al copilului, — exclamă: „*O lume întreagă* mă lasă cu dinadinsul pradă unui nebun!”

Părăsirea de care își dă seama în vis nu e decât un *pendant* al realității.

Procedeele dramatice ale lui Caragiale se observă în toată proza lui. Sunt unele locuri însă, în care ele apar în mod mai izbitor. Iată visul lui Leiba...

Din nesfârșitele combinațiuni ale stărilor de veghe, visul alcătuește întâmplări lipsite în deobște de claritate, de contururi precise și amănunțite.

Trebue să remarcăm că e atât de neobservată trecerea dela povestirea întâmplărilor reale la cele din visul lui Zibal, așa de clar le *vede autorul* și pe unele și pe altele, încât o momentană lipsă de atenție face pe cititor să nu-și dea seama de această trecere dela realitate la vis.

Astfel Leiba *vede* „pe ulița mare o circulație vie” și aude clar „o ne’ntreruptă fâșiitură..... acompaniată de ciocăniturile ritmate ale tropotului de potcoave pe luciul asfaltului”. Apoi urmează o îngrămadire neobișnuită de lume, un dialog între el și Sura, din care află că e vorba de un nebun scăpat dela Golia, care „a mușcat de obraz” pe un jidan, „pe care un *goi* răutăcios din mulțime l-a îmbrâncit peste nebun”.

Apare apoi nebunul în fața lui Leiba: „un cap ca de taur, părul negru, des, barba și mustățile aspre și împâslite. Prin cămașa-i, sfâșiată de luptă, se vede pieptul lat, acoperit ca și capul de un stof de păr”. Și cu câtă precizie se face legătura între acțiunea mușcăturii, pe care Zibal o *aflase* din vorbele Surei și efectul acelei mușcăturii! Cităm: „E cu picioarele goale; *gura-i e plină de sânge și stupește mereu firele pe care le-a smuls cu dinții din barba jidanului*”.

Acest extraordinar realism ni s'ar părea neverosimil dacă Leiba n'ar începe să devie o ființă excepțională: luciditatea firească la un om cu nervii supraexcitați de frică.

Și priveliștea se desfășoară mai departe, în fața lui Zibal, percepută cu aceleași îngrozitoare amănunte:

„Jandarmii desleagă mâinile nebunului. Mulțimea se dă într-o parte făcând un loc larg împrejurul lui. Nebunul dă un ocol cu ochii și-și oprește *privirile* care *ară* spre ușa lui Zibal; *scrâșnește din dinți*, se repede țintă pe cele trei trepte, și 'ntr-o clipă, apucând în palma dreaptă capul copilului, în cea stângă pe al Surei, le izbește pe unul de altul cu atâta putere că le confundă ca pe niște ouă moi”... (subl. sunt ale noastre).

Se produce un sgomot formidabil.

„Leiba, cu inima înnodată ca un om ce cade dintr-o nemăsurată înălțime, dete să țipe.

„O lume întreagă mă lasă cu dinadinsul pradă unui nebun!”

Sosește diligența și Zibal ascultă cu înfiorare povestirea făcută de cei doi studenți, a unei crime, întâmplată tot la hanul *unui evreu*. Urmează considerațiile înalte pe care le fac studenții asupra tipului criminal, aducând în discuții pe Lombroso, Haeckel, Darwin, — și autorul arată „ceace price-

puse Leiba mai bine decât oricine, mai bine decât chiar conferențiarul”: „... portretul lui Gheorghe. Acest portret, din care până mai adineaori păstra numai trăsurile fundamentale, i se redeștepta acum în spirit cu o perfectă palpabilitate până în cele mai ne'nsemnate amănunte”.

Trebue să observăm în treacăt că nu s'a putut abține Caragiale să nu aplice o mică... *corecțiune* acelei umbre de suficiență pe care o observase la cei doi tineri studenți. De altfel introducerea acestor studenți în „scenă” e de un pitoresc minunat, plasată atunci când trebue: o mică relaxare în spiritul cititorului, după atâta continuă încordare: reluarea tragediei lui Zibal va apărea, prin contrast, cu atât mai impresionantă.

După plecarea diligenței, Zibal rămâne și *mai singur*. Poruncește Surei cu un ton neobișnuit, să se ducă să se culce. În tăcerea nopții, când și cea din urmă umbră de viață se stinsese în jurul lui, ca o compensare parcă, în sufletul lui Zibal se deșteaptă o viață intensă. Paginile care urmează ar putea fi semnate de marii artiști ai prozei veacului al XIX-lea. De aci încolo, personalitatea lui Zibal aproape dispare. Găsim numai *frica*. Frica abstractă, refugiată într'un mod ciudat, într'un pachet de nervi: nervii lui Zibal.

„O încordare înaltă a atenției, ascute simțirea auzului în singurătatea nopții: Când ochiul e dezarmat și neputincios, auzul pare că luptă să și vază”.

„... Ceasornicul tăcănea în perete. Sgomotul acesta monoton supăra pe Zibal. Omul nostru puse mâna pe limba ce se legăna și-i stinse mișcarea”.

„Gura lui era uscată. Ii era sete. Spălă un păhăruț în cada cu trei picioare de lângă tarabă și voi să-și toarne rachiul dintr'un șip; dar gâtul șipului începu să *clănțânească tare* pe buzele paharului...”.

„...Atunci, renunță la pahar, lăsându-l să cază domol în apă, și înghiți de câteva ori din șip. Puse după aceasta la loc șipul, care atingând scândura produse o *ciocnitură de speriat*. Un moment, se opri *înneecat de această impresie...*”.

Gheorghe s'a ținut de vorbă. Împreună cu încă alți tovarăși fac planul cum să pătrundă în dughiană. Gheorghe cunoaște bine locul și știe cum să procedeze: „patru borte în patru unghiuri ale unui pătrat; între ele herăstrăul trage liniile; în centrul pătratului s'a înfipt sfredelul mai dinainte; când bucata va fi cu totul deslipită de trupul întreg al lemnului, se trage afară; prin golul rămas, o mână puternică se introduce, apucă bârna, o dă 'ntr'o parte și... *goii* sunt la Leiba în casă”.

Cele mai neînsemnate prefaceri care se petrec în sufletul lui Zibal sunt prinse și notate de Caragiale cu o precizie rară chiar la cei mai desăvârșiți artiști.

Când sfredelul începe să-și facă lucrarea, omul nostru pare a ajunge la sfârșitul puterilor: „el se sprijinește în palma stângă pe poartă și cu dreapta își acopere ochii”. Și „...atunci, printr'un caprițiu inexplicabil al intinelor jocuri, se produse în urechea omului din năuntru foarte tare și lămurit:

„Leiba! sosește diligența!”

„Era neîndoios glasul Surei... O caldă rază de speranță... un moment de fericire... este iar în vis!..”

Și poate că evoluția psihologică ar fi luat alt curs: poate ar fi urmat un repaos de o momentană liniștire prin intervenirea unui nou vis, dacă nu s'ar fi întâmplat un fapt obiectiv, înțepătura sfredelului, pe care o simți în palmă și care-l readuse la realitatea îngrozitoare. Acum toate iau proporții fantastice: și borta și sfredelul, care „peste câteva minute, are să fie instrumentul casnei lui Zibal și a tuturilor ai lui...”.

Aici se ilustrează minunat adevărul psihologic al neputinței coexistenței în conștiință a unui număr prea mare de idei.

Această nouă sguduire aduce o oboseală și mai mare. Zibal e la limita puterilor lui fizice.

„O sudoare de moarte scaldă tot trupul lui Zibal; omul se nmuiă din încheieturi și încet se lasă să cază în genunchi, ca o vită ce-și pleacă sub lovitura din urmă grumazul, pătrunsă că de acum ea însăși trebuie să se părăsească pe ea însăși”.

Dar în momente de tensiune mare, sufletul omenesc își caută o diversiune, un refugiu din starea prezentă. În asemenea împrejurări, el se agață de cea mai slabă speranță, care l-ar putea mântui. Apelează atunci, din elementar simț de apărare, la rezervele de care mai dispune. Zibal nu le epuizase pe toate, dar acum erau ultimele... Un fel de supapă de siguranță, menită să mai păstreze încă o ruină a vieții vegetative, — căci mințile lui Zibal începeau să alunece peste granițele pragului normal: încolțirea în mintea eroului nostru a unui plan infernal.

Atât de mult pune stăpânire pe Zibal această nouă idee, atâta putere de viață capătă planul ce și-l făurise, încât lui Zibal i se păru că se întâmplă „ceva grozav” când „lucrarea de afară s'a oprit cu desăvârșire”.

„Și la această închipuire el își mușcă buza de jos, cuprins de o *nepomenită dezolare*”. „Haha” „fusesse o *urâtă amăgire*: lucrarea începe din nou, și el se pune a o urmări cu bătăile de inimă a celui mai cald interes”.

Până aci Leiba ar fi vrut ca execuția să întârzie cât de mult. Acum se grăbea el:

„Mai iute! *gândi* Leiba cu nerăbdare... mai iute!”.

„Acum se auzeau iar clopotele în deal.

„Mai iute bre, ne-apucă ziua!” zise un glas de afară, îmboldit parcă de voința omului din năuntru”.

Zibal își pune în aplicare planul, apucă cu un laț mâna lui Zibal, și o arde la flacăra lămpii. În ființa jidanului se petrece o schimbare completă. Acum el e liniștit și privește atent asupra mâinii lui Gheorghe, „ca un savant care, în amestecul unor elemente, ar căuta să prinză un secret sublim al naturii ce de mult îi scapă și-l necăjește”.

Și cât de mult schimbă preocuparea unei idei puterea de percepere a simțurilor! Cât de relativă e această percepere! Pe când aștepta pe Gheorghe, orice zgomot cât de mic, producea în mintea lui Zibal o impresie extraordinară. Acum însă „...n'auzise urletele de-afară ale nenorocitului: era acumă interesant ce vedea ca să mai și auză!”

Când lumea care vine dela înviere năvălește în dughiană, Zibal spune că el a aprins o făclie lui Christos. Acest sfârșit se pare lui Gherea prea teatral; Zarifopol aprobă pe Gherea.

Găsim că e aici o prea mare exigență din partea celor doi critici, și iată de ce: Zibal e un personaj excepțional. Autorul a îngrămădit asupra capului lui atâtea fatalități, încât și finalul trebuia să iasă din comun.

Ultima frază e de un efect rar. Liniștea și încetineala cu care o pornește omul nostru la Iași, prezintă un contrast cu toată tragedia de mai înainte, — contrast care ne emoționează profund:

„Și omul nostru plecă încetinel spre răsărit la deal, ca un călător cuminte, care știe că la un drum lung nu se pornește cu pasul pripit”.

2. Dacă în *O făclie de Paște* autorul desvoltă o temă psihologică de înaltă tensiune, în *Păcat* se desfășură o mare frescă a vieții românești din ultimul pătrar al secolului al XIX. Și fiindcă

schimbările în această epocă s'au făcut în mod vertiginos — și un interval de 10—15 ani în istoria politico-socială românească, presupune schimbări apreciabile, — credem că nu e fără interes să stabilim aproximativ cronologia întâmplărilor din această nuvelă.

Părintele Niță trebuie să fi învățat seminarul vechiu, căci aventura se petrece într'al patrulea an de școală, iar când acesta este împins prin întunec în camera „albastră”, — „... se apleacă, cu toată greutatea trupului puternic de *douăzeci și trei de ani*...” Incepuse deci școala la 19 ani. Momentul dramei trebuie să ni-l închipuim cam la publicarea nuvelei, — la 1892. Când popa se duce să facă o vizită prefectului, pentru a mijloci îndepărtarea copilului său, „intră pe aceeași barieră pe unde acu mai bine de *douăzeci* de ani ieșise ducând în căruță comoara găsită lângă altarul lui Sfântul Ion”... Prin urmare scenele din orașul de provincie, în care notabilii orașului se distrează pe socoteala lui Mitu Boerul, trebuie situate în preajma anilor 1872—1875, cu câțiva ani mai înainte de cele din „Noaptea furtunoasă”.

Din punct de vedere al tipurilor variate pe care le întâlnim în această nuvelă și al claselor sociale din care fac parte, *Păcat* este cea mai completă dintre toate operele lui Caragiale. Și e și cea mai elocventă, din punct de vedere al atitudinii pe care a avut-o Caragiale față de aceste clase: țărani, boieri și toate tipurile pe care le întâlnim în comedii. Tipurile comice sunt enumerate de autor cu o fidelitate... suspectă: În îngrămădeala care stă să admire caraghioslăcurile lui „Mitu Boerul”, apar, „...pe trotoarul cafenelii pe scaune și 'n picioare... *notabilii orașului — reprezentanții județului în vacanță parlamentară, membrii tribunalelor, funcționarii dela prefectură, primărie, casie-*

rie, ofiteri; de jur împrejur lumea pestriță de toate treptele stă în semicerc”...

Să vedem cuprinsul nuvelei.

Părintele Niță din Dobreni, „om așezat și foarte bine văzut de toată obștea”, e agitat. E frământat de o neliniște, ale cărei începuturi datează dintr-o aventură din prima tinerețe, — acum îndepărtată.

Băietan mare și voinic, bărbat aproape, pleacă din satul lui la București, să învețe seminarul, spre dezolarea unei mame bătrâne, care avea să rămână singură. La despărțire, plânge și el, dar mai mult „de plânsul ei”; în realitate însă se bucură: tinerețea îi dă un imbold neînțeles pentru a cunoaște o lume nouă.

După patru ani de studii, cu „dogme încâlcite”, „repetind pe de rost cu cartea 'nchisă'n mână” niște „frazе torturate”, primește un ghemotoc de hârtie, prins cu un ac, iar înăuntru o garoafă și un bilet: „Ești frumos... Dacă ai vrea, te-aș iubi mult...”.

Friguri, lipsă de foame și de somn, refuzul de a ieși în oraș ca să învețe lecțiile cu care rămăsese în urmă, spre încântarea „superiorului”, al doilea bilet prin care i se anunță că e așteptat la „miezul nopții”. Urmează apoi întâlnirea... și se repetă cântecul de totdeauna al dragostei tinerești, vechiu de când lumea și totuși etern nou...

Povestea vieții ei autorul o condensează în câteva rânduri — (și e atât de necesar lucrul acesta pentru economia bucății!).

„Cinci ani de viață cu un om istovit, apoi nebun și paralytic, în urmă, văduvă, cu un copil bolnav și căpiu — o fetiță, care roade și mănâncă lucrurile din casă și care trebuie păzită foarte de aproape să nu dea foc. Interese mari... o avere colosală... consiliu de familie... soacră și cumnați — niște creaturi aspre și brutale, care fac împrejururi o poliție desgustătoare”.

Făcea parte dintr'o familie veche, boierească. Nu s'ar fi îndurat Caragiale să aleagă din „lumea pestriță” creatura feminină cea mai pură din întreaga lui literatură. Este o ființă la care apare ca un extract de esență concentrată, — numai pasiunea. Din viața ei interioară aflăm numai cum „căldura strânsă atâta vreme în ființa aceea frumoasă se revărsa acuma'n afară cu o pornire nebiruită”. De aceea n'are nici nume. Caragiale, care nu putea *vedea* pe cineva înainte de a-i cunoaște numele, acum creiază un tip de o rară frumusețe fără să spună, fără *să știe* poate, cum o chiamă pe eroină. Orice nume, i-ar fi pătat de sigur puritatea pasiunii.

Seminaristul trebuie să rupă însă legătură. O încercare de a înfrunța strășnicia consiliului de familie era să-l coste viața. Este bătut până la sânge de oameni plătiți. Pentru străduințele de a afla pe criminali, părintele-directorul este aspru admonestat de înaltele fețe bisericești, care „l-au făcut să înțeleagă că dacă voiește să mai rămână director, n'are să se mai amestece în cele ce se'ntâmplă în afară de poartă seminarului”. De aci înțelegem că adevăratul „scandal” era încercarea de a descoperi pe bătauși...

Se face popă în Dobrenii-de-plaiu...

Urmează descoperirea făcută în orașul reședință de județ.

În fața unor oameni fără inimă — toți *notabilii* județului — un copil nenorocit „face caraghios-lăcuri”. Pasagiul în care e descris jocul copilului trebuie reprodus în întregime, fiindcă e vorba de un *actor*, văzut de un scriitor esențialmente *dramatic*, și redat într'una din cele mai mișcătoare pagini ale lui.

„Un copil... sdrențeros și murdar, cu picioarele goale, îmbrăcat în haine nepotrivite — un gheroc

mare, a cărui talie îi vine până la glesne, în cap un cilindru turtit... un mititel măscăriciu foarte destrăbălat — jigărit, sfrijit și galben; pulpele-i uscate care se văd prin sfâșietura nădragilor sunt pline de jupuituri. Așa de prăpădit, este totuși, foarte îndrăgnet. Fumează o țigară lungă, se strâmbă într'un chip straniu, păcălește și 'njură pe boieri chemându-i după porecla știută. Incepe să cânte un cântec rușinos jucând ciamparalele, făcând gesturi și mișcări neiertate... Lumea face un haz nepus..."

Aici Caragiale pune față în față într'un contrast izbitor, mentalitatea a două clase sociale: țărănimea și clasa orășanească „de toate treptele”: „O țărancă bătrână... rușinată de refrenul pe care copilul i-l aruncă ei cu intenție diabolică, își caută loc să scape de privirile întoarse asupra-i, se'nchină și zice depărtându-se:

„Cine știe ce păcate! Să ferească Dumnezeu pe orice copil!”.

Dar amănuntele pe care le află popa dela cafegiu! Acesta-i spune toată istoria vagabondului: copilul — copilul lui — e aruncat și crescut de o țărancă bătrână, apoi ajunse pe drumuri, luat ca ucenic de un cismar și dat afară din cauza apucăturilor rele, apoi devenit cerșetor și măscăriciu.

În timpul acestei povestiri, „popa, cu coatele pe masă, strângându-și tâmpilele'n pumni, rămase înneecat de sudoare, cu ochii țintiți la o muscă ce umbla mărunțel pe tabla de marmură albă; el urmări insecta până la marginea mesii. Ce socoteală s'o fi făcut în capul cel mic cât un bob de mac, nu se poate spune: destul că musca stete pe loc, își desmorți labele de dinapoi împleticindu-le una de alta, își netezi frumos mustățile cu labele de dinainte, apoi deodată se'nalță și pieri. Omul, deșteptat, se ridică de pe scaun și ieși”.

O observație atentă a celor mai mici mișcări ale insectei, un suflet cuprins de grozave frământări, căutând parcă un derivativ în urmărirea unui fapt exterior banal și redarea unei turburări lăuntrice numai prin zugrăvirea acestui fapt, — produce un efect care nu e realizat decât rar, chiar la marii scriitori epici...

...Ne vine în minte un pasaj din *Ana Karenin*. Chinurile Anei, provocate de îndoieli, ajunseseră de neîndurat. Era momentul când „ideea morții nu i se mai părea atât de groaznică, și moartea însăși nu-i păru inevitabilă”.

„Acum își făcea o vină din umilința în care căzuse. „Il rog (pe Wronski) să mă ierte. M'am supus. M'am recunoscut vinovată. Dece? Nu pot să trăiesc fără el?”, gândea ea, parcurgând în trăsură străzile Moscovei.

„Și fără să răspundă la această întrebare ultimă, începu să citească firmele: „*Birou și Depozit*”, „*Dentist*”...

„Da, voi povesti totul Dolly-i. Ea nu iubește pe Wronski. Va fi greu, dar am să-i spun totul. Ea ține la mine și am să-i urmez sfatul... nu mă voi supune lui, nu-i voi permite să mă domineze...”, „*Filipov, Brutărie*”. *Se spune că expediază pâine la Petersburg. Apa dela Moscova e mai bună...*

„Atunci amintirile ei fură foarte vechi... etc.”.

În aceeași seară, după câteva ore, Ana se arunca sub roatele trenului...

În paginile următoare asistăm la o concentrare extremă de fapte. Atâtea întâmplări trebuiesc povestite, atâtea lucruri lămurite: căutarea copilului prin cafenele, găsirea lui, creșterea lui Mitu sub privegherea caldă a părintelui Niță și a mamei

Sultana, încercarea procurorului de a-i lua copilul și a-l reda desfrâului, pentru petrecerea intelectualității orașului de provincie, venirea pe lume a Ileanei și redarea caracterului ei înfricoșat, încolțirea bănuielii în inima părintelui în privința dragostei nepermise dintre cei doi frați, sunt expuse cu o repeziciune care-ți ține răsuflarea'n loc. Atenția scriitorului, cât privește scurtimea, nu slăbește niciun moment. Cu fiecare pagină, Caragiale se dovedește fidel planului inițial, de a fi cât mai concis. Și în această acumulare vertiginoasă de fapte, apare fulgerător, prăpastia dintre cele două „lumi” ale lui Caragiale: veselie pe care o provoacă popa intrând la *Café Chantant*, graba cu care procurorul se face exponentul tuturor categoriilor *culturale* pentru a readuce în ticăloșie pe Mitu Boerul și ușurința cu care acesta se lasă mituit de „diplomatul” Cuțitei.

S'a adus învinuire lui Caragiale că, mai ales în această nuvelă, uzează prea din belșug de această puternică trăsură caracteristică, redată așa de bine în recomandăția pe care o găsim pe un manuscris: „Cu mare băgare de seamă la tot ce se poate suprima — cât de mult”. (v. Paul Zarifopol, Op. cit. Vol. I, planșă).

Nu trebuie să uităm însă cuvintele cu care începe capitolul al II-lea:

„Toate acestea trec acum prin mintea părintelui Niță...”. Aceste amintiri se succed într'un tempo rapid și condeiul autorului, care aleargă așa de înfrigurat, se armonizează admirabil cu procesul sufletesc ce se desfășură în ființa părintelui Niță. Acest procedeu, așa de bine studiat în vederea economiei nuvelei, se observă și în *O făclie de Paște*, și *În vreme de războiu*. Tot așa sunt povestite evenimentele anterioare dramei — viața

lui Zibal și cariera de haiduc a popii Iancu din Dobreni.

Dar după aceste pagini de reportaj, povestirea, atât în cele două nuvele amintite mai sus, cât și în *Păcat*, capătă un mers domol. În mod amplu, liniștit, fără grabă, autorul poartă pe popa Niță pe la Cuțitei, unde discută pe îndelete despre nenorocirea care se ivise în viața părintelui. Aici vedem tipul minunat al lui Cuțitei. Cât de bine a prins *citadinul* Caragiale pe acest Cuțitei, cât de just și de firesc a întrupat el în acest personaj calitățile țaranului român! Ce justă înțelegere a vieții, din partea lui Cuțitei, căpătată în urma unei îndelungate experiențe (vezi scena cu mituirea procurorului) și câtă comprehensiune pentru fatalitățile marilor pasiuni!

Cităm un pasaj, în care Cuțitei raportează popii Niță din observațiile lui privitoare la legăturile dintre cei doi tineri. Să se observe câtă subtilitate se desprinde din cel mai banal dialog, și câte dedesubturi scoate el la iveală.

„...N'am putut auzi mai nimic... Atâta doară mi s'a părut că zicea ea:

„Nu te crezi!” da el zice: „O să vezi!” Am sărit repede din grădină și până s'ajungă ei pe linie, cum umbla domol și se tot oprea pe loc, le-am ieșit înainte la poartă... Se legăna alături parcă mergea pe o apă... Era să treacă pe lângă mine fără să mă vadă.

„Bună dimineata, fină”, zic; zice:

„Sărut mâna, nașule. — Da'ncotro? — Mergem și noi la biserică... Ne-am întâlnit mai colea cu neica Mitu...” — I-am tras cu ochiul, și zic: „Cale bună, fină”. — El a tăcut și s'a făcut roșu ca ardeiul; da ea, diavoloaica, a'nceput să râză; zice: „Sărut mâna, nășicule!” și-au plecat amândoi înainte”.

Apoi, reflexiunile lui Cuțitei:

„M'am uitat lung după ei până a intrat în curtea bisericii... așa mândri!... Eil ce să mai vorbim de-geaba, taică? Dacă așa a făcut Dumnezeu lumea noastră... Am zis și eu: așa da, așa-mi place și miel...

Din convorbirea cu cumnatul său Cuțitei, a înțeles popa că asemenea porniri nu pot fi curmate decât cu forța. Atunci i-a venit în minte procororul de odinioară, acum prefect, om cu vază și cu mari posibilități. El știe cum are să procedeze, de când a scăpat pe Mitu din mâna lui cu ajutorul lui Cuțitei. Ar dori, de data asta, ca prefectul să mute pe Mitu dela postul de învățător din Dobreni, într'un sat mai îndepărtat. Așa dar, „luă din fundul lăzii și vâri în sân un pachet învelit într'o basma, încălecă și porni...” Singura îngrijorare era că acum, având de a face cu un om matur, „lucrul poate că n'o să meargă așa de ușor ca altădată”.

Ajuns la prefect, într'o înlanțuire fulgerătoare de întâmplări părintele află ceea ce rămăsese pentru el necunoscut din îndepărtata aventură a tineretelor: fata fostei lui iubite, din căsătoria cu „un om istovit, apoi nebun și paralytic”, e soția prefectului. Aici „popa află cât e de rea și de bolnavă stăpâna casii, nevasta prefectului... O scorpie!... bate slugile până la sânge, le'nțeapă cu ace, le frige cu fierul de frizat roșit în spirt... și când ostenește, o apucă: râde, plânge, țipă și rămâne ceasuri întregi țeapănă... Trebuie frecată cu perii aspre, bătută cu nuiiele subțiri și afumată cu niște doftorii tari până să-și vie iar în fire”.

Atunci se petrece un fapt care sgudue toată ființa părintelui Niță, — e apariția neașteptată, pe un perete al salonului, a „unei arătări din altă lume...” *păcatul*. E poate scena cea mai înduieștoare din întreaga nuvelă. Părintele își revede iubita, așa cum era acum 30 de ani și mai bine:

„Zâmbea cu acelaș zâmbet neuitat, în care se amesteca multă blândețe cu multă patimă, atâta inteligență limpede cu atâta oarbă pornire...” Blândețe și patimă... inteligență limpede și pornire oarbă, — în afară de *Sasa Comăneșteanu*, există oare un tip feminin mai *întreg* în literatura românească a veacului trecut? Și e cu atât mai *adevărată* această zugrăvire, cu cât popa vede portretul foarte târziu, după ce de mult timp se așternuse cenușa peste furtunoasele patimi ale tinerețelor sale.

*

Popa Niță nu reușește să spue prefectului pentru ce a venit. Toată această întâmplare epizodică e pusă pentru a justifica intensificarea furtunii din sufletul părintelui; nereușita se rezolvă în mod cât se poate de firesc: comisarul îi furase basmaua cu banii și tot planul părintelui s'a năruit într'o clipă, ca o clădire de chibrituri ridicată cu trudă și prăbușită în urma unei mișcări neîndemânate.

Acum povestirea părăsește calmul. Ne apropiem de desnodământ. Aici iese pe primul plan, marele meșter în ale compoziției teatrale. După ce toate piesele, care constitue motivarea, au fost expuse, urmează, cu pași repezi, catastrofa. D'aci înainte povestirea merge'n ritm trepidant. Noaptea de veghe a părintelui Niță, care aleargă dela odaia Ileanii la școală și înapoi, întâlnirea și scena dramatică dintre tată și fiu, fuga acestuia după ce află adevărul, întoarcerea și întâlnirea cu Ileana, reproșurile acesteia și apoi sfârșitul inevitabil, — toate acestea se gonesc parcă una pe alta, într'o precipitare halucinantă.

Catastrofa e fulgerătoare. Părintele, bolnav de inimă, după o noapte de nesomn, se scoală să deschidă fereastra, să intre aer. Vede două umbre

albe... „Ia pușca din cui și iese 'n prag;” „Cine-i?” O flacăra roșcată, un trăsnet, la care răspunde împrelung deal după deal — Mitu a picat fulgerat. „Ce-ai făcut, nebunule?” răcnește femeia și pornește la pas.

„A doua țevă! Ileana cade în genunchi...” — Desnodământul e, pe cât de brusc, pe atât de firesc. Popa epuizase toate posibilitățile de mântuire a celor doi tineri, — și a sufletului său.. O nouă ezitare și un nou calcul, înaintea hotărîrii supreme, ar fi fost de prisos. Aici Caragiale a dat dovadă de o pătrundere psihologică rară, și măiestria cu care a realizat efectul artistic constituie unul din puținele locuri din mica noastră literatură, care pot fi luate ca model.

Acțiunea se petrece în mare parte la țară. Totuși autorul nu vede decât „mișcările sufletești” ale eroilor săi. Participarea naturii la aceste mișcări sufletești e inexistentă. Și cât de emoționant, dramatic și surprinzător apare contrastul violent dintre frământările sufletești ale celor doi tineri și indiferența naturii înconjurătoare, cu viața liniștită de sat!

Să ne amintim de întâlnirea ultimă și fatală — dintre Mitu și Ileana. Mitu destăinuiește Ileanii tot ce aflase dela părintele Niță, că ei sunt frați și că unirea lor va fi imposibilă... „Ea rămâne 'ntâi înlemnită... apoi începe să răză înneecat și din ce în ce mai nervos și mai nervos, până când izbucnește cu hohot și, lovindu-l brutal peste brațul vânjos, pe care i-l apucă și-l strivește sub degete: „Prostule! A răs de tine!... Ai crezut? Nu-i adevărat! Minte!”

Și se năpustește asupra lui și-l îngenunche jos la pământ...”.

Cititorul, absorbit cu totul de aceste mișcări in-

terioare, urmărind cu ultimă încordare, deslănțuirea patimii, se deșteaptă parcă năucit, dintr'un vis. Brusc, și ca o odihnă momentană a spiritului, după atâtea captivante emoțiuni, ne dăm seama că drama se petrece într'un sat liniștit:

„O sprânceană alburie se ivește pe coama dealului de către răsărit... Pe lângă crucea din răspântie scârție roatele căruțelor ce pleacă din vreme să nu le-ajungă zăduful pe drum...”.

Și mai departe, punând în contrast lipsa de griji a țăranilor care ies după treburi și ilustrând ceea ce spusese mai înainte, cu ocazia convorbirii dintre el și Cuțitei — că „între un om și altul este adesea ca dela o stea la alta”:

„Sprânceana crește și alte roate venind din deal la vale se aud apropiindu-se... o doină din frunză, cântec de drumeț fără griji... și vorbă...”.

După ce-și împușcă copiii, popa Niță „se sue în clopotniță, se atârnă cu amândouă mâinile de funiile de tei și începe să le smucească cu o înaltă energie”; furtuna din inima părinelui se transformă în această energie înaltă, se transmite, ca un fluid, prin funiile de teiu, spre obiectele de aramă, iar aceste o răspândesc în aer cu o putere impresionantă: „cele trei clopote mici și sărace se pornesc deodată să țipe și să se vaite cu o jale nebunească”.

3. „Zice că odată, acu vreo sută și nu știu câți ani, a dat poruncă Dardarot, împăratul Iadului, să s'adune dinainte-i diavolii, dela mare pân' la mic: unul să nu fie lipsă, că-i scurtează coada și-i lungește urechile! Și, dacă s'au adunat ei toți cu toții, împăratul s'a tras de țacălie scrâșnind strașnic, a tușit de i-a pârâit jețul, a holbat ochii la ei și le-a sbierat așa:

— Afurisiților!” etc.

Și după aceea împăratul le spune că i-a chemat

să chibzuiască asupra împrejurării că toți oamenii care vin în iad se plâng de femei. Trimite apoi pe Aghiută pe pământ, ca să se convingă de realitate.

După acest început, ni s'ar părea că *Kir Ianulea* e o poveste fantastică, cu subiect din popor¹).

Și totuși această bucată e cea mai puțin fantastică din toate nuvelele în care Caragiale caută să amestece mister. Nu găsim nici măcar miraculosul din *La Hanul lui Mânjoală* sau din *La conac*. La ce se reduce supranaturalul din *Kir Ianulea*? Trimiterea lui Aghiută pe pământ, iar la sfârșit chinuirea ființelor în care acesta intra ca diavol — și întoarcerea lui în iad, — supranatural luat numai ca un cadru.

Tot interesul se îndreaptă spre fapte desprinse din realitatea noastră românească. (v. Vol. I pag. 120).

Nu e întâmplătoare informația ce ne-o dă autorul chiar la început, că aceste lucruri s'au petrecut „acu vreo sută și nu știu câți ani”. Caragiale ridică un colț de văl de pe viața Bucureștilor de acum un secol și mai bine.

Prin urmare, în toată bucată găsim numai elemente de nuvelă. Iată d. e. cât de viu ne apare o curte cuprinsă de pe vremuri: Kir Ianulea își alege „...o pereche de case frumoase, cu încăperi multe pentru stăpâni, musafiri și slugi, la aer curat, cu grădină și fântână 'n curte, cu pîmnițe, bucătării, spălătorii, cu grajduri și șoproane, în sfârșit cu toate câte trebuiesc pentru așezarea cuviincioasă a unui negustor chiabur”.

1) De altfel tema acestei povestiri nu e nouă. Ea circulă de sute de ani pe la diferite popoare și autorul arată în *Notele dela sfârșitul volumului Schițe nouă*, scriitorii străini care au mai tratat-o (Giovanni Brevio, în Rime, Roma, 1545 cu titlul *Novella di Belfagorx*; Machiavelli, cu același titlu, în 1549; La Fontaine, în *Contes*, 1682, cu titlul *Belphegor*).

Completări la aceste referințe se găsesc în *Vita e opere di Ion Luca Caragiale*, de Anna Colombo, Roma, 1934, pp. 125—126, —o valoroasă lucrare de sinteză asupra operei lui Caragiale.

Apoi ni se zugrăvește, cu un pitoresc unic, traiul negustorimii de pe vremuri, relațiile comerciale cu Brașovul și Lipsca, raporturilor dintre negustori și boieri, etc.

Iată viața de la Curte, cu surprinzătoarea apariție a căpitanului Manoli Ghaiduri, — „mai rar așa palicar! înalt, spătos și mustăcios — o mândrețe de arnăut! și muiat numa'n fireturi de sus până jos — să fie de fală pentru orice Curte Domnească”.

Și câtă evocare a vieții tihnite de odinioară în călătoria lui Negoită cu capitan Manoli, dela București la sălașurile lui de prin părțile Jiului!

4. Ca să ne dăm seama de locul pe care-l ocupă *Kir Ianulea* în nuvelistica noastră istorică, trebuie să fixăm câteva momente în evoluția genului.

Nuvela istorică, în literatura noastră, după încercările, lipsite total de valoare estetică, ale lui Asaki, apare dintr'o dată într'o formă surprinzător de frumoasă, prin publicarea, în „Dacia literară” dela 1840, a lui *Alexandru Lăpușneanu* de Const. Negruzzi, (v. cap. IV. *Limba literară*). *Mihnea Vodă cel Rău*. (1857) și *Doamna Chiasna* (1860) ale lui Odobescu, cu toate meritele de limbă și descrierile frumoase, constitue un regres momentan față de opera lui Negruzzi, pentru ca nuvela istorică să se ridice, în toată strălucirea ei, odată cu *Vremuri de bejenie* a d-lui M. Sadoveanu.

Subiectele, în aceste nuvele, sunt luate din istoria sec. XVI, secol însângerat și dramatic, cercetat aproape exclusiv de nuveliștii și dramaturgii noștri istorici.

Kir Ianulea tratează un subiect cu totul deosebit. Ea nu expune acțiuni care să impue prin măreția lor; ea zugrăvește viața socială, obișnuită, dintr'o epocă pașnică, relativ recentă.

Materialul acesta, negreșit, e mult mai greu de

mănuit, iar pe de altă parte și procedeul artistic e nou: Autorul știe să ne evoce un colț din viața Bucureștilor de pe la sfârșitul domniei Fanarioților, aproape numai cu ajutorul limbii. Măiestria cu care Caragiale alege și dozează arhaismele — turcești și grecești, — naturalețea cu care le așază la locul potrivit, pitorescul care se desprinde din aceste cuvinte și învierea surprinzătoare — prin ele — a unei epoci pentru totdeauna apuse, fac din *Kir Ianulea* o operă unică în literatura noastră.

Iată o parte din aceste arhaisme. Unele din ele sunt mai cunoscute și se întrebuințează încă și astăzi: *sindrofie*, *ziafet*, *bulcă*, *suliman*; altele, mai rare: *isihie*, *filotimie*, *hristoitie*, *ifislu*, *zuilar*, *clironom*, *chesat*, *taxid*, *sagnasiu*, *falaitar*, *sileaf*, *adiatî*, *ipochimen*, *protipendadă*, *evghenist*, *ciadiriu merchez*, etc.

Aceeași minunată alegere o dovedește autorul pentru numele proprii, care redau caracteristica epocii, cu tot romantismul ei, legat de aceste cuvinte: *Hanul lui Manuc*, *Hanul cu Tei*, *Mahalaua Negustorilor*; apoi numiri de persoane: *Zamfirache Ulverul*, *Ristache Muscalagiul*, *Ilie Bogasierul dela Bărăție*, etc.

5. Dar ceea ce face meritul esențial al acestei nuvele, este darul povestirii, care atinge un grad înalt. De data asta nu găsim digresiuni, nici pasagii de reportaj, sau relatări de fapte anterioare, cu scopul de a pregăti un moment dramatic, ca în *Păcat* și *O fiică de Paște*. Dele început până la sfârșit e numai povestire, povestire care își are valoarea estetică în sine însăși.

Și în *Kir Ianulea* întâlnim procedeul scurtimii. Ianulea povestește *kerci* Marghioala pățaniile sale numai în 5 pagini; în aceste cinci pagini Caragiale găsește totuși prilejul să pună culoare și variație și cu o îndemânare rară reușește să strecoare și

dialogul așa de încărcat de humor, deși legat de o împrejurare tristă, dintre călugărul papistaș și părinții lui Ianulea, care au murit fiindcă au mâncat ridichi cu fasole, când ei ar fi trebuit să mănânce fasole cu ridichi! Tot așa de rapid sunt povestite: traiul lui Ianulea cu Acrivița, „încăpuirea” frăților lor, jalnicele întâmplări ale acestora pe mări și prin țări străine, — aceste din urmă evenimente povestite într-o singură pagină!

În această nuvelă însă conciziunea este realizată altfel decât în primele opere. Pentru a vedea progresul lui Caragiale în concentrarea de fapte numeroase în linii puține, să punem alături un pasaj din *Kir Ianulea* cu unul din *Păcat*.

Iată cum sunt relatate, de către cafegiu, peripeciile fostei iubite a lui popa Niță (*Păcat*, Vol. I pag. 36—37): „O văduvă a unui boier nebun — Inamorată cu un băiat dela țară, un seminarist — Însărcinată — Rușinea lumii — Merge să nască la moșie — Moartă din facere...” Aici, conciziunea e dusă la ultima limită, și e și cam... comodă.

În *Kir Ianulea* însă, nu găsim nicăieri această expunere enumerativă. Pretutindenii exprimare întregă, prin fraze, și fiecare frază e artistică. Să cităm vorbele pe care le spune fata lui Zamfirache Ulierul, în care a intrat dracul și se va vedea că aici se găsește fapte care ar putea alimenta mai multe nuvele. Și să se observe cât de bine redă autorul coloritul epocii, în *amănuntele* strecurate, proprii mentalității mahalagești! Iată ce ascultă o lume care „stă și se crucește”:

„Ba că „sacul cu lire dela Paharnicul Iordache din Dudești, de nu i s'a mai dat de urmă, — furat de grămaticul pe care l-au prins pe drumul Olteniței și a scăpat peste noapte din beciurile Agiei, — se află acum pus bine, înfășurat într'un testemel ciadiriu, în fundul sertarului de jos dela scrinul

de lângă soba din iatac la clucereasa Tarsița, mătușa despre mamă a lui Aga, mai tânără ca dumnea-lui — se 'ntâmplă! — și că cine nu-i știe merchezul poate scotoci 'n sertar cât pofteste, că nu-i dă de fundul adevărat";

„ba că „adiata lui Agop, tutungiul dela Sfinți, lăsată nepoati-si, nu-i scrisă de răposatul; a ticluit-o pe urmă, într'o noapte, bărbatu-său Tacor, cafegiul din Caimata, care vinde și suliman și cana de păr,... Tacor cu Avedic, paracliserul dela biserica armenească”;

„ba „că fratele ăla tinerelul de d'abia-i mijeste mustața, călugărul sprâncenat, care șade la preocupușia sa părintele arhimandritul Hrisant, în curtea Mitropoliei, — chip și seamă la 'nvățătura cântărilor, — este fata a mai micșoară a lui Ristache Muscalagiul din Ploești...”

„și câte și mai câte alte bazaconii — cine le mai poate ținea minte?”

Să vedem acum dacă această evoluție a scriitorului se datorește numai unei creșteri a conștiinței artistice, sau are și cauze obiective, — în lumea eroilor săi.

De sigur, trecerea spre narațiunea așezată, a unui adevărat povestitor oriental din epoca lui Anton Pann, se datorește și vârstei, deși *Păcat* și *O făclie de Paște* nu sunt nici ele opere de primă tinerețe. Trebuie să ținem seamă apoi și de faptul că aceste două nuvele sunt scrise în plină epocă eminesciană, și psihologia „proletarului intelectual” se trădează la fiecare pagină în stilul nervos, „telegrafic”, din operele citate.

Dar sunt și cauze obiective. În *Kir Ianulea*, Caragiale nu descrie pasiuni puternice; aici el zugrăvește un colț de viață socială dintr'o epocă tihnită a Bucureștilor de odinioară. Frământările acelei epoci nu au nici pe departe acuitatea răsturnărilor

totale, aduse de introducerea formelor apusene.

Caragiale zugrăvește aci mai ales mahalaua românească de odinioară....

6. S'a vorbit de *mahalaua* lui Caragiale, — negreșit cea din opera comică. Ce trebuie să înțelegem prin acea mahala? Este meritul lui Ibrăileanu (*Spiritul critic în cultura românească*, pag. 227 sqq.) de a fi fixat caracterul ei. Mahalaua din opera comică nu e aceea geografică, — suburbia, cum se înțelege în mod obișnuit, ci e un fel de categorie sufletească, e o deformare intelectuală, pe care o găsim și în centrul orașului. (Mahalagiu nu e numai popa care, în biroul avocatului, bate țări cu bustul lui Cicero (*Art. 214*), ci și madam Popescu (*Vizită*) care spune că face „educațiunea” fiului său, pentru ca apoi să îndemne pe musafir să-l trateze cu o țigaretă; mahalagioaice sunt și Tincuța și Mița (*Five o'clock*) care își aruncă una altele epitetele de „obraznico” și „mojico”, „în saloanul splendid al somptuosului *hôtel Piscopesco*”, unde servește „feciorul în frac și mânuși albe, etc.”).

În *Kir Ianulea* e însă o mahala pură, cu totul deosebită de cealaltă; ea este anterioară introducerii liberalismului, — e o mahala istorică, autentică, dezvoltată în mod lent și organic. Această mahala prin urmare este o cristalizare de viață normală; ea poate fi humoristică, dar nu ridicolă. Dacă analizăm dialogurile dintre Kir Ianulea și Acrivița, constatăm că vorbele acestora își au o țintă precisă. Acrivița știe ce vrea; și știe și Ianulea. Ei nu discută ficțiuni cum ar fi „republica” lui Conu Leonida, ci lucruri serioase și etern omenești.

De aceea această mahala este învăluită de autor într-o simpatie largă, ca și clasele serioase și pozitive pe care el nu le-a ridiculizat: țărănimia și boierimea veche.

Și fiindcă aici se vede distincția așa de tranșantă între cele două „mahalale”, trebuie să cităm neapărat două pagini, caracteristice pentru cele afirmate de noi:

„Intr'o zi, stând ei la masă împreună cu o sumă de musafiri, până s'aducă ciorba, a 'nceput din chiar senin Ianuloaia să vorbească despre o prietină măritată, care nu se afla de față:

„că s'a ținut cu beizadea cutare, un copil! și Vo-dă, supărat foc, era să puiă să-i taie coadele și s'o trimiță surghiun la un schit, tocmai în fundul munților;

„că a prins-o odată bărbatu-său, ziua 'namiaza mare, la Turloaia, la chiolhan, la iarbă verde, cu consulul muscălesc și cu alți drăngălăi; — țiganii îi trăgeau de unul singur: „Măi, cazace, căzăcele!” și ea chiuia și juca numa'n papuci, cu palmele 'n ceafă, apilpsită, ca un maladeț zaporojean;

„că 'ntr'un rând, a plecat la Căldărușani, s'o spovedească sfinția-sa părintele Ioanichie, și a stat acolo de mercuri în săptămână Patimilor până'n săptămâna luminată după Izvorul Tămăduirii; — se plimba toată noaptea cu duhovnicu'n luntre pe lună și cânta de răsuna lacul: „Frunzuliță lobodă, of! țato, gura lumii slobodă!” iar părintele lucra din lopeți și-i ținea isonul pe glasul al optulea....

„Și câte alte grozăvii.

„Musafirii și mai ales musafirele făceau haz; iar bietul Kir Ianulea, om cu hristoitie, făcea fețe-fețe. A răbdat el cât a răbdat, și zice, întâi cu destulă blândețe:

— „Bine, Acrivițo, scumpa mea! cum poți dumneata, mai ales că știi ce bun prietin sunt cu bărbatu-său... cum poți, fără să le fi văzut toate astea cu ochii dumitale, fără niciun temei, să catigori-sește astfel pe o prietină, pe care o primim

aproape în toate zilele în casa noastră?... Imi pare rău!

— „Ei! apoi vezi-bine că dumneta o s'o aperi... că vă scoateți ochii unul la altul!

„Și apoi le spune tutulor că acuma prietina nu se mai duhovnicește la Căldărușani: i-a pus lui Kir Ianulea gândul... „să-mi spargă casa!” Da o s'o prinză odată și n'o s'o ierte cum a iertat-o Vodă; o să puiă s'o tunză ca la cazarmă pe... și din „muscălească” și „călugărească” n'o mai scoate.

„N'a mai putut suferi Kir Ianulea; s'a ridicat foarte turburat și s'a răstit odată tremurând:

— „Ascultă-mă, Acrivițo! nu-ți dau voie, mă 'n-țelegi, să mai zici o vorbă măcar despre o femeie care — poți spune dumneata toate murdăriile ce-ți trec prin gândul dumitale! — este mai cum-se-cade ca dumneata; că dumneata ești, mă'n-țelegi, mai îndrăcită decât talpa Iadului, și oricât de blajin să fie omul, îl scoți din toate răbdările! Să taci din gură, scorpie nebună, că puiu de te leagă și te trimit la Balamuc, mă'n-țelegi!

„Cocoana s'a ridicat și dumneei și s'a năpustit asupra dumnealui, să-i arză o palmă; dumnealui s'a ferit repede 'ntr'o parte; iar dumneei, de necaz că nu l-a putut nemeri, a luat castronul cu ciorbă de pe masă și i l-a aruncat în față — l-a opărit de sus până jos. Kir Ianulea și-a ieșit din pepene; s'a repezit cu pumnii 'nceștați, s'o pilduiască; dar musafirii s'au pus la mijloc și l-au oprit în piept:

— „Nene Ianuleo! stai, omule! nu șade frumos!

„Și pe urmă, cătră dânsa:

— „Mai potolește-te și dumneata, coană Acrivițo, pentru Dumnezeu! nu-l mai turbă!

„Ți-ai găsit!... S'a pornit cocoana pe răcnete, să rădice mahalaua 'n picioare:

— „Săriiți! săriiți, oameni buni! că mă omoară

păgânul, arvanitul!... Mă bați, ai? după ce-ți râzi de casa și de cinstea mea, hoțule și pehlivanule!... Dacă te-ai îmbătat și ai poftă de bătut, du-te de-ți bate țiitoarele de pân fundul mahalalelor, pe care le 'ndopi cu pumnii de lire și'n casă te calicești pân la lescaie, râtane!... De pe mine să mă bați? pe mine, mă! spurcăciune de bădăran?... pe mine, fata lui Hagi Cănuță, să 'ndrăsnesti tu să mă bați, păcătosome, janghinosule și răiosule!?... Stăi tu, că te'nvăț eu pe tine, cenghenè turcească!

„Și până nu i s'a stins glasul, n'a contenit”...

Iată mahalaua noastră adevărată, mahalaua patriarhală, pitorească și *sănătoasă*, de dinaintea apariției lui Nae Ipingescu!

III. Considerațiuni stilistice.

1. Sintaxa. — 2. Figurația: epitetul, antiteza, comparațiunea, chiasmul, gradația. — 3. Caragiale și sentimentul naturii. — 4. Noul interpretări ale operei lui Caragiale.

1. E cunoscută în deobște grija pe care o puneă Caragiale în arta compunerii. O cercetare atentă a facsimilelor reproduse în aceste volume după diferite manuscrise ale scriitorului, ar arăta aceasta în chip lămurit.

Două lucruri trebuiesc remarcate dela început în felul de a scrie al lui Caragiale: alegerea cuvântului cerut neapărat de ideea exprimată, a cuvântului propriu, predestinat, *unic*, și așezarea cuvintelor în frază, potrivit spiritului limbii românești.

„Caragiale era un stilist desăvârșit. Pentru el cuvintele scilipeau ca niște diamante nestimate, a căror frumusețe câștiga prin locul unde le așeza. Chiar în mahalagismele lui cele mai triviale, cuvântul just era îndelung cumpănit și numai apoi

adoptat". (A. Davila, *Caragiale*. In *Gândirea*, An. II No. 1, 15 Aprilie 1922, pag. 10—11).

Se știe că sintaxa noastră, întrebuințată în limba scrisă, e influențată puternic de cea franceză. Sintaxa franceză continuă încă și astăzi să ne strice limba¹).

Savantul filolog, mort acum câțiva ani, *Al. Philippide*, al cărui cuvânt cade greu în cumpănă în chestiunile privitoare la limbă, găsește că *sintaxa cea mai românească* se află la Creangă și în *Gramatica elementară a limbii române*, (Iași, 1897), citează exemple aproape numai din acest autor. Iar în ultimii ani ai vieții, Philippide se ocupa în deosebi cu Caragiale, găsimu-i și acestuia calități de primul ordin din acest punct de vedere.

În ce privește cunoștința profundă, de către Ca-

1) Expresii ca: „a satisface obligațiunilor sale” („satisfaire à ses obligations”), a remedia unei boale” („remédier à une maladie”) „a schimba de condiție” („changer de condition”) și altele — forme nepotrivite pentru limba românească, sunt introduse de curând în publicistica noastră.

Reformatori ai limbii, care nu ne-au lipsit în timpul din urmă, s'au ocupat numai de **cuvinte**, — cuvintele străine. Aceștia însă nu au dat nicio atenție elementului, foarte important, al sintaxei; căci sintaxa—mai mult decât cuvintele—redă fizionomia unei limbi. O citație din Dimitrie Cantemir ne va dovedi aceasta:

„Aceste dară, în scurt, avem să aducem, precum a celor mai vechi, așa a celor mai noi istorici mărturii, pentru descălecatul Dachii noastre cu Romanii dela Traian (și cum Bonfin mărturisește) și dela alții mai pe urmă împărați. Acestora dară sfârșitul puind, trage-ne vremea începutul cărții Hronicului să punem, în care, cu ajutorul lui Dumnezeu, sintem să arătăm hronologicește, adică după sămăsluirea anilor, precum acești Romani de Ulpie Traian în Dachia descălecați, tot aceiași să fie Români, carii și până astăzi într'înșă lăcuiesc”. (**Dimitrie Cantemir, Hronicu vechimei Romano-Moldo-Vlahilor**. Buc. 1901 pag. 162).

Aci, afară de cuvintele **istorici, Hronic, hronologicește**, toate celelalte cuvinte sunt autohtone, totuși nu e limbă românească, din cauza sintaxei latinizate, pe câtă vreme un text dintr'un autor modern, încărcat cu oricâte neologisme, se simte numaidecât că e românesc, datorită așezării cuvintelor, proprii limbii românești.

ragiale, a spiritului limbii românești, sunt foarte prețioase mărturiile lui Slavici. Astfel aflăm dela acesta că între el,—Slavici—Caragiale și Eminescu se iscau lungi discuții despre limbă. Intr'un timp se hotărîseră „să croiască” o gramatică, rezultat al acestor discuții. În acest proiect de gramatică, rămas numai în stare de proiect, Eminescu luase asupra sa etimologia, iar Caragiale *sintaxa*. (I. Slavici, I. L. Caragiale, în *Amintiri*, pg. 165).

„În redacțiune (a *Timbului*) chestiunile de gramatică erau discutate în toată liniștea, căci în materie de limbă românească Caragiale era deasupra...”

„Eminescu avea cunoștințe uimitoare în ceea ce privește literatura universală, cunoștea dar cu atât mai vârtos literatura românească, și cărțile bisericești, și cronicarii, și scriitorii epocii de renaștere. Caragiale avea mult simțimânt de limbă și cunoaștea mai bine decât Eminescu *limba așa numită viuă*, care era rostită în toate zilele”, (idem pag. 167).

„Această superioritate i-o recunoștea și Eminescu și totdeauna, când scria, avea în vedere mai ales pe Maiorescu și pe nemilosul Caragiali și nu odată-mi zicea: „Las' c'a tăcut și hătrul de Caragiali”, (idem, pag. 167).

Dacă I. L. Caragiale era așa de pretențios față de alții, apoi cu nimeni nu era mai neîndurat decât cu sine însuși. Recomandarea lui Boileau: „*Si j'écris quatre mots, j'en effacerais trois*”, se potrivește pentru Caragiale mai bine decât pentru oricine, și iar invocăm mărturia lui Slavici, care *l-a văzut* la lucru:

„Scria o pagină și o copia curat și cu o slovă frumoasă, apoi și-o citea. O strâmbătură, — alta, — iar alta: ici o vorbă nu i se părea aleasă adecuat cu gândul lui, colo alta era rău întrebuințată ori

greșit așezată, — un gând nu-i ieșea destul de învederat la iveală. Deoarece corecturile îi erau ne-suferite, copia pagina din nou cu slova încă mai frumoasă. Era în stare să copieze și de zece ori și apoi să rupă pagina și să se ducă la plimbare”, (idem, pg. 167).

2. Să încercăm să studiem câteva din procedeele stilistice, mai caracteristice pentru scriitorul nostru.

Observăm în primul rând bogăția epitetelor și grija cu care Caragiale știe să aleagă, să distribue și să așeze aceste epitete, zise în stilistică *ornante*. Poseda în grad înalt simțul armoniei. Oricât de bogat este în vocabulare — și inventivitatea verbală la acest scriitor e fenomenală — totuși Caragiale nu repetă același cuvânt decât la distanțe relativ mari, pentru ca repetiția să nu supere auzul.

Alegerea, mai ales a epitetelor, e făcută cu o deosebită atențiune. Caragiale întrebuințează totdeauna cuvântul *propriu*. Chiar pentru gusturile cele mai pretențioase, dislocarea sau înlocuirea unui cuvânt ar fi dificilă.

Și cu Caragiale suntem mai pretențioși decât cu alți scriitori. Poate că tocmai perfecțiunea acestuia evidențiază unele lipsuri — rare — din opera lui. Așa d. e. la alții s'ar putea trece cu vederea verbul „a înebuni” și repetarea de două ori a cuvântului „nebună” — pentru aceeași idee — în spațiul de mai puțin de o *pagină* (Păcat, Vol. I pg. 60—61) sau enervanta obsesie a cuvântului „senzație” din aceeași nuvelă.

Să dăm câteva exemple de cuvinte, remarcabile prin *noutatea* sensului ce li se dă în compunere:

„Multe odăi curate și *odihnite* am văzut în viața mea, dar ca odaia aceea....” (*La Hanul lui Mânjoală*, pg. 73).

„In înalt, nori după nori suburau *opăciți* ca de

spaima unei pedepse de mai sus, unii la vale pe de desubt, alții pe deasupra la deal, perdându-l în clipe largi, când mai gros, când mai subțire, lumina *ostenită* a sfertului din urmă”. (Idem, pg. 77).

— „De ce, a’ntrebat bunica încruntată de cine știe ce urît gând i-o fi fulgerat prin mintea ei *veche*”. (*Cănuță, om sucit*, pag. 224.).

Sau, iată cum personifică, printr’un verb, o abstracțiune: „Care va să zică, *clîpi* gândul hangiuului, nici vorbă n’a fost la judecată despre popa...” (*In vreme de războiu*, pg. 93).

Așezarea epitetului în urma sau înaintea substantivului nu este indiferentă, — tonalitatea și armonia frazei suferă uneori schimbări considerabile prin schimbarea lui. Să dăm un exemplu, din multe:

În hanul izolat și înămețit, se petrece o dramă îngrozitoare, — trei oameni, singuri în toată locuința, se luptă cu ultima desnădejde și caută să-și dea unul altuia lovitura supremă. „Iar viscolul afară ajuns în culmea nebuniei făcea să trosnească zidurile hanului *bătrân*”. (*In vreme de războiu*, pg. 110).

Așezați înaintea substantivului epitetul subliniat: a dispărut ritmul — fiindcă în această frază, mai ales în partea ultimă, e un ritm perfect, ca într’un vers, — ultima silabă, din care e format cuvântul *han* rămân în gol, fără punct de sprijin, și cu aceasta toată viziunea dramatică, cu minunata ei culoare de romantism, nu se mai produce.

Să se observe apoi cu câtă artă știe Caragiale să îngrămădească epitele acolo unde e nevoie și cât de sgârcit e cu ele acolo unde *simte* că sunt de prisos.

E interesant de remarcat d. e. lipsa aproape totală de descriere directă a fizicului eroilor săi. Și tocmai prin aceasta devin ei tipuri reprezentative. Despre înfățișarea popii Niță — de pildă — nu știm prea mult, dacă aflăm că, atunci când a por-

nit la seminar era „un băietan voinic — barba de-
abia-i mijeste, și sub căciula de oaie părul creț
și des...”.

Nu ni se spune nimic despre înfățișarea lui
Leiba, a Surei, a studenților (*O făclie de Paște*),
a primarului Cuțitei (*Păcat*), a lui neica Stavrache
(*In vreme de războiu*), etc. Și totuși, ce figuri
expresive ne creem noi înșine, chemate din pro-
priile noastre experiențe, condensate și așezate în
cadrul descris de autor! Căci, ca și în drama pro-
prie zisă, Caragiale creiază și aici tipuri aproape
exclusiv din acțiuni și din dialog. În mintea noastră
apare astfel un Zibal, ale cărui trăsături, culese
dela zeci și sute de indivizi din rasă lui Israel, re-
compun figura evreului însuși. Și cine nu vede
în primarul Cuțitei un tip reprezentativ al rasei
noastre?

Când nevoia o cere neapărat, autorul face însă
descrieri amănunțite, cum e, d. e., portretul lui
Gheorghe din *O făclie de Paște*, făcut de medici-
nist prin descrierea tipului lombrozian al crimi-
nalului: „Acest portret, din care până mai adinea-
ori (Zibal) păstra numai trăsăturile fundamentale,
i se redeștepta acum în spirit cu o perfectă palpa-
bilitate până în cele mai ne însemnate amănunte”,
(*O făclie de Paște*, pg. 11).

Acolo unde arta lui Caragiale, în ceea ce privește
redarea fizicului personajilor sale se ridică iarăși
la o mare înălțime, e în discreția pe care o pune
în zugrăvirea eroilor săi pasionali. E de ajuns să
strecoare pe alocuri, ca din întâmplare, cuvântul
„frumos”, pentru ca în mintea noastră să se în-
truchipeze tipul ideal de frumusețe, care se găsește
în imaginația fiecăruia din noi.

Eroina — *fără nume* — din *Păcat* cunoaște pe se-
minarist după un lung șir de deprimări și o lipsă
totală de participare la bucuriile vieții. Deci, „câl-

dura strânsă atâta vreme în ființa aceea *frumoasă* se revărsa acum 'n afară cu o putere nebiruită" (*Păcat*, pg. 32).

Iată pe Ileana, fata popii Niță: „Păcat de așa *frumusețe* și mândrețe de femeie să fie așa de cruntă și dârjă", (Idem, pag. 48). „Și cu mâinile înfipite în păr, femeia își legăna ca de durere capul *frumos* într'o parte și 'n alta". (Idem pg. 61).

Iată pe seminarist: „El știe că *e frumos*... Mama i-a spus-o adesea, poate mai adesea fetele din sat, dar de sigur mai mult decât toate sora lui Cuțitei, *care nu i-a spus-o niciodată*..." (Idem, pg. 27).

Portretul amănunțit al lui Mitu nu-l găsim nicăieri. Însă:

„*Frumusețea* tânărului, privirile lui pierdute cine știe unde, aerul extatic care-i lumina capul, încremeniră pe omul de afară". (Idem, pg. 63).

Caragiale e un scriitor de-o excesivă discreție și prudență când tratează subiecte care se pretează la sentimentalismul ieftin al epocii. Acest sentimentalism siropos repugna cu tăria simțului său artistic. Dar câte situații romantice nu ne sugerează adesea printr'o simplă trăsătură — sigură — de condeiu! Astfel în ochii „strașnici" ai cocoanei Marghioala vedem oglindindu-se viața noastră patriarhală de odinioară, cu hanuri singuratice în margine de drum, cu popasuri lungi în zile luminoase de toamnă, cu călăreți aprigi răsăriți din zărilor largi, și cu haiduci goniți de putere și răsplătiți de privirea șagalnică a frumoasei crâșmărițe...

Dacă vrem să luăm în considerare figurile stilistice propriu zise, trebuie să remarcăm dragostea cu care Caragiale cultiva antiteza. Și e și firesc lucru, la o personalitate, ea însăși formată din atâtea contraste puternice. Antiteza, o figură mai mult retorică, se obervă mai cu seamă în notele critice, unde Caragiale are mai multă libertate de

mişcare, în opera nuvelistică fiind obligat să se supună obiectului.

Iată d. e. apropierea pe care o face autorul între *gușatul* care „moțae seara pe prispa colibii” și „*Sonata lunii*” (*Câteva păreri*, vol. I pg. 214 sqq).

Alta. „O picătură de rouă limpede ce cade din înălțimile senine, în drumul ei către pământul din care a fost sorbită 'n sus, reflectă din pereții-i tot văzduhul larg. Ceea ce, dela pereții acestei infime sfere reflectoare, este fără margini în afară, se adâncește 'n năuntrul ei, afundându-se iarăși fără margini. Acolo, în strâmtul fund, ca și afară 'n larg, sunt iarăși toți sorii, toți luceferii, toate stelele și calea robilor” (Idem, pg. 236).

Găsim apoi comparații antitetice care ilustrează clar un adevăr abstract. Iată deosebirea dintre ceea ce se chiamă viață și materie neorganizată:

„Mă rog, între o insectă care trăiește o singură zi la umbra unei piramide eghiptene și piramida aceea, care este deosebirea cea mai adâncă? Dimensiunile? densitatea și soliditatea structurii materiale? Durabilitatea în timp? De sigur nu. Deosebirea cea mai adâncă între ele e că insecta e vie, iar piramida nu.

„Piramida e de granit, insecta de niște țesături mucoase; insecta d'abia se vede, și piramida e piramidală; insecta, născută azi dimineață, va muri deseară; iar piramida e o veche cunoștință a soarelui, și poate va sta neclintită și rece pe temelia ei până mult după ce soarele va fi încetat a-i mai putea trimite măcar o rază de căldură și de lumină. Da, dar piramida stă și va sta; iar insecta va muri, însă trăiește” (Idem, pg. 212).

Sau, misterul vieții, realizat, același, în toate creațiunile:

„De câte ori considerăm bine fenomenul ce-l numim viață, rămânem pătrunși de un adânc sentiment de uimire. Cea mai infimă creatură este o re-

velare a unei infinite puteri, a unei incomensurabile și eterne voințe — fie acel fenomen o rămă oarbă, care se târăște lipicios pe un palmac de mocirlă în umbră, fie cuceritorul care, din înaltele zăpezi ale Alpilor, arată legiunilor de biruitori, cu degetul poruncitor, fericitele câmpii ale Italiei sclipind în razele soarelui” (Idem, pg. 221).

Opera de artă nu constă în importanța și grandoearea subiectului, ci în realizarea unei intenții. Astfel, jocul unui *actor cu mare renume*, care interpretează un rol important dintr’o piesă celebră se poate să ne lase reci, — „nu-l prinde”; pe câte vreme un *clown* anonim dintr’un circ de provincie, care cade pe spate la momentul potrivit, în urma unui bobârnac în nas al domnișoarei călărețe, își produce efectul voit: jocul clownului a realizat în întregime o intenție, „îl prinde”.

Statua de marmoră, enormă și impozantă, a ilustrului bărbat de Stat, care a costat sume fabuloase, fiindcă nu e artă, — „nu-l prinde pe răposatul de loc”; în schimb, cât de expresiv ni se înfățișează acel *popă de turtă-dulce* dela Moși, „cu barba și sprâncenele lui albe de zahăr, — cu ochii lui, două cofeturi albastre de colivă, îndreptați în sus către cer, ca și cum ar invoca iertare pentru păcatele oamenilor răi și zavistnici — cu dreapta ridicată, gata a blagoslovi ca un mucenic pe cel care are să-l mănânce! (*Câteva păreri*, pag. 256—258).

De obicei în aceste antiteze și comparații, Caragiale alege termeni *puțin comuni*, care ne farmecă prin noutatea lor:

„Așa, nu se mai știe astăzi (după invenția tiparului) deosebi floare de floare; toate sunt bune de păscut: laptele cucului ca și rara *floare a alunului*, *trandafirul de Șiras*, ca și floarea scaetului de pe marginea drumului”. (Idem pag. 248. v. și *Zarifopol*, op. cit. vol. III, pg. XV).

Negreșit, Caragiale are și scăderi, — *fiindcă e*

unul din cei mai mari artiști. Toate geniile au lip-suri. Doar ele oglindesc aspectul tumultuos al vieții, cu sușuri și coborâșuri, cu umbre și lumini, și defectele le conturează parcă și mai mult meritele. Observăm, mai ales în primele nuvele, *O făclie de Paște* și *Păcat*, o prea frecventă imixtiune a elementului intelectual. Ne mărginim la un exemplu:

„Al e mult mai mică deosebirea între soare și cea mai de nimic scânteie, decât între aceasta și întunecul orb”. (*O făclie de Paște*, pag. 15. Vezi *Zarifopol*, op. cit. vol. I. pag. XXIV).

Adesea însă procedeul reușește și autorul crează atunci câte una din acele figuri rare, când se ia, cu succes, ca termen de comparație, o noțiune abstractă: Zibal „luă lampa și o puse pe firida ferestrii, care da în gang; pe poartă, pe paveaua și pe zidul dimpotrivă al gangului se zugrăviră niște bande late de-o lumină *cu prea puțin mai deasă decât o închi-puire*”. (*O făclie de Paște*, pag. 15).

Nu vom insista prea mult asupra figurației în stilul lui Caragiale, nedispunând de spațiu suficient, în cadrul acestui mic studiu.

Trebue să ne oprim totuși puțin asupra unei figuri foarte frecvente, care formează o trăsătură esențială a scrisului lui Caragiale. Această figură e chiasmul¹).

1) Despre chiasm nu se mai vorbește în cărțile de școală, și nici în multe din stilisticile mai noi. De aceea e necesar să-i dăm definiția. Chiasmul constă în dispoziția unei perioade formate din 4 membre, care **se încrucișează** (gr. *χρᾶσις* = dispoziție în cruce) în așa fel că I-ul corespunde celui de-al 4-lea și cel de-al 2-lea, celui de-al 3-lea.

Un exemplu ne va lămurii:

„El (Eminescu) își făcea.
o plăcere din necăz și din durere o voluptate” (Caragiale, *Ironie*).

În construcția obișnuită aceste 4 membre s'ar succeda în felul următor:

Prin natura lui, chiasmul este o construcție care presupune *reflexie*; ea nu răsare spontan din condeiul scriitorului, cum ar fi o exclamație sau chiar o comparație; de aceea exemplele, relativ numeroase, ce vom cita, *alese* de pe o listă alcătuită la *prima lectură*, vor arunca o lumină puternică asupra modului cum *lucra* Caragiale stilul.

„... se trânteste pe brânci în pat, își reazimă *inima*, în care simte strânsoarea nedefinită, pe mîna dreaptă și pe cea stîngă *fruntea* caldă — adoarme și doarme dus pînă la clopotul de gustare” (*Păcat*, pag. 28—29²).

„Aci s'a urmat o scenă foarte neplăcută: *amare* imputări de nerecunoștință de o parte, de alta protestări *călduroase* de nevinovăție (idem, pag. 50);

„... atîta inteligență limpede cu atîta oarbă pornire...” (idem pag. 58);

„Și de aci o întreagă filosofie păgână, în fața căreia *orice convenție* eeres, superstiție *orice credință*, (idem, pag. 65);

„Să fie bărbatul acasă?... Nu e probabil... *căruța* nu e'n șopron și'n grajd niciun *sgomot*” (Idem pg. 66);

„O sumă de cară poposesc în curtea hanului; unele duc la *vale* cherestea; altele porumb *la deal*” (*La Hanul lui Mânjoală*, pag. 71);

„... nori după nori sburau opăciți ca de spaima unei pedepse de mai sus, unii la *vale* pe dede-

El își făcea o plăcere din necaz și o voluptate din durere,
1 2 3 4

pe când în chiasm, după schema dintîi, categoriile sintactice de același fel din cele 4 membre, ocupă locul 1 și 4, 2 și 3.

Dacă ne ocupăm de această figură, scoțând-o la iveală din retorici prăfuite, o facem pentru motivul că ea e o realitate vie în opera lui Caragiale, foarte caracteristică și una din podoabele de seamă ale stilului lui, cum se va vedea îndată.

2) După sublinierile făcute, ușor se pot distinge cele 4 membre ale perioadei.

subt, alții pe deasupra *la deal...*" (Idem pg. 77);
„... începui să simț *durere la cerbice, la frunte și la tâmpile fierbințeală și bubuituri în urechi*" (Idem pag. 77). Aici sunt două figuri concentrate, în felul următor: din totalul de 6 termeni, cel de-al 3-lea și cel de-al 4-lea din prima figură sunt în același timp primul și al 2-lea din a doua figură.

„A doua zi, s'a isprăvit daravera: au fost înzestrate *surorile* amândouă și amândoi *fră-torii* încăpuți (*Kir Ianulea*, pag. 140);

„... au pornit, cu chimirul plin, după marfă, — u-nul, cu corabia, dela Galați *cătră Smirna* în spre părțile răsăritului; altul pân Brașov, spre părțile apusului *cătră Lipsca*", (Idem pg. 140);

„Negoiță l-a ascultat *cu plăcere* mare și cu, multă *luare aminte*" (Idem, pag. 145);

„El (Eminescu) își făcea o *plăcere* din necaz și din durere o *voluptate*" (Ironie, pg. 194—195);

„Precum stropul de rouă cade, cade mereu *căutând odihnă*, asemenea *căutând odihnă* trece, mereu trece sufletul omului" (*Câteva păreri*, pag. 238).

„Toți îl privesc cu deosebite sentimente, dela *invidia* cea mai vânăată, până la cea mai sinceră *admirație*" (Idem, pag. 259).

De sigur, ca cele mai frumoase figuri de felul acesta trebuie să notăm pe cele din amintirile despre Eminescu:

„Lupta a fost groaznică. Incercarea, drumul către Nirvana, a fost tot așa de dureroasă cât și de strălucită.

„*In capul cel mai bolnav, cea mai luminoasă inteligență — cel mai mâhnit suflet în trupul cel mai trudit!*" (In Nirvana, pg. 190);

„Ferventul budist este acum fericit: el s'a întors în Nirvana — așa de frumos cântată, atât de mult dorită — *pentru dânsul* prea târziu, prea de vreme *pentru noi*". (Idem, pg. 191).

Mai sunt și alte multe procedee artistice folosite de Caragiale. Cine va reuși, într'un studiu amplu, să surprindă, în toate nuanțele lui, meșteșugul stilului lui Caragiale, va pune la dispoziția mai multor generații de scriitori modele strălucite de limbă adevărată românească.

Să mai menționăm încă puterea extraordinară a autorului de a se furișa în sufletul eroilor săi și de a le urmări, în cutele cele mai ascunse, evoluția unui sentiment puternic. Iată un exemplu de asemenea gradatie:

Popa Niță—din *Păcat*—după vizita zadarnică dela prefect, se trântise pe pat, să-și facă „un plan nou, altă socoteală...". „Era tocmai să pășească hotarul fericit dincolo de care gândurile scapă din știrea noastră ca să alerge și să-și țopăie libere danțurile bizare...".

Sare din pat. Simțurile, ascuțite peste măsură de furtuna din năuntru, îi semnalează niște pași prin curte. În fuga halucinantă dela odaia fetei lui la școală la Mitu găsește, rând pe rând, lacătul pus, apoi lumină. Află în fine pe Mitu în școală. Atâta venin, strâns din belșug în sufletul lui chinuit, trebuia să-și găsească o ieșire violentă. Și acum să se observe cu atenție cât de variate și de rapide — și logice! — sunt mișcările sufletești prin care trece părintele Niță, numai în câteva clipe. Incepe cu apostrofarea:

„Ce ai tu cu mine? ce? om fără suflet, fără lege și fără Dumnezeu!...". O primă surpriză, care curmă această pornire furtunoasă: tăcerea tânărului. „Nu răspunzi... ai?...". Și atunci urmează o scurtă narațiune a faptelor: „Te-am strâns de pe drumuri,

te-am încălzit la sânul meu, și tu vrei să mă omori pe mine? ce rău ți-am făcut eu ție? Cu ce ți-am greșit? Spune: să mă căesc și să mă ierți!...” Acum o clipă, popa Niță era pornit spre invectivă... Cuvintele lui erau fulgere... „Ce rău ți-am făcut eu ție? cu ce ți-am greșit?” sunt întrebări care așteaptă un puternic răspuns negativ. Iată însă că pronunțarea *unui cuvânt* schimbă dintr’odată asociațiile gândirii. Dedesubtul invectivei amare se furișează, pe neașteptate, o idee, care subminează tot edificiul clădit cu trudă de popa Niță. E ideea adusă de cuvântul *greșit*. Nu cumva popa *a greșit* față de Mitu? Existența lui Mitu însuși nu e ea consecința unei *greșeli*? Și părintele, cutremurat de o teribilă răspundere, își cere iertare: „Iartă-mă!... Fie-ți milă de un biet păcătos de bătrân...”. Și acum, copleșit, își dă seama, dintr’o pornire lăuntrică instinctivă, de zădărnicia argumentelor. Resorturile sufletesti sunt rupte — și urmează exclamația sfâșietoare: „Mitule, copilul meu!”.

„Și bătrânul, cu părul despletit”, ca un alt rege Lear — se aruncă în genunchi, în fața copilului său, ca să-i sărute mâinile...

Despre puterea lui Caragiale de a condensa fapte numeroase în câteva linii, cum și despre înclinarea continuă spre procedeul dramatic am vorbit în alte locuri din cursul acestei introduceri. (V. Cap. II, *Nuvelele*).

3. Problema naturii în opera lui Caragiale nu ar putea forma o preocupare a noastră deosebită în studiul de față. Ii acordăm totuși un paragraf în această introducere, deoarece lipsa de descriere a naturii la Caragiale s’a pus în legătură cu originea lui străină, cu „inaderența lui la spiritul românesc”, în cunoscutele articole ale d-lor N. Davidescu și O. Șuluțiu, de care vom vorbi mai departe.

„Sentimentul naturii e — la scriitorii noștri — un „sentiment *organic*; ?¹) (subl. autorului).

Formula parcă ar suna a ceva. Să vedem dacă ea rezistă unei cercetări mai atente.

Vom face numaidecât observarea că mai sunt și alți scriitori români, din a căror operă lipsește descrierea naturii (complet, la niciunul nu e absentă natura, și nici la Caragiale, cum vom vedea îndată).

Așa d. e. primele versuri din „*Umbra lui Mircea la Cozia*” dovedesc numai atât, că atunci când avea *prilejul*, Gr. Alexandrescu simțea frumusețile naturii și știa să le descrie, dar nu că ar fi avut o preocupare deosebită pentru ele. Mai găsim o descriere — în proză și în versuri — a răsăritului lumii (în *Memorial de călătorie și Răsăritul lunii la Tismana*). Prilejul acestor descrieri i-a fost oferit de o întâmplare, am putea spune, din viața lui — călătoria pe care a făcut-o în 1842 în tovărășia lui Ghica la mănăstirile din Oltenia. Alexandrescu însă nu a căutat natura. Pe el l-a preocupat sufletul omenesc, (v. Șerban Cioculescu, *Detractorii lui Caragiale, Revista Fundațiilor Regale*, No. 11, 1935, pg. 418), iar nu natura. Aceasta câteodată chiar îl plictisea:

„Spre amiazăzi se vede (sic) niște pomi și niște vii,
„Niște sălcii semănate ici și colea pe câmpii;
„Iar la răsărit departe, a lor frunte își ivesc
„Niște munți, care cu slava cea pierdută se fălesc”.

„Se preumblă peste câmpuri milioane de tânțari,
„Care după răutate, seamănă a oameni mari;

„Turme de oi sunt mulțime, însă încă n'am găsit,
„Un păstor ca în idile, un cioban de pismuit, etc. etc.

Gr. Alexandrescu, *Epistolă către I. Câmpineanu*

1) Octav Șuluțiu, *Intre Molière și Caragiale*, Vremea, Crăciun 1935.

Același lucru putem spune despre *d. Brătescu-Voinești*. Și în opera acestuia găsim locuri în care autorul descrie admirabil natura (*Călătorului îi șade bine cu drumul*); eroii săi iubesc, e drept, florile de *grădină* din orașe, dar pe ei — și pe autorul însuși — îi frământă mai ales mișcările sufletești și acțiunile omenești:

„D. Brătescu-Voinești, analist al vieții, al suferințelor, luând omul ca *atare* (subl. aut.) și analizându-l, nu are nevoie de „natură”, și de aceea nu o zugrăvește” (G. Ibrăileanu, *Ioan Al. Brătescu-Voinești*, în *Scriitori și curente*, pag. 216—249).

Tot așa se întâmplă cu dd. *D. D. Pătrășcanu*, *Gh. Brătescu*, *I. A. Bassarabescu* și în genere cu toți autorii *moralisti*¹⁾.

Totuși pentru fiecare din acești autori, la o analiză atentă a operei lor, am putea găsi cauze variate ale acestei lipse.

Să cercetăm acest fenomen la Caragiale spre a surprinde cauzele — *reale*, pentru care natura e absentă din opera sa.

Pe lângă cele spuse mai sus despre scriitorii moralisti în general, trebuie să avem în vedere la Caragiale două considerații speciale:

Mai întâi Caragiale e un scriitor *dramatic*, după cum am avut prilejul să constatăm în diferite rânduri, — dramatic în nuvele, dramatic în schițe, în eseuri chiar, dramatic în conversații, dramatic în toate. Iar drama înseamnă *mișcare*, nu contemplație. Lui Caragiale îi plăcea să se miște printre *oameni*, pe el îl interesa omul înainte de toate, omul în acțiune: „Noi știm că, dintre toate fenomenele, acele ce ne interesează mai mult pe noi oamenii

1) Cuvântul „moralist” îl întrebuițăm în sensul francez: „Auteur de réflexions sur les mœurs des hommes, leurs actions, leurs caractères” (*Hatzfeld et Darmesteter, Dictionnaire général de la Langue Française*).

sunt mișcările sufletești ale omului". (Câteva păreri, I, pg. 235).

„Am stat cu el (cu Caragiale) o vară la Bușteni. El își petrecea timpul mai printr'un restaurant mai prin altul, mai plimbându-se prin parc, pe șosea ori pe peronul gării, unde se aduna lumea (subl. noastră). Niciodată însă n'am reușit să-l îndeduplec a lua parte la excursiunile ce făceam prin împrejurimi, și râdea de mine când vorbeam despre plăcerea de a străbate infundăturile văilor și peste coaste prăpăstioase până 'n poenile culmilor" (I. Slavici, Eminescu și Caragiale, Amintiri, Buc. 1924, pg. 174).

Întâlnim la Caragiale și descrieri de natură, acolo unde ele sunt cerute de situație, cel puțin cât la d. Brătescu-Voinești, cum e în *La hanul lui Mânjoală*, la sfârșitul nuvelei *Păcat*, sau la sfârșitul schiței *La conac*: „Soarele, scăpătând la apus, se uită îndărăt cu stăruință la păduriștea de mesteacăni, unde atâtea pasări ale primăverii se chiamă, se 'ntreabă și-și răspund, se 'ngână și se întrec în fel de glasuri, întorcându-se fiecare pe la cuibul său". (*La conac*, II, pag. 26).

Aceste descrieri adesea sunt foarte scurte; autorul își revine repede din contemplație și îndată se întoarce în elementul său. Să cităm două exemple, însemnând cu *cursive* revenirea la mișcare și dialog, prin urmare la *dramă*:

Ion (*Năpasta*) scapă din ocnă și acum povestește Ancăi ce i-a spus Maica Domnului în pădure: „Pe urmă, vere, m'am dus la fântâna de sub deal și am pus donițele jos... Ei! era frumos și cald... și era pădurea singură... doar într'o tufă fluiera de departe o mierlă... Numă, dinspre partea dealului iacătă că-mi iese înainte o veveriță, — vezi, o trimisese Maica Domnului, — sta în fața mea în două labe și se uita la mine drept cu ochii ei mititei și galbeni.

Eu am dat s'o prinz, când colo ea... tușt! a sărit p' o cracă subțire de alun: acu se încovoia craca și s'apleca cu ea până la pământ, acu se ridica, acu se apleca. Eu după ea, ea iar înaintea mea, în două labe, se uita la mine... Ii sclipeau ochii, vere, de parcă erau două schintei și mă cheama iac' așa... (face gestul). Am umblat o zi întreagă: la urmă ea a pnerit și eu am rămas rătăcit''.

Cităm din *Calul Dracului* pasajul în care se descrie plimbarea lui Prichindel cu fata de împărat, peste câmpii înflorite, sub lumina lunii:

„Și iar a pornit fata de împărat.

„S'au plimbat mult și multe lunci au văzut cu câte floril și atâtea cântări de pasări, care mai de care au auzit!... Dar când, departe de tot, dintr'o pădurice ieșeau în largul câmpului în spre răsărit, deodată strigă cu groază Prichindel:

— „Se crapă de ziuă!

„Ea se oprește scurt, se uită 'n zare, etc''¹⁾).

O altă cauză a lipsei de descriere a naturii în opera lui Caragiale provine dintr'un fel de *inhibiție*, ca o reacțiune în contra scriitorilor din epoca

1) Problema naturii în operele poetice trebuie lămurită în sensul că ea apare sub aspecte atât de variate, încât nu putem vorbi despre natură în **genere**, ci despre **natura** fiecărui scriitor în parte. Așa d. c. între sentimentul naturii în „*Miorița*” și cel din poeziile lui Eminescu e o deosebire profundă. Ciobanul „*Mioriței*” **nu admiră, nu are dragostea pentru natură**, cum se spune obișnuit. Acesta e copleșit de natură, se mișcă în ea ca într'un element firesc, încât ea îi devine **necesară**, ca aerul și ca apa. — La **Eminescu** natura are cu totul altă semnificație; ea e un refugiu al poetului din frământările societății și o odihnă a unei sensibilități excesive. — La d. **Sadoveanu**, mai ales în nuvelele cu eroi primitivi, **totul e natural**, — țăranul face și el parte din natură, ca crengile copacilor și ca iarba câmpului, — Alți scriitori descriu natura **pentru natură**, chiar când situațiile nu reclamă astfel de descrieri, cum e **Sandu-Aldea** (v. **G. Ibrăileanu Scriitori și Curente**, pg. 245). — Pentru **Hogaș** natura este un altar, etc.

eminesciană, cari, pentru a fi în nota maestrului, trebuia să descrie natura cu orice preț. Maniera acestora Caragiale o zeflemisește, de câte ori i se prezintă prilejul:

„D. Georgescu și coana Anica sue încet pe drumul prăpăstios către strada Furnica. E o noapte caldă, cu lună plină... Cu cât sue, cu atât se desfășură la picioarele drumeților *panorama mirifică a Sinaei*, cu simetricele ei constelații de lampioane electrice. Vederea aceasta o încântă pe Coana Anica... D. Georgescu e mai puțin simțitor *față cu mareața priveștiște și înjură bombănind*”... (*Tren de plăcere*, pg. 96).

Iar la balul din Târgul Mare „s'a petrecut până la șapte dimineata, când *aurora cu degetele ei de roză a venit să bată la ușa orizontului* și să stingă cu privirile ei lumina petroleului, amintind infatigabililor dănțuitori, etc.” (*Hig-Life*, pg. 129).

Aici se observă numaidecât șarja. Și acest lucru se evidențiază încă mai bine la citirea unor aprecieri ale scriitorului din *Câteva păreri*, în care acesta arată cum anumite expresiuni, create de artiști adevărați, se „demonetizează” după aceea prin imitarea lor de către mediocrități:

„Așa s'a întâmplat cu frumoasa antiteză a „trandafirului cu spinul”; așa a ajuns desgustătoare tânăra „Primăvară” și nesărate dulcile zile ale lui Mai; așa, luna, mai întâi, din luminoasă ce era, a ajuns întunecoasă ca „un glob de aur” pentru ca, mai apoi, „stăpână a mării”, să fie cu desăvârșire compromisă” (*Câteva păreri*, pg. 256).

Iată, deci, încă una din cauzele pentru care întâlnim la Caragiale atât de puține descrieri de natură, și care îi reținea condeiul dela efuziuni lirice. La Caragiale nu găsim admirația directă, și nici invectiva (pentru aceasta el avea la îndemână „comedia” și „momentul”), decât în două împrejurări,

dar acelea grave în adevăr, împrejurări în care sensibilitatea scriitorului, comprimată timp îndelungat, se revarsă și se prăvălește cu puterea elementară a avalanșelor alpine: odată, la moartea lui Eminescu (*In Nirvana*) și altă dată, pentru a arăta suferințele țărânimii noastre, — cum vom vedea mai departe.

Există totuși la Caragiale un pasaj, în care acesta face descrierea naturii, liric, în sensul eminescian. Și ce firească apare, chiar la acest scriitor, care se ferea atât de mult de manifestările lirice!

Era acum în pragul bătrâneței, — în vara anului 1907 se întorcea dela Berlin și mergea spre Iași. Trenul pornește din Pașcani. „Mergem și înaintăm în sus spre Ruginoasa, și ne apropiem de culme.

„Soarele, aplecându-se către piscurile Ceahlăului, se ascunde după grămezi uriașe de nouri, cari se tot ridică una peste alta venind dimpotrivă, pe când largile adâncături din dreapta urcușului nostru se 'nvăluiesc treptat în umbră.

„Blânda melancolie a țărinelor moldovenesti — un cântec de neam mâhnit, din glas copilăresc, ajungând la mine limpede din dedeparte vale — închipuirea marelui sinistru de acum două luni — apropierea de Iași... Apoi dulci amintiri din primele nesocotite tinereți — gândiri amare din pragul cu deșarte regrete ale bătrâneții... Toate mă 'mpresoară, și care de care luptă să mă 'ngenunche și să mă copleșească..." (*Monopol*, II, pg. 243).

De ce ne mișcă atât de profund această pagină?... De sigur ne'nduioșează nefericirile lumii comune, dar ne sgudue prăbușirea unui uriaș. Cu cât stelarul e mai falnic, cu atât sgomotul căderii lui e mai înfricoșător... Unui cititor asiduu al lui Ca-

ragiale, aceste rânduri îi rămân în minte pentru totdeauna.

4. Fiindcă am amintit mai sus de anumite manifestări recente cu privire la opera lui Caragiale, trebuie să discutăm aici această chestiune, deși ea nu e justificată de titlul capitolului.

În *Cuvântul liber* din 3 August 1935 a apărut un articol al d-lui N. Davidescu, cunoscut poet și romancier, al cărui conținut se vede limpede din titlu: *Caragiale, cel din urmă ocupante fanariot sau inaderența lui la spiritul românesc*. D. Șerban Cioculescu a răspuns printr'un studiu amplu în *Revista Fundațiilor Regale* No. 10 și 11 (Octombrie și Noembrie 1935), sub titlul *Detractorii lui Caragiale*, — studiu de o deosebită însemnătate, deoarece se menționează aci toți acei care, fie din interes politic, fie din invidie, fie din ignoranță, fie din considerații străine de fenomenul estetic, au atacat opera lui Caragiale, sub diferite forme, dela cea mai brutală (*Dimitrie Sturdza*), până la insinuarea malițioasă a lui *Pompiliu Eliade* — și sfârșind cu articolul citat al D-lui N. Davidescu.

Nu e în intenția noastră să dăm un caracter polemic studiului de față; ținem numai să nu trecem peste această nouă manifestare în legătură cu interpretarea operei lui Caragiale, cu atât mai mult cu cât articolul menționat e scris cu talent și se datorește unuia din scriitorii noștri însemnați.

Iată ce spune, în esență, d-l N. Davidescu în menționatul studiu — cităm rezumatul pe care-l face d. O. Șuluțiu: „Marele scriitor n'a înțeles spiritul românesc datorită originii sale străine și ca atare n'a exprimat în opera sa calitățile, sau trăsăturile specific românești, ci doar ticurile superficiale, exterioare ale societății românești de origine mahalagească.

Făcând distincția între estetica operii — pe care n'o contestă în valabilitatea ei — și eternitatea ei, d. Davidescu arată această operă ca fiind unilaterală, pentru că nu explică tot sufletul românesc în complexitatea lui". (Șoluțiu lucr. cit. la pg. LXII).

Noi credem greșită această interpretare, pentru motive pe care le-am mai expus, (V. cap. I, *Eminescu și Caragiale*).

Caragiale era o personalitate complexă, și tot așa e și opera lui, prin urmare și metoda de urmat în cercetarea acestora trebuie să fie nouă. G. Ibrăileanu a studiat această problemă în cunoscuta sa lucrare, *Spiritul critic în cultura românească*. D-sa, după o cercetare minuțioasă a operei lui Caragiale, în legătură cu evoluția spiritului critic arată, cu argumente temeinice, care este idealul în numele căruia a făcut Caragiale critică nemiloasă a liberalismului și a efectelor lui. Deși idealul acesta la Caragiale e mai greu de surprins decât la alți scriitori, cum e la Eminescu, de pildă, totuși, atât din opera pur estetică, cât și din cea teoretică, reese dragostea lui pentru clasa țărănească și pentru boierimea veche. Acestea erau clasele la care observa el seriozitatea și tragicul existenței. Pe acestea el nu le-a ridiculizat, fiindcă le-a simpatizat. Zeflemeaua lui se exercită numai asupra acelei „lumi de strânsură", care venise în contact cu cultura adusă de liberalism. Țăranii încă nu se molipsiseră de această cultură, iar boierimea și-o asimilase organic. V. Cap. II. *Nuvelile*).

Ce-i drept, au și oamenii din aceste clase lip-suri; dar cel puțin ei sunt conduși de pasiuni serioase și consideră viața cu toată gravitatea; ei nu sunt superficiali, prin urmare nici comici. De aceea Caragiale nu a ridiculizat pe țărani și pe

boieri, căci pe aceștia îi întâlnim numai în opera lui tragică: *Năpasta*, *Păcat*, *O făclie de Paște*, *La Hanul lui Mânjoală*, *La conac*, *În vreme de războiu*. În aceste opere găsim chiar tipuri foarte variate și puternic conturate: Iubita seminaristului, de origine boierească, cuprinsă de o pasiune puternică, în pragul degenerării neamului ei; bruta primitivă, — Gheorghe, sluga lui Leiba; simplitatea naturală a lui Gheorghe Nătruț (*La Hanul lui Mânjoală*), orzarii și cirezarii din *La conac* — tot o clasă serioasă, încă neinfluențată de liberalism; Neica Stavrache din *În vreme de războiu*, cuprins de patima îmbogățirii; apoi Anca, Ion, Dragomir, din *Năpasta* și mai ales Cuțitei din *Păcat*, „diplomatul” Cuțitei, cu o largă înțelegere a vieții și cu multă îngăduință pentru slăbiciunile omenești: „...trei pagini și jumătate de format obișnuit ne lasă Caragiale să auzim stând de vorbă pe Cuțitei cu popa Niță, și atât ajunge ca să-l pomenim pe primarul ca pe cele mai ilustre tipuri din romanele și dramele lumii întregi” (Zarifopol, *Caragiale, Opere I*, pg. XXVII).

Nu e fără interes să cităm aici admirabilul pasagiu din d. Ibrăileanu, *I. L. Caragiale, Pe marginea nopții furtunoase*, în *Scriitorii Români și Străini*, pg. 56—57), din care se vede întreaga atitudine a lui Caragiale față de oameni:

„Ca orice intelectual adevărat, Caragiale iubea simplitatea, naturalul, — natura. Între el și ciobanul de pe Ceahlău, e o întreagă ierarhie de umanitate, năucită de idei, de cunoștinți, de mode, de pretenții. El și ciobanul sânt oameni simpli, ciobanul ca produs nealterat al naturii (prejudecățile lui sânt tot *natură*), el ca ultim produs al culturii și al reflexiunii, cu ajutorul căroră și-a păstrat ori recăpătat simplitatea naturală. Pentru acest cioban el are o simpatie nedesmințită, căci cu el se poate

înțelege. (În iubirea și admirația intelectualilor adevărați, pentru Creangă, acest sentiment e factorul de căpetenie”).

Dar să mai considerăm chestiunea și dintr’o altă latură. Străinismul, ca origină și ca psihologie, mai ales în literatură, nu e nevoie să *fie căutat* și descoperit după un sfert de veac de unanimă apreciere a operei lui Caragiale.¹). Străinismul *se simte*. Sentimentul național e cel mai susceptibil, dintre toate sentimentele colective, mai ales în secolul acesta al naționalităților, și opera lui Caragiale ar fi avut de suferit, dacă ar fi fost simțită ca străină, fără intervenția vreunor opinii critice izolate.

Trebue apoi să dăm importanța cuvenită faptului că prietenii cei mai buni ai lui Eminescu au fost Creangă și Caragiale. Cum s’ar fi atașat de persoana lui Caragiale țăranul *Creangă*, deci naționalul Creangă și arhi-naționalistii *Eminescu*, *Coșbuc*, *Delavrancea*, *Vlahuță*, *Goga*, dacă l-ar fi simțit pe Caragiale străin? Faptul că toți acești mari scriitori, unii naționaliști militanți, care au cunoscut pe Caragiale și au trăit cu el, faptul că elita intelectualității române, — au admirat opera lui Caragiale, și pe scriitorul însuși, până la adorare, este, credem, hotărîtor pentru problema noastră, chiar dacă am scoate din discuție, pentru moment, opera scriitorului.

1) D. Șerban Cioculescu, în studiul citat, face observația, justă, că „numai moartea lui Caragiale a înlăturat toate piedicile, pentru a-l așeza cu toate onorurile în pantheonul literaturii naționale” (Op. cit. pg. 410). În adevăr, la această dată dispăruseră animozitățile, legate fatal de contemporaneitatea oricărui om însemnat, iar atacurile interesate, cum era acel al lui Dimitrie Sturdză, redată sub forma: „D. Caragiale să învețe a respecta națiunea sa, iar nu să-și bată joc de ea”, — explicabile poate psihologiceste, la acea epocă (1891), după 1912 ele ar fi fost de-a dreptul..... caragialești.

Dar opera lui Caragiale, — și cea comică, și cealaltă, — este tot așa de națională ca și aceea a lui Eminescu, Creangă sau Coșbuc. Eroii comici ai lui Caragiale sunt români autentici, ieșiți din mediul nostru românesc, produși ai solului național. D-l G. Ibrăileanu a dovedit (*Scriitori Români și Străini*, pg. 75) cum cel mai superficial și cel mai lipsit de conținut intelectual dintre toți eroii comici ai lui Caragiale — Conu Leonida — reprezintă, — caricaturizată — mentalitatea noastră în legătură cu „revoluția” și cu „statul”, mai ales cu „statul”, „părintele nostru”, „bunul nostru tiran al tuturor, care ne dă bursă, leafă, pensie, și bătaie când nu ne purtăm bine, etc.”.

Tot așa și ceilalți eroi comici sunt *acceptați de noi*, fiindcă sunt *ai noștri*: Miticii, Lachii și Machii, Popeștii și Georgeștii, și Athenais Grégoraschko (născută *Perjoiu*) etc., toți sunt *ai noștri*, cu apucăturile lor, cu limba, mai ales cu limba lor...

D. N. Davidescu spune că I. L. Caragiale nu e legat de sufletul românesc decât prin „ligamente ușoare”, „izvorite firesc din limbă...”.

Avem sentimentul că prin această formulă se subestimează un element de o importanță capitală în lucrările poetice. Se știe că cea dintâiu condiție a unei opere *naționale* e limba. Bucura Dumbravă (Seculici) e scriitoare *germană*, deși eroii romanului ei *Haiducul*, în frunte cu eroul principal, Iancu Jianu, sunt specifici naționali români. Panait Istrati întru cât a scris în franțuzește, e *francez*, deși a scris *Les Haidoucs*. Tot așa *Laskar Vioresku și Bilder und Skizzen aus der Moldau* ale lui Wilhelm de Kotzebue sunt opere *germane*, deși zugrăvesc un colț caracteristic de viață românească de pe la mijlocul veacului trecut.

Dacă ținem seama de acest element de căpetenie al oricărei opere literare, care este limba, Caragiale *e mai național* în comediile și schițele sale umoristice decât în nuvele tragice, și nu numai prin limba din dialog, ci și prin cea a autorului (v. mai departe cap. V. *Limba lui Caragiale*). *O făclie de Paște* poate fi tradusă cu oarecare succes, în altă limbă; *Urgent* însă nu; nici *Telegrame*; și nici *Situațiunea*:

„Aia-ai aia (Disconto), care știi dumneata de câte ori am spus eu, că o să se'nfunde odată cu cheltuielile nebunești, care pot pentru ca să zic că nicio țară nu s'a mai întâmplat, pentru ca să vie și să zică la un moment: nu mai am drept căsă mă împrumut fără voia dumitale! care atunci înseamnă că nu mai ești independentă nici la tine acasă, după ce ți-ai vărsat sângele ca să ajungem pentru ca să aibă fortificații și să poți zice la un moment dat: până aci! nu permit!“. *Situațiunea*, II, pg. 117).

Poate fi tradusă în vreo limbă, cu toată salvoarea ei autohtonă, imprecățiunea cocoanei, al cărei fiu a fost suprimat din serviciu?

„Avocatul. — Ce salariu aveți?

„Cocoana. — Marea cu sarea! Avea și el o sută cinzeci de lei pe lună... și *l-a suplimatără*; cu o sută cinzeci de lei o să se procopsească statul! *In mațe să le stea* cei o sută cinzeci de franci! *L-a suplimatără*, că *l-a 'nsemnat ampotrofagu, supli-ma-le-ar Dumnezeu luminițile ochișorilor din cap, să-i văz orbeți pe toți*, cu mânușița întinsă pe strada Clemenții la Colțul lu Butculescu!“ (*Art. 214*).

Sau, aceeași:

„Apoi ai cunoscut-o dumneata pe mă-sa ce *pramălie, ce catifea*?“

La Caragiale și stâlcirile cuvintelor, — *suplimatără*, *Ampotrofogu*, *cioclopedică* (enciclopedică), *apoclepsie*, *comportativă* (cooperativă), *Galibardi*, *iti-*

dență, renumerație, lege de murături, antipriză, etc. sunt tot românești¹).

Caragiale face parte din cei trei sau patru scriitori români care nu pot fi traduși, satisfăcător, în altă limbă, tocmai fiindcă sunt ancorați puternic în pământul acestui popor, prin acest „ligamente ușoare”, care sunt limba românească...

1) Această afirmație s'ar părea curioasă. Dar privite lucrurile din punct de vedere al cauzelor care provoacă transformarea limbilor, ea e foarte expicabilă. Să ne fie permisă o digresiune.

Sunt mai multe principii de schimbare a limbii: **ușurința**, **analogia**, **diferențierea**, etc. Românului îi e mai ușor să zică **ampotrofag** decât **antropofag** (dacă nu e obligat prin cultură, să zică **antropofag**). O elementară studiere a poziției organelor de vorbire va învedera că grupul **mp** se pronunță mai ușor decât grupul **nt**.

(Aceste principii au prezidat la schimbarea **întregii limbi**. Că doar dela Cicero până astăzi limba a tot suferit **stălciri**, până acolo că **bonus** a fost **stâncit** în **bun** și **solem** în **soare**! Și e demn de remarcat un lucru. Fiecare **stălcire** era primită cu ostilitate de gramaticii contemporani. Limba însă își urma calea ei firească, și **stălcirea** (citește: **evoluția**) era luată de bună de gramaticii generațiilor viitoare.

Așa d. e. retorul Quintilian (sec. I. p. Chr. n.), constată cu melancolie (*Inst. or.*, 9, 4, 40), că **m** (final). „**etiamsi scribitur. tamen parum exprimitur.**” **M** final a murit de moarte bună. O pioasă prohodire, pe urmă... morții se uită repede, — gramaticii viitori nu l-au mai evocat. — Prin sec. III p. Chr., autorul anonim al lui **Appendix Probi** înșiră o listă lungă de cuvinte, arătând cum trebuie să se pronunțe, după limba clasică, anumite forme, pe care le schimbase evoluția firească a limbii vorbite. Trebuie să pronunțăm, spunea, el, **tristis** non **tristus**, **rivus** non **rius**, fără să bănuiască măcar, că peste câteva sute de ani au să dispară, ca toate 'n lumea asta, și **tristis** și **tristus** și **rivus** și **rius** și limba latină însăși, pentru ca pe decompoziția lor să se formeze **trist-tristă** (rom), **triste** (fr.), **triste** (it.), etc.

Să revenim acum la **apoclepsie**, **itidență** și celelalte. Dacă aceste cuvinte ar fi intrat în limbă acum o mie de ani, sub această formă, astăzi ar fi adoptate ca atare de limba literară. Un exemplu, din multe, ne va lamuri. În vechea Normandie, în orășelul **Vire** trăia, în sec. XV, un poet, **Olivier Basselin**, celebru prin cântecele sale satirice. Aceste cântece, cunoscute sub

Să ne punem acum întrebarea, simplă: De ce râdem citind pe Caragiale? Râdem, fiindcă suntem un popor dotat cu simțul ridicului și fiindcă ne simțim diferențiați de toate acele deformări ale sufletului *românesc*, produse de o criză teribilă, la o cotitură hotărîtoare a istoriei noastre naționale, — deformări care au existat, cu caracteristicile lor *naționale*, la toate popoarele și în toate epocile dela Aristofan și până astăzi. Și cu cât ne simțim mai diferențiați de eroii comici ai lui Caragiale, cu atât îi privim dela înălțimea unei inteligențe superioare, care ne face cinste.

numele de *vaux-de-Vire*, fiindcă au umplut valea Virului (*vau* sau *val de Vire*), au devenit, printr'o etimologie populară, *vaudevilles*, iar cuvântul *vaudeville* este adoptat astăzi de toată lumea pentru a designa cunoscutul gen de comedie.

(În privința cuvintelor românești enumerate mai sus, trebuie făcută restricția următoare: Acestea sunt și rămân comice, fiindcă ele nu vor fi adoptate de limba literară, formele etimologice: **antropofag**, **apoplexie**, etc., fiind menținute de limba scrisă și de atmosfera științifică, a epocii moderne. Prin urmare se va menține și comicul legat de ele, prin reliefaarea ignoranței pretențioase).

Am expus, în această notă, câteva generalități despre limbă, pentru a învedera că evoluția limbii își are legile ei inexorabile (ne gândim la oamenii fără cultură, fiindcă numai la ei această evoluție e *naturală*), și pentru a constata, pentru limba românească, un lucru important: fonetismele din cuvintele stropsite se datorează unor principii de schimbare de care am amintit mai sus, — la **Galibardi**; **antipriză**, **apoclepsie**, a lucrat principiul **ușurinței**; la legea de **murături** (**morături**) a lui Conu Leonida principiul **analogiei**, la **renunerație** (în loc de **remunerație**) a contribuit și principiul **ușurinței** (**renun...** e mai ușor de pronunțat decât **remun...**), dar mai ales **analogia** (ideia de **numărare**), la **amigdalintă**, epenteza lui **n** se datorează **ușurinței**, etc.

Și alt lucru, și mai important.

Caragiale, după mărturia celor ce l-au cunoscut mai de aproape, **știa dinainte** cum are să se schimbe cutare neologism, dacă el va intra în gura Românului. Aceste schimbări aveau să se verifice ulterior. Și faptele îi dădeau întotdeauna dreptate. Prin urmare Caragiale **știa direcția** spre care trebuia să se îndrepte fonetismele din cuvintele care încă nu pătrunseseră în limbă!

E o mare mândrie pentru noi Români, că avem o atât de solidă constituție spirituală; că, deși apucați de soartă în Orient, ne-am păstrat un suflet neatins de cine știe ce neguri asiatice; că ne supunem imperativului categoric al primatului inteligenței și clarității latine¹).

D. N. Davidescu afirmă: „Caragiale fiind totuși un artist de valoare, rămâne străin sufletului românesc” (op. cit.).

...Suntem îndemnați a crede că aducem un omagiu maturității poetice a d-lui N. Davidescu, dacă amintim cuvintele lui Titu Maiorescu din *Poeți și critici*, relative la lipsa de receptivitate estetică a unui poet pentru opera altui poet:

„Și mai întâi trebuie să constatăm, că de regulă poeții înșii sunt cei mai răi critici asupra poeziei altora, în genere artiștii înșii cei mai constestabili apreiatori teoretici ai artei”.

„Cine a cetit odată critica lui Voltaire în contra dramelor „barbare” ale lui Shakespeare, va sta totdeauna pe gânduri, când va mai vedea poeții apucându-se de meseria criticei...”

„Voltaire a fost foarte capabil de a exprima lumea conform prisme sale personale, dar s'a arătat incapabil de a simți *exprimarea* lumii ieșită din prisma lui Shakespeare”.

„Căci prisma poetului este menită a resfrânge raza directă a luminei; dar nu este menită a mai

Această constatare așează pe Caragiale într-o lumină nouă și strălucitoare. Omul acesta ajunsese să stăpânească tainele creației ale limbii!

E un fapt extraordinar.

Caragiale este singurul nostru scriitor, care printr-o intuiție în adevăr genială, a surprins pe viu câteva din legile de formare a limbii românești!

1) Nu intră în cadrul acestui articol preocupări pentru esența comicului la Caragiale. Această problemă necesită un studiu a parte.

resfrânge raza odată răsfrântă de o prismă străină”.

De aci, concluzia:

„Această sarcină (de a judeca operele poezilor) să ne-o lase nouă publicului, care, neavând înșine nicio individualitate poetică pronunțată, suntem mai lesne primitori pentru tot ce este lumină în felurimea manifestării ei”, (T. Maiorescu, *Poeți și critici*, în „Critice”, Buc., 1915, Vol. III, pag. 64—66).

Să lăsăm la o parte, deocamdată, toată opera pur-beletristică a lui Caragiale și să luăm în considerare numai broșura „1907 — din primăvară până’n toamnă...” Iar după citirea ei să ne întrebăm dacă, în afară de paginile d-lui N. Iorga despre poezia populară (*Istoria literaturii rom.* sec. XVIII Buc. 1901. pg. 6—7), s’au scris în literatura noastră — în ultimele patru decenii — cuvinte mai calde, dacă s’au exprimat în accente mai vibrante, încrederea în forțele creatoare ale poporului nostru și durerea pentru suferințele clasei țărănești.

Acum nu mai e vorba de o chestiune susceptibilă de multiple interpretări; aceste pasagii sunt o exprimare directă a unei revolte, în numele unui ideal superior: ridicarea țăranimii noastre. Dela înălțimea acestui ideal, orice violență de limbaj, — numai să poarte pecetea exprimării artistice — i se pare autorului îndreptățită. E vechea *indignatio* a lui Juvenalis. Caragiale nu era omul care, în asemenea împrejurări, să ofere cititorilor săi apă de trandafir îndulcită.

Dar să reamintim faptele:

...În primăvara anului 1907 se deslănțue răscoalele țărănești. Vine panica, — apoi reprimarea, și pe urmă... împăcarea, — „doi mari între mari frunțași, un conservator și un liberal, s’au strâns în brațe cu efuziune și s’au sărutat solemn, spălând cu

lacrimi fierbinți tot trecutul — care, ce-i drept, cam avea nevoie de spălat...”; după aceea, un manifest, dat drept „manifest regal”, în care se promitea țăranilor îndeplinirea revendicărilor lor...

Caragiale scrie un articol în Martie 1907 (întâi în *Die Zeit*), altul în Septembrie, și altul în Octombrie același an. Și execută sângeros, nu numai pe liberali, ci și pe conservatori, — ambele partide „istorice”.

Cităm întreg pasagiul în care Caragiale pune față în față cele două lumi, fiindcă acolo se cuprinde tot ce a avut de spus și tot ce a simțit el în legătură cu clasele noastre sociale, — „la lumina groaznicei văpăi dela 1907 s'a văzut limpede și gândul intim al lui Caragiale”, (Tache Ionescu, discurs *Funerariile lui Caragiale*, Luceafărul, An. XI, No. 32, Vol. II, 1912, pag. 739—741):

„In cluburi sumptuoase, unde se aruncă pe o carte arenda unui vast domeniu; în cabinete particulare, unde un mic *souper fin* se plătește cu prețul câtorva chile de mălaiu; în berării populare, unde meschini impiegați asvârl într'o seară la chef leafa-le pe o săptămână; în cârciumi de mahala, unde se strâng haitașii electorali să se cinstească cu turburel nou prefăcut din vin vechiu; — pe căile publice — la colțul bulevardului, sub splendoarea lampelor electrice, sau la răsântia depărtată, sub licărirea unui felinar afumat; în tramvaiu, pe jos, în muscal cu cauciuc; în *vagons-lits*, în clasa a doua or a treia; — dela spuma oligarhiei până la drojdia clienței — toți roiesc și forfotesc... Șoptesc, discută, și perorează și isbucnesc și pun lumea la cale, — gândind la... persoane; vorbind de... persoane; aplaudând sau condamnând... persoane; expulsând sau decorând... persoane; exaltând sau calomnind... persoane; Persoane și iar persoane! Fi-rește, sistema trebuie să fie consecventă. Aci, lu-

mea e a persoanelor, nu persoanele sunt ale lumii.. Aci sunt slujbe pentru slujbași, nu slujbași pentru slujbe; biserici pentru popi și paracliseri, nu paracliseri și popi pentru biserici; găște pentru hahami, nu hahami pentru găște; catedre pentru profesori, nu profesori pentru catedre; Aci e, în fine o patrie pentru patrioți, nu patrioți pentru o patrie...

„Firește iarăși cu rezerva multor excepțiuni onorabile netăgăduit oameni de ispravă, nomoliți în nenorocita sistemă politică și socială...

„Acestea toate se petrec d'asupra pe o pojghită foarte subțire, subțire de tot, gata să crape sub prea grea apăsare... *În același timp, de desubt, în adânc, clocotesc aproape cinci milioane de creaturi umane, sufletele ofensate de prea îndelungată obijduire. Mințile cari au început și ele să se lumineze, le ard de gândul răsturnării uzurpatorilor, de dorul cuceririi unei părți măcar din stăpânirea intereselor și destinelor proprii... Acolo, pe când d'asupra se'nvârtește tot cu mai mult avânt veselul cancan fără soluțiune; acolo, în adânc, gem uriașe nevoi materiale și morale ale unui popor întreg — singura temelie, singura realitate, singura rațiune de a fi a Statului național român... Acolo, în adânc, o lume care știe mai bine ce înseamnă a muri ca vitele, de cât ce va să zică a trăi ca oamenii, scrâșnește: „Noi vrem acum nu doar pământ!... vrem și pământ și omenie!”... Acolo, sub lumina candeliei, stă atârnat între sfintele icoane manifestul regal așteptând...*

Să aștepte!”

„1907, Septemvrie”.

IV. Limba literară.

1. Formarea limbii literare; literatura religioasă și cronică-rească. — 2. Școala ardeleană. — 3. Literatura modernă: poezia veche boierească, literatura de tranziție. — 4. Anul 1840.
5. Neologismele.

1. Pentru a fixa locul lui Caragiale în evoluția limbii literare, trebuie să amintim pe scurt, în linii largi, începuturile și dezvoltarea limbii literare românești până spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Tipăriturile românești au început cu *Coresi*, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Începuturile, cât de modeste, sunt scumpe întotdeauna, de aceea trebuie să ne oprim cu pietate asupra lor.

Cu toate imperfecțiunile pe care le întâlnim în cărțile religioase ale lui Coresi, trebuie să afirmăm că primele tipărituri în principate, făcute în limba românească, au și purtat pecetea limbii literare.

Prin îndepărtarea particularităților din textele rotacizante și prin adoptarea fonetismelor din limba care se vorbea în jurul Târgoviștei și în sudul Transilvaniei — regiunea Brașovului — Coresi fixează limba unui subdialect, cel muntean — care printr'un concurs de împrejurări politice avea să constituie mai târziu elementul de bază al limbii literare¹).

După 1581, când se încheie activitatea lui Coresi, timp de 60 de ani, se lasă asupra principatelor

1) Se știe ce rol important joacă provincia în care se află capitala, din acest punct de vedere. Toate provinciile au legături, într'un fel sau altul, cu capitala țării. Aici se află Parlamentul, Academia și toate instituțiile înalte de cultură. Din capitală se răspândesc cărțile didactice pe tot teritoriul românesc; aici trăesc marii scriitori; revistele și marile cotidiene, difuzează continuu, spre periferie, o limbă care va sfârși prin a fi adoptată de toți oamenii de cultură.

un întuneric adânc. O reluare a tipăriturilor românești și o continuare a tradiției coresiene, întâlnim abia pe la jumătatea sec. al XVII-lea cu *Cazania* lui *Varlaam* și *Noul Testament* dela Bălgrad al Mitropolitului *Simion Ștefan*.

Se cuvine să ne oprim puțin, cu un deosebit interes asupra cuvintelor lui Simion Ștefan din „*Predoslovie* către cititori” a Noului Testament: „... cuvintele trebuie să fie ca banii; că banii aceia sunt buni, cari împlă în toate țările; așa și cuvintele acelea sânt bune, carele le înțeleg toți. Noi, drept aceia ne-am silit de încă am putut să izvodim, așa cum să înțeleagă toți; iară că nu vor înțeleage toți, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuiia ce au răsfirat Rumânii printr’alte țări, de s’au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăesc toți într’un chip” (*Predoslovie către cetitori. Noul Testament*, Bălgrad, 1648).

Aici se exprimă idei moderne.

În definiția limbii literare, puține am avea astăzi de adăugat la cele spuse de Simion Ștefan. Aceasta e cea dintâi licărire de conștiință a unității românismului, manifestată în ce are mai caracteristic un popor: unitatea de limbă. E un punct luminos în întunericul acelor vremi îndepărtate și figura mitropolitului ardelean trebuie evocată cu o deosebită evlavie.

În anii furtunoși ai celei de a II-a jumătăți a veacului al XVII-lea, *Dosoftei* tipărește în străini *Psaltirea în versuri*, iar *Șerban Cantacuzino*, cu un vast aparat material și cu contribuția celor mai strălucite competențe intelectuale ale vremii, pregătește impozanta *Biblie dela București* (1688). Utilizând tot ce a găsit bun în scrierile anterioare, Biblia lui Șerban reprezintă încununarea limbii literare, devenind un simbol al unității neamului românesc. Între limba acestei Biblii și limba din tra-

ducerile bisericesti moderne, cu cuvinte și forme intenționat arhaizante, deosebirea este foarte mică.

Literatura religioasă veche se încheie cu activitatea rodnică a lui *Antim Ivireanul*, care marchează puternic începutul secolului al XVIII-lea, prin definitivă introducere a limbii românești în serviciul religios.

Frumoasa literatură cronicărească din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea nu prezintă interes deosebit pentru evoluția limbii literare contemporane ei: Aceasta a devenit de actualitate abia târziu, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, mai ales după publicarea cronicilor moldovene, făcută de *Kogălniceanu* între anii 1845—1852.

Fiind răspândită în puține copii, ea era numai la îndemâna unor privilegiați, care puteau să-și procure un manuscris costisitor. Era o literatură deci care nu era citită decât de câțiva boieri cu cultură aleasă și care în multe cazuri (*Miron Costin*, *Ion Neculce*) continuau să scrie evenimentele dela data la care se opriseră înaintașii lor.

O literatură se compune nu numai din scriitori, ci și din cititori, iar pentru aceasta e nevoie de difuzarea scrierilor pe calea tiparului: *Grigore Ureche* și *Miron Costin*, *Radu Popescu* și *Ion Neculce* sunt ca și inexistenți pentru epoca lor.

2. În pragul sec. al XVIII, prin unirea cu biserica romană a unei părți a Românilor din Ardeal se pun începuturile unei mișcări naționale și culturale, care aveau să-și poarte roadele în scrieri pe la sfârșitul secolului. Creșterea materialului lexic în operele produse sub influența școalei ardelenе, e slabă. Din cauza exagerărilor cunoscute, care răpeau poetilor tocmai instrumentul cel mai de seamă al unei opere artistice, — limba, producerile beletristice sunt puține. Ele au apărut numai în clipele

de mare entuziasm național, când sentimentele colective și-au găsit, în persoana unui poet de talent, un ecou puternic. În asemenea ocaziuni teoriile raționaliste cu exagerările lor dispar și simțirea, dela sine, îmbracă haina limbii istorice, frământată de zecile de generații ale înaintașilor.

Astfel avem de remarcat cele două strigăte de alarmă dela 1848, date de națiunea română prin inspirația a doi ardeleni: *Discursul* lui *Simion Bărnuțiu* din Catedrala Blajului dela 3 Mai 1848 și *Răsunetul* lui *Andrei Mureșanu*.

Deși, cronologiceste, „*Tiganiada*” lui *Budai Deleanu* e prima producțiune poetică de seamă a curentului latinist, totuși contribuția ei la formarea limbii literare e neînsemnată. În anul când vede lumina tiparului (*Bucimul Român*, 1877), ea e cu mult întrecută: la această epocă apăruseră *Alexandru Lăpușneanu*, *nuvelele lui Odobescu* și *Sărmanul Dionis*.

Micul aport lingvistic, prin urmare, al acestor opere, își pierde mult din importanță, ele fiind apărute după anul 1840, când prin eflorescența din jurul *Daciei literare*, sub imboldul curentului poporan și istoric, literatura română intrase pe făgașul ei firesc.

3. Paralel cu apariția primelor manifestări ale scriitorilor din Ardeal, se naște în Principate poezia boierească, cu un început de influență poporană. *Lirica primilor Văcărești*, dela sfârșitul secolului al XVIII-lea putea justifica speranța îmbogățiri lexicale cu elemente din limba vie. Aceasta însă nu s'a întâmplat, mai întâi fiindcă influența poporană nu a venit dela izvorul ei cel limpede, al creației prime, ci prin intermediul lăutarilor, singura distracție a boierilor de acum un veac și jumătate, și în al doilea rând, acei boieri nu aveau

conștiința însemnătății poeziei populare, cum au avut-o scriitorii dela 1840.

În prima jumătate a secolului trecut, până pe la 1840, se desvoltă în Principate, mai ales în Muntenia, o poezie lirică, am putea-o numi de tranziție, care reprezintă un progres din punct de vedere al ideilor, progres adus de pătrunderea, din ce în ce mai adânc, a curentului latinist și a influenței franceze. Limba însă n'a mers în pas cu ideile noi. La limba veche bisericească, se mai adaogă câteva franțuzisme.

Iancu Văcărescu, boier mare, cu influență considerabilă¹), care ia parte la toate marile manifestări naționale și culturale din primele decenii ale veacului al XIX-lea — școala lui Lazăr, revoluția lui Tudor, mișcarea lui Heliade — este un poet nou, modern, ca idei, vechiu însă ca limbă.

Cârlova scrie cinci bucăți în versuri, însă o singură poezie: *Ruinurile Târgoviștei*. Aceasta este prima poezie în literatura noastră din această epocă, în care un mare talent a reușit, servindu-se de elementele sărace ale limbii bisericești, să scrie câteva versuri cu rezonanță eminesciană.

La *Ruinurile Târgoviștei*, *Boul și Vițelul*, — nu putem adăoga prea multe producțiuni din poezia noastră de până la 1840 care să merite cu adevărat numele de „frumoase”. Și aceasta, nu din cauza sărăciei de idei și sentimente, ci fiindcă lipsea elementul primordial al unei poezii — o limbă literară bogată, care să exprime acele idei și sentimente noi.²).

1) V. I. Ghica, **Amintiri despre Grigore Alexandrescu**.

2) Nu e locul să amintim aici marile mișcări culturale dela începutul sec. al XIX-lea, cu Lazăr și Eliade în Muntenia și cu Asaki în Moldova. Scopul nostru e să urmărim problema evoluției limbii literare în creațiunile frumoase.

Exemplul care ilustrează în modul cel mai elocvent sărăcia limbii literare de până la marea mișcare dela 1840, e *Grigore Alexandrescu*. Alexandrescu e un gânditor profund și cu o sensibilitate modernă, — cam anacronic: epoca în care a trăit și a activat nu-i îngăduia dezvoltarea normală a unor înclinări spre o viață interioară. Un temperament, al cărui talent a fost selectat abia în epoca de după 1880, e aruncat, de un destin vitreg, în mijlocul unei societăți, mișcate de mari idealuri sociale și dornice de luptă, improprii pentru reflexivitate și solitarism.

Pe lângă aceasta, Alexandrescu duce o luptă grea cu limba. Pentru gândirea și sensibilitatea lui Alexandrescu trebuia o limbă corespunzătoare, bogată, pe câtă vreme resursele limbii lui au fost elementele limbii bisericești, împestritate cu franțuzisme, care sună prozaic. De aceea versul lui Alexandrescu e așa greoiu, cu imperfecțiuni de ritm și lipsit de muzicalitate.³⁾

4. La anul 1840 se petrec în Principate însemnate mișcări politice, literare, ideologice, care dau o viață nouă literaturii noastre. Aceste mișcări se produc în urma unui concurs de împrejurări interne,

3) De altfel poetul însuși, cu spiritul lui de autocritică cunoscut, își dă seama de imperfecția versului, în lipsa unei limbi literare formate. În „Epistola către Voltaire” exprimă aceasta clar, aproape științific:

„La toate-ai fost sorocit (se adresează lui Voltaire): nu crez
c'atât izbuteai

„D'ai fi avut să formezi limba în care scriai:

„Dar veacul te-a ajutat: în vremea când te-ai născut,

„Stilul era curățit și drumul era făcut.

„Altfel e'n țară la noi: noi trebuie să formăm,

„Să dăm un ucr, un ton limbei în care lucrăm;

„Pe nebătute cărări loc de trecut să găsim,

„Și nelucrate câmpii de ghimpi să le curățim”.

(Gr. Alexandrescu, *Epistolă către Voltaire*).

care coincid și se împletesc în mod organic cu importante evenimente din țările apusene și care au o puternică influență asupra întregii vieți politice și culturale din Principate.

Curentul latinist, pornit din Ardeal, atinge culmea exagerărilor pe teren lingvistic cu *Tentamen Criticum* al lui *Laurian*; în același timp însă, asistăm la o exaltare, aproape religioasă, a sentimentului național, care își va purta roadele în tot cuprinsul secolului al XIX-lea, cu prelungiri puternice până la războiul de eliberare.

Pe de altă parte, atmosfera de luptă, de entuziasm, de optimism, din jurul anului 1840, se observă în toate statele apusene. Urmăririle Marei Revoluțiuni Franceze nu ajunseseră să stratifice noua așezare socială. O lume veche, pe cale de a se sfărâma, o alta nouă, care încă nu-și cristalizase ființa, dar pe care imaginația aprinsă a mulțimilor, dornice, din instinct, de o soartă mai bună, și-o înfățișa plină de toate făgăduințele. Grigore Alexandrescu uită, momentan, soarta propriei vieți, legată de multe melancolii, pentru a vibra, împreună cu idealurile nelămurite ale popoarelor, în *Anul 1840*.

Manifestarea acestei stări de beatitudine vagă, cu tendințe naționaliste și democratice, o găsim în romantism, pe plan literar, și pe planul filosofic în misticismul religios din *Paroles d'un croyant* al lui Lamennais. Ecouri din acest misticism răzbat, vizibil, în *Cântarea României* lui Russo și în monografia lui Bălcescu despre *Mihai Viteazul*.

Această epocă de mari avânturi lirice în toate domeniile coincide cu ultima și cea mai rodnică fază a influenței franceze la noi: Tinerii, mai ales moldoveni, care plecaseră în străinătate și care se adăpaseră la izvoarele vii ale culturii franceze, se întorc în țara lor în preajma anului 1840.

La 1838 *Alecu Russo* venea din Elveția, franțuzit

aproape, cu serioase cunoștințe de filologie. Considerațiile asupra limbii dau *Cugetărilor* lui o strălucire deosebită. Pentru multe din Problemele lingvistice discutate de el, cu toate progresele realizate de atunci pe terenul filologiei, astăzi nu ar mai fi nimic de adăugat.

Aleksandri aducea dela Paris la anul 1839, europenismul, în ce are el frumos și distins, iar *Kogălniceanu*, cu masiva lui cultură berlineză, avea să dea la iveală Cronicile moldovene, și să pue mai târziu în aplicare reformele sociale care se experimentau în Prusia în primele decenii ale veacului al XIX-lea.

Numai *Costache Negruzzi*, care a rămas la Iași pe lângă care tot tumultul ideologiei 48-iste a trecut fără să-l atingă, continuă cultul limbii românești, cules din „cronice bătrâne”, — poate ultimul care mai păstrează afinități puternice cu acei „boieri, ruginiți în românism, care... ședeau triști și jeleau pierderea limbii, uitându-se cu dor spre Buda sau Brașov, de unde le veneau pe tot anul calendare cu povești și din când în când câte o broșură, învățătoare meșteșugului de a face zahăr din ciocălăi de cucuruz sau pâne și crohmală de cartofe”. (C. Negruzzi, *Cum am învățat românește*).

Dela anul 1840 înainte scriitorii vor avea să creeze limba poeziei, prin scoaterea la iveală și folosirea conștientă a tezaurelor limbii, încă neutilizate până acum: *literatura cronicărească și literatura populară*.

Această lucrare s'a exercitat pe de o parte în direcția publicării de izvoare și a studierii importanței lor, pe de alta prin utilizarea lor în literatura poetică.

Kogălniceanu și Russo s'au preocupat mai mult de partea teoretică a curentului istoric și poporan,

iar Negruzzi și Alecsandri mai mult de partea artistică.

Infiltrarea, mai ales, a elementelor lexice populare în literatura cultă e de o importanță covârșitoare pentru dezvoltarea literaturii noastre contemporane. Chestiunea aceasta e și puțin studiată de istoricii noștri literari. Cine se va ocupa, mai amănunțit, de evoluția limbii literare în a doua jumătate a sec. XIX, va trebui ca cel mai important capitol al lucrării să-l consacre acestei probleme.

Dintre cei patru mari scriitori dela 1840, autorul care are cel mai mare merit în formarea limbii literare e, fără îndoială *Alecsandri*. Fără să strălucească prin vreo operă de mare valoare estetică. Alecsandri este tipul reprezentativ al unei epoci: el rezumă în sine toate aspirațiile ideologilor dela 1848, — Alecsandri a fost idolul generației care a creiat România modernă.

Timp de o jumătate de veac Alecsandri a frământat limba românească. Toate evenimentele politico-sociale dintre 1848—1881 și-au găsit ecou în inspirația lui poetică și încet-încet, cuvintele poporului, cu atmosfera lor de gândiri și de simțiri, s'au infiltrat în conștiința păturii culte românești.

Alecsandri a fost acela care a creat instrumentul de care avea să se servească mai târziu *Eminescu*. Opera lui a fost de o utilitate decisivă pentru poezia eminesciană. Înălțimile la care a ajuns Eminescu prin strălucitoarea expresivitate pe care a dat-o limbii românești, se datoresc în mare parte lui Alecsandri, — și acesta e marele merit al bardului nostru național.

Evident, lupta pe care a dus-o Eminescu cu limba pentru a o modela și a îmbrăca în ea gândirile filosofiei europene, a fost mare. Dacă nu ar fi avut însă în urmă 30 de ani de lucrare a limbii, lucrare la care Alecsandri a contribuit mai mult ca

oricare altul, lupta ar fi fost și mai grea: o însemnată parte din energia poetului ar fi fost consumată în crearea limbii, spre paguba poeziei — exemplul lui Gr. Alexandrescu în această privință este edificator.

5. Fără îndoială, lexicul poporan este acela care stă la baza formei poetice și formează originalitatea ei. Dar el nu e totul: limba poetică, în nevoia continuă de a reda noi nuanțe ale simțirii și cugetării, a trebuit să se folosească de un element nou: neologismele¹).

Incepând să pătrundă temeinic în limbă odată cu întemeierea școlilor naționale și cu invazia influenței apusene sub forma culturii franceze, din prima jumătate a secolului trecut, neologismele capătă încet-încet drept de încetățenire în proza lui *Bălcescu*, *Russo*, *Negruzzi*, *Alecsandri*, *Odobescu*, *Hașdeu* și în stilul de idei al lui *Maiorescu*. Asimilarea lor completă în structura limbii poetice, se desăvârșește însă odată cu Eminescu. Eminescu e cel dintâiu poet român la care neologismele se integrează, în mod firesc în elementul autohton. „Comparați limba din poeziile lui cu limba oricărui scriitor român”, spune G. Ibrăileanu²) „și veți vedea că la nici-unul elementul autohton nu s'a îmbinat atât de armonios cu cuvintele nouă, fuziune care este expresia fuziunii perfecte a sufletului național cu gândirea europeană”,³).

Cel care a dus mai departe această lucrare de

1) Trebuie să amintim, neapărat, despre contribuția la îmbogățirea limbii prin lexicul poporan a lui *Ispirescu*, *Slavici*, *Crcangă*, *Coșbuc*, etc. Ne ocupăm însă mai mult de Eminescu și Caragiale, fiindcă aceștia au un rol special în formarea limbii literare, în legătură cu neologismele.

2) *Prefață la ediția Poeziilor lui Eminescu*, București, Ciornei pag. 8.

3) Aceste considerațiuni sumare asupra formării limbii noastre literare distonează, de sigur, cu studiul, mai dezvoltat, al limbii lui

asimilare a cuvintelor nouă, a fost mai ales Caragiale. Grație unor genuri noi, care se dezvoltă spre sfârșitul secolului: nuvela, schița, eseul — Caragiale a fost cel dintâi eseist al nostru — se multiplică și posibilitățile de realizări în acest sens.

V. Limba lui Caragiale¹⁾

1. Influența poporană — 2. Neologismele în proza lui Caragiale. — 3. Maiorescu și neologismele. — 4. Locul lui Caragiale în formarea limbii literare.

1. Ca să vorbim de influența elementului poporan în lexicul prozei lui Caragiale, ar fi să întocmim statistici amănunțite. Caragiale știe să întrebuințeze oricând resursele limbii populare, atunci când împrejurările o cer.

Credem că e interesant să notăm aici, ca fiind caracteristic pentru limba lui Caragiale, unele provincialisme muntenesti, aproape toate fonetisme²⁾.

Cităm câteva mai frecvente.

a) Forme cu *z* și *ț* în loc de *d* și *t*, la pers. I sing. dela prez. Indicativului și la pers. I și III sing. și pers. III plurală dela prez. Conjunctivului, formate — în vorbirea populară — prin analogie cu alte persoane dela modurile și timpurile amintite:

auz, *crez*, *văz*, formate prin analogie cu *auzi* *crezi*, *vezi*, dela pers. II sing.;

s'aprinz, *s'aprinză*, *să auză*, *să cază*, *să crează*, *să deschiză*, *să 'nchiză*, *să prinză*, *să rășpunză*, *să*

Caragiale. Totuși, deoarece ediția de față se adresează și școlarilor noștri, am crezut utilă înprospătarea, printr'un studiu succint, a acestei probleme.

1) Prin „limbă” înțelegem mai cu seamă **lexicul și fonetica**.

2) Nu trebuie să neglijăm totuși arta cu care acest scriitor redă culoarea locală prin întrebuințarea moldovenismelor, ca d. e. în *O făclie de Paște*: *amu*, (*a*) *stupi*, *bortă*, *dughiană*, *haraba*, *ogradă* (*a*) *sudui*, *șip*, sau fonetisme ca: *Ieși*, *talhar*.

răză, să șază să tunză, să văz, să vază, să vânză, — după analogia *s'aprinzi, să auzi, să cazi să crezi, să deschizi, să 'nchizi, etc.,* — dela pers. II sing.;

să simț, să 'mparță, să scoată, — după analogia *să simți, să 'mparți, să scoți,* dela pers. II sing.

Fenomenul acesta dialectal este cel mai consecvent. Abia dacă găsim două-trei excepții, care ar putea fi socotite aproape *greșeli*: la pag. 75: *să scoată*, în dialog (*La Hanul lui Mânjoală*); la pag. 82: *să mă scoată* (*La Hanul lui Mânjoală*), — aici sunt vorbele autorului; la pag. 150: *să-i scoată*, la pag. 153: *să 'nchidă* (ambele în *Kir Ianulea*).

b) Imperf. Indicativului pers. III sing. dela verbele „a da” și „a sta”, cu *e* în loc de *ă*: *dedea, stetea*; tot așa formele: *uite-te, cletină*.

c) Eliziunea vocalei *e* din propozițiile *de* și *pe*, când cuvântul următor, — adverb, numeral, etc., începe cu o vocală:

d'abia, d'a dreptul, d'alde' d'ai doilea, d'asupra, d'ăștia, d'întâi, p'atunci; De asemenea foarte frecventă forma *pân*, în loc de *prin*.

Aceste fonetisme sunt firești în limba poporului din Muntenia și întrebuintarea lor dau o deosebită savoare provincială scrierilor lui Caragiale.

Tot ca o influență muntenească, găsim la Caragiale, în unele locuri, lipsa de acord dintre predicat și subiect.

La pag. 74: „*îi ardea obrazii*” (*cocoanei Marghioală* în *La Hanul lui Mânjoală*);

La pag. 85—86: „*Hoții au fel-de-fel de meșteșuguri ca să adoarmă câinii cei mai sălbatici; le dă, pe semne, un fel de mâncare descântată...*” (*În vreme de războiu*);

La pag. 167: „*Și așa, când și-a pierdut ei toată nădejdea, că erau bătrâni-bătrâni...*” (*Calul Dracului*);

La pag. 215: „...formula, de comunicare intelectuală exactă a simțirii ce *ne-a produs-o* împrejurările materiale.” (*Câteva păreri*).

Această greșală sintactică se pare că e pusă intenționat în gura lui Cuțitei. Consecvența cu care o întrebuițează acesta în convorbirea cu popa Niță, ne face să credem că ea e foarte răspândită în masele populare.

Fenomenul îl întâlnim mai ales în București, unde el e foarte generalizat și credem că prezența acestuia în județele Munteniei se datorește negreșit influenței fatale pe care o exercită vorbirea Capitalei pe o rază oarecare în jurul ei¹).

1) Totuși greșeala, în forma în care o găsim la Caragiale, chiar acolo unde sunt vorbele autorului, nu e prea gravă, cum vom vedea îndată.

Lipsa de acord a predicatului cu subiectul o găsim, în certe împrejurări (pers. III plurală dela imperf. Indicativului), pe tot teritoriul daco-român, într'o formă care e explicată printr'un anumit stadiu de transformare istorică a limbii.

Citarea câtorva versuri populare ne va lămuri numai de cât problema.

„Intre dâșii se grăia:
„Ista-i Gruia, lui Novac,
„Lui Novac Cara-Iflac.
„Și pe loc ei s'aduna,
„Și de Gruia s'anina,
„Și cu Gruia se lupta,
„Și pe Gruia mi-l lega....

(Novac și Corbul, Colecția Alecsandri).

Forma dela pers. II plur. imp. Ic. cu **u** nu e cerută de etimologie. Transformarea fonetică normală e fără **u**, și a fost un timp când în limbă nu era deosebire de formă între pers. III sing. și pers. III plurală dela imperf. Indicativului.

Principiul diferențierii însă a lucrat aici pe nesimțite, și pentru a se face distincție între cele două numere, a apărut un **u** la pers. III plurală. Forme vechi însă, fără **u**, au mai rămas în poezia populară, cum am văzut mai sus, ca reprezentând un stadiu mai vechiu al limbii, — și pe alocurea și în vorbirea poporului.

Să amintim în treacăt și unele dublete la anumite cuvinte, a căror formă literară nu a fost fixată bine nici până astăzi: *cucoană* și *cocoană*, *adaogă* și *adaugă*, *trimis* și *trimes*, *prieten* și *prietin*, *către* și *cătră*, *mâne* și *mâine*, *pâne* și *pâine*, *dacă* și *daca*, etc.

2. După cât cunoaștem, limba lui Caragiale n'a fost studiată până acum decât incidental.¹⁾ Doi din criticii noștri, d. Eugen Lovinescu mai întâi²⁾, apoi Paul Zarifopol, menționează, în treacăt, câteva neologisme din *Păcat*, arătând efectul neplăcut al întrebuițării lor.

Cităm întregul pasaj respectiv din Zarifopol, deoarece ne servește ca punct de plecare în discuția ce ne propunem.

„Ce face atâta *sensație*?... A făcut o nepomenită *sensație* popa... *Succesul colosal* și *spontan* n'a *afectat* câtuși de puțin... Când a scăpat cu totul de *vermină*, l-au îmbrăcat în mintean... *Revoltat* că vrea să-i ia băiatul, preotul a făcut o *elocventă* apărare a *cauzei* sale... Cuvântul *oratorului* câștigase aproape pe *asistenți*... *Tonul magistral* și *sever* — trebuia să *răstoarne* (sic) *impresia* ce preotul *obținuse* cu *elocuența-i sentimentală*... Chiar pentru o *faptă* sau numai pentru o *demonstrație* — el se

Vorbirea muntenească însă, din Capitala și din jurul ei, cu „oamenii spune, oamenii zice, oamenii face” nu e justificată de nicio transformare istorică.

Îl de observat că la Caragiale nu găsim greșeli de felul acestora din urmă: totuși stăruim a susține că lipsa de acord, — justificată sau nu de transformări istorice — e o greșală din punct de vedere al limbii literare și trebuie remarcată.

1) O preocupare pentru această problemă se găsește în studial d-lui Giulio Bertoni, profesor la Universitatea din Roma, *La lingua d'un umorista romeno (Ion Luca Caragiale)*, publicat în *Lingua e pensiero* (Studi e saggi linguistici), pg. 227—241 Firenze 1932.

2) Critice, Vol. IV, Buc. 1920, pag. 28.

repezi și luă pușca... Popa înțelese că *inspirația* nu trebuie căutată..." (Paul Zarifopol, *I. L. Caragiale Opere*, Vol. I pg. XXV).

Zarifopol găsește că această îngrămădire de neologisme, nepotrivită cu „fondul serios și rural al povestirii”, este un „obiceiu rău” și vede aici influența, pe nesimțite, a ziaristului profesionist¹).

E drept, cuvântul *sensație* se repetă de prea multe ori; ajunge obositor și într'un pasaj cel puțin e chiar nepotrivit:

„S'au dus pe urmă la biserică. Mitu în hainele nouă a făcut *sensație*... Mai ales femeile care de care l-au alintat, că era și un copil curățel” (pg. 41).

Cât despre rest, vom căuta o explicație în cele ce urmează.

Problema neologismelor fiind de o importanță excepțională în proza lui Caragiale, o vom urmări pe un plan mai larg.

Trebuie să amintim cele discutate la cap. II: *Nu-velele*, pag. XXIX-XXX), să pornim prin urmare dela atitudinea lui Caragiale față de clasele sociale românești din ultimele două decenii ale veacului trecut. Ea este tranșantă și rectilinie. Pentru Caragiale clasele sociale se împărțeau în două lumi distincte: lumea orășenească, „pestriță” și „cultă”, „lumea de strânsură”, cum o numește el adesea, lumea comediilor, împodobită cu toate gradele de *prostie* ce putea da acea „cultură” și clasa țărănească, pe care el o considera capabilă de sentimente tragice.

În opera lui tragică (proza): *O făclie de Paște*, *Păcat*, *În vreme de războiu*, *La Hanul lui Mân-*

1) D-ra Anna Colombo adoptă această părere: „.....anche noi, col Lovinescu e lo Zarifopol, diremmo esser ricorso allo stile del giornalista” (*Vita e opere di Ion Luca Caragiale*, Roma, 1934, pag. 100).

joală, Caragiale se folosește de neologisme în două împrejurări: când are de tratat probleme subtile de psihologie, — descrierea fricii lui Zibal, neliniștile lui „Neica Stavrache”, — sau când apar personajii din clasele sociale pe care le-a ridiculizat. S’ar părea că autorul își manifestă și pe calea aceasta antipatia lui față de aceste clase. Parcă nu-l lasă inima pe Caragiale să „strice” cuvintele neaoș românești când e vorba de odioșii spectatori ai exhibițiilor lui „Mitu Boierul” sau de apariția fetelor la *Café Chantant*.

Dar să nu anticipăm, ci să facem mai întâi o cercetare mai atentă a neologismelor din nuvelele menționate, nuvele „serioase”, în care comicul e aproape exclus¹).

Găsim: ²).

Abil, absurd (de două ori), *academic, acces, accidente, activitate, admirație, alarmă, amator, (a se) amuza, analog, apostrofă, aprețiabil, articulare asistență, (a) atenla;*

bigotism, bizar (de două ori), *brusc* (de două ori) *brutal* (de două ori), *bufon;*

caprițiu, captiv, centru, cilindru (pălărie), *cir-*

1) Se știe ce este un neologism: un **cuvânt nou**, introdus în limbă pe calea culturii, fiindcă s’a simțit nevoia numirii de obiecte, idei și raporturi noi, în legătură cu dezvoltarea spirituală și cu civilizația secolului. Ele nu stau toate pe același plan, ci se așază în mai mult straturi: unele au devenit populare, și sunt încorporate intim în structura limbii, altele, cu un conținut mai abstract, circulă în cercurile mai restrânse ale cărturarilor, și în fine sunt cuvintele tehnice, științifice, precum și numiri de obiecte noi pentru care nu ’avem cuvinte în limba autohtonă. Această din urmă categorie de neologisme le-am neglijat în studiul de față, ele neputând fi în niciun chip înlocuite. Motivul pentru care am făcut aceasta, se va explica mai departe.

2) Reproducem neologismele din câteva bucăți, pentru a vedea, nu numai mulțimea, ci și calitatea și **noutatea**, pentru acum patru decenii, a multora din ele.

culație, coloană, colosal (de două ori), comic, (a) compara, conferențiar, conștiință, contorsiune, convenție, corecțiune, crispație (de două ori), criză, curios;

danțuri, deciziv, delicios, demonstrație, (a) denunța (de două ori), devotament, dezolare, dimensiuni, diplomat, discret (de trei ori), discuție, dispariție, distinct;

efect, elocuență, emoție (de două ori), enorm, entuziast, (a) escorta, esență, exaltare (de două ori), excentric, expes, excitant, exclamație, (a) expedia, expedit, extatiuc, extravagant, extrem;

fantezie, favorit, fază, fenomen, fundamental; gesticulație, grav, gravitate; haotic;

iluminat, ilustrație, imagine, imediat, imperios, impresie (de patru ori), imprudent, imputare, indignare, indiscret, indiscreție, inegal (de două ori), infernal, infinit, influență, inform, informație, ingenios, inspirație, (de patru ori), intensiv, intim, inutil, ipoteză, (a) irita;

justiție;

legal, liric;

machinal (de două ori), magistral, maltratare, melodie, membre, metodă, misterios, miserabil, monoton, monstruos, moralist, muză;

naiv, natal, nebulos, nedefinit, nobil, notabil, nuanță;

oficial, operație, orator;

palpabilitate, paralytic, picant, posibil, precauție (de două ori), predilecție, (a) preferi, probabil, profan, profund, proporție, protestări;

(a) radia, real, (a) realiza, rebel, reciproc, recomandație, reflex, (a) renunța, repertoriu, resemnare, revoltat, rigoare, ritmat;

sarcasm, satisfacție, saturat, savant, scadență, scenă, sectar, semicerc, senzație (de trei ori), serios, simetric, sinucidere, spectatori (de două ori), spirit,

spontanu, straniu, stratagemă, subtil, subtilitate, succes (de trei ori), *superior* (substantiv), *suprem* (de 2 ori), *superstiție*;

talent, talie, teatru (teatrul crimei), *teorie, timbru, ton, (a) trata*;

uman, umanitar, unanim;

vermină, victimă (de două ori), *violent. violență, vizită*;

zel.

Dacă repartizăm aceste neologisme, în număr de 217, la cele patru nuvele și ținem seama de dozarea lor în diferite bucăți, precum și de împrejurările în care au fost întrebuințate, ajungem la constatări interesante.¹⁾

Astfel *O făclie de Paște* (23 pagini, cuprinde 84 neologisme. N'am pus la socoteală cuvintele tehnice, ca: *reversie, nevroză, patologic*, etc. și peste tot am lăsat la o parte neologismele din dialog. Aici neologismele — toatel — au o destinație precisă: nevoia de a descrie stări sufletești excepționale.

În cele 45 de pagini ale nuvelei *Păcat* sunt presărate 114 neologisme.

Dintre acestea 25 (sau 27) sunt masate numai pe două pagini, citate de Zarifopol și reproduse de noi — 38 și 44. Și Zarifopol încă nu citează toate neologismele din aceste două pagini. Mai găsim, la pag. 38: „A făcut nepomenită senzație popa intrând cu *figura* lui sperioasă în *localul* muselor *profane*... a strigat procurorul cu *tonul* de *satisfacție*... *infernale*...”. La pag. 44: „Se vedea pe chipurile tuturor o *impresie* binevoitoare... cuvintele înalte și *demne* ale procurorului...”.

Așa dar din numărul total al neologismelor din

1) Neologismelor întrebuințate de două, trei ori, le-am dat valoare de două, trei, etc.

Păcat, un sfert sunt îngrămădite numai pe două pagini. Să se observe însă că în aceste două pagini Caragiale concentrează aproape tot ce are de spus despre „comisari”, „procurori”, „funcționari dela casierie”, care îi populează din belșug comediile și schițele comice.

În vremea de război are un „fond rural”. Deși se întinde pe 26 de pagini, Caragiale întrebuintează aci numai 19 neologisme; toate acestea, numai pentru descrierea frământărilor sufletești ale lui „Neica Stavarache”. N'am numărat cuvintele tehnice, absolut necesare: *aliat, decorație, divizie, inamic, rezervist, voluntar*.

Dintre cele patru nuvele, cea mai concludentă pentru rostul neologismelor la Caragiale este *La Hanul lui Mânjoală*. Aici nu apare niciun personaj din galeria comică și nici nu se face analiză psihologică *directă*. Existența misterioasă și enigmatică — și așa de idilică! — din alte vremuri, a cucoanei Marghioala, goana nebună în neștire prin noaptea viscoloasă, fuziunea perfectă dintre realitate și misterul cules din superstițiile populare, — nu necesitau neologisme. Și aici se poate vedea, în toată măiestria, gradul înalt în care își însușise Caragiale simțul limbii: *La Hanul lui Mânjoală* nu conține *niciun neologism!* *Abajur, revolver, țilindru* (țilindrul lămpii), sunt numiri de lucruri, și autorul nu le putea înlătura.

Am spus mai sus că la Caragiale neologismele se îngrămădesc *în jurul* personagiilor comice (nu e vorba de cuvintele din dialog, ci numai de ale autorului).

Dacă urmărim neologismele în partea a doua a operei sale comice, în *Momente*, scrise între anii 1899—1901, această afirmație se verifică la fiecare pagină.

În *High-Life* (1899). numai pe cinci pagini, din

care trebuie să scoatem dialogul și reproducerile din cronica atribuită eroului, *Edgar Bostandaki* e tratat cu nu mai puțin de 60 de neologisme:

Amabilitate, antișatie, aversiune, adorabilă, auroră, admirație, articol, autor;

consultat, capitol, caprișios, corect, caracter, concluziune, (a) comenta, dificil distins, discret, devotament;

educațiune, (a) extrage;

(a) frecuenta;

gentilom, galant (de două ori, grațioasă (de două ori), gravitate (a) gesticula, grație;

important, (a) insista, (a) inspira, imparțial, inițiativă, infatigabil;

nobil;

(a) oferit, onoruri, orizont, opera, oficial;

perfect, profesie, preferință, publicitate, penibil;

(a) reproduce, regret;

succes, spirit, simpatie, stricteță, splendid, spiritual, stil;

text, talent, ton;

urbe.

N'am numărat neologismele absolut trebuitoare: *suplinitor, muzică, clasic, gimnaziu, secundar, cronicar, corespondență, cotidian, vals, uniformă, trac.*

În *Five o'clock*, din 5 pagini, aproape 4 sunt ocupate cu dialog. Această schiță are chiar factura unei comedii. Explicările sunt date în paranteză ca la o lucrare pur dramatică. Am ignorat neologismele din aceste explicări, ca și pe cele din dialog. În mai puțin de o pagină, în care e stilul autorului, găsim 17 neologisme:

Distilat, delicios, element, exprimat, (a) frecuenta, genere (în), grație, intim, indicibil, interesant, modulațiune, nuanță, pur, splendid, stil, somptuos, subtil.

În *Tempora* apare unul din acele tipuri caragia-

liene, care de mult au trecut în vorbirea curentă, ca nume comun: *Coriolan Drăgănescu*. Din patru pagini, două sunt ocupate cu discursurile lui Drăgănescu. Să vedem neologismele din celelalte două pagini, ale autorului:

Activitate, caracter, carieră, celebru, criză, despotism, demonstrație, eminent, economic, erou, (a) frecuenta, finanțiar, fundamental, fraze, generos, inteligență, irezistibil, indiferență, incomparabil, (a) irita, (a) manifesta, orator, (a) organiza, (a) obține opinie, (a) poseda, prodigios, proclamare, progres, pompos, pact, public, temperament, terestru, tiranie, tribut, talent.

În *O zi solemnă* Caragiale gratifică pe Leonida Condeescu cu următoarele neologisme:

Aristocrat, altruist, activate, (a) afirma, argumentare, celebru, cochetărie, cavalin, curse (de cai), centru (a) concepe, cadru, (a) consemna, consecuență, criză, devotament, devotat, (a) degradat energie, egoist, eroic, emoțiune, (a) expedia, fatalitate, general (adj), gîntă, ideal, ilustru, imposibil infructuos, identic, inadmisibil, importanță, limitrof, legitim, liniamente, imobil (a) medita, nobil, natal, oportun, pasiune, panoramă, pensionat, plauzibil, program, perspectivă, (a) promite, protestări, (a) realiza, rasă, (a) renunța, respectiv, (a) recomanda, (a) repurta, soluțiune, succes, triumf, urbe.

Înșirarea altor citații ar fi inutilă.

Am cercetat cele mai multe și mai caracteristice din *Momentele* publicate în anii 1899—1900. Acumularea neologismelor pe lângă personagiile comice se găsește în aceleași proporții în toate bucățile.

În *D-l Goe*, 21 neologisme: N'am socotit: *accele-rat, coridor, costum, cupeu, tren.*

În *La Moși*, 16 neologisme, în *Intârziere*, 23, în *Tren de plăcere*, 34. În *Reportaj*, Caragiale grupează

în jurul lui *Caracudi* 26 neologisme, afară de cele din dialog și din fragmentele reproduse din *Revolta națională*. N'am pus la număr cuvintele tehnice, ca: (a) *apărea* — e vorba de apariția ziarului, — *cabinet*, *confrăți*, *direcție*, *impiegat*, *informațiuni*, *opozitie*, *redacție*, *reporter*, *supliment*.

În *Petițiune* găsim 14 neologisme. Aici e aproape numai dialog. Am lăsat la o parte cuvintele tehnice: *aprod*, *birou*, *correspondență*, *impiegat*, *oficial*, *petiție*, *registratură*, *registru*. În *O lacună*, 23, în *Bubico*, 24. În *Căldură mare*, 4 neologisme în 10 rânduri. Restul, în întregime, e dialogul, etc.

Cănuță, *om sucit* e o bucată cu deosebire caracteristică în această privință. E o povestire simbolică. Sub formă de humor, Caragiale îndreaptă o ironie amară la adresa societății noastre. *Cănuță* — acest înaintaș al lui *Niculăiță Minciună*¹⁾ — nu e om „sucit”. El urmează în viață o cale rectilie și e condus, în faptele lui, de o logică interioară strânsă, din nenorocire, însă în continuă discordanță cu realitatea vieții sociale. El cade astfel în mijlocul unei lumi fără suflet, egoiste, care în graba cu care caută să-și satisfacă interesele, nu are timp suficient să se oprească asupra sufletului plâpând al lui *Cănuță*; acesta se ofilește încet-încet și se pierde astfel în masa largă a mediocrității.

Cănuță nu e un tip comic. Doar nu e *intelectual*. Asupra eroului lui autorul proiectează o duioșie intensă. E de ajuns să amintim momentul când *Cănuță* se întoarce la bunica-să după ce schimbase un lung șir de stăpâni și scena în care, bunică și nepot, își plâng singurătatea într-o noapte georoasă de iarnă.

Cum se reflectă, în limbă, această seriozitate? În toată bucată, 9 pagini, întâlnim numai 4 neolo-

1) I. A. Brătescu-Voinești.

gisme (n'am însemnat cuvintele absolut necesare: *abces, dentist, divorț, opoziție, salon, tribunal*), dintre care două într'un singur rând, unde însă e vorba de *politică*: „a părăsit totdeauna opoziția, din cauza *injustei ei violențe*”. Și doar aici e un fond urban!

La conac e iarăși semnificativă pentru cercetarea noastră.

Un băiat de țară, desghețat, merge călare spre oraș, să ducă boierului câștigul moșiei pe care o ține în arendă tatăl său. Pe drum, până la han, se încurcă cu un tovarăș, călăreț și el, șasiu, enigmatic, care apare și dispare pe neașteptate, căruia nu-i place semnul crucii...

La han, iarăși sub hipnoza aceluiași personaj, joacă cărți și pierde arenda. Unchiul său, întâmplător aflat acolo, îi înapoiază banii, pe care i-i câștigase chiar el...

Fond rural. Personagii: Un băiat de țăran, orzari, cirezari, — o viață patriahală, care ne amintește *Odinioară* a lui Delavrancea. Nicio atingere cu viața urbană. Niciun neologism!

După acest lung șir de cității, e timpul să ne întoarcem la punctul de plecare și să constatăm că observația lui Zarifopol referitoare la neologismele din *Păcat* se întemeiază pe o impresiune momentană și locală, chestiunea neologismelor lui Caragiale nefiind studiată în ansamblul ei. Zarifopol explică faptul prin „deprinderile ziaristului bucureștean”, iar generalizarea, care urmează îndată: „un exemplu tipic de ce poate mediul, în acțiunea lui neobservată, dar sigură, ca pătrunderea unei boli lungi, ascunse și fără leac”, ni se pare pripită.

Puțina cronologie ne-o va dovedi.

Nuvela *Păcat* e scrisă la 1892 și de atunci înainte Caragiale a exercitat o intensă activitate ziaristică. Ar urma ca răul, care, după Zarifopol cel

puțin încă dela 1892 devenise nelecuibil, să se accentueze cu timpul.

Cum se explică atunci că *La Hanul lui Mânjoală*, apărută la 1898—1899, nu conține decât trei neologisme (neînlocuibile nici acelea, fiind numiri de lucruri)?

Că în *Cănuță, om sucit*, publicat la 1898, nu găsim decât patru neologisme, și două din ele referitoare la *politică* (afară de *ton* și *a trata*)?

La 1900 Caragiale devine cu adevărat ziarist. Că doar acum din ziaristică trăiește. La această epocă scrie el foiletoanele la „Universul”. — celebrele *Momente*. La 1900 prin urmare, mai mult ca la 1892, Caragiale poate fi amenințat de urmările nefaste ale „deprinderii ziaristului bucureștean...”

Iată însă că *La conac*, scrisă în anii 1900—1901, la doi ani după ce se începuse publicarea *Momentelor*, cu puzderia de neologisme, este cea mai pură de neologisme din toate scrierile în proză ale lui Caragiale¹).

Rămâne explicația ce am dat mai sus: Neologismele în proza lui Caragiale nu sunt utilizate decât când sunt absolut trebuincioase pentru tratarea unor complexe stări sufletești sau când e vorba de personagiile comice.

S'ar putea înlocui o parte din aceste neologisme cu cuvinte românești? ne-am întrebat, împreună cu un antineologist. O încercare simplă de acest fel ne va face să constatăm imposibilitatea faptului și ca urmare, soliditatea operei lui Caragiale. Neologismele lui Caragiale, chiar dacă ar fi înlocuibile, ele sunt necesare, din punct de vedere *artistic*.

Să luăm două exemple:

1) Nu ne ocupăm de operele de mai târziu, — *Kir Ianulea*, *Calul Dracului*, etc., considerațiile asupra limbii lui Caragiale impunându-ne, cum vom vedea mai departe, să ne oprim, momentan, în pragul veacului al XX-lea (v. *Introducere*, pg. CX).

„D-l Goe este foarte *impacient*” (*D-l Goe* v. II, pg. 51).

Și o citație mai lungă, din *Five o'clock* (v. II, pg. 122):

„O floare, o panglicuță, o deosebire d'abia simțită între două nuanțe, un nimic, distilate prin mintea subtilă a unei femei și exprimate prin acele dulci modulațiuni de voce și prin jocul acela încântător al luminilor ochilor, capătă, pentru mine cel puțin, un farmec *indicibil*.

Să ne oprim puțin la cuvintele subliniate. Am ales pe acelea care ar putea fi mai ușor înlocuite cu cuvinte autohtone și care în manualele didactice ortodoxe ar fi trecute neapărat printre *barbarisme*.

Putem spune „D-l Goe e *nerăbdător*” și „farmec *de nespus*”? Da, dar vom fi siliți să observăm că s'a schimbat și atmosfera în care se mișcă eroii noștri. *Simțim* că aceste cuvinte „nu merg” aici. Ele sunt prea greoaie, prea *serioase* pentru Goe și M-mes Piscopesco, Potropopesco, etc.... *Nerăbdător* și *de nespus* sunt prea trenante. *Impacient* și *indicibil* sunt mai sprintare, mai alerte și mai superficiale, ele îmbracă și întrețin atmosfera de frivolitate din aceste schițe: *impacient* e o parte din „costumul” sufletesc al D-lui Goe.

Și așa cu toate.

Edgar Bostandaki, e profesor de . . . la Gimnaziul . . . din *urbea* sa natală, nu din *orașul* său natal. Tot așa *Leonida Condeescu* e primar al *urbei*, nu al *orașului* Mizil. „Fefeieul” din *O zi solemnă* e *ilustru*, iar nu „vestit” pentru vechimea lui istorică”.

Turturel când își face cronicile, e *imparțial*, nu *nepărtinitor*. *Nepărtinitor* ar distona cu restul frazei, deoarece el n'ar putea sta lângă *carnet mondain*: „...și totuși cât de corect și de discret, cât de galant și *imparțial*, însuși *Turturel* a greșit odată un *carnet mondain* (*High-life*). — Corect, discret,

galant, imparțial. Toate aceste neologisme se înșiră unul după altul, evident, ca „să îmbrace” convenabil pe *carnet mondain*.

Lache și Mache au *opinii*, iar nu *păreri*, — de altfel *opinie* e aproape cuvânt tehnic:

În *Tren de plăcere*, „D. Georgescu și coana Anica sue încet...”, iar la picioarele drumeților se desfășură *panorama mirifică* a Sinaiei... *Priveliștea minunată* nu merge, sunt prea *grave* pentru o atmosferă încărcată de comic.

Dănțuitorii din *High-life* sunt *infatigabili*, nu *neobosiți*, etc.

Dar în unele bucăți din *Momente*, neologismele mai au și alte semnificații. Autorul întrebuințează cuvinte — ca fiind ale lui — care însă pot fi foarte ușor atribuite personagiilor de care e vorba:

„Toate stăruințele lui Leonida pentru a face din Mizil capitala unuia din cele trei județe *limitrofe* au rămas *infructuoase*: era peste putință *a se degrada*, fără niciun motiv *plauzibil*, Ploeștii, Buzăul ori Călărașii”. (*O zi solemnă*, v. II, pg. 155). În *a degrada* și *plauzibil* ghicim vorbele celor care se opuneau ca Mizilul să devie capitală de județ.

Trebue să observăm, prin urmare, că la Caragiale fiecare cuvânt e pus la locul lui. Neologismele sunt încrustate în stilul lui Caragiale ca diamantele într-un giuvaer de mare preț. Cea mai ușoară încercare de a le disloca, minunata arhitectonică se desface în bucăți: „Cuvântul, dragii mei, spunea el, nu poate avea decât un singur loc într-o frază. Și dacă n'ai știut să-l pui la locul lui, întreaga frază se năruie, ca o clădire în care un singur bloc de piatră, a fost așezat greșit”, (Mircea Rădulescu, *Portrete și amintiri*, Schițe, Buc., 1924, pag. 30).

Caragiale nu lucrează la întâmplare. Simțul limbii românești nu e mai prejos la el decât la Eminescu. Preocuparea lui pentru stil și limbă e exce-

sivă. Caragiale e poate singurul nostru scriitor, în care și-au dat întâlnire spiritul de auto-critică cel mai desăvârșit cu cea mai desăvârșită realizare artistică.

Arta înseamnă naturalețe și simplitate, rezultat al unei munci încordate. Caragiale realizează tipul scriitorului de geniu: stilul *cel mai lucrat* iese din condeiul autorului cu spontaneitatea lucrurilor firești. Caragiale reușește astfel să disimuleze total o veghe înfricoșată, pusă în grija compunerii.

Neologismele la Caragiale fiind așa dar complet încrustate în materialul limbii, putem constata la autorul nostru același lucru ca la congenialul lui prieten: realizarea contopirii intime între cuvintele populare și neologisme.¹⁾

*

Caragiale utilizează foarte multe neologisme. Dacă ținem seamă de *Câteva păreri, Politică și cultură*, 1907, și alte articole teoretice, redactate în cea mai îngrijită formă literară, — numărul lor devine considerabil. La niciun scriitor din secolul al XIX-lea nu găsim atâtea neologisme, în opere artistice de primul ordin, ca la Caragiale, — constatarea unui adevăr care impune îndată nevoia de a fixa locul lui Caragiale în dinamica limbii noastre literare, în legătură cu neologismele.

Pentru aceasta trebuie să vedem mai întâi care este rostul neologismelor și în ce mod pătrund ele în limbă, — lucru care necesită un mic istoric.

3. La anul 1881 Titu Maiorescu începe o nouă epocă în activitatea sa critică. Acum, în urma cu-

1) V. pag LXXXVIII. — Antineologismii noștri se ridică în contra neologismelor ca atare. Critica neologismelor însă ar trebui așezată pe alt teren: dacă acestea sunt puse bine în frază. Dar aceasta e o problemă care merită un studiu aparte, ce nu-și are locul aici.

rățirii terenului de scrierile mediocre și a unei severe critici a culturii în general — caracteristica primei părți a criticilor sale, — Maiorescu trece la o activitate pozitivă, prin studiarea unor opere de artă adevărată. Această nouă epocă o începe cu un studiu de mare valoare: *Neologismele*.

Acest studiu reprezintă, în critica culturii noastre, o piatră de hotar. Mai întâi, prin oportunitatea lui, — căci data 1881 nu e întâmplătoare: acum Eminescu ajunge la culmea talentului și începe să pătrundă tot mai adânc în conștiința publicului; limba literară românească, făcând un pas uriaș spre perfecționare, problema neologismelor se impunea dela sine.

Maiorescu mai tratează apoi și alte chestiuni, de o mare importanță. De pildă, cum este aceea a slavonismelor vechi din limbă, nu numai că reduce la ridicol teoriile puriștilor, dar își are o valoare în sine, pentru azi, și pentru totdeauna. În unele din cele mai frumoase pagini de filosofie a limbii, Maiorescu desvoltă ideea că aceste slavonisme *nu pot și nu trebuie* să fie înlăturate, fiindcă astfel s'ar sărăci limba, cuvintele fiind legate de sufletul nostru printr'un întreg cortegiu de reprezentări și simțiminte.

E vorba, în acest studiu, de neologismele care au pătruns în limba poporului în epoca dela 1848. Aici Maiorescu aruncă o sondă adâncă în psihologia colectivă. Neologismele au intrat — spune Maiorescu — și s'au asimilat în limba noastră grație mișcării revoluționare politice dintre anii 1848 -- 1857, căci „cuvintele (afară de termenii tehnici, care sunt indiferenți și de aceea sunt și cosmopoliți) nu se nasc și nu se înrădăcinează din distilarea rece a reflecțiunii, ci din căldura simțimântului. Neologismul se lipește de organismul unei limbi

prin fierberea emoțiunii" (T. Maiorescu, *Neologisme*, în Critice, vol. II pg. 177).

De aci ar urma că, pentru a introduce noi neologisme în limbă, trebuie să așteptăm o nouă epocă de entuziasm, însă cu ramificații mult mai întinse în mase decât cel dela 48—57, când „mișcarea a fost prea unilaterală, prea mărginită numai la clasele de sus ale poporului”.

Trebuie să observăm că aici Maiorescu e logic și consecvent cu concepția din restul operei sale în care se ocupă cu critica culturii. Înainte de a se crea fondul, s'a creat forma: s'au creat școli. pe când trebuia să așteptăm să avem profesori; s'au creat teatre, când trebuia întâi să avem artiști, etc...

Transpusă pe planul lingvistic, această concepție se înscrie în mod organic în rândul ideilor conservatoare pentru chestiunile politico-sociale: să așteptăm ca o nouă serie de eventuale neologisme să fie călitate mai întâi la flacăra unui entuziasm general, de ordin politic, pentru a putea fi întrebuințate cu folos de scriitori.

Mai departe, autorul încearcă o *reglementare* a introducerii neologismelor. Să cităm un pasaj în care Maiorescu caută să arate că nu trebuie să scoatem din limbă cuvinte cunoscute, fie ele de origine slavonă, pentru a fi înlocuite cu cuvinte noi, fie ele de origine latină (franceză).

„Nu pricepem dar, cum d. e. d. Ioan Popescu din Sibiu, scriind cu sânge rece la masa d-sale o *Psihologie empirică*, să ne scoată deodată din limbă cuvântul „slab” și să ne zică pretutindenea „*debil*” sau să se ferească de cuvântul „*obisnuit*” și să silească pe școlarii d-sale să zică „*habitual*”. Nu prin cărți de școală sau prin articole de ziare va uita vreodată poporul român cuvintele „slab, slăbit, slăbiciune”, pentru a zice în

locul lor „debil, debilitat, debilitate” și orice încercare în acest sens este o încercare zadarnică, și prin urmare greșită, al cărei rezultat nu poate fi decât îngreuiarea înțelegerii școlarilor și înstrăinarea câtorva din ei dela limba populară”.

Articolul lui Maiorescu fiind primul și cel mai complet până acum în această materie, merită o cercetare mai atentă. Putem spune că în partea aceasta din urmă cam suferă de *dogmatism*.

De pildă, introducerea cuvântului *debil* nu presupune scoaterea din limbă a cuvântului *slab*. Aceste două cuvinte pot să coexiste în bună armonie, fiindcă își au înțelesurile lor speciale. *Debil* nu sărăcește limba prin dispariția lui *slab*, ci se alătură cuvântului *slab*, și îmbogățește limba cu o nouă nuanță, care nu poate fi exprimată prin cuvântul *slab*. D. e. un om poate fi *slab*, dar nu *debil*; altul, poate fi gras, dar *debil*. Să înlocuim, în ultima expresie, pe *debil*, prin *slab*: un om poate fi *gras* dar... *slab*¹⁾ (*Debil* a ajuns, azi, termen tehnic).

1) Multe din teoriile ilustrului estetician trebuiesc privite sub unghiul unui anumit moment istoric al dezvoltării noastre științifice și literare. În secolul trecut, mai ales în ultima jumătate, introducerea formelor apusene se făcea cu mare rapiditate și producea multe confuzii. Pe un teren așa de fugitiv îi era greu, chiar lui Maiorescu, să clădească adevăruri eterne.

Criticul însuși și-a recunoscut câteodată greșala, în fața unor opere de mare valoare poetică, ce contraziceau afirmări prea dogmatice, pe care le făcuse înainte.

Așa d. e., în **Eminescu și poeziile lui** (Critice Vol. I, ed. Minerva, 1916, pag. 125—126) din anul 1889, serie: „Se știe, ce riscată e întrebuițarea numelor proprii în poezia lirică, și într-o veche cercetare literară a noastră (**O cercetare critică asupra Poeziei române**, 1867) am citat câteva exemple înspăimântătoare. Eminescu însă a știut să se folosească de ele cu măiestrie și tocmai aceste rime sunt dintre cele mai frumoase și mai bine primite ale lui”.

La 1906, într'un raport la Academie, pentru acordarea unui premiu lui Octavian Goga, gândindu-se la ceea ce spusese odinioară despre sentimentul patriotic ca subiect de poezie.

Ceea ce era explicabil, poate, să se afirme la 1881, cu greu s'ar mai putea susține astăzi. Dezvoltarea literaturii noastre în ultimii 50 de ani depășește limitele, indicate în mod autoritar de Maiorescu.

Evoluția limbii nu poate fi oprită sau deviată din mersul ei firesc, nici de teoriile dogmatice, ori de ce ilustrațiuni ar fi exprimate, nici de decretările Academiei. Ea depinde de un complex de factori, care scapă voinței omenești.

Interdependența dintre popoare devine tot mai simțită în epoca modernă, în toate domeniile, deci și în cel cultural și literar. Lucruri noi și raporturi noi între idei, rafinarea și diferențierea sentimentelor, cer noi cuvinte ca să le exprime, — de aci legitimarea neologismelor.

Iar cei care introduc și popularizează aceste cuvinte (nu socotim între ele pe cele tehnice, în această privință am ținut seama continuu de indicația lui Maiorescu), sunt mai ales scriitorii, — marii scriitori. Ei au o putere nemărginită și ultimul cuvânt în formarea limbii literare.

Acest adevăr trebuie spus lămurit, mai ales astăzi, când au răsărit în publicistica noastră o puzderie de teoreticieni — reformatori ai limbii: neologiști, autohtoniști, etc., care produc confuzie în mințile tinerimii noastre.

Geniile sunt aparițiuni care nu depind de voința noastră; ele sunt elemente cosmice, am putea spune, tot așa de spontane și ireductibile, ca și

retractează sub această formă: „Ce e drept, patriotismul, ca element de acțiune politică, nu este materie de artă, cu toate acestea, patriotismul este în inimile sincere, în afară de orice tendință politică, un sentiment adevărat, și întru cât este astfel, poate fi în certe împrejurări, născător de poezie”. (T. Maiorescu, *Poeziile d-lui Octavian Goga în Critice*, II, ed. Minerva, 1915, pag. 256—257).

legile eterne ale firii: ca valurile mării, ca adierea vântului, ca moartea și ca dragostea.

De aceea rolul lor în formarea limbii literare e așa de covârșitor.

Această forță uriașă a poezilor produce uneori, e drept, turburări în sufletul unei întregi generații: *Werther*. Alteori ea modifică fizionomia unor epoci sau a unor personaje istorice. Putem să deplângem faptul, dar nu-l putem ignora: După cronica lui *Holinshed*, din care s'a inspirat Shakespeare, Macbeth avea drepturi legitime la succesiune; Malcolm a fost un uzurpator și asasinarea tatălui său Duncan, nu are drept la compătimirea ce ne-o comunică autorul în drama lui; *Macbeth* va rămâne totuși în conștiința omenirii pentru de-apururi personajul sinistru cu mâinile pătate de sânge, așa cum se desprinde din paginile măiestre și sumbre ale celebrului dramaturg...

4. Caragiale este un scriitor citit de publicul român cu o pasiune continuă. Când Maiorescu a arătat mijlocul prin care au pătruns, mai ales, neologismele în limbă — mișcările politice cu participarea maselor populare — nu a insistat în deajuns asupra acestui factor important al scriitorului. Entuziasmul nu se manifestă numai pe cale politică, ci și pe cea literară: mai lent și mai puțin spectaculos, dar mai sigur și mai durabil.

Prin popularizarea neologismelor și încorporarea lor deplină în țesătura limbii, Caragiale contribuie, în pragul veacului al XX-lea, la perfecționarea instrumentului pe care-l vor avea la îndemână scriitorii de mai târziu.

Limba românească se face astfel purtătoare de înțelesuri tot mai adânci și mai variate. Din fuziunea elementelor istorice cu cele nouă, aceasta, păstrându-și toată savoarea ei autohtonă, ia parte, cu mi-

reasma-i particulară, la îmbogățirea gândirii universale.

Neologismele venite pe albia lor firească și cu nuanțele lor deosebite, călite în cuptorul în care se plămădește exprimarea sentimentelor poetului, pornesc și se difuzează apoi încet-încet în mase.

...Tot astfel fluviul își poartă undele spre mare. Când ajunge aci, el năvălește impetuos, păstrându-și, pe o clipă, individualitatea. Ceva mai departe, pete izolate trădează încă un corp străin în largul mării. Incet-încet apoi cedează, și în sfârșit își pierde ființa fără urmă în imensitatea apelor sărate.

T. D. Măruță.

Ianuarie, 1936

ADAOS BIBLIOGRAFIC

Pe lângă operele consultate și citate în textul **Introducerii** recomandăm ca indicații bibliografice privitoare la opera lui Caragiale, următoarele:

1. GH. ADAMESCU, **Contribuțiune la Bibliografia românească**, Fasc. I Buc. 1921, Fasc. II Buc. 1923, Fasc. III, Buc., 1928.
2. ANNA COLOMBO, **Vita e opere di Ion Luca Caragiale**, (Roma, 1934, pag. 136—139). În aceste două lucrări se găsește aproape toată bibliografia asupra lui Caragiale, cunoscută până acum câțiva ani.
3. **Notele din Introducerea la Teatru** de I. L. Caragiale, a d-lui D. MURĂRAȘU, ed. Scrisul Românesc, Craiova. Vom aminti aici câteva, scrise în alte limbi și acelea în legătură cu izvoarele străine din opera lui Caragiale precum și o parte din traduceri. Bibliografia traducerilor în italianeste ne-a fost comunicată de d-l D. Găzdaru, profesor la Universitatea din Iași.
4. ȘERBAN CIOCULESCU. **Viața lui I. L. Caragiale**. București 1940.

STUDII.

1. HORIA-PETRA-PETRESCU, **Caragiale Leben und Werke**, Lipsca, 1911.
2. D. GĂZDARU, **Pastramă trufanda de I. L. Caragiale și Faceția CXXXI de Poggio Braccialini** (Revista critică III, 1929, p. 206—209, Iași).
3. GIULIO BERTONI, **La lingua d'un umorista romeno (Ion Luca Caragiale)**, publicat în volumul **Lingua e pensiero** (Studi e saggi linguistici), pp. 227—241, Firenze, 1932. D. Bertoni studiază legătura dintre limbă și gândire în producțiunile poetice la popoarele romanice. Ca tip reprezentativ al humorului în literaturile romanice, d-sa alege pe Caragiale.
4. Opera D-rei ANNA COLOMBO, citată mai sus.

TRADUCERI.

1. Ion L. Caragiale, **Faussees accusations (Napasta)**. Traduit par O. Neuschotz de Jassy, Craiova, Ralian et Ignat Samitca,

1896, (cu dedicația: à Monsieur **Emile Picot**, professeur de roumain à l'Ecole des langues orientales vivantes à Paris Membre honoraire de l'Académie roumaine).

2. 1. L. Caragiale, **Il Divorzio**, trad. di **Cialdea**, Venezia, 1929 (volumul cuprinde o parte din **Momente**).
3. 1. L. Caragiale, **Una lettera smarrita** (O scrisoare pierdută, trad. di **C. Isopescu** e **A. Silvestri-Giorgi**, pref. di **G. Bertoni**, Firenze, 1929).
4. 1. L. Caragiale, **Amici**, în revista **Due lire di novelle**, Anno V (1929) No 4, pg. 34—36).
5. 1. L. Caragiale, **Un caso strano (Pastramă trufanda)**, în rev. **10 Novelle 30 Centesimi** Anno I (1932), No. 12; **Catina di debolezze (Lanțul slăbiciunilor)**, ibid. No. 16.

O FĂCLIE DE PAȘTE

Publicată întâi în «*Convorbiri literare*», XXIII, No. 5,
1 August 1889.

În această nuvelă vedem cum crește și la ce efecte poate să ducă **frica**, ajunsă la paroxism.

Leiba Zibal, eroul, e un evreu. El e predestinat la **frica**, prin chiar originea lui — neamul iudeu fiind sortit să-și păstreze individualitatea în mijlocul altor națiuni prin eforturi uriașe, — iar împrejurările contribuie, la fiecare pas, să-i mărească această **frica** nativă.

Copil, asistă la o ceartă între doi hamali brutali, — unul din ei îl și **amenință** — iar el zace câteva luni; ține o cârciumă în valea **singuratică** a Podenilor, unde, din cauza locurilor mlăștinoase, se îmbolnăvește, împreună cu familia, de **friguri**; concediază pe Gheorghe, o slugă **rea** și **răzbunătoare**, — îi face, cum se zice, „socoteala”, iar acesta îl **amenință** că-i va face și el **socoteala**, în noaptea Paștelui; ascultă povestirea unei **crime sioroase**, săvârșită de curând la un han ținut tot de un evreu...

Toate acestea îl fac pe Zibal de o sensibilitate extremă. În noaptea Paștelui vine Gheorghe împreună cu alți „goi” și vrea să pătrundă, printr’un plan ingenios, în hanul lui Zibal. Planul jidanului însă se dovedește a fi și mai meșteșugit, căci apucă mâna lui Gheorghe, o leagă bine cu o frânghie și o prăjește la flacăra unei făclii, — **O făclie de Paște**.

Leiba Zibal, hangiul dela Podeni, stă pe gânduri la o masă subț umbrarul de dinaintea dușenii, așteptând diligența, care trebuia să fi sosit de mult: e o întârziere de aproape un ceas.

Este lungă și nu prea veselă istoria vieții lui Zibal; dar așa cum e prins de friguri,

tot e o petrecere pentru el să ia pe rând una câte una fazele ei mai însemnate.

Precupeț, vânzător de mărunțișuri, samsar, câteodată și mai rău poate, telal de straie vechi, apoi croitor și ștergător de pete într'o ulicioară tristă din Ieși — toate le încercase după accidentul care-l făcuse să-și piarză locul de băiat într'o mare dughiană de vinațuri. Doi hamali coborîseră în beciu un boloboc sub privigherea băiatului Zibal. O neînțelegere se ivi între dânșii la împărțeala câștigului. Unul din ei luă un crâmpeiu de lemn ce-l găsi la'n-demână și lovi în frunte pe tovarășul său, care căzu amețit și plin de sânge la pământ.

Băiatul, văzând sălbăticia, dete un țipăt de alarmă, dar mizerabilul se repezi să iasă din ogradă și, trecând pe lângă băiat, ridică mâna asupra-i... Zibal pică leșinat de spaimă. După o zăcere de câteva luni, când se întoarse la stăpân, locul lui era ocupat.

Atunci începu lupta grea pentru viață, care se îngreună și mai tare prin căsătoria lui cu Sura... Răbdarea însă ostenește soarta rea. Fratele Surei, hangiu la Podeni, muri, și hanul rămase lui Zibal, care urmă negoțul pe seama lui.

Aci se află el acuma de cinci ani.

Are strânsă o avere bunicică în bani și vinațuri bine îngrijite, o marfă care totdeauna face parale. De sărăcie a scăpat Leiba, dar

sunt toți bolnavi, și el și femeia și copilul — frigurile de baltă.

...Și oamenii sunt răi și pricinași în Podeni!... Ocări... batjocuri..., suduituri..., acuzări de otrăvire prin vitriol... Dar amenințările!

Amenințarea este mai grea pentru un suflet ce se clatină ușor decât chiar lovitura. Ceea ce muncește acu pe Leiba mai mult decât tremurătura frigurilor este o amenințare.

„A! *goi ticălos!*” gândește el oftând.

Ticălosul este badea Gheorghe — pe unde o fi! — un om cu care Zibal a avut o dă-raveră foarte neplăcută.

Gheorghe venise într'o dimineață de toamnă la han, obosit de drum; ieșea din spital — zi-cea — și căuta de lucru. Hangiul l-a luat în slujbă. Dar Gheorghe s'a arătat a fi un om prea brutal și prea ursuz... suduia mereu și mormăia singur prin ogradă. Era o slugă rea, leneș și obraznic... și fura.

Intr'o zi a amenințat pe balabusta îngreunată, care-l ocărise cu drept cuvânt, s'o lovească în pânțele... altădată a asmuțit un câine asupra lui Strul cel mic.

Leiba i-a făcut numaidecât socoteala și l-a trimis. Dar Gheorghe nu voia să se ducă; el pretindea cu violență că s'a fost tocmit pe un an. Atunci hangiul a spus că merge în deal la primărie să ceară vătășei ca să-l alunge.

Gheorghe a vârît repede mâna în sân stri-

gând: „Iudă!” și a voit să se năpustească asupra stăpânului.

Din norocire, sosea atunci o haraba încărcată cu mușterii. Gheorghe a început să rânjească, zicând:

„Ce, te-ai spăriet, coane Leiba?... Iaca mă duc”.

Și apropiindu-se crunt peste tarabă de Leiba, care se dete cât putu înapoi, îi șopti:

„Să mă aștepti în noaptea Paștelui, să ciocnim ouă roși, jupâne... Să știi că ți-am făcut și eu socoteala!”

Atunci intrară mușteriii în dughiană.

„Să ne vedem sănătoși la Inviere, coane Leiba!” adăugă Gheorghe depărtându-se.

Leiba a mers la primărie, apoi la subprefectură, să denunțe pe amenințător, cerând să fie păzit. Subprefectul, un tânăr foarte vesel, a primit întâi peșcheșul „modest” adus de Leiba, pe urmă a început să râză de jidanul fricos și să-l batjocorească. Leiba a stăruit călduros să-l facă a înțelege gravitatea lucrului, cum era hanul izolat departe de sat și chiar de șosea. Dar subprefectul, cu un aer mai serios, l-a povățuit să fie cuminte: nici să nu mai pomenească de așa ceva, ca să nu deștepte în adevăr, într'un sat unde oamenii sunt răi și săraci, pofte de călcare.

Mai târziu, peste câteva zile, îl căutară pe

badea Gheorghe un pomojnic și doi călărași: era bănuț pentru o pricină.

Ce bine era să-l mai fi răbdă Leiba măcar până la sosirea acestor oameni!... Dar Gheorghe era acu cine știe unde...

Deși asta se petrecuse de mult, totuși, în mintea omului prins de friguri, se repeta bine impresia figurii lui Gheorghe, a mișcării lui vrând să scoată ceva din sân și a cuvintelor lui amenințătoare. Cum se deștepta așa de limpede acea amintire?

Era sâmbăta Paștelui.

Sus pe deal, în satul depărtat ca la doi kilometri printre bălți, se auzeau clopotele bisericii... Și se aude așa de ciudat când ai friguri: aci foarte tare, aci aproape de loc... Noaptea care venea era noaptea Paștelui: scadența făgăduielii lui Gheorghe...

„Dar poate că l-au prins până acum!”

...Oricum, Zibal mai stă la Podeni doar până la câștiul viitor. Cu capitalul lui se poate deschide negoț frumos în Ieși... În târg, Leiba o să fie sănătos, o să șază aproape de comisie... O să cinstească pe comisar, pe ipistat, pe sergent... Cine plătește bine, este bine păzit.

Intr'un târg așa mare, noaptea e sgomot și lumină, nu întunec și tăcere ca în valea singuratică a Podenilor. E un han în Ieși, — acolo în colț, ce loc bun pentru o dughiană! — un han unde toată noaptea cântă fetele la

Café Chantant. Ce vieață sgomotoasă și veselă! Acolo găsești la orice ceas, zi și noapte, pe domnul comisar cu fetele și cu alți *pòreți*.

Ce mai trebuie multă bătaie de cap aici, unde, mai ales de când cu drumul de fier, care ocolește foarte pe departe mlaștinele, *gheseftul* scade mereu?...

„Leibă, strigă Sura din năuntru, sosește diligența, s'aud zurgălăii”.

Valea Podenilor este o văgăună închisă din patru părți de dealuri păduroase. În partea despre miazăzi, mai cufundată, se adună, din șipotele ce izvorăsc de sub dealuri, niște băltae adânci, deasupra cărora se ridică ca niște perii stufiguri dese de rogoz. Între partea băltoasă și partea mai ridicată despre miazănoapte, în mijlocul văii, stă hanul lui Leiba: e o clădire veche de piatră, sănătoasă ca o mică cetățuie; deși terenul e mlaștinos, hanul are zidurile și beciurile bine uscate.

La glasul Surei, Leiba se ridică greoiu de pe scaun, întinzându-și membrele obosite; el cată lung în zare către răsărit; nici pome-nală de diligență.

„Nu vine; ți s'o părut...” răspunde el balabustei, și se lasă iarăși jos.

Foarte trudit, omul își încolăcește brațele pe masă și-și așează pe dânsule capul, care-i arde tare.

La căldura soarelui de primăvară, care în-

cepușe să încingă fața mlaștinelor, o moli-ciune plăcută cuprinse nervii omului, și gân-dul începu să depene pe fusul conștiinței bol-nave mai rar și tot mai rar, înmuind treptat formele și colorile închipuirilor...

Gheorghe... Noaptea Paștelui... Talhari... Ie-sii... O crâșmă în miezul târgului... O du-ghiană veselă, care merge bine... Sănătatea.
Și ațipi...

...Sura lipsește cu copilul de mult d'acasă.
Leiba iese în ușa dughenii să se uite în ca-lea ei.

Pe ulița mare e o circulație vie, o ne'ntre-ruptă fâșiitură de roate pe răzoare, acompa-niată de ciocăniturile ritmate ale trapătului de potcoave pe luciul asfaltului.

Deodată însă circulația se oprește, și din-spre Copou se văd venind o grămadă de oa-meni, gesticulând și strigând foarte mișcați. Mulțimea pare că escortează pe cineva: mi-litari, o streajă și fel-de-fel de public. La toate ferestrele caselor, la toate ușile dughenelor se înghesuesc privitorii curioși.

„Aha! gândește Leiba, o pus iar mâna pe un talhar!”

Cortejul se apropie. Sura se deslipește din mulțime și urcă lângă Leiba pe treptele crâș-mii.

— Ce e, Sură? întreabă el.

— E un nebun scăpat dela Golia.

— Să închidem dughiana, să nu dea peste noi...

— E legat acuma bine; dar adineaori scăpase. S'a bătut cu toți soldații... Pe un jidan, pe care un *goi* răutăcios din mulțime l-a îmbrâncit peste nebun, nebunul l-a mușcat de obraz.

Leiba de pe trepte vede bine; cu o treaptă mai jos, privește Sura cu copilul în brațe.

Este în adevăr un nebun furios, pe care-l țin câte doi oameni de fiecare parte; pumnii îi sunt strâns legați unul peste altul cu o curea tare. E un om cu o cherestea uriașă: un cap ca de taur, părul negru, des, barba și mustățile aspre și împâslite. Prin cămașa-i, sfâșiată de luptă, se vede pieptul lat, acoperit ca și capul de un stof de păr. E cu picioarele goale; gura i-e plină de sânge și stupește mereu firele pe care le-a smuls cu dinții din barba jidanului.

Toată lumea s'a oprit... De ce?

Jandarmii desleagă mâinile nebunului. Mulțimea se dă într-o parte făcând un loc larg împrejurul lui. Nebunul dă un ocol cu ochii și-și oprește privirile care ard spre ușa lui Zibal; scrâșnește din dinți, se repede ținând pe cele trei trepte, și 'ntr-o clipă, apucând în palma dreaptă capul copilului, în cea stângă pe al Surei, le izbește pe unul de altul cu atâta putere că le confundă ca pe niște ouă moi...

Un sgomot s'auzi, o trosnitură care cu ni-

mic nu se poate compara, la întâlnirea celor două titve smăcinate una de alta.

Leiba, cu inima înnodată, ca un om ce cade dintr'o nemăsurată înălțime, dete să țipe:

„O lume întreagă mă lasă cu dinadinsul pradă unui nebun!”

Dar glasul mut nu se supuse voinții.

„Scoală, jidane!” strigă cineva trosnind tare cu o nuiă pe masă.

— „Proastă glumă! zice Sura din pragul crâșmei; să sparii așa omul din somn, țărănoiu mojić!”

Leiba sări drept în picioare.

„Te-ai spăriet, jidane? întrebă râzând glumețul. Dormi la nămieț, ai?... Scoală, că-ți vin mușterii... sosește harabaoa poștei”.

Și, după prostul său obicei, care irita rău pe jidan, voi să apuce pe Zibal în brațe să-l gădile.

„Lasă-mă 'n pace! strigă hangiul smucindu-se și îmbrâncindu-l cu toată puterea. Nu vezi că sunt bolnav? Lasă-mă 'n pace!”

Diligența sosește în sfârșit cu aproape trei ceasuri de întârziere. Sunt doi călători, care se așează împreună cu conductorul, poftit de ei, la aceeași masă.

Din convorbirea călătorilor se lămurea bine împrejurarea. La tactul de mai sus al poștii, se întâmplase peste noapte o călcare cu omor în hanul unui jidov. Hangiul omorît ținea și

schimbul cailor. Tâlharii îi furaseră, și până să se găsească alții în sat, călătorii curioși putuseră cerceta în voie teatrul crimei.

Cinci victime. Dar amănuntele! Dacă nu s'ar fi găsit casa prădată, s'ar fi crezut că a fost o cruntă răzbunare, sau fapta nebuniei religioase. În anecdotele despre sectarii iluminați, se povestesc câteodată executări de așa absurdă sălbăticie.

Leiba tremura scuturat de un puternic acces de friguri și asculta aiurit.

Apoi urmă ceva, care trebuia neapărat să umple de respect pe conductor. Tinerii pasageri erau doi studenți, unul în filosofie, altul în medicină; mergeau să petreacă sărbătorile în orașelul lor natal. Între ei se încinse o înaltă desbatere academică despre crimă și cauzele ei, și dacă trebuie să fim drepecți, medicinistul era mai bine preparat decât filosoful.

Atavismul... Alcoolismul cu urmările-i patologice... Vițitul de concepție... Deformarea... Paludismul... Apoi nevroza! — Atâtea și atâtea cuceriri ale științei moderne... Dar cazul de reversie!

Darwin... Haeckel... Lombroso...

La cazul de reversie conductorul face niște ochi mari, în cari strălucește o profundă admirație pentru cuceririle științei moderne.

„Este evident, adaogă medicinistul. De aceea, criminalul propriu zis, luat ca tip, are brațele peste măsură lungi și picioarele prea

scurte, fruntea îngustă și turtită, occiputul tare dezvoltat; chipul lui e de o caracteristică asprime și bestialitate, bătătoare la ochii deprinși: e un rudiment de om; e, cum am zice, fiara, care de abia de curând a reușit să stea numai pe labele dinapoi și să-și ridice capul în sus, spre cer, către lumină!”

La vârsta de douăzeci de ani, după atâta emoție, după o bună ospătare cu un vin așa de bine născut și așa de bine crescut ca vinul lui Zibal, o frază de o nuanță lirică, fie chiar din partea unui medicinist, șade bine.

Entusiastul tânăr, între Darwin și Lombroso, găsisese vreme să miroasă și puțin Schopenhauer — „spre cer, către lumină!”.

Zibal era departe de a fi priceput „luminoasa” teorie. Pentru întâia oară poate, în aerul umed al Podenilor, se rostogoleau așa de înalte vorbe, așa de nobile subtilități de gândire.

Ceea ce pricepuse însă Leiba mai bine decât oricine, mai bine decât chiar conferențiarul, era ilustrația izbitoare a teoriei; cazul de reversie el îl cunoștea în carne și în oase: era portretul lui Gheorghe. Acest portret, din care până mai adineaori păstra numai trăsurile fundamentale, i se redeștepta acum în spirit cu o perfectă palpabilitate până în cele mai neînsemnate amănunte.

Diligența era departe. Leiba o urmărise cu

privirile până ce, cotind la stânga, ea se pierduse pe după deal. Soarele scăpătase și el după coasta dela apus, și seara începea să 'mpăenjinească dulce formele din valea Podenilor.

Hangiul, posomorît, se puse să rumege în minte tot ce auzise...

...În tăcerea nopții, pierduți în întuneric, un bărbat, două femei și doi copii fragezi, smulși fără veste din brațele binefăcătorului somn de mâna fiarei cu chipul omenesc și jertfiți unul câte unul... Țipetele nebune ale copilului retezate de junghiul care-i despică pânțele... Gâtul spart de secure, prin deschizătura căruia iese, după fiecă gâlgăitură de sânge, o horcăială surdă... Și cea din urmă jertfă, care, năucită într'un colț, asistă la toate astea așteptându-și rândul... Procesul mai grozav decât execuția, jidanul fără apărare în mâna *goilor*... țestele prea slabe pentru mâinile năprasnice ale nebunului de-adineaori.

Buzele lui Leiba, fripte de friguri, urmau machinal gândul tremurând repede. O scuturătură puternică îl apucă dintre spete: el intră cu pasul împleticit în gangul hanului.

Fără îndoială — gândește Sura — Leiba nu e biné de loc, e tare bolnav; Leiba are „idei la cap”... Căci ce înțeles poate avea tot ce face el de câteva zile și mai ales ce a făcut astăzi?

Crâșma a închis-o înainte de aprinsul lumânărilor, tocmai când se isprăvea *șabăsul*. De trei ori au bătut mușterii în ușa dughenii,

strigând cu glasuri cunoscute să le deschiză. La fiecare bătaie, el a tresărit și a oprit-o șoptindu-i încet și cu ochii sperioși:

„Nu te mișca... nu voiu să intre *goi* aici”.

El a trecut apoi sub gang și s'a pus s'ascută pe treapta de piatră a pragului securea de tăiat lemne. Tremură de nu se poate ține pe picioare, și nu vrea să se odihnească. Ce e mai îngrijător decât toate, el, Leiba, la întrebările ei stăruitoare, a răspuns aspru și a trimis-o să se culce, poruncindu-i să stingă numai-decât lumina. Deocamdată, ea s'a împotrivit; dar așa de scurt i-a repetat omul porunca, încât dânsa, cu toată obida, a trebuit să se supună, resemnându-se să amâne pentru mai târziu lămurirea acestor împrejurări.

Sura a stins lampa, s'a culcat și acuma doarme alături de Strul.

Femeia avea dreptate... Leiba e în adevăr bolnav.

★

E noapte deplină. Zibal șade de mult pe pragul ce dă în gang și ascultă...

Ce?

Sgomote nehotărîte vin din depărtare... Parcă sunt tropote de cai, bubuituri de maiu înfundate, convorbiri misterioase și agitate. O încordare înaltă a atenției ascute simțirea auzului în singurătatea nopții: când ochiul e dezarmat și neputincios, auzul pare că luptă să și vadă.

Dar nu e o părere... Pe drumul care abate din șosea se aud venind pași de cai. Zibal se scoală și vrea să se apropie de poarta mare a gangului. Poarta este bine închisă cu o bârnă grea d'a-curmezișul, ale cărei căpătaie stau în câte-o bortă în ziduri. La întâiul pas, nisipul strivit sub papucul lui face o scârțâitură prea indiscretă. Zibal scoate picioarele din papuci și rămâne în colțuni. Așa, fără vreun sgomot aprețiabil de o ureche neprevenită, el merge la poarta gangului tocmai când călăreții trec prin dreptul ei în pasul cailor. Dânșii vorbesc încet de tot, însă nu atâta încât Leiba să n'apuce foarte bine aceste câteva vorbe:

— „S'a culcat devreme...

— „Dar dacă o fi plecat?

— „I-o veni rândul aldată... Da eu aș fi vrut...”

Nu se mai poate înțelege nimica; oamenii aceia s'au prea depărtat.

De cine era vorba?... Cine să se fi culcat sau să fi plecat?... Cui o să-i vie rândul aldată?... Cine e acela care ar fi vrut altceva?... Și ce altceva vrea acela?... Și ce căutau pe drumul de lături — un drum pe care nu intră cineva decât anume ca să se abată la han?...

O osteneală sdrobitoare se lăsă pe cerbicea lui Zibal...

„Să fie Gheorghe?”

Leiba simți că i se sting puterile și se a-

șeză la loc pe prag. Între frânturile de gânduri ce se rostogoleau în capul său, el nu putu prinde un gând întreg, o hotărîre... Aiurrit, intră în dughiană, trase un chibrit și aprinse o lampă mică cu petrol.

E o idee de lumină; fitilul e așa de jos lăsat încât flacăra stă ascunsă în interiorul capsulei de alamă; numai prin grația mașinii apar de jurîmprejur niște bendițe verticale foarte subțiri de-o lumină aproape cu totul moartă... Dar este destul pentru ca să vază bine în ungherele cunoscute ale dughenii... A! e cu mult mai mică deosebirea între soare și cea mai de nimic scânteie, decât între aceasta și întunerecul orb!

Ceasornicul țacănea în perete. Sgomotul acesta monoton supăra pe Zibal. Omul nostru puse mîna pe limba ce se legăna și-i stinse mișcarea.

Gura lui era uscată. Ii era sete. Spălă un păhăruț în cada cu trei picioare de lângă tarabă și voi să-și toarne rachiul bun dintr'un șip; dar gâtul șipului începu să clănțănească tare pe buzele paharului. Aceste sunete erau și mai supărătoare. A doua încercare, cu toată voința lui de a-și birui slăbiciunea, nu avu mai mult succes.

Atunci, renunță la pahar, lăsându-l să cază domol în apă, și înghiți de câteva ori din șip. Puse după aceasta la loc șipul, care atingând scândura produse o ciocnitură de speriat. Un

moment, se opri înneecat de această impresie. Apoi luă lampa și o puse pe firida ferestrii, care da în gang: pe poartă, pe paveaoa și pe zidul dinpotrivă al gangului se zugrăviră niște bande late de-o lumină cu prea puțin mai deasă decât o închipuire.

Zibal se așează iar pe prag întinzându-și urechea la pândă...

Clopote în deal... Toacă pentru Înviere... Care va să zică a trecut de miezul nopții; ne apropiem de ziuă... A! dacă ar trece și restul acestei lungi nopți ca jumătatea întâia!

...O trosnitură de nisip strivit sub talpă!... Dar el e în colțuni și nici n'a mișcat măcar piciorul... A doua trosnitură... Mai multe... E de sigur cineva afară, aci, foarte aproape. Leiba se scoală apăsându-și pieptul cu mâna și căutând să întoarcă înapoi un nod rebel ce i se ridică în gât.

...Sunt mai mulți oameni afară... Și Gheorghel...

Da, el e; da, a bătut în deal ceasul Învierii. Vorbesc încet:

— „Dacă-ți spun eu că doarme. Am văzut când a stins lumina.

— „Mai bine; prindem cuibul întreg.

— „Poarta o deschiz eu; îi știu meșteșugul. Să-i croim ferestuica... Bârna trece pe-aici...”

Și se simțiră pipăiturile cu care omul de afară măsoara distanța pe lemn.

Un sfredel mare se aude rozând țesăturile

uscate ale blănii bătrâne de stejar... Zibal are nevoie să se rezeme: el se sprijinește în palma stângă pe poartă și cu dreapta își acopere ochii.

Atunci, printr'un caprițiu neexplicabil al intinelor jocuri, se produse în urechea omului din năuntru foarte tare și lămurit:

„Leiba! sosește diligența!”

Era neîndoios glasul Surei... O caldă rază de speranță... un moment de fericire... este iar un vis!... Dar Leiba își trage repede mâna stângă: vârful instrumentului, pătrunzând de partea asta, l-a înțepat în palmă.

A mai gândi la scăpare?... Absurd!

În creerul care ardea, imaginea sfredelului lua niște dimensi ne-mai-închipuite. Unealta, învârtindu-se mereu, creștea la infinit, și borta devenea tot mai mare și mai mare, așa de mare însfârșit, încât, în cadrul ei rotund, monstrul putea s'apară în picioare fără să se aplece. Ceea ce se petrecea în acel creer ieșea din sfera gândirii umane: vieța se ridicase la o treaptă de exaltare din care toate se vedeau, se auzeau, se pipăiau enorme, de proporții haotice.

...Lucrarea din afară urmează cu metodă și stăruință. Leiba a văzut acum de patru ori pe rând dintele răsucit de oțel pătrunzând în partea lui și trăgându-se înapoi afară.

„Amu, adu heresteul...” zise Gheorghe.

O limbă îngustă de herăstrău trece prin

borta întâia și începe să ronțăie în mișcări dese și regulate... Planul era ușor de înțeles: patru borte în patru unghiuri ale unui pătrat; între ele herăstrăul trage liniile; în centrul pătratului s'a înfipt sfredelul mai dinainte; când bucata va fi cu totul deslipită de trupul întreg al lemnului, se trage afară; prin golul rămas, o mână puternică se introduce, apucă bârna, o dă 'ntr'o parte și... *goii* sunt la Leiba în casă.

Și același sfredel, peste câteva minute, are să fie instrumentul casnei lui Zibal și a tuturilor ai lui... Doi găzi or să țină victima răstignită jos, și Gheorghe, cu călcâiul pe pânțele ei, o să vâre încet, ca în blana de lemn moartă, sfredelul în osul viu al pieptului, adânc, mai adânc, până să atingă inima, pe care s'o oprească din svâcniturile-i nebune și s'o țintuiască pe loc.

O sudoare de moarte scaldă tot trupul lui Zibal; omul se 'nmuiă din încheeturi și încet se lasă să cază în genunchi, ca o vită ce-și pleacă sub lovitura din urmă grumazul, pătrunsă că de acuma ea însăși trebuie să se părăsească pe ea însăși.

„Da! s'o țintuiască pe loc!... gândi el pierdut... da! s'o țintuiască pe loc!”

Și rămase tâmp cu ochii bolbați pe lumina dela fereastră... Câteva momente el stete astfel încremenit pe altă lume, dar deodată:

„Da! repetă el surâzând cu o clipire fieroasă; da! s'o țintuiască pe loc!”

Se petrecu atunci în această ființă un fenomen ciudat, o completă răsturnare: tremurătura lui se opri, abaterea dispăru și figura-i, descompusă de-o atât de îndelungă criză, luă o bizară seninătate. El se ridică drept, cu siguranța unui om sănătos și puternic, care merge la o țintă lesne de ajuns.

O linie, între cele două puncte superioare ale pătratului, era pe sfârșite. Leiba se apropiă curios să vadă jocul uneltei. Surâsul său se caracteriza acum și mai tare. Mișcă din cap, ca și cum ar fi zis:

„Mai am încă vreme”.

Herăstrăul roase cele din urmă fibre de lângă borta către care tinsese, și începu între borte inferioare.

„Mai sunt trei”, gândi Leiba, și cu precauția celui mai încercat vânător intră binișor în dughiană. Căută sub tarabă, luă ceva, ieși înapoi cu același tact, ascunzând obiectul ce-l ținea în mână, ca și cum se temea de indiscreția zidurilor, și se duse în vârful deștelor la poartă.

Dar ceva grozav! lucrarea de afară s'a oprit cu desăvârșire... nu se mai simte nimic.

„Ce-i asta?... Să fi plecat?... S'a dus?” fulgeră prin mintea omului din năuntru. Și la această închipuire, el își mușcă buza de jos, cuprins de-o nepomenită dezolare...

„Haha!” fusese o urită amăgire: lucrarea în-

cepe din nou, și el se pune a o urmări cu bă-tăile de inimă a celui mai cald interes. Hotărît, omul nostru era muncit de-o neînțeleasă dorință de a vedea lucrul cât mai de grabă sfârșit.

„Mai iute! gânde Leiba cu nerăbdare... mai iute!”

Acum se auzeau iar clopotele în deal.

„Mai iute, bre, ne-apucă ziua!” zise un glas de afară îmboldit parcă de voința omului din năuntru.

Lucrătorul porni cu multă activitate. Încă puține mișcări, și toate punctele pătratului sunt unite.

Însfârșit!

Sfredelul trage încetinel în afară bucata în patru colțuri... O mână mare și vânjoasă intră... Până să n'atingă însă bârna pe care o caută, se aud două răcnete, pe când Zibal înfășură cu putere căpătâiul liber al lațului de butucul fix dela ușa gârliciului...

Lațul era ingenios combinat: o frânghie lungă legată cu un căpătâiu de un butuc; la o lungime potrivită, pe locul unde era să dispară pătratul scobit, un ochiu, pe care Leiba îl ținea deschis cu mâna stângă, în timp ce cu mâna dreaptă ținea strâns celălalt căpătâiu. La momentul cerut, Zibal dete drumul ochiului și, apucând repede cu amândouă mâinile căpătâiul liber, cu o smucitură supremă trase înăuntru brațul întreg.

...Intr'o clipă operația fusese gata... Două

răcnete o însoțiseră, unul de pierzare, altul de triumf: mâna era „țintuită pe loc”.

Se auziră apoi pași depărtându-se grabnic. Tovarășii lui Gheorghe părăseau lui Zibal prada prinsă cu atâta isteție.

Jidanul se repezi în dughiană, luă lampa și cu o învârtitură sigură ridică fitilul sus de tot: lumina captivă între gratii ieși d'asupra veselă și victorioasă, redând vieață hotărâtă formelor nebuloase din preajmă-i.

Zibal trecu cu lampa în gang. Tâlharul gemea greu; după încordarea brațului se vedea că renunțase la o inutilă sbuciumare. Mâna era umflată și degetele încovoiate... părea că vrea s'apuce. Jidanul apropiă de ea lampa... — Un fior: frigurile se întorceau iar. — Aplecă lumina prea aproape, încât, tremurând, atinse mâna tâlharului cu sticla fierbinte: o crispație violentă a degetelor se produse urmată de un vaiet surd...

La vederea acestui fenomen, Zibal tresări... prin ochii lui scăpărase o inspirație excentrică. Incepu să râză cu un hohot care sgudui bolta gangului și intră repede în dughiană.

Mijea de ziuă.

Sura se deșteptă deodată... parcă auzise prin somn niște ragete îngrozitoare. Leiba nu era în odaie. Toate cele din ajun îi reveniră în minte. Se petrecea ceva rău. Sări jos din pat și făcu lumină. Patul lui Leiba era nedesfăcut. El nu se culcase de loc.

Unde era?... Femeia își aruncă ochii pe fereastră: pe dealul din față se plimba un stol de lumini mici și vioaie, care se mișcau, săltau, aci ascunzându-se, aci ivindu-se iarăși... Ieșeau dela Inviere. Sura deschise o leacă fereastră; atunci auzi gemete înfundate la poartă. Infiorată, coborî iute pe scăriică. Gangul era luminat. Ieșind pe prag, femeia fu izbită de o grozavă priveliște.

Pe un scaun de lemn, cu coatele pe genunchi și cu barba rezemată în mâini, sta Zibal. Ca un savant care, în amestecul unor elemente, ar căuta să prinză un secret subtil al naturii ce de mult îi scapă și-l necăjește, Zibal ține ochii ațintiți asupra unui lucru spânzurat, negru și inform, sub care, pe un alt scaun, la o potrivită înălțime, arde o făclie mare.

Zibal privește fără să clipească procesul de descompunere a mâinii ce de sigur nu l-ar fi cruțat pe dânsul. — El n'auzise urletele de-a-fară ale nenorocitului: era acuma prea interesant ce vedea ca să mai și auză. Zibal urmărise cu nesațiu toate contorsiunile, toate crispațiile stranii ale degetelor, apoi amorțeaua cuprinzându-le încet pe unul câte unul — erau parcă labele unui gândac, care se sgârcesc și se întind, se agită în mișcări extravagante, tare, mai încet, încet de tot și apoi înțelenesc sub jocul unui copil crud.

Era sfârșit. Mâna cocea și se umfla încetinel fără mișcare.

Sura dete un țipăt.

„Leiba!”

Zibal îi făcu semn să nu-l deranjeze... Un miros gras de carne arsă se răspândea în gang; o fâșiitură se auzi și mici plesnituri.

„Leiba! ce e?” repetă femeia.

Se făcea ziuă bine... Sura se aruncă și trase bârna. Poarta se deschise de perete târînd trupul lui Gheorghe spânzurat de brațul drept. Mulțimea sătenilor, toți cu făcliuțele de Paște aprinse, năvăli înăuntru.

„Ce e? ce e?”

Îndată înțeleseseră ce fusese.

Zibal, care stătuse până aci nemișcat, se ridică grav în picioare. El își făcu loc să treacă dând cu liniște lumea la o parte.

Cum a fost pricina, jidane? întrebă unul.

— Leiba Zibal, zise hangiuul cu tonul înalt și cu un gest larg, merge la Ieși să spună rabinului că Leiba Zibal nu-i jidan... Leiba Zibal este *goi*... pentrucă Leiba Zibal a aprins o făclie lui Christos!”

Și omul plecă încetinel spre răsărit la deal, ca un călător cuminte, care știe că la un drum lung nu se pornește cu pasul pripit.

PĂCAT...

Tipărit înăl în broșura «*Păcat... O făclle de Paște, Om cu noroc*» Buc. 1892.

Popa Niță, preot în satul Dobreni, își amintește, într'un ceas greu din viață, de sbuciumatele sale tinerețe: o aventură din seminăr, — un copil care ajunge să distreze pe „intelectualii” dintr'un orășel de provincie, cu exhibiții scandaloase. Copilul e cules de pe drumuri de părintele Niță și se reface în ființa lui fizică și morală în mijlocul unei familii oneste și în aerul sănătos al Dobrenilor.

Între timp mama Sultana, preoteasă, capătă o fată, un caracter vijelios și crud, care se mărită cu un om molău, nepotrivit cu firea ei.

Părintele Niță 'observă la copiii săi anumite înclinări neîngăduite și caută să găsească consolare și sfat la prietenul său Culjitei. Nu reușește și recurge la alte mijloace, — la toate mijloacele de care dispune, pentru a împiedeca „păcatul”. Pasiunea însă e mai puternică decât voința popii. De aci — desnodământul tragic.

Afară de zugrăvirea câtorva tipuri, care devin, — ca în cea mai mare parte a operei lui Caragiale, — documente omenești, meritele acestei nuvele constau în realizări estetice de primul ordin.

I

Un băietan voinic — barba deabia-i mijeste, și sub căciula de oaie părul creț și des... și niște ochi blânzi — și mintos tânăr. Când a plecat de-acasă să meargă la București p'atâția ani în școli, mama lui — de-treabă femeie! — l-a sărutat de-atâtea ori, i-a potrivit părul,

i-a netezit căciula și iar l-a sărutat, și i-a zis:
„Niță, mamă, te duci frumos și sănătos:
să-ți ajute Dumnezeu și Maica Domnului
să-mi vii înapoi tot așa!”

Și cât era de cuminte bătrânica nu s'a mai putut stăpâni... a biruit-o plânsul. De multe ori a dat el să plece, și ea l-a ținut să-l mai mângâie încă. Lui i-ardea să se ducă, și măcar că-i era dragă mama, parcă avea acum necaz pe ea că-i prea întârziează plecarea. A plâns și el, ce-i drept, de plânsul ei; dar pe când ochii-i erau triști, închipuirea sbura cu bucurie pe drumul ce i se deschidea lung și necunoscut înainte.

Trei ani de-o neclintită monotonie... Aceleași ceasuri... aceiași pași... trei ani întregi! Al patrulea, deși se anunțase dela început a urma aceeași neabătută cale, păstra pentru mai târziu o noutate, o ciudată surprindere.

Alături cu seminarul, o casă veche boierească... Dela ferestrele și de pe pridvorul din spatele ei, se vedea peste zid în curtea de recreație a școlii. Odată, într-o zi de sărbătoare, Niță se plimba singur prin curte cu o carte în mână: rămăsese în școală să se prepare de examenele apropiate. Era o dogmă încâlcită: el ocolea curtea repetind pe de rost cu cartea 'nchisă 'n mână. Anevoie se putea ține minte așa fraze torturate... Deschise iar cartea...

Trecând prin dreptul zidului, seminaristul tresări: un ghemotoc de hârtie îl lovi pe mână

și alunecând peste cartea deschisă sări cât colo înaintea lui. Niță se opri pe loc... Neapărat iar o glumă a vreunui camarad... un miez de pâine muiat în cerneală... sau cine știe ce.

Se uită 'mprejur... în curtea școlii nimeni... Lovitura venise dinspre casele de-alături... Ridică ochii 'n sus și văzu la cea mai apropiată fereastră vecină, care era deschisă, perdelele mișcându-se ca și cum ar fi fost cineva ascuns îndărăt... Ce-o fi?

Să vedem... Seminaristul s'aplecă și luă ghemotocul: era ceva înfășurat înăuntru... Voi să-l desfacă... O înțepătură... Un ac cu gămălie! Ce păcăleală proastă! Supărat trânti ghemotocul și începu să șteargă degetul împuns, în vârful căruia, după fiece storsătură, creștea repede la loc o mărgea mare roșie.

Ghemotocul izbit cu necaz de pământ se desfăcu... între cutele lui o floare!... Cu mirare și cu mai multă luare aminte ca 'ntâia oară, el ridică binișor hârtia... În adevăr era o garoafă — ca sângele ce-i curgea din deget — ruptă de curând...

Desfăcu atunci mai bine... Ceva scris...

Trupul tânăr se simți furnicat din creștet până'n tălpi de un fior fierbinte... Căldura toată i se urcă la frunte... Ascunse în sân hârtia și floarea, cercetă de jur 'mprejur cu ochii să nu fi văzut cineva din școală cele petrecute, și fugi înăuntru fără a mai cuteza să ridice ochii la fereastra unde se mișcau perdelele.

Bolnav... Friguri și bătaie de inimă, încât nu se putea ține pe picioare. Părintele-direc-torul s'a convins că e rău băiatului și l-a trimis să se odihnească. Niță s'a suit în dormitor, s'a aruncat în pat, a scos din sân floarea și biletul ș'a citit încă odată, iar și mereu: „Ești frumos... Dacă ai vrea, te-ași iubi mult”.
...Dacă ar vrea!...

Cine să fie? El nu e copil, e flăcău de douăzeci și trei de ani... Cine?... O femeie!

Bolnavul sare din pat, iese din dormitor și fără să mai anunțe pe cineva, după cum cere regulamentul, iese pe poartă. Pe dinaintea caselor vecine, el își potolește pasul și trece peste drum ca să poată apuca toată fațada dintr'o singură căutătură. Ferestrele dela pod sunt toate închise și perdelele lăsate.

El știe că e frumos... Mama i-a spus-o adesea, poate mai adesea fetele din sat, dar de sigur mai mult decât toate sora lui Cuțitei, Sultana, care nu i-a spus-o niciodată... Cu dragoste amestecată și cu puțină mândrie zâmbește el când îi vine acum în minte mama lui.

S'a înserat bine și seminaristul tot se plimbă de colo până colo pe dinaintea casii unde se află acea femeie care l-ar iubi mult „dacă ar vrea el”... Clopotul pentru cină sună la școală. Asta-l deșteaptă; el grăbește și intră.

Sunt toți la masă; lui nu-i e foame... Merge și se culcă, așezând sub pernă biletul și ga-roafa, după ce iarăși privește îndelung icoana

acelor vorbe, pe care de-acu nu le mai poate uita vreodată.

Sgomotul celorlalți băieți venind în dormitor îl supără foarte. La intrarea lor, el vâra iute mâna sub căpătâiu, apucă bogăția ascunsă și stă nemișcat... Unii îl întreabă câte ceva... nu înțelege bine ce... el nu suflă, prefăcându-se adormit.

Aproape de miezul nopții... Dorm în sfârșit toți. Niță se scoală încetinel și cu cea mai mare precauție iese; găsește ușa sălii pe pipăite și coboară în curte... La fereastră luminează... geamurile deschise și perdelele lăsate. El rămâne cu ochii pironiți acolo, rătăcind în altă lume, pe care o visase parcă adesea, dar nu spera s'o vadă vreodată.

Flăcăul își umflă pieptul, întinzându-și brațele amorțite de friguri, până-i trosnesc încheieturile, când perdelele se dau într-o parte și o femeie pune mâna pe geamuri să le închiză. Seminaristul înghiață; vrea să strige, dar nu poate, și, până să treacă efectul loviturii, fereastra e închisă, perdelele lăsate la loc și lumina stinsă.

Se apropie de ziuă, când tânărul se hotărește să se 'ntoarcă 'n dormitor... Se trânteste pe brânci în pat, își reazimă inima, în care simte o strânsoare nedefinită, pe mâna dreaptă și pe cea stângă fruntea caldă — adoarme și doarme dus până la clopotul de gustare.

Trei nopți de pândă... patru... cinci... și tot

atâtea zile mai grele ca nopțile: ceasuri de cursuri și de meditații... sgomotul camarazilor, neputința de a sta singur cu închipuirea lui... și frigurile... și ferestrele tot închise... și perdelele veșnic lăsate.

Doctorul, un om de spirit, când părintele-directorul i-a prezentat pe Niță, l-a mângâiat pe tânăr, apucându-l în glumă de tuleiele din barbă, și-a zis:

N'are nimic, părinte;... să se plimbe mai des... și-i trece”.

Duminica... În sfârșit!

Niță a fost îndemnat de camarazi și de părintele-directorul să iasă la plimbare; el a preferit să stea la școală ca să se poată ajunge cu lecțiile, rămase 'n urmă din pricina frigurilor... Firește că superiorul a fost încântat de atâta sârguință.

Dejunul s'a isprăvit... Acum școala este iar deșartă. Silitorul seminarist trece către curtea din fund... Dar dacă ferestrele or fi tot închise?... Nu — și n'apucă să ridice ochii doritori și vede venindu-i prin aer un nou ghem, care 'ntr'o clipă îi cade la picioare... Asta nu mai e prins cu un ac — e legat cu o cordeluță roșie:

„Treci la miezul nopții... Te aștept... O să vezi cât te iubesc”.

Și nicio mișcare la perdele... nicio arătare!... Ziua trece încet... e însă uneori atâta dulceață și 'n chinul așteptării! Dar noaptea!

niciodată n'au adormit seminariștii așa de târziu!... Din norocire, mai pe urmă nici o piedecă.

Sare peste poartă fără sgomot și se 'ndreaptă sigur către ținta știută. O femeie în umbra gangului!... El se oprește înneecat. Ea îi șoptește: „Vino, te așteaptă!...” Atunci... nu e chiar asta!

El se lasă să-l ia de mână și să-l ducă prin întunec înțetitor... O scară strâmtă... încăperi întunecoase... iar câteva trepte. Voinicul merge machinal, lăsându-se târît ca un copil somnoros de mâna femeii. La fiece pas nesigur, la fiece șovăire, o oprire de un moment, o povățuire discretă, o șoptă de încurajare și înainte!

Se opresc... Femeia îl lasă de mână... O clipă, părăsit în locul orb și necunoscut, el e'n pierzare — o coloană aplecată căreia i s'ar smulge propteaua de siguranță, — aude urechile cum îi țiuesc de tare și simte genunchii părăsindu-l.

Acum femeia lovește surd cu vârful unghiilor pe o ușă — sunt lângă o ușă — care îndată se deschide.

E lumină înăuntru — lumină albastră... un albastru molcom și leneș... Femeia care l-a condus prin întunec îl împinge binișor în lumină. Coloana cedând se apleacă, cu toată greutatea trupului puternic de douăzeci și trei

de ani, în albastru... și ușa se 'nchide pe dinafară.

Vorbe?... Incap vorbe?

Cum o femeie știe alinta — cum degetele ei delicate se înfig în mușchii încordați — și gura ei rece ca ghiata — și ochii ei beți — și puful mărunț de pe obrajii aprinși sbârilit de fiori — încovoiala lîngedă a trupului — izbiturile inimii ei de pereții sînului — și mirosul fără nume ce-i radiază din rădăcinile părului — și cât e de bine să te părăsești în stăpânirea acestor atâtea simțiri ce te 'n-văluiesc din toate părțile ca niște vârteje de aburi calzi saturați de esențe adormitoare...

Cu vorbe să le spun?... Aștea se simt și se gândesc, de spus nu se pot spune... A fost o smăcinare a sufletului dulce și dureroasă, o exaltare a simțirii, îngrozitoare și delicioasă.

Multe nopți asemenea și fiecare neasemănate... Libațiuni sub razele lămpii albastre; toate nebuniile închipuite și neînchipuite; anecdote picante de care el avea un repertoriu popular așa de bogat; scene de gelozie fără cuvânt și din chiar senin; și jocuri, și mușcături; și lupte atât de inegale, pentru ea ca putere, pentru el ca farmec... ș'apoi, după atâta oboseală, povestirea reciprocă a celor întâmplute mai nainte de a se cunoaște.

El avea puțin de povestit... Așa era de strâmt satul unde trăise și așa de puțin în-

semnată viața lui până când „l-a înțepat un ac cu gămălie!...” Șiret țăranul — ținea mult la această cădere de frază; știa el bine că, însoțită de sugerea degetului înțepat și de o privire pe sub sprâncenele posomorâte cu bunătate, are să fie cu prisos răsplătită.

Ea însă avea mai multe de spus, și povestea ei era destul de tristă. — Cinci ani de viață cu un om istovit, apoi nebun și paralytic; în urmă, văduvă, cu un copil bolnav și câpiu — o fetiță, care roade și mănâncă lucrurile din casă și care trebuie păzită foarte de aproape să nu dea foc. Interese mari... o avere colosală... consiliu de familie... soacră și cumnați — niște creaturi aspre și brutale, care fac împrejurii o poliție desgustătoare.

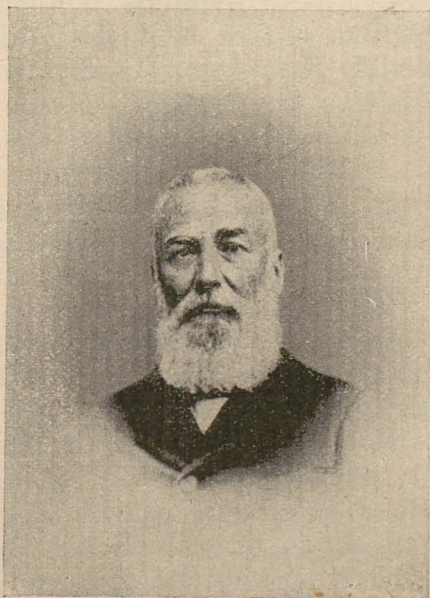
Și aci, față cu fraza lui de predilecție, venea așa de potrivit:

„Inchipue-ți ce sete mi-e de viață! ce dor mi-era de tine!”

Căldura strânsă atâta vreme în ființa aceea frumoasă se revărsa acum 'n afară cu o pornire nebiruită: a fost pentru el scurtă, dar plină acea vreme fericită.

S'a sfârșit însă.

El a trebuit să renunțe la ea, când între ei s'a ridicat zidul consiliului de familie. Acesta firește nu putea îngădui o așa rătăcire... Plângeri... revoltă — de prisos. O ultimă sfortare din partea desperatului a fost întâmpinată într'un chip deciziv.

Luca Caragiale, tatăl scriitorului.
Academia Română, Stampe.

Când seminaristul a îndrăznit să nesocotească recomandațiile imperioase ce-i fuseseră comunicate și să calce pragul, pe care altădată pășea la fericirea ce-o socotea un drept câștigat, scump a trebuit să-și plătească pasul imprudent. A fost o maltratare meritată poate, dar oricum prea sălbatică. Sbirii însărcinați cu corecțiunea cutezătorului, au făcut exces de zel: nenorocitul, luat fără veste, a fost strivit de lovituri... capul spart, pieptul pisat cu călcâiele. În stare de completă nesimțire, a fost aruncat în poarta școlii, unde l-au găsit, a doua zi dimineața, oamenii de serviciu mai mult mort decât viu.

Toate alergăturile și stăruințele părintelui-directorului ca să facă a se descoperi și pedepsi criminalii, care atentaseră așa de crunt la viața elevului favorit, au trebuit să înceteze. Bătrânul a fost chemat înaintea înaltelor fețe păstorești. Acelea i-au adus aspre muștrări că nu-și vede de datorie, că nu îngrijește destul de serios de moralitatea școlarilor, și l-au făcut să înțeleagă că dacă voește să mai rămână director, n'are să se mai amestece în cele ce se 'ntâmplă afară din poarta seminarului: asta e treaba obrazelor judecătorești, nu a celor bisericești!

Niță a stat mult între viață și moarte; luni întregi au trecut până să se poată întrema. El n'a murit din asta; dar poate că nopțile pe care mama, chemată în grabă, le-a petre-

cut la căpătâiul nenorocitului, să-i fi scurtat cu mult zilele bieteii bătrâne. De atunci el a rămas cu o boală de inimă, care i-a cauzat până la moarte multe momente neplăcute.

Dar era întremat... El porni să caute norocul pierdut... Prea târziu... Casele se dărâmau și lucrarea începuse din aripa unde altădată era odaia albastră... Femeia murise. Copila bolnavă era într'un institut de educație în străinătate. Consiliul de familie nu stătea cu mâinile 'n sân.

Mai întâi o resemnare sfântă, apoi puțin câte puțin, dacă nu uitarea, cel puțin potolirea dorului sub grămădirea anilor. Zece ani!... Seminaristul este acum preot — preotul Niță din Dobreni — om așezat și foarte bine văzut de toată obștea.

De dimineață orașul de reședință al județului e foarte animat — târgul anual. Preotul Niță umblă prin strada mare cum se umblă la târg de colo până colo, ori încotro, fără o țintă hotărîtă...

Înaintea cafenelii din centru e strânsă lume multă, care privește la ceva și râde în gura mare... Poate un animal savant, care denunță vârsta și viciile spectatorilor: ori vreo paiață... ori altceva... Grămada de lume sporește neconținut... Popa urmează după mulțime. Pe trotuarul cafenelii pe scaune și 'n picioare stau notabilii orașului — reprezentan-

ții județului în vacanță parlamentară, membrii tribunalului, funcționari dela prefectură, primărie, casierie, ofițeri; de jur împrejur lumea pestriță de toate treptele stă în semicerc. În mijloc se petrece comedia. Popa Niță se vâra și el.

Ce este? Ce face atâta senzație?

Un copil de vreo opt-nouă ani, sdrențeros și murdar, cu picioarele goale, îmbrăcat în haine nepotrivite — un gheroc mare, a cărui talie îi vine până la glesne, în cap un cilindru turtit — face caraghioslăcuri.

Este un mititel măscăriciu foarte destrăbălat — jigărit, sfrijit și galben; pulpele-i uscate care se văd prin sfâșietura nădragilor sunt pline de jupuituri. Așa de prăpădit, este totuși foarte îndrăzneț. Fumează o țigară lungă, se strâmbă 'ntr'un chip straniu, păcălește și 'njură pe boieri chemându-i după porecla știută. Incepe să cânte un cântec rușinos jucând ciamparalele, făcând gesturi și mișcări neiertate... Lumea face un haz nespus... O țarancă bătrână, care e'n rândul întâiu al spectatorilor, rușinată de refrenul pe care copilul i-l aruncă ei cu o intenție diabolică, își caută loc să scape de privirile întoarse asupra-i, se'nchină și zice depărtându-se:

„Cine știe ce păcate! Să ferească Dumnezeu pe orice copil!”

Mititelul, obosit, s'a oprit; merge să salute foarte comic cu cilindrul lui enorm pe boieri,

și s'așează pe un scaun picior peste picior alături cu domnul senator... Altă țigară... Domnul senator îl tratează cu cafea și rom. Alt „amic” îl mai îmbie încă cu un păhărel... și încă unul...

Copilul se scoală și 'ncepe iar jocul... Acu mișcările și gesturile sunt și mai deșuchiate... Cu 'ncetul însă membrele pierd siguranța și simetria mișcărilor; cântecul e surd, articularea inegală... Incă o strofă!... Dar gâfâiala îl înneacă... Cântărețul se oprește un moment clătinându-se, moale de mijloc: e galben ca ceara; ochii-i crucească stinși în fundul capului... O sfortare, excitat de îndemnul unanim al amatorilor!... Oftează adânc, dă să ridice piciorul, se 'nvârtește 'n loc și trupșorul sdorbit atâta, se prăbușește greu pe marginea trotoarului. — Beat mort!

Se grămădise lume prea multă... circulația din obor în oraș era întreruptă. Polițaiul chemă pe un vătășel care ridică de acolo pe micul desfrânat, ca să risipească aglomerația.

Popa Niță, cu pumnii încleștați se sui pe trotoar și apostrofă, cu accentul celei mai mari indignări, pe cei ce râdeau:

„E păcat, domnilor! gândiți-vă! Creștini!... Frumos!... Mare păcat!”

Se 'nțelege că lumea care s'amuzase așa de bine n'a găsit nicidecum la locul ei apostrofa moralistului și i-a plătit-o cu sarcasme groase.

Popa nu-și putea găsi liniștea: el bătea nervos cu degetele pe tabla de marmură a mesii, mormăind între dinți fel-de-fel de exclamații de indignare.

Cafegiul care știa multe, fu gata să-i dea toate amănuntele asupra acelui copil. De necrezut, dar adevărat... și popa ascultă încremenit:

E un copil de familie bună — O văduvă a unui boier nebun — Inamorată cu un băiat dela țară, un seminarist — Însărcinată — Rușinea lumii — Merge să nască la moșie — Moartă din facere — Copilul e aruncat: crește la o țărancă bătrână care moare ș'aceea și el rămâne pe drumuri. — Aci în oraș e pripășit de vreo șase luni: a venit să cerșească și, fiind drăcos de fel, din jucărie 'n jucărie a ajuns în halul ăsta. — O fată bolnavă, fugită dela școală prin străinătăți, ajunsă rău pe-acolo; găsită pe urmă de epitropi și 'ntoarsă în București; aci fuge cu un ofițer, dela ofițer pleacă cu altul. — Cu băiatul a vrut să-și facă pomană un cismar: l-a luat ucenic: ași! pun-gașului nu-i ardea de lucru — soiū rău! învățat să ceară, să fumeze și să bea. Meșterul l-a bătut odată părintește; nepricopsitul a fugit, și de atunci trăește așa: spune obrăznicii, măscări, caraghiozlăcuri, și capătă și el o bucătică de pâine; se 'nțolește dela unul ș'altul de pomană, și doarme Dumnezeu știe unde-l ajunge oboseala. — Istoria asta de-alt-

minteri tot orașul o știe; de-aia-l și chiamă „Mitu Boerul”.

Popa, cu coatele pe masă, strângându-și tâmplele 'n pumni, rămase, înneecat de sudoare, cu ochii țintiți la o muscă ce umbla mărunțel pe tabla de marmură albă; el urmări insecta până la marginea mesii. Ce socoteală s'o fi făcut în capul cel mic cât un bob de mac, nu se poate spune: destul că musca stete pe loc, își desmorți labele de dinapoi împleticindu-le una de alta, își netezi frumos mustățile cu labele de dinainte, apoi deodată se 'nălță și pieri. Omul, deșteptat, se ridică de pe scaun și ieși.

Cercetări zadarnice... Nu putea găsi copilul. Toate informațiile vătășeilor de noapte erau greșite: la cazarma pompierilor, nu era... în gangul poștii, nu... sub șopronul primăriei asemenea: nici aici, nici acolo. Trei, patru ceasuri de goană după o știre exactă. În piață, vătășelul știe sigur că Mitu Boerul a intrat adineaori cu mai mulți ofițeri și funcționari la cafeneaua din colț, unde „cântă fetele teatru”.

A făcut o nepomenită senzație popa intrând cu figura lui sperioasă în localul muzelor profane.

„Uite și părintele!” a strigat procurorul cu tonul de satisfacție cu care se 'ntâmpină de regulă un musafir întârziat. Iar una dintre cântărețe, care ședea pe genunchii casierului

la aceeași masă cu tânărul magistrat, a adăugat:

„Blagoslovește, taică părinte!”

Atunci s'a pornit un hohot, aplauze, tropăituri, șuiere, răcnete: „Bravo, popa! Bis popa!” — Infernal! o menajerie care arde...

Succesul colosal și spontan eu n'a afectat câtuși de puțin pe omul nostru: sgomotul din fundul acestui suflet covârșea furtuna veselă de-afară. Popa a năntat hotărât până în mijlocul sălii, a căutat cu ochii în toate părțile și a plecat grăbit de sub ploaia de râsete, de glume răutăcioase și de huiduieli...

Nu e nici aici... Dar nu se poate să se întoarcă la gazdă singur... Peste puțină... Înainte!... Încă un vătășel: poate la sfântul Ion în curtea bisericii; doarme băiatul uneori și acolo, când e vremea bună...

...Era în adevăr acolo...

La spatele altarului, unde un felinar din răspântie aruncă razele-i afumate, se odihnea mototolit, cu capul pe un mormânt fără nume nici îngrădeală, un om mic... Tocmai acum luă seama preotul cât umblet făcuse și se așază binișor jos să-și potolească mișcărilor inimii. El întinse cu sfială mâna spre capul băiatului: atunci simți distinct la arătătorul drept o înțepătură de ac... Da — era aci lângă el pe pământul gol rodul nopților petrecute în lumina albastră. Copil în războiu

cu lumea așa de timpuriu, el parcă 'ntr'adins poposise lângă altar, doar o putea intra pe furiș sub ochiul lui Dumnezeu, care de când îl împinsese la viață, nu se 'ndura să-i arunce odată măcar o căutătură.

„Doamne! șopti popa plin de obidă: uite-te la el, Doamne; uite-te și la el!”

Și apucând bine în brațe mototolul adormit, se sculă puternic în picioare și porni. Băiatul, deșteptat de sguduială, mormăi somnoros o înjurătură și adormi iarăși în brațele care-l strângeau cu atâta pațimă.

Pe stradele întunecate ale orașului, omul care-și ducea comoara avu norocul să nu dea de nicio piedică: era ceasul când și felinarele pot fi stinse, când și vătășii trebuesc să doarmă. Ajunse la gazdă, deșteptă vizitiul și pe hangiu, plăti și plecă. A doua zi, înainte de nămieș, erau în Dobreni acasă.

Preoteasa nu putea fi tocmai mulțumită de ce-i adusese bărbatul dela târg. Nu-i puțină greutate să aduci la o stare cuviincioasă un așa gunoiu de copil. Tot trupul îi era numa jupuieli și bube din pricina scărpinăturilor și necurăteniei. Câte lăuturi, câte leșii și aliii au trebuit pentru ca să ridice treptat de pe ființa părăsită coaja în care o înveliseră atâția ani de mizerie!

Copilul s'a lăsat bucuros să facă cu el ce-au vrut. Mai greu de tămăduit decât bubele erau

apucăturile și nărayurile... Până la urmă însă și acestea au fost să fie învinse: povețele, blândețea, o vorbă aspră la soroace, devotamentul oamenilor buni care-l luaseră la sânul lor cald, și mai ales o boală îndelungată au gonit, dacă nu cu desăvârșire, cel puțin în cea mai mare parte și pornirile și deprinderile rele. Nu e peste putință grădinarului priceput și răbdător să îndrepteze un copăcel fraged pornit să crească strâmb.

Când, scăpat cu totul de vermină, l-au îmbrăcat într'o duminică în haine nouă. — mintean cu șireturi de fir, itărași albi cu șnur negru de mătase și pălărie cu panglicuță tricoloră și i-a zis părintele: „Să le porți sănătos, Mitule; să crești mare, cu minte și noroc!” copilul a pus mâinile în buzunare, s'a privit serios și 'ndelungat în oglindă și s'a pornit pe un răs... și râzi! De râsul lui a 'nceput să răză și femeia și bărbatul. Dar când s'a întors copilul cu fața la ei și li s'au întâlnit privirile, părintele l-a luat în brațe, l-a sărutat de multe ori și s'a pornit pe un plâns... și plângi!... ș'a 'nceput și copilul și femeia

S'au dus pe urmă la biserică. Mitu în hainele nouă a făcut senzație... Mai ales femeile care mai de care l-au alintat, că era și un copil curățel.

Atâta numa rău de tot: Mitu era bolnav — tusă seacă, dureri la lingurea, nu mânca nimic și câtu-i ziua-l trăgea la somn... Friguri?... Deochiu?... Lingoare?...

Era boala câinească... zăcea pe prispă la soare... d'abia se mai târa... Doftorii, descân-tece, degeaba: se gunoia, se istovea văzând cu ochii!... Scurtă căuta să fie bucuria, și cu cât omul o vedea scurtându-se cu atât îi creștea fioroasa închipuire că azi mâine o să se sfârșească fericirea găsită pe neașteptate... Iată acum se stingea de tot lumina ce-i răsărise în cale fără veste... vopaița era pe isprăvite.

Preotul ațipise despre ziuă îmbrăcat... Femeia sta tot deșteaptă lângă bolnav, care dormea de o zi și mai bine. Ea puse mâna pe obrazul copilului — rece; aplecă urechea la gura lui deschisă — nimic!

„Scoal' părinte! țipă ea îngrozită... Nu mai suflă!”

Omul sări în picioare, luă băiatul în brațe și fugi în curte strigând:

„Săriți, oameni buni! săriți!”

Se arăta peste culmea dealului soarele... O mulțime de bărbați și mai ales de femei se strânse. Preotul pusese copilul țeapăn pe prispă și-l bocea în genunchi... O femeie ținea lumânarea.

Dar nu-i mort încă... Un descântec cu apă ne'ncepută... Copilul pare că mișcă... Il ridică de mijloc încetinel... El deschide lin ochii, răsuflă și zice cu glasul stins:

„Mi-e foame!”

Bun doftor aerul Dobrenilor! Acea ființă

curăţită pe dinafară trebuia şi pe dinăuntru premenită: asta era treaba lui şi a luat-o foarte binevoitor asupra-şi. A fost dure-roasă şi crudă operaţia; dar era neapărată şi din norocire a izbutit.

Băiatul scăpat cu desăvârşire, sânge proaspăt începu să-i rumenească obrazii, aşa de veştezi mai nainte, şi să umple ochii lui posomorîţi şi'ntunecoşi până aci, de lumină şi veselie. Fusesse o luptă extremă, înfricoşată; vieaţa păşea acuma 'nainte strălucitoare şi mândră de aşa biruinţă.

Pe când preoteasa Sultana atârna în biserica din Dobreni o icoană frumoasă dăruită Maicii Domnului pentrucă-i dăruise ce a fost rugat-o ea, în oraşelul de reşedinţă era oarecare mişcare la cafeneaua din centru: se aflase de urma lui Mitu Boerul.

Disparaţia lui nu putuse trece neluată 'n seamă: era o pagubă reală pentru atâţia amatori de giumbuşuri. Nu se ştia ce să fie: fugise?... murise? — În sfârşit se aflase adevărul. O notiţă publicată în gazeta locală arăta că, în vremea bâlciului, un popă de ţară, care umblase noaptea beat pe la *Café-Chantant*, întrebuse din vătăşel în vătăşel despre băiat... Popa de sigur îl luase.

Procurorul luă afacerea în mână şi, „cu o inteligenţă şi un zel care-i fac adevărată onoare”, descoperi că „victima raptului” se

află la Popa Niță din Dobrenii-de-plaiu. Atunci tânărul magistrat, însoțit de forța publică, a plecat la cuvenita cercetare locală.

Revoltat că vrea să-i ia băiatul, preotul a făcut o elocuentă apărare a cauzei sale.

Un copil bântuit de foame; în prada unor porniri rușinoase și omorâtoare chiar pentru un om copt; desfrânat prin îndemnul lumii batjocoritoare, nesățioase de petreceri... Scăpat de așa vitregă soartă, întors dela o atât de rătăcită cale — dela moarte la viață... Dormea pe pământul gol, bolnav și îmbătat, cu trupul fript din creștet până în tălpi de pecingine murdară, cu inima smintită de ticăloșie... Ce-ar fi făcut copilul ăsta fără adăpost nici milă, când ar fi început zloata și gerul? — Ar fi murit pe o grămadă de gunoiu, ca un câine hârbar fără stăpân. Și să zici c'ar fi putut înfrunta atâta vijelie învierșunată! ce-ar fi ajuns?... Spitalul de nebuni... Temnița... Ocna!

Cuvântul oratorului câștigase aproape pe toți asistenții... Se vedea pe chipurile tuturilor o impresie binevoitoare. Procurorul însă a răspuns scurt și răspicat:

„Popo, nu poți secuestra minorul! minorul trebuie restituit cui de drept: legea e cu el, legea proteje pe minori!... *„Dura lex, sed lex”*”.

Tonul magistral și sever, cuvintele înalte și demne ale procurorului, neapărat că trebuiau

să răstoarne impresia ce preotul obținuse cu elocuența-i sentimentală. Și notarul începu să scrie, sub dictarea omului legii, procesul-verbal.

Era hotărât: îi lua copilul! El nu-l putea lăsa însă!... Dar... i-l ia!

Popa clipi aiurit și văzu înaintea sânger... Chiar pentru o faptă sau numai pentru o demonstrație, însuși n'ar fi putut-o spune — el se repezi 'n odaie și luă pușca din cuiu, când cumnatu-său Cuțitei, primarul, om văzut și umblat prin multe, intra după el și-l apucă de mână... Și popa înțelese că nicio dată în clipe așa de înalte, inspirația nu trebuie căutată la un kilometru; ea ne stă sub nas — cine se uită departe firește n'o s'o vază... Popa puse pușca 'n cuiu — descuiă lada, scotoci în fund, și lăsa cu multă discreție capacul, așezând la loc velința pe deasupra.

Primarul trecu iarăși unde se scria procesul-verbal... Omul legii dicta:

„Disponem dar...”

Cuțitei întrerupse, cerând foarte respectuos iertăciune magistratului să-i spuie ceva... și ieșiră amândoi în tindă.

„Domnule procuror, șopti primarul cu o anume privire, popa este un om foarte de treabă... Nu-l cunoașteți... Pofțiți, pofțiți!”

Și deschizând ușa, introduse foarte politicos pe junele licențiat în odaia unde-l aștepta

nerăbdător părintele... Și așa... se făcură toate bune... Procesul-verbal nici nu trebuia schimbă: totul sta în încheiere. Procurorul întrebă pe notar:

— „Unde am ajuns?”

— „Disponem dar...” răspunse notarul cu toată gravitatea.

„Nu așa, zise procurorul: dispunem *însă*”.

Și spre mulțumirea tuturilor, reprezentantul ministerului public dictă:

„Disponem *însă* — considerând informațiile cele mai amănunțite, care unanim arată pe sfînția-sa părintele Niță din Dobrenii-de-plaiu ca pe un om cu cele mai frumoase calități; considerând pe de altă parte progresele fizice și morale realizate, sub îngrijirea sfînției-sale, de către minorul Mitu, supranumit „Boerul” — dispunem a rămânea susmenționatul minor, în completă lipsă de ascendenți, sub paza și răspunderea acestui meritos și caritabil preot”.

Seara a fost masă mare la popa Niță. Domnul procuror a trebuit să cedeze rugăciunilor tuturilor și să-și amâne plecarea pe a doua zi. El „s'a crezut dator” să facă la prânz cele mai sincere și mai călduroase laude sentimentelor umane ale părintelui, „al cărui exemplu nu s'ar putea în deajuns recomanda”. — Domnul procuror vorbea mult și frumos — era foarte vesel; diplomatul Cuțitei zâmbea cu mult înțeles făcând preotului

cu ochiul, pe când acesta ținea între genunchi pe Mitu și, cu gândul pe altă lume, îi trecea încet cu mâna prin părul bălan și moale.

Unei femei ca preoteasa Sultana, așa de bună cu un copil sărman străin, trebuia să-i dea Dumnezeu o bucurie — și i-a dat-o: în același an a avut o fetiță... Dar ce bucurie! Multă bătaie de cap și trudă i-a trebuit ca s'o crească — pentrucă era și un copil ciudat! De mirare cum dintr'o mamă atât de blajină și supusă să nască așa fire!...

Aveau odată un vițel; îl scosese ră din ne-
caz — se prăpădise vaca și rămăsese bietul
fără țată... Cine-l îngrijea? — Ileana — să fi
fost p'atunci fetică de vreo doisprezece ani.
Cine-l hrănea? Cine se rugase cu cerul și cu
pământul de mă-sa s'o lase să culce vițelul
plăpând cu ea în casă? — Ileana. Era o dra-
goste ne mai pomenită. Intr'o dimineață însă,
ea se sculă bufnind: nu vrea să vorbească
nici cu mama nici cu tata; ei, ca părinții,
văzând-o iar în toane rele, o ocărîră! ea fugi
în grădină. Aici s'apucă să se joace ca de
obicei cu Prian ăl mic: îl prinse să-l mân-
gâie și, încleștându-și dinții, îl strânse tare
de bot. Ori n'avea nici el chef de joc în dimi-
neața aceea, ori îl supăraseră prea tare semnul
ei de dragoste, animalul se smuci și se de-
părtă țâfnind. Ea îl chemă — el n'ascultă...
Merse după el, el nu vru... Se răsti la el —

Prian fugi... Și tot așa și iar așa... Incăpățănarea lui creștea potrivit cu stăruințele ei. Nu vrea și pace... Obosită, cu tot sângele 'n obraji, tremurând de ciudă, ea se duse, luă o bucată de mămăligă și o bardă și se 'ntoarse iar... Cum o văzu venind, Prian se 'nfipse în copite și bârligă coada... Ea se apropiă binișor-binișor... cu mâna stângă întinsă, cu dreapta ascunsă la spate, spunând prietenului ei, care o necăjise, vorbe mângâioase... El ținti asupra-i ochii mari și proști, și cu și fără încredere, aruncându-i din fundul nărilor umede duhoarea dulce de lapte... Stete nemișcat... Fata înaintă lin mâna... Prian întinse botul fraged, dar, până s'apuce bucățica, Ileana îi trase una cu sete în stuful creț din frunte; tăișul se 'nfipse adânc în osul încă necopt. Capul drăguț al lui Prian se 'nnecă în sânge... Sărmanul se tăvăli și începu să svâcnească grozav din picioare.

Mama o văzu venind întunecată și stropită de sânge pe obraz, pe mâini, pe piept.

— „Ce e?”

— „Am tăiat pe Prian în fundul grădinii... Ai să-ți arăt!”

Când ajunseră, Prian se isprăvisse de tot.

— „Haină, haină! strigă mama... De ce?”

— „Iac'asa!”

A bătut-o rău... ea a răbdât — nicio vorbă, nicio lacrimă. — Mama însă s'a văicărit mult de mâhnire și de grijă...

Dar când s'a supărat pe tat'său și i-a trântit candela din cuiu și a umblat fugară trei zile prin pădure, de nu mai știau und' s'o caute?... Dar mai târziu — fată mare! — când, dintr'o vorbă de nimica, a înșfăcat în brațe pe Stanca Radii, și nici una nici alta s'o arunce de sus de pe tăpșan, unde se făcea hora, de râpă?... Au trebuit doi flăcăi să lupte s'o scape pe Stanca... Păcat de așa frumusețe și mândrețe de femeie să fie așa de cruntă și dârjă!

Pe biata preoteasa Sultana a chemat-o Maica Domnului de vreme... A plâns-o mult bărbatul pe blânda femeie, pe care o iubise atâta pentru sufletul ei cel bun, pentru mila ei de sărmanul cules de pe drumuri.

Văduvul nemângâiat și-a măritat fata curând după moartea nevestii: nu mai era de traiu — trebuia odată căpătuită.

E un om de treabă ginerele; dar e slab de înger... urît și moale de genunchi... vorbește peltic... pricepe greu... Bun om, cum se cade... dar nu e ce-ar fi să fie — mai ales pentru astfel de femeie, alt bărbat trebuia.

Mitu a crescut mare și voinic... Astăzi el este învățător în Dobreni. Părintele Niță a dorit mult să-l aibă aproape și a izbutit să-l permute aici de acum șase luni, ca să-l poată însura și așeza.

Toate acestea trec acum prin mintea părintelui Niță, și de aceea bătrânul e foarte mâhnit. Zadarnic luptă să gonească gândurile care-l frământă, — cântecul de afară i le încarcă și mai tare: Ileana fata lui, nevasta lui Matache, șade în curte cu bărbia rezemată în mână și cântă.

Ileana cântă frumos, e știută; dar acumă căldura cântecului este deosebită; glasul ei arde. Omul, care învățase atâtea, asculta mușcându-și buzele: el bănuia... nu, înțelegea bine ce putere a ridicat așa de înalt coardele cântăreții.

O melodie simplă și monotonă, — dar câte înțelesuri, câtă pierzare de suflet, câte făgăduieli fără margini și poftă oarbă! Fata cânta tinerețele lui. Cântecul acela îl lua în sus, ca pe niște aripi largi și puternice, și-l ducea îndărăt cu treizeci de ani... Intorcându-se de-a-colo 'ncoace către clipa de față, număra el unul după altul exact toate belciugele ce-i făcuseră lanțul vieții.

Cântecul Ileanii durea prea mult; nu mai era de suferit: trebuia năbușit. Tatăl ieși pe prispă și-o chemă brusc. Ea tăcu și s'apropiă.

„Ileano-Ileano! zise popa muștrător și fulgerând-o cu privirea. E păcat!

— Taică!

— E păcat, adăugă popa și mai apăsător.

Rușine și păcat!" și ieși pripit din ogradă fără să se uite înapoi.

El merse drept la învățător... Omul acesta scotea pe Ileana din minți... da, el!

Aci s'a urmat o scenă foarte neplăcută: a-mare imputări de nerecunoștință de o parte, de alta protestări călduroase de nevinovăție. Tânărul jura că n'au fost decât poate glume umflate de gura răuvoitoare a oamenilor sau mai bine a femeilor din sat, care dacă nu bârfesc, nu trăiesc. Bătrânul ținea într'una, fără s'asculte, că un bărbat în toată firea nu se cuvine să se rătăcească după o minte slabă de femeie. Și la urmă scurt: o voință hotărâtă până la sânge a împiedica rușinea și păcatul... Numaidecât învățătorul trebuia să ceară permutarea în alt județ; preotul avea mijloace să se capete aprobarea imediată. Ii dedea o sumă însemnată; îi găsea o fată bună să-l însoare... îl iubea ca pe un scump copil al lui... cu mult mai mult decât pe Ileana... Ș'asupra cuvintelor din urmă bătrânul, simțind că-i scade energia, se grăbi să plece făr'a mai răspunde la observațiile tânărului, care nu se știa să merite această izgonire.

Preotul porni spre casă; dar deodată se opri... un moment nehotărît... apoi își întoarse pașii — nu vrea să vadă pe Ileana... să meargă la Cuțitei... Nu că doar avea să-i spue ceva, dar simțea nevoia să nu fie singur.

Primarul era acasă. Bătrânii prieteni se a-

șezară pe pălimar... De mâncare n'avea părintele poftă; dar un pahar de vin bun e bun oricând... Cuțitei scoase din beciu o cană cu spumă... Primarul era foarte vesel și fiindcă nu-i era somn, ca de obicei, avea poftă de lafuri.

Intre un om și altul este adesea ca dela o stea la alta. Arde colo un soare uriaș și dincolo altul. Printre învârtitoarea pulbere de lumi, un colos de flacări d'abia zărește pe celălalt ca o scânteie ce clipește pierdută în negura fără fund... Ba câți încă nu se mai zăresc de loc și unul de altul nici măcar nu bănuiesc. Adesea tot așa se pricep oamenii 'ntre ei și pot înțelege unul altuia sufletul.

Steteau aci față 'n față cei doi bătrâni și buni prieteni, dar era atât de nemăsurată depărtarea dintre ei! și aceasta reducea pentru Cuțitei la proporții ce nici nu mai merită socotite, spaimele părintelui. La urma urmelor, ce lucru mare și grozav?... E ceva să se 'ntâmple mai des și mai lesne?... Ce?... Se iubesc doi oameni tineri... Ei! ș'apoi?... Lume nu e?

„Eu știam dela 'nceput că o să fie 'ncurcătură, zise Cuțitei cu zâmbetul lui obișnuit... Nici că se putea altfel... Intâi numai bănuiam — acu mi-aș pune capul... Stăi să vezi... Duminică vreo două săptămâni, nu știu ce robeam prin grădină... Numa ce să-i vezi: venea amândoi dinspre gărlă, trecea pe lângă gard

încet și vorbea șoptit... N'am putut auzi mai nimic... Atâta doară mi s'a părut că zicea ea: „Nu te crez!” da el zice: „O să vezi!” Am sărit repede din grădină și până s'ajungă ei pe linie, cum umbla domol și se tot oprea pe loc, le-am ieșit înainte la poartă... Se legăna alături parcă mergea pe o apă... Era să treacă pe lângă mine fără să mă vadă.

„Bună dimineața, fină”, zic; zice: „Sărut mâna, nașule. — Da 'ncotro? — Mergeam și noi la biserică... Ne-am întâlnit mai colea cu neica Mitu...” — I-am tras cu ochiul, și zic: „Cale bună, fină”. — El a tăcut și s'a făcut roșu ca ardeiul; da ea, diavoloaica, a 'nceput să râză; zice: „Sărut mâna, nașicule!” și-a plecat amândoi înainte.

„M'am uitat lung după ei până a intrat în curtea bisericii... așa mândri!... Ei! ce să mai vorbim de geaba, taică? Dacă așa a făcut Dumnezeu lumea noastră... Am zis și eu: așa da, așa-mi place și mie!...

...Ș'apoi, adică ce-ar fi — adăogă Cuțitei după o scurtă tăcere — ce-ar fi să-l lase pe pârlitul de Matache și să ia pe Mitu?

— Cât oiu trăi eu asta nu se poate, zise Popa.

— Ce se potrivește!... De ce?

— „Că nu voiu eu!”... Și popa înghiți în sec și, simțindu-și gâtul uscat, bău două pahare unul după altul... ș'apoi încă unul.

— „Ei! asta-i... Or să te 'ntrebe ei pe

tine!... Și dacă-i vorba, tot mai bine să-i fie nevestă decât țiitoare... Uite popa cum se miră! parcă 'ntâia oară a văzut d'alde astea... Ce, mă, tu n'ai fost tânăr niciodată? Nu ți s'a 'ntâmplat... Iacă mie, cum mă vezi, mi s'a 'ntâmplat... și încă la mine... a fost ca nelumea... Acuma pociu să-ți spuîu ca la un duhovnic, c'a trecut de mult... Eu mă 'ndrăgisem de cumnată-meă..."

Popa făcu o mișcare.

„Da, da, de nevasta lui frate-meu răposatul... Să murim și eu și ea și mai multe nu... Satul tot știa și frate-meu nimic... Bietul răposatul!... bun om, da prost! Parcă-l împingea dracul să m'ajute el. Țiu minte odată zor-nevoie să mă duc eu la târg cu ea, că el a-vea treabă la deal... Bucuria noastră! Mă și suisem în căruță cu Smaranda, când iacătă maică-ta... Venise s'o luăm și pe ea cu noi. Ce să faci? Am luat-o... O zi întreagă n'a fost chip s'o rătăcim prin târg...

„Taica mă dăscălea pe-o parte, maică-ta pe alta... Și unul ș' altul o păzea pe Smaranda... Unde să te apropii? — Ce mi-a dat păcatu 'n gând? Să fug cu ea 'n lume... Cine să le fi spus... cum o fi aflat-o și p'asta... nu știu... știu numai atâta că m'a vândut alde taica — să scape de mine și pe mine de păcat.

— Cum?

— Iaca lesne... M'am pomenit într'o dimineață cu larmă mare 'n sat, chiote, țipete de

muieri și de copii... Ce e? Ce e? Alergau aleșii cu ceaușii să prinză flăcăii la miliție... N'apucasem să-mi pui minteanul, și numa iacă Smaranda într'un suflet: „Fugi, Costandine! după tine umblă... fugi că te ial” Odată mi-a scăpărat p'în cap: „Tii! asta hoțul de taica mi-a făcut-ol” că-mi spusese cu vreo câteva zile mai 'nainte: „Mă, Costandine, tu ai fi bun de dorobanț... ce nu vrei tu să te bagi la miliție?” „Acu, zic, tot mă ia ei, încai...” Am apucat-o pe Smaranda ș'am smucit-o înăuntru 'n odaie... Ți-ai găsit!... Nici n'am atins clanța, și iacă și taica turbat cu toporul ridicat: „Ticăloșilor, vă trăsnește Dumnezeu! vă crăp capul ca la niște câini!...”

„Aia intraseră în curte... Ii dau brânci bătrânului — Dumnezeu să-l odihnească! — cât colo, ies pe prispă și puiu mâna la brâu pe prăsele: „Mă! zic: ăl dintâiu de-o pune mâna pe mine... îi vârs mațele!” ș'o iau la fugă spre pârleaz... Ei după mine. Un ceauș de dorobanți venea înainte mâncând pământul și 'nvârtea peste cap ștreangul... parcă-l văz ș'acu nalt și spătos cât o namilă. „Dă-te!... nu te da!... ține-aci!” Când să pui piciorul peste gard, mi-a și aruncat lațul de gât și m'a întors înapoi lat pe spate. M'am sbătut cât am putut... da-mi luase apa. Ce să mai lupți cu beregata strânsă 'n ștreang! M'a legat cot la cot... și m'a dus...

— Ei, și?

— Ei! și m'a dus. Cine era să mă plătească? taica?... M'a dus la tact și d'acolo la oraș... Am fugit odată cu gândul să viu să iau pe Smaranda și să m'apuc de hoție. A pus mâna pe mine, m'a bătut și m'a închis... Am sărit într'o noapte peste zid... A prins de veste straja, s'a luat după mine și m'a 'mpușcat în picior — ș'acu am semnul... Mi-a tras o bătaie strașnică... Am stat închis multă vreme până a venit să mă scape — și cu ce cheltuială! — cine te gândești?... Bietul neica, frățină-meu!...

„M'am întors acasă... Smaranda avea doi copii.. fusese bolnavă... se făcuse urâtă... Când ne-am văzut, ne-a apucat și pe mine și pe ea o rușine...

— Pe urmă?

— Pe urmă m'am căsătorit ș'am trăit cum mă știi... Bodaproste lui bietu taica: el m'a mântuit de păcat... că după cum eram nebun, îl făceam — îl făceam și era făcut...”

Venise popa să caute chipurile liniște la cumnatul Cuțitei! Nu cu vin, cu otravă-l cinstise. Și de aceea se întorcea părintele într'un târziu cam pe două cărări, căutând o inspirație luminoasă și neputând apuca în mintea-i turburată calea spre o hotărîre. O oboseală nespusă, un fel de desgust mai sdrobitor decât chiar desnădejdea apăsa greu pe amândoi umerii bătrâni.

Care va să zică el cerea o jertfă — ştia deaminteri şi el asta tot aşa de bine ca şi Cuţi-tei — o jertfă care nu se dă de bunăvoie, care trebuie luată cu de-asila... „Cu de-asila!...” Şi omul grăbi pasul... Ajunse acasă, luă din fundul lăzii şi vârî în sân un pachet învelit într'o basma, încălecă şi porni... Când răsărea soarele era departe.

Drumul a fost şi scurt şi lung, lung de neastâmpăr, scurt de gânduri... O să se 'nvoiască prefectul?... Un învăţător nu poate fi luat în armată... Cum să propue? ce să zică? cum să înceapă?... Dar dacă n'o izbuti?... Dacă nu s'o putea?... Ei! numai să vrea prefectul şi se poate...

Prefectul era o veche cunoştinţă — procuroraşul de odinioară. Fost deputat, om bogat acum, cu putere şi influenţă nemăsurată. S'ar putea dacă ar vrea el... În mâna omului aceuia stetea liniştea călătorului. Acesta şi-aducea aminte cât de bun fusese acela cu el... Da, dar acu nu mai era tânărul vesel de p'atunci: trebuia să fie un om matur... Lucrul poate că n'o să meargă aşa de uşor ca aldată.

Şi astfel, bătându-se cu socotelile, călăreţul se trezi înainte-i cu sclipeala turnurilor de tinichea din oraş. Incă o fugă de cal... În sfârşit!

Intră pe aceeaşi barieră pe unde acu mai bine de douăzeci de ani ieşise ducând în că-

ruță comoara găsită lângă altarul lui Sfântul Ion... Călărețul ocoli cu dinadinsul stradele principale și piața, nevoind să mai vadă locurile ce fuseseră odinioară teatrul talentelor micului bufon.

Prefectul locuia la marginea orașului într-o casă de jur împrejur cu o grădină mare... La prefect era lume multă... Preotul așteaptă în sală. D'abia se așezase cu sfială pe un colț de scaun și auzi deodată în o-odaie de-alături un sgomot grozav: ceartă, palme, bușeli, țipete; ușa odăii se deschise smucit, o slujnică urită și lălâie, răgind ca o bestie, cu nasul și gura pline de sânge, ieși zăpăcită; după ea numaidecât, o damă mititică și uscată, cu capul plin de funde de hârtie, fierbând și spumegând, cu un clește de sobă în mână, și strigând: „S'o pue la coteț! la coteț!” Una după alta pieriră într-o clipă pe altă ușă.

Popa se ridică 'n picioare mai mult de frică decât de respect. Până să-și dea bine seama de ce văzuse, auzi un hohot de râs strașnic ș'apoi alte țipete, de astădată jalnice și sfâșietoare — o femeie se chinuia parcă să-și dea sufletul. Ușa se deschise înapoi, și un ungurean intră purtând în brațe pe dama cu capul înfășurat în hârtii... Membrele-i erau înțepenite, gâtul și mijlocul strâmbe, fața ca varul, și din ochii ei mari deschiși peste măsură, se vedeau numai gogoșile albe... Gemea și scrâșnea din dinți. Slugoiul, ajutat de două

femei, o duse în odaia ei. Peste un moment, el ieși ștergându-se pe mâini — îl mușcase.

— „Ce e? îndrăsni popa aiurit.

— „Iacă niște păcate!”

Și fără multă stăruință, popa află cât e de rea și de bolnavă stăpâna casii, nevasta prefectului... O scorpie!... bate slugile până la sânge, le 'nțeapă cu ace, le frige cu fierul de frizat roșit în spirt... și când ostenește, o apucă: râde, plânge, țipă și rămâne ceasuri întregi țeapănă... Trebuie frecată cu perii aspre, bătută cu nuiele subțiri și afumată cu niște doftorii tari până să-și vie iar în fire.

Popa își făcu cruce și s'așează la loc s'aștepte. Tocmai târziu, prefectul ieși să conducă până la scară pe un boier bătrân. Isprăvind, dete cu ochii de preot, care sta umilit în picioare. Din două vorbe cei doi vechi cunoscuți se recunoscără. Preotul zise încet:

„Aș vrea, să trăiți, domnule prefect, să vă spui un foc al meu... între patru ochi... dar între patru ochi”.

Fiindcă mai avea doi musafiri, prefectul pofti foarte politicos pe popa, cu toate protestările de rigoare ale acestuia, în salonul de-alături, și intră în birou să expedieze pe cei doi.

Popa trecu în salon și se opri un moment la ușă... De mult nu mai intrase în așa apartament! de mult nu-i mai lovise vederile așa combinație de forme și colori! Era în adevăr

minunat. Salonul da în grădină, și reflexul copacilor, trecând prin perdelele de rățea, dedea și mai mult farmec acestui interior și bogat și de gust.

Omul făcu un pas, înaintând ca un călător într'o vale plină de încântătoare amintiri, pe care o revede deodată după o îndelungată pribegire... Uimit, privi de jur împrejur; dar când ajunse cu privirea în colțul unde bătea 'n plin lumina verzuie dela trei ferestre mari, călătorul rămase trăsnit... Un strigăt i se 'nnecă în piept: ochii lui întâlнисeră căutăturile unui portret mare...

Era o arătare din altă lume — mai dulce, mai bună... fericită! Zâmbea cu același zâmbet neuitat în care se amesteca multă blândețe cu multă patimă, atâta inteligență limpede cu atâta oarbă pornire... Bătrânul stete mult... mult înaintea ei, și voind parcă s'aprinză cu privirea lui ochii nemișcați de sus și să-i facă să clipească odată măcar, măcar odată, cletină din cap și șopti:

„Ei!... să știi tu ce e acuma pe sufletul meu!

— „Poftim, părinte”, zise prefectul.

Bătrânul tresări:

— „Cine e? întrebă el, întinzând mâna spre chipul din perete și fără să se uite la omul ce-l trezea așa de brusc din vis.

— „Soacră-mea... mama nevastă-mii... O femeie nenorocită: a murit tânără, sărmana!”

Bătrânul se 'ntoarse machinal.

„Ei! ce e? spune-ți păsul, adăogă prefectul; poftim de șezi”.

Popa șezu și tăcu.

„Ai vreo pricină?... vreo daraveră?... spune”

Popa nu zise nimic.

„Suntem singuri, n'ai nici o sfială... Nu ne-aude nimeni... Spune, zise foarte binevoitor, deși cu oarecare nerăbdare prefectul. Dacă e posibil, te cunosc ce om ești, fac tot pentru sfinția-ta”.

Bătrânul alunecă de pe scaun și căzu mototol pe covorul moale... Polițaiul, care aștepta afară ordine, era din norocire aci, gata la chemarea superiorului, să ajute pe omul bolnav: l-a descheiat la gât, la sân, la brâu... l-a frecat cu oțet la tâmple și la inimă... Când își veni în fire, preotul era întins în birou pe canapea... Se încheiă degrabă, își ceru iertăciune — era bolnav, bătăi de inimă și amețeli — simțise cum îl ia ca p' o apă, cum i se 'ntunecă tot împrejur și cum adoarme... Se ridică, salută și porni să plece.

„Bine, nu mi-ai spus nimic”, zise prefectul, făcând semn polițaiului să iasă.

Polițaiul ieși foarte mulțumit de serviciul umanitar ce realizase... Popa se căuta mereu în sân, la brâu, prin buzunare, fără să spue o vorbă... Prefectul, obosit, zise:

„Ei! spune-mi odată...

— „Am pierdut-o!” răspunse popa naiv, salută și ieși grăbit.

Prefectul dete din umeri... Chemă pe polițaiu... Polițaiul lipsea, dar trebuia să se întoarcă la moment: plecase în fuga mare — „uitase raportul de noapte la canțilerie!”

Oricât era de tânără Ileana, înțelesese că taică-său citea în sufletul ei tot așa de bine ca 'n cărțile lui dela biserică...

Dacă-i așa, care va să zică știe și el... Ș'a-poi?... să știe! Cine ce treabă are?... Frică?... De cine?... de ce?... De Matache?... ton-tul?... cârpa?... O să-l lasé și pace bună: traiu cu de-asila nu se poate. — Cinste?... Vorbe. — Rușine?... N'are. — Da, să știe tot satul!... I-ar părea rău să nu știe lumea toată!... Are să spue chiar dânsa... Da, pentru că nu mai poate ascunde focul ce-o arde; trebue odată să-l 'dea afară... și cântecul și plânsul pe 'nfundate nu-i mai ajung pentru asta. Are să iasă pe drum... nu; are să meargă la biserică și când o fi tot vileagul strâns, o să strige 'n gura mare că-i plesnește inima de-atâta chin mut, că fără omul ăsta înebu-nește, omoară pe cine i-o ieși înainte și se strânge singură de gât cu ghiarele ca o fiară nebună!

Și cu mâinile înfipte în păr, femeia își le-găna ca de durere capul frumos într'o parte și 'n alta... De din dosul caselor porni — așa

de târziu! — semnalul cunoscut: fiara ne-bună dintr'o săritură fu de gâtul prăzii.

„Ci vino odată! gemu ea. De ce mă chinuești? Ce vrei? — să mor? Zi tu că vrei să mor... Pe sufletul mamei din groapă, — s'ajung să mă gunoiesc la garduri până or fugi și câinii de mine! să-mi pice carnea putredă de pe oase! să mi se macine oasele până la măduvă! jigăniile pământului să mi se'ncuibe în coșul pieptului și 'n țeasta capului: zi tu că vrei să mor... acușica, acilea, mor!”

Ochii i se 'nchiseră, obrazii și gura îi înghetară, și căzu moale în brațele lui. Când de suflarea bărbatului femeia își căpătă iar glasul, se puse să-i spue cât de nedrept se supăraseră el pe ea, cât de copilărească și fără temei fusese cearta lor și cât suferise ea de lipsa lui.

...Se sbăteau de mult unul în brațele altuia, când se auzi portița trântită: sosea părintele călare. Amândoi rămaseră nemișcați. Călătorul descălică, luă șaua și dete drumul calului să pască... De departe, din fundul grădinii unde erau ei, se văzu fereastra dela odaia bătrânului luminându-se.

„Să știe el că sunt aici, zise Ileana râzând înfundat și strângându-se ca de teamă lângă Mitu, m'ar omorî!”

Preotul stinsese lumina și se trântise pe

pat să-și adune gândurile și să facă un plan nou, altă socoteală.

Deși obosit de atâta drum călare, de-atâtea ș'atâtea, nu putea adormi... Incet-încet însă p'aci să ațipească. Era tocmai să pășească hotarul fericit dincolo de care gândurile scapă din știrea noastră ca să alerge și să-și țopăie libere danțurile bizare...

...El sări în sus.

...Umblă cineva p'în curte... O ușă de deschide și se 'nchide în casele din față ale fieșii... Vorbă tainică!... Bătrânul ieși repede... Nimic... S'auzea numai prin răcoarea nopții ronțăiala calului... Fusesse o părere bolnavă... Ocoli împrejurul caselor... Iar nimic... Beznă... Nicio mișcare...

Bătu la fereastra Ileanii... încă odată... mai tare... tare de tot... Nici un răspuns...

...Să spargă ușa!... Se duse, luă toporul și se 'ntoarse; dar când pipăi să găsească clanta, dete cu mâna de verigă: era pusă și 'ncuiată cu lacătul... Nimeni!... Cu capul gol, cu pletele-i cenușii desfăcute și lăsate 'n voia vântului, bătrânul ieși pe poartă 'n goana mare... La școală încuiat cu lacătul... Indărăt!... Era lumină la Ileana: se desbrăca să se culce... Inapoi!... La școală lumină!

El sui dintr'un pas cele trei trepte ale prispei și se uită pe fereastră: Mitu sta la masă cu capul rezemat pe mână... Frumusețea tânărului, privirile lui pierdute cine știe unde,

aerul extatic care-i lumina capul încremenită pe omul de afară: acesta și-acoperi ochii să nu mai vadă spăimântătoarea icoană. O clipă stete așa, apoi bătu hotărît în ușă, intră desfigurat, se înfipse în prag și izbucni:

„Ce ai tu cu mine? ce? om fără suflet, fără lege și fără Dumnezeu!... Nu răspunzi... ai?... Te-am strâns de pe drumuri, te-am încălzit la sânul meu, și tu vrei necinstea casei mele? tu vrei să mă omori pe mine? Ce rău ți-am făcut eu ție? Cu ce ți-am greșit? Spune: să mă căesc și să mă ierți!... Iartă-mă!... Fie-ți milă de un biet păcătos de bătrân... Mitule, copilul meu!...”

Și bătrânul cu părul despletit se târa în genunchi și lupta să-i apuce și să-i sărute mâinile cu zorul.

„Părinte! zise tânărul tremurând și căutând să-și scape mâinile. Tu să mă ierți pe mine... Iartă-mă!... Eu nu uit ce-ai fost pentru mine; nu voi să-ți fac niciun rău, nicio rușine. Ea nu mai poate trăi cu bărbatu-său... ea dacă se desparte, eu... o iau”.

— S'o iei tu?

— Da, eu; nu mai pociu trăi fără ea...

— Omule, ți-e soră!

— Pentru că m'ai crescut.

— Nu!... ți-e soră bună!

— Cum?

— Tu ești copilul meu adevărat... Carnea mea!

— Părinte... vrei să mă amăgești...

— Nu, nu te amăgesc... Am greșit... am păcătuit, și Dumnezeu a vrut să mă bată, și te-a trimis pe tine să mă bați... Trebuia de mult să-ți spui taina asta: erai tânăr și eu eram duhovnic... mă puteam eu spovedi unui copil?... Dar atâta dragoste câtă ți-am purtat eu ție... niciodată n'ai înțeles, n'ai bănuit măcar că eu îți sunt tată cu adevărat?... Pentru că n'ai înțeles, iacătă viu eu, duhovnicul, la tine și mă spovedesc ție și te rog: nu-mi lăsa sufletul în frică de moarte!... Dacă simți că nu poți birui păcatul care te târăște, pleacă, fugi departe: aici e iad și pentru tine și pentru ea și pentru mine!... Să știu eu numai unde ești... Lasă... ție o să-ți treacă... o să te 'nsori cu o fată frumoasă... o să ai copii... Las tot aici... și vine taică-tău bun să trăiască lângă tine și să moară fericit, fără buba asta grozavă care-mi roade inima!"

Bătrânul se opri pentru că nu mai putea. Mitu ascultase galben. Fără să răspundă sărută mâna preotului, care-l strânse ca și odinioară la piept stropindu-i capul cu lacrimi bogate și calde.

„Acu mă duc, taică, zise el; mă duc!”
Și se duse.

De două zile... Acu e a treia noapte de când părăsita anină la fereastră semnul știut, ștergarul înnodat, de geaba... Nu vine. Ea geme

în chinurile aşteptării, nesiguranţii, desnădejdiei...

Bolnav pântre străini?... Răpus?... Cu altă femeie?...

Să-l caute? unde?... Să aştepte? cât?... Să moară? cum?

Unde e?... Unde?

E aici foarte aproape... Se 'ntoarce din depărtări la locul lui... El a cugetat atâta vreme pe drumuri, şi-a ajuns să vadă că nu poate lăsa pe nenorocita în necăintă, fără să-i zică o vorbă, fără să plângă amândoi împreună păcatul săvârşit din neştiinţă... Dar dacă preotul, pentru cuvinte de bigotism ori de eresuri sociale, o fi inventat o poveste de fantazie?... Caldă speranţă! dragostea lui atunci n'ar fi neiertată!... Dar dacă ar fi adevărat?... Ei, şi? La urma urmei el strică? Ea? Soarta!... Şi de aci o întreagă filosofie păgână, în faţa căreia orice convenţie e eres, superstiţie orice credinţă.

Aşa filosofând, a sărit pârleazul şi trage cu urechea... Nu poate păşi înainte... i-e frică... Un moment voeşte să se 'ntoarcă şi să plece... acu pentru totdeauna... Pune piciorul pe pârleaz... Dar se socoteşte mai bine... Coboară iar îndărăt şi stă ţintuit pe loc... Stă pe loc de mult între două căi, fără să poată intra nici pe una: trebuie târît ca să se urnească... şi are să fie târît.

Lumina dela fereastra părintelui s'a stins.

Tânărul lasă să mai treacă timp, apoi face un pas într-o parte ca să vadă dacă la Ileana e aprins... Nu e... Se apropie binișor. Câinele începe să latre... Omul îl chiamă șoptit pe nume; animalul se gudură și se potolește... Acum s'aprinde iar lumina la bătrânul. Tânărul se retrage lângă pârleaz. Preotul iese... merge la poartă... se 'ntoarce, și Mitu îl vede cum trece prin bătaia luminii dela fereastră și se 'ndreaptă după câine, ca după o călăuză, cercetând, fundul grădinii. Ușor, învățătorul trece afară peste gard și se pitulă în dosul crucii mari de sub deal, la răspântie... Câinele sare și el și vine să dea din coadă pe lângă cruce... Preotul se 'ntoarce în casă și stinge iar. A început acu o luptă așa de 'ncordată, încât între svâcnirile repezi ale inimii nu mai încape niciun moment pentru căință... Câinele, gonit, ia drumul de ocol; omul sare înapoi în grădină... Ce face femeia? Să fie bărbatul acasă?... Nu e probabil... căruța nu e 'n șopron și 'n grajd nici un sgomot... Lumina deodată la fereastra Ileanii... ștergarul înnodat... Il așteaptă... Inima 'n dinți... și freacă cu mâna pe ușă foarte discret.

Un țipet năbușit înăuntru... Ileana suflă 'n lumânare și iese. Tremură scuturată din rărunchi de friguri... Ea îl târaște în grădină la locul știut, unde de-atâta vreme așteaptă velința întinsă. Femeia se acață de gâtul lui... El o strânge 'n brațe cu putere și dă să-și

apropie buzele de ale ei... dar îl cuprinde un fior de groază ș'o împinge departe.

Acum pornește potopul ei de vorbe — jurăminte, blesteme, fără șir, dar pline de înțeles: bănuieli de necredință... teama de sațiu... amenințări de crimă și sinucidere... plânsete și rugăciuni de milostivire. El retează grav cuvântarea ei monstruoasă... și-i spune tot, tot... Ea rămâne 'ntâi înlemnită... apoi începe să râză înneecat și din ce în ce mai nervos și mai nervos, până când izbucnește cu hohot și, lovindu-l brutal peste brațul vânjos, pe care i-l apucă și-l strivește sub degete:

„Prostule! A răs de tine!... Ai crezut? Nu-i adevărat! Minte!”

Și se năpustește asupra lui și-l îngenunche jos la pământ...

O sprânceană alburie se ivește pe coama dealului de către răsărit... Pe lângă crucea din răspântie scârție roatele căruțelor ce pleacă din vreme să nu le-ajungă zăduful pe drum... Mitu tresare din somn.

„Se face ziuă, Ileano! scoală degrab!”

Sprânceana albă crește și alte roate venind din deal la vale se aud apropiindu-se... o doină din frunză, cântec de drumeț fără griji... și vorbă... Tânărul ridică femeia de jos ș'o ajută, cum era amețită, să ajungă până la ușa casii.

E grea despărțirea... O să fie chiar peste putință!

...Bătrânul a dormit rău : bățăile inimii l-au deșteptat prea de multe ori... Se ridică năbușit din pat; îi trebuie aer: merge să deschiză fereastra, dă perdeluța 'ntr'o parte, și i se năzărește că vede 'n pragul din față două umbre albe ce vor parcă să se topească una 'ntr'alta... Se șterge la ochi și se uită mai bine... Da!... Ia pușca din cuiu și iese 'n prag:
„Cine-i?”

O flacăra roșcată, un trosnet, la care răspunde împrelung deal după deal — Mitu a picat fulgerat.

„Ce-ai făcut, nebunule?!” răcnește femeia și pornește un pas.

A doua țevă! Ileana cade în genunchi... se sbuciumă în zadar să se scoale... Vrea să strige... o gălgăitură de sânge o podidește pe gură... Se moaie dela junghietură și târîndu-se cât colo, se așază de-a-binele.

Popa aruncă jos pușca, a cărei guri tot fumegă mirosul necăcios de silitră... Trece gardul, sue în clopotniță, se atârână cu amândouă mâinile de funiile de teiu și 'ncepe să le smucească cu o înaltă energie: cele trei clopote mici și sărace se pornesc deodată să țipe și să se vaite cu o jale nebunească...

Se strânge multă lume.

Popa ia de mână pe Cuțitei și pornește urmat de obștea satului. El merge cu toți la

locul unde zac cei doi copii nenorociți... Sprânceana mică alburie câtă vreme s'au jeliț clopotele s'a făcut trandafirie și mare.

„Eu i-am împușcat, zice bătrânul liniștit... întâi pe el și pe urmă pe ea... Da, eu!”

Și se 'ntoarce să-i privească... Ileana a adormit, strângând în brațe genunchii lui frate-său... Popa se apleacă la ea:

„Nu așa, cătea! zice el zâmbind crud... Nu așa, că-i păcat!”

Și descleștându-i mâinile calde încă, o dă greoiu mai la o parte... A sburat în sfârșit surâsul înțelept de pe chipul prietenului Cuțitei... Omul își acopere prosteste buzele învinețite cu o mână, cu alta ochii uzi... Toți stau cu capul gol... Nici o suflare.

Popa se ridică, se 'ntoarce spre mulțime cu privirea țintă și 'nfricoșat de 'ngrijată.

„Inima!... zice el I!...” și se culcă să doarmă somnu-ăl bun lângă copiii săi.

LA HANUL LUI MÂNJOALĂ

În „*Gazeta Săteanului*“, XV, 1898—1899.

E o nuvelă în care se îmbină în chip admirabil realul cu fantasticul, luat din superstițiile populare. De altfel, ca în toate operele similare — *Kir Ianulea*, *Calul Dracului* — elementul supranatural joacă un rol secundar. Apariția cotoiului și a căpriței ne intensifică sentimentul de mister de care e învăluit totul: ciudata întâmplare cu călcarea hanului de către hoți, rătăcirea pe câmpuri prin noaptea răscolită de vifor, frumusețea plină de farmec a cocoanei Marghioala și pieirea groaznică a ei, când flacărele focului mistue hanul și pe Mânjoloaia, ca pe niște elemente necurate.

Un sfert de ceas până la hanul lui Mânjoală... de-acolea, până 'n Popeștii-de-sus, o poștie: în buiestru potrivit, un ceas și jumătate... Buiestrașu-i bun... dacă-i dau grăunțe la han și-l odihnesc trei sferturi de ceas... merge. Care va să zică, un sfert și cu trei, un ceas, și până 'n Popești unul și jumătate, fac două și jumătate... Acu sunt șapte trecute; ăl mai târziu până la zece, sunt la Pocovnicu Iordache... Am cam întârziat... trebuia să plec mai de vreme... dar în sfârșit!... de așteptat, mă așteaptă...

Așa socotind în gând, am și văzut de departe, că la o bătaie bună de pușcă, lumină

multă la hanul lui Mânjoală, adică, așa-i ră-
măsese numele; acuma era hanul Mânjoloaii
— omul murise de vreo cinci ani... Sdra-
vănă femeie! ce a făcut, ce a dres, de unde
era cât p'aci să le vândă hanul când trăia
bărbatu-său, acuma s'a plătit de datorii, a
dres acaretul, a mai ridicat un grajd de pia-
tră, și încă spun toți că trebuie să aibă și
parale bune. Unii o bănuiesc că o fi găsit
vreo comoară... alții, că umblă cu fermece.
Odată au vrut s'o calce tâlharii... S'au apu-
cat să-i spargă ușa. Unul dintre ei, ăl mai
voinic, un om cât un taur, a ridicat toporul
și când a tras cu sete, a picat jos. L-au ridi-
cat repede! era mort... Frate-său a dat să vor-
bească, dar n'a putut — amuțise. Erau pa-
tru inși. L-au pus pe mort în spinarea lui
frate-său, și ceilalți doi l-au apucat de pi-
cioare, să-l îngroape undeva departe. Când să
iasă din curtea hanului, Mânjoloaia începe să
strige pe fereastră: hoții! și 'n față-le, iacă
zapciul cu mai mulți inși și cu patru doro-
banți călări. Strigă pomojnicul: „Cine-i?” Ho-
ții cei doi, fugi care 'ncotro! rămâne mutul
cu frate-său mort în cârcă. Acu, ce te faci
la cercetare? Toată lumea știa că mutul vor-
bește; cui putea să-i treacă prin cap că mu-
tul nu se preface? L-au bătut până l-au smin-
tit, ca să-i vie glasul la loc — de geaba. De
atunci li s'a tăiat pofta flăcăilor să mai calce
hanul...

Până să-mi treacă toate astea prin minte, am sosit. O sumă de cară poposesec în curtea hanului; unele duc la vale chereștea, altele porumb la deal. E o seară aspră de toamnă. Chirigiii se 'ncălzesc pe lângă focuri... de aceea se vedea atâta lumină de departe. Un argat îmi ia calul în primire să-i dea grăunțe la grajd. Intru în cârciumă, unde fac refenea oameni mulți, pe când doi țigani somnoroși, unul cu lăuta și altul cu cobza, țârlăie într'un colț oltenește. Mi-e foame și frig — m'a răzbit umezeala.

— Unde-i cocoana? întreb pe băiatul dela tarabă.

— La cuptor.

— Trebuie să-i fie mai cald acolo, zic eu și trec, printr'o săliță, din cârciumă în bucătărie...

Foarte curat în bucătărie... și abur, nu ca în cârciumă, de cojoace, de cisme și de opinci jilave — abur de pâne caldă. Mânjoaloaia priveghea cuptorul...

— Bine v'am găsit, cocoană Marghioalo.

— Bine-ați venit, cocoane Fănică.

— Mai s'o fi gășind ceva de mâncare?

— Pentru oameni de omenie ca dumneata, și la miezul nopții.

Și repede coana Marghioala dă poruncă unei cotoroante să pue de masă 'n odaie, și pe urmă s'apropie de cotlon la vatră, și zice:

— Uite, alege-ți.

Cocoana Marghioala era frumoasă, voinică și ochioasă, știam. Niciodată însă de când o cunoșteam — ș'o cunoșteam de mult: trecusem pe la hanul lui Mânjoală de atâtea ori, încă de copil, pe când trăia răposatul taicămeu, că pe acolo n'era drumul la târg — niciodată nu mi se păruse mai plăcută... Eram tânăr, curățel și obraznic, mai mult obraznic decât curățel. M'am apropiat pe la stânga ei, cum era aplecată spre vatră, și am apucat-o peste mijloc; ajungând cu mâna de brațul ei drept, tare ca piatra, m'a'mpins dracul s'o ciupesc.

— N'ai de lucru? zice femeia și s'a uitat la mine chiorâș...

Dar eu, ca s'o dreg, zic:

— Strașnici ochi ai, coană Marghioalo!

— Ia nu mă 'ncânta; mai bine spune ce să-ți dau.

— Să-mi dai... să-mi dai... Dă-mi ce ai dumneata...

— Zău...

Și eu, oftând:

— Fie, că strașnici ochi ai, coană Marghioalo!

— Da dacă te-aude socru-tău?

— Care socru?... de unde știi?

— Dumneata gândești că, dacă te-ascunzi sub căciulă, nu te mai vede nimini ce faci... Nu te duci la Pocovnicu Iordache să te logodești cu fata a mai mare?... Aide, nu te mai

uita așa la mine; treci în odaie la masă.

Multe odăi curate și odihnite am văzut în vieața mea, dar ca odaia aceea... Ce pat! ce perdeluțe! ce pereți! ce tavan! toate albe ca laptele. Și abajurul și toate cele lucrate cu iglița în fel-de-fel de fețe... și cald ca sub o aripă de cloșcă... și un miros de mere și de gutui...

Am vrut să m'așez la masă și, după obiceiul apucat din copilărie, m'am întors să văz încotro e răsăritul, să mă 'nchin. M'am uitat cu băgare de seamă de jur împrejur pe toți pereții — nicio icoană. Zice cocoana Marghioala:

— Ce te uiți?

Zic:

— Icoanele... Unde le ții?

Zice:

— Dă-le focului de icoane! d'abia prăsesc cari și păduchi de lemn...

Femeie curată!... M'am așezat la masă făcându-mi cruce după datină, când deodată, un răcnet: călcasem, se vede, cu potcoava cismii, pe un cotoiu bătrân, care era sub masă. Cocoana Marghioala sare repede și deschide ușa de perete; cotoiul supărat dă năvală afară, pe când aerul rece năpădește 'nnăuntru și stinge lampa. Caută chibriturile pe băjbăite; caut eu încolo, caută cocoana 'ncoace — ne-am întâlnit piept în piept pe 'ntunerec... Eu, obraznic, o iau bine 'n

brațe și încep s'o pup... Cocoana mai nu prea vrea, mai se lăsa; îi ardea obrazii, gura-i era rece și i se sbârlise pe lângă urechi puful piersicii... În sfârșit iacă jupâneasa aduce tava cu demâncare și cu o lumânare. Pe semne om fi căutat mult chibriturile, că țilindrul lămpii se răcise de tot. Am aprins-o iar...

Bună mâncare! pâine caldă, rață friptă pe varză, cârnați de purcel prăjiți, și niște vin! și cafea turcească! și răs și vorbă... halal să-i fie cocoanii Marghioalii! După cafea, zice cotoroanții:

— Spune să scoată o jumătate de tămâioasă...

Grozavă tămâioasă!... mă apucase un fel de amorțeală pe la încheieturi; m'am dat așa 'ntr'o parte pe pat, să trag o țigară cu ale din urmă picături chihlibarii din pahar, și mă uitam prin fumul tutunului la cocoana Marghioala, care-mi sta pe scaun în față și-mi făcea țigări. Zic:

— Fie, cocoană Marghioalo, strașnici ochi ai!... Știi ce?

— Ce?

— Dacă nu te superi, să-mi facă o cafea; da... nu așa dulce...

Și râzi!... Când vine jupâneasa cu cafeaua, zice:

— Coccoană, dumneavoastră stați de vorbă aici... nu știți ce-i afară...

— Ce e?

— S'a pornit un vânt de sus... vine prăpăd.

Am sărit drept în picioare și m'am uitat la ceas: zece și aproape trei sferturi. În loc de o jumătate de ceas, stătusem la han două ceasuri și jumătate? Vezi ce e când te 'ncurci la vorbă!

— Să-mi scoată calul!

— Cine?... Argații s'au culcat.

— Mă duc eu la grajd...

— Ți-a pus ulcica la Pocovnicu! zice cocoana pufnind de râs și ținându-mi calea la ușă.

Am dat-o binișor la o parte și am ieșit pe prispă. În adevăr, era o vreme vajnică... Focurile chirigiilor se stinseseră; oameni și vite dormeau pe coceni, vârîndu-se cuminți unii n-tr'alții jos la pământ, pe când pe sus prin văzduh urla vântul nebun.

— E vifor mare, zise cocoana Marghioala, înfiorată și apucându-mă strâns de mână; ești prost? să pleci pe vremea asta! Mâi de noapte aici; pleci mâne pe lumină.

— Nu se poate...

Am tras mâna cu putere; am mers la grajd; cu mare greutate am deșteptat un argat și mi-am găsit calul; l-am închingat, l-am tras la scară și m'am suit în odaie să-mi iau noapte bună dela gazdă. Femeia, dusă pe gânduri, ședea pe pat cu căciula mea în mână, o tot învârtea ș'o rășucea.

— Cât am de plată? am întrebat.

— Imi plătești când treci înapoi, răspunse găzda, uitându-se adânc în fundul căciulii.

Și pe urmă se ridică în picioare și mi-o întinse. Mi-am luat căciula ș'am pus-o 'n cap, așa cam la o parte. Zic, privind pe femeie drept în lumini, care-i sticleau grozav de ciudat:

— Sărut ochii, cocoană Marghioalo!

— Umblă sănătos!

M'am aruncat pe șa; jupâneasa bătrână mi-a deschis poarta, și am ieșit. Rezemat cu palma stângă pe coapsa calului, mi-am întors înapoi capul: peste zaplazul înalt se vedea ușa odăii deschisă, și în deschizătură, umbra albă a femeii adumbrindu-și cu mâna arcurile sprâncenelor. Am ținut la pas încetinel, fluierând un cântec de lume ca pentru mine singur, până când, cotind după zaplaz să-mi apuc drumul, mi s'a ascuns vederea cadrii. Am zis: hi! la drum! și mi-am făcut cruce: atunci, am auzit bine ușa bufnind și un valet de cotoiu. Gazda mea știa că nu o mai văz, intrase degrab în căldură și apucase pe cotoiu cu ușa, de sigur. Afurisit cotoiu! se tot vâra pântre picioarele oamenilor.

Să fi mers o bucată bună de drum. Viforul creștea scuturându-mă de pe șa. În înalt, nori după nori sburau opăciți ca de spaima unei pedepse de mai sus, unii la vale pe dedesubt, alții pe deasupra la deal, perdeluind

în clipe largi, când mai gros, când mai subțire, lumina ostentă a sfertului din urmă. Frigul ud mă pătrundea; simțeam că-mi îngheață pulpele și brațele. Mergând cu capul plecat ca să nu mă 'nnece vântul, începui să simț durere la cerbice, la frunte și la tâmples fierbințeală și bubuituri în urechi. Am băut prea mult! m'am gândit eu, dându-mi căciula mai pe ceafă și ridicându-mi fruntea spre cer. Dar vârtejul norilor mă ametea; mă ardea sub coastele din stânga. Am sorbit în adânc vântul rece, dar un junghiu m'a fulgerat pân tot coșul pieptului de colo până colo. Am aplecat iar bărbia. Căciula parcă mă strângea de cap ca o menghinea; am scos-o și am pus-o pe oblânc... Mi-era rău... N'am făcut bine să plec! La Pocovnicu Iordache trebuie să doarmă toată lumea: m'or fi așteptat; pe vremea asta, or fi crezut oamenii, firește, că n'am fost prost să plec.. Am îndemnat calul care se 'mpletecea parcă băuse și el...

Dar vântul s'a mai potolit; s'a luminat a ploaie; lumină cețoasă; începe să cearnă mărunț și 'nțepos... Imi pun iar căciula... Deodată sângele începe iar să-mi arză pereții capului. Calul a obosit de tot; găfâie de înnețul vântului. Il strâng în călcâie, îi dau o lovitură de biciușcă; dobitocul face câțiva pași pripiți, pe urmă sforăie și se oprește pe loc ca și cum ar vedea în față o piedică

neașteptată. Mă uit... În adevăr, la câțiva pași înaintea calului zăresc o mogândeată mică sărind și topăind... Un dobitoc!... Ce să fie?... Fiară?... E prea mică... Pun mâna pe revolver; atunci auz tare un glas de căpriță... Indemn calul cât pot; el se 'ntoarce 'n loc și pornește 'napoi. Câțiva pași... și iar stă sfărâind... Iar căprița... Il opresc, îl întorc, îi dau câteva lovituri, strângându-l din zăbală. Pornește... Câțiva pași... Iar căprița... Norii s'au subțiat de tot: acuma văz cât se poate de bine. E o căpriță mică neagră; aci merge, aci se 'ntoarce; aruncă din copite; pe urmă se ridică 'n două picioare, se repede cu bărbița în piept și cu fruntea înainte să 'mpongă, și face sărituri de necrezut și mehăe și fel-de-fel de nebunii. Mă dau jos de pe cal, care nu mai vrea să meargă în ruptul capului, și-l apuc scurt de căpăstru; mă aplec pe vine 'n jos: „Ța-ța!” și chem căprița cu mâna parcă aș vrea să-i dau tărățe. Căprița se apropie sburdând mereu. Calul sforăie nebun, dă să se smucească; mă pune în genunchi, dar îl ții bine. Căprița s'a apropiat de mâna mea: e un ied negru foarte drăguț, care se lasă blând să-l ridic de jos. L-am pus în desaga din dreapta peste niște haine. În vremea asta, calul se cutremură și dârdăie din toate încheieturile ca de frigurile morții.

Am încălecat... Calul a pornit năuc.

De mult acum, mergea ca praștia sărind

peste gropi, peste moșoroaie, peste bușteni, fără să-l mai pot opri, fără să cunosc locurile și fără să știu unde mă ducea. În goana asta, când la fiecare clipă îmi puteam frânge gâtul, cu trupul înghețat și capul ca 'n foc, mă gândeam la culcușul bun pe care-l părăsisem prosteste... De ce?... Cocoana Marghioala mi-ar fi dat mie odaia ei, aminteri nu mă poftea... Iedul se mișca în desagă să se așeze mai bine: mi-am întors privirea spre el: cuminte, cu capul deștept scos afară din desagă, se uita și el la mine. Mi-am adus aminte de alți ochi... Ce prost am fost!... Calul se poticnește; îl opresc în silă; vrea să se pornească iar, dar cade sdrobot în genunchi. Deodată, printr'o spărtură de nori se arată felia din urmă aplecată pe o rână. Arătarea ei m'a amețit ca o lovitură de măciucă la mir. Mi-era în față... Atunci sunt două luni pe cer! eu merg la deal: luna trebuie să-mi fie 'n spate! Și mi-am întors repede capul, s'o văz pe cea adevărată... Am greșit drumul! merg la vale... Unde sunt? Mă uit înainte: porumbiște cu cocenii netăiați; la spate, câmp larg. Imi fac cruce, strângând de necaz calul cu pulpele amorțite, ca să se ridice — atunci, simț o svâcneală puternică lângă piciorul drept... Un țipăt!... Am strivit iedul! Pun mâna iute la desagă: desaga goală — am pierdut iedul pe drum! Calul se scoală scuturându-și capul ca de buimăceală; se ridică 'n două picioare,

se smucește 'ntr'o parte și mă trânteste în partea ailaltă; pe urmă o ia la goană pe câmp ca de streche și pierе 'n întunec. Pe când mă ridic sdruncinat, auz foșneală pântre coceni și un glas de om din apropiere, tare:

— Tiù! Ța-țà! Ptfiù! Ucigă-te toaca, duce-te-ai pe pustii!

— Care-i acolo? strig eu.

— Om bun!

— Care?

— Gheorghe!

— Care Gheorghe?

— Nătruț... Gheorghe Nătruț, care păzește la coceni.

— Da nu vii încoace?

— Ba, iaca viu.

Și dintre coceni, se arată umbra omului.

— Mă rog, frate Gheorghe, unde suntem noi aicea? am rătăcit cu viforul ăsta drumul.

— Da unde vrei dumneata să mergi?

— La Popeștii-de-sus.

— Ehei! La Pocovnicu Iordache.

— Ei, da.

— Apoi, n'ai rătăcit drumul... da mai ai de furcă până 'n Popești... Aicea ești d'abia în Hăculești.

— În Hăculești? am zis cu bucurie. Atunci, sunt aproape de hanul lui Mânjoală...

— Uite-l colea; suntem în spatele grajdului.

— Hai de-mi arată drumul, să nu-mi rup gâtul tocm'acuma.

Rătăcisem vreo patru ceasuri...

În câțiva pași am ajuns la poartă. La odaia cocoanii Marghioalii lumină, și umbre mișcă pe perdea... A avut parte cine știe ce alt drumeț mai înțelept de patul cel curat! Eu voi fi rămas să capăt vreo laviță lângă cup-tor. Dar noroc! cum am ciocănit, m'a și auzit. Jupâneasa bătrână a alergat să-mi deschiză... Când să intru, mă 'mpiedec pe prag de ceva moale — iedul... tot ala! era iedul gazdii mele! A intrat și el în odaie și a mers să se culce cuminte sub pat.

Ce să spui? Știa femeia că mă 'ntorc?... ori se sculase de dimineață?... Patul era nedes-făcut.

— Cocoană Marghioalo! atât am putut să zic, și vrând să mulțumesc lui Dumnezeu că m'a scăpat cu vieață, am dat să ridic dreapta spre frunte.

Cocoana mi-a apucat repede mâna și, dându-mi-o în jos, m'a luat cu toată puterea în brațe.

Parcă văz încă odaia ceea...

Ce pat!... ce perdele!... ce pereți!... ce tavan!... toate albe ca laptele. Și abajurul și toate cele lucrate cu iglița în fel-de-fel de fețe... și cald ca subț o aripă de cloșcă... și un miros de mere și de gutui.

Aș fi stat mult la hanul Mânjoloaii, dacă nu venea socru-meu, Pocovnicu Iordache, Dumnezeu să-l ierte, să mă scoată cu țărăboiu de acolo. De trei ori am fugit dela el înainte de logodnă și m'am întors la han, până când, bătrânul, care vrea zor nevoie să mă ginerească, a pus oameni de m'au prins și m'au dus legat cobză la un schit în munte: patruzeci de zile, post, mătăanii și molitve. Am ieșit de-acolo pocăit: m'am logodit și m'am însurat.

Tocma 'ntr'un târziu, într'o noapte limpede de iarnă, pe când ședeam cu socru-meu la lafuri, după obiceiul dela țară, dinaintea unui borcan cu vin, aflarăm dela un isprăvnicel, care sosea cu cumpărături din oraș, că despre ziuă stătuse să fie foc mare la Hăculești: arsesse până'n pământ hanul lui Mânjoală, îngropând pe biata cocoana Marghioala, acu hârbuită, subț un morman uriaș de jărat.

— A băgat-o în sfârșit la jărat pe matracuca! a zis socru-meu râzând.

Și m'a pus să-i povestesc iar istoria de mai sus pentru a nu știu câtea oară. Pocovnicu o ținea într'una că în fundul căciulii îmi pusese cocoana fermece și că iedul și cotoiul erau tot una...

— Ei ași! am zis eu.

— Era dracul, ascultă-mă pe mine.

— O fi fost, am răspuns eu, dar dacă e

aşa, pocovnice, atunci dracul te duce, se vede, şi la bune...

— Intâi te dă pe la bune, ca să te spurce, şi pe urmă ştie el unde te duce...

— Da dumneata de unde ştii?

— Asta nu-i treaba ta, a răspuns bătrânul; asta-i altă căciulă.

IN VREME DE RĂZBOIU

Pentru prima oară în „*Gazeta Săteanului*”, XV, 1898—1899
și XVI, 1899—1900.

O întâmplare dramatică, ale cărei fire se împletesc cu evenimentele de la 1877, — războiul pentru independență.

Popa Iancu, gazdă de hoji și tovarăș al acestora, e amenințat să fie denunțat de banda care fusese prinsă. Se destăinuiește fratelui său mai mare, „neica Stavrache”, hangiu, care nu găsește altă soluție decât ca popa — ras și tuns — să se înroleze ca voluntar, cu un nume fals, și să meargă la războiu, pierzându-i-se astfel urma.

Stavrache intră în posesiunea averii fratelui său, ca moștenitor legal. Această moștenire abate tragedia asupra lui Stavrache. Află că fratele e mort, totuși nu e liniștit, căci fantoma acestuia îi turbură nopțile.

Fostul popă însă trăiește. El s'a luptat vitejește peste Dunăre și a fost înaintat din grad în grad, până la sublocotenent. Se termină războiul. Sublocotenentul, cheltuiind niște sume de bani din casieria regimentului și găsindu-se astfel la strâmtoare, aleargă la frate-său „neica Stavrache”, să ceară, ca și altădată, ajutor. Stavrache, destul de răvășit sufletește de vizitele nocturne ale fratelui său, acum, când îl vede în carne și 'n oase, înbunește de-a-binelea.

I

În sfârșit ceata de tâlhari căzuse prinsă în capătul pădurii Dobrenilor. Doi ani de zile, vreo câțiva voinici, spoiți cu cărbuni pe ochi, foarte'ndrăsneți și foarte cruzi, băgaseră spaima în trei hotare. Întâi începuseră cu hoția

de cai; apoi o călcare, două cu casne; pe urmă omoruri. Intre altele făcuseră acum în urmă o vizită despre ziuă lui Popa Iancu din Podeni.

Popa era un om cu dare de mână, rămas văduv, deşi foarte tânăr, trăia cu maică-sa. Ii mergeau treburile cât se poate de bine. În timp de un an şi jumătate, cumpărase două sfori de moşie, ridicase un han şi o pereche de case de piatră; vite multe, oi, cinci cai, şi mai avea, se zice, şi bănet. Astea băteau la ochi, toată lumea credea că popa găsisse vreo comoară. La aşa stare, trebuia se 'nţelege, să se oprească ochii tâlharilor.

Intr'o seară părintele Iancu, a făcut prostia să rămână acasă singur de tot: pe bătrână a trimis-o cu trăsura la târg, cu un băiat; pe un argat l-a mânat la câmp, pe alţi doi, cu carele, după lemne la pădure. După miezul nopţii, iacă-te oaspeţii negri: l-au legat, l-au schingiuit şi i-au luat o groază de bani. Norocul bătrânei că lipsea; făcea poate greşala să ţipe, şi tâlharii o omorau, cum s'a şi întâmplat în altă parte cu o babă, peste câteva zile.

De mirare însă un lucru — popa avea un buiestraş minunat şi două iepe de prăsilă: nu i le-au luat. Dar ceva şi mai curios — câinii din curte, nişte dulăi ca nişte fiare, nu dedeseră măcar semn de vieaţă! Hoţii au fel-de-fel de meşteşuguri ca să adoarmă câinii

cei mai sălbatici; le dă, pesemne, un fel de mâncare descântată, ori cine știe ce.

Pe preot l-au găsit a doua zi într'un târziu legat butuc, cu mușchii curmați de strânsura frânghiilor, cu călușu 'n gură, d'abia mai putând geme. L-au deslegat degrab, și bietul om a povestit, gâfâind și cu mintea pierdută de groază, tot ce pătimise.

Nu trecură două săptămâni și se auzi de altă călcare — aceea, în adevăr, spăimântătoare.

Arendașul dela Dărmănești a fost călcat de cu seara. Omul trăia acolo cu o rudă bătrână, o babă, care-i îngrijea de casă. Baba a făcut neghiobia să țipe, și arendașul și mai neghiob a tras cu revolverul. Atâta le-a trebuit! I-au chinuit, i-au fierăstruit până i-au dat gata. Nu se putea ști cât jefuiseră, de sigur fusese o sumă însemnată — arendașul vânduse de curând o cățătime mare de bucate.

Dar însfârșit fărădelegea asta fusese cea din urmă. Oamenii spoți cu negru căzură în lanțurile justiției aznoapte, tocmai când se porneau la o nouă ispravă. Vestea aceasta se împrăștiase într'o clipă ca o lumină liniștitoare peste câte trele hotarele bântuite.

Către seară se întorcea acasă, călare pe buiestrașul lui, popa Iancu. Și calul și omul erau sdrobiți de umblet. De trei zile popa a-lergase după daraveri de negustorie, — vin-

dea vite și cumpăra porci. Pe unde umblase n'aflase nimica de prinderea tâlharilor. Mai-că-sa îl aștepta cu masa; fiul n'avea poftă de mâncare; îi era de grabă să meargă la neica Stavrache, hangiul, frate-său mai mare.

Hangiul era foarte mulțumit: om cu dare de mână, cu han în drum — mare greutate i se luase de pe suflet. Câte nopți nu dormise el o clipă măcar cum se cade, trăgând cu urechea și așteptând cu inima sărită pe musafirii de noapte! negreșit trebuia să-i vie și lui rândul odată și-odată.

Preotul intră în cârciumă, tocmai când d-l Stavrache se pregătea să 'nchiză.

— Neică, zise el privind ciudat și sperios în toate părțile, aș vrea să-ți spui ceva numai-decât.

— Ce?

— Ai să vezi. Inchide și aide 'n odaie amândoi... am venit la d-ta ca la un duhovnic...

După aerul și tonul tânărului, fratele mai mare nu știa ce să crează; totuși înțelese că preotul avea lucruri serioase de spus. Trimise pe slugi și pe femeie să se culce, închise obloanele prăvăliei și poarta hanului, și, după ce toată lumea se liniști, intră în odăiță unde-l aștepta popa trăgând tutun și oftând greu.

— Ce e, mă?

— Am venit la d-ta ca la un duhovnic... N'aude nimeni?

— Ași! cine s'auză?

— Neică Stavrache, zise popa înecat, m'am nenorocit!

— De ce?

Popa a 'nceput să plângă cu hohot și să se bată cu pumnii în cap. Neica Stavrache nu înțelegea de loc.

— Ce să mă fac?... ce să mă fac, neică?... spune d-ta, că mi-ești frate mai mare...

Ce avea preotul pe suflet? Ce să aibă? Lucru greu de 'nțeles; firește; așa de greu că d-l Stavrache, mai întâi, nici n'a voit să creadă.

Cum s'a putut? Omul cu greutate, proprietarul cu atâtea acareturi și cuprins, mai bogat decât multă lume dinprejur! — frate-său! preotul — să fi fost capul bandei de tâlhari! Și cu toate astea era adevărat. Dracu-l împinsese! Și nenorocitul își povesti din fir în păr toate isprăvile. Călcarea dela el fusese un marafet ca să adoarmă bănuielele. Cu câteva zile înainte, un notar de sat — era cam beat — dușman vechiu al popii, întâlnindu-l la un han pe drum, i-a zis: „Bun buiestraș ai, părinte! ăsta nu mai e cal de popă, e cal haiducesc să lase toate puterile 'n urmă!” și pe urmă: „Bine-ți merge, părințele! mai cumpărași o sfoară de moșie! Cum de nu ți-e teamă să te calce tâlharii! pe semne că ești dres!”

Neica Stavrache ascultă în sfârșit și povestirea isprăvii din urmă dela arendașul Dăr-

măneștilor... Dar nu popa îl omorîse; el luptase cât putuse să-i oprească dela așa crudă faptă; ce era să le faci însă? erau îndârjiți: baba țipa și arendașul a tras cu arma — nu mai era chip să stăpânești pe băieți.

Popa scăpase din cursa întinsă la capătul pădurii numai prin întâmplare: aminteri puneau mâna poterașii și pe el... Dar toți ce-tașii sunt prinși... Or să-i pună la casne... ei au să spună tot... tot... Or să pună mâna și pe el. Și popa, apucat de cutremur, își smulgea părul din cap.

— Ce-i de făcut, neică Stavrache? scapă-mă!

— Cum?... Nenorocitul! să fugi! să piei! să te'neci mai bine decât să pue mâna pe tine! în fundul ocnei îți putrezesc oasele.

Pe când vorbea d-l Stavrache, deodată s'aud afară sgomot, strigăte și bătăi puternice în obloanele prăvăliei.

Amândoi rămân încrămeniți.

— Nu deschide! zice popa scoțând un revolver de subț anterior.

Dar bubuiturile se 'ndesesc, — sunt oameni mulți afară. D-l Stavrache, fără să mai asculte de stăruințele popii, care tremură ca varga, îl împinge cât colo și trece 'n prăvălie. Trăgând bine cu urechea, hangiul înțelege că are aface cu o lume veselă: o ceată de rău-făcători e mult mai serioasă și mai tăcută; nu râde și nu chiește așa cu chef pe la miezul nopții. Și d-l Stavrache a ghicit

bine. Strigând: „Numaidecât!” aprinde lampa și merge să deschiză.

În adevăr, sunt vreo douăzeci de voluntari tineri, claie peste grămadă, în câteva trăsură, conduși de un ofițer și doi sergenți rezerviști către Dunăre — la războiu. Poposesc două-trei ceasuri aci, să odihnească și caii; despre ziuă or să se pornească; trebuie s'apuce trenul militar care trece dimineața la stația cea mai apropiată — cale de vreo patruzeci de kilometri. Sunt mușterii buni, băieți cu dare de mână, și cântă, și râd, și fac fel-de-fel de nebunii.

D-l Stavrache face tot ce poate ca să 'ndatoreze pe bravii tineri. După ce au băut bineșor, se aștern unul lângă altul, ticsiți în cele două odăi mai mari ale hanului. Foarte oboșiți, tinerii fără grijă dorm buștean. Hangiul, posomorît, stă câteva minute la gânduri adânci; dar deodată fața i se luminează: înăuntrul frunții a scânteiat o mare inspirație. Omul trece repede în odaia unde-l așteaptă cu atâta nerăbdare cainicul.

Ce și-au vorbit cei doi frați nu se poate spune, atât de 'ncet și de discret și-au șoptit. E destul a arăta numai ce au făcut. Preotul Iancu s'a așezat pe scaun în mijlocul odăiții. D-l Stavrache a luat o pereche de foarfece și a 'nceput să-i reteză pletele; apoi tot mai scurt și mai scurt, unde mai bine, unde mai cu scări, l-a tuns la piele, muscălește. Apoi

i-a tuns scurt barba, i-a săpunit-o bine și la urmă i-a ras-o cu perda! Toate astea foarte de grabă.

La patru despre ziuă, voluntarii s'au deșteptat, s'au pus la rînd și s'au numărat. D-l Stavrache le-a făcut socoteala, a încasat suma de douăzeci și cinci de lei și, mulțumindu-le, le-a zis:

— Uite ce e... e aci un tânăr care ar vrea să meargă și el volintir cu d-voastră... Il primiți?

— E vîrstnic?

— Da.

— Are părinți? ori copii?

— N'are nimic.

— Are formele gata? a întrebat ofițerul.

— Forme n'are; dar... să le faceți d-v.

— Asta nu se poate; trebuie să se prezinte la divizie.

— Da' nu s'ar putea să-l luați cu d-v. și să-și facă formele acolo unde vă duceți?

— Ba... s'ar putea.

— Atunci...

Și d-l Stavrache aduse în fața camarazilor pe *domnul* Iancu Georgescu — un tânăr foarte voinic, frumos și curat, ras proaspăt — o înfățișare demnă și severă. Camarazii l-au salutat cu un „ura” puternic de s'a cutremurat hanul, și d-l Iancu Georgescu, după ce s'a sărutat de multe ori cu neica Stavrache a

pornit cu vesela bandă, fără să se mai uite 'napoi.

* * *

De mult nu se mai pomenea acum în sat de preotul Iancu... Se 'necase? îl răpusese cineva? nici urmă nu lăsase, parcă intrase'n pământ. În locul lui se orânduise alt preot; nu-l putuseră aștepta oamenii cât lumea; nu putea rămânea sat de creștini fără liturghie.

Când d-l Stavrache se 'ntorcea dela paras-tasul de nouă zile al maică-sii, pe la începutul lui Decemvrie — (bătrâna, după ce zăcuse de inimă rea vreo câteva săptămâni, murise, di-mineata, la 28 Noemvrie) — se 'ntâlni cu fac-torul rural... O scrisoare cu timbrul dela Tur-nu-Măgurele și cu data din ajunul morții bă-trânii. Neica Stavrache a cunoscut slova. Re-pede omul, deprins a nu mai aștepta zadar-nic vești dela acela pe care-l credea pierdut de-a-binelea, se închise în odăiță și desfăcu nervos plicul.

„Iubite neică, mai întâi nu lipsesc a cer-ceta despre scumpa d-v. sănătate, a dumitale și a maichii”...

D-l Stavrache își șterse ochii cu colțul șor-țului și, foarte înduioșat, urmă semnele pe petecul de hârtie, sosit de așa de departe ca să aducă în liniștitul sât un fel de răsunset al sbuciumului din locurile războiului. Fugarul era dinaintea Plevnei. Se bătuse cu mare cu-raj și cu mult noroc în trei rânduri; luase un

steag dela inamic, într'o încăerare unde ai noștri erau aproape zdrobiți; fusese numit sergent pe câmpul de onoare, căpătând „Virtutea militară” și o decorație rusească. În curând Plevna era să fie atacată cu toată puterea armatelor aliate.

Curios lucru! Cine ar fi văzut figura lui neica Stavrache, presupunând că acela ar fi fost un om deprins să descifreze înțelesuri din chipurile omenеști, ar fi rămas în mirare pricepând bine că în sufletul fratelui mai mare nu se petrecea nimic analog cu bucuria la citirea veștilor despre succesul de bravură al răspopitului.

Hangiul mototoli hârtia după ce mai privi bine data: în adevăr, scrisoarea era expedită cu trei zile mai 'nainte de luarea Plevnei. Dar acum... Plevna era luată — asta se svonise oficial în toate unghiurile țării.

Primarul mai știa, tot din izvor oficial, că voluntarii au să fie liberați zilele acestea spre a se 'ntoarce pe la căminuri, fiindcă războiul s'a sfârșit.

— Dar... întrebă distras d-l Stavrache, ce s'o mai fi făcut cu tâlharii prinși astă-primăvară?

Tâlharii fuseseră osândiți la diferite pedepse și de sigur erau și așezați la locurile de muncă.

— Care va să zică, clipi gândul hangiului, nici vorbă n'a fost la judecată despre popa,

despre capul și gazda tâlharilor. Aoleu! Ce mai judecători!

...Dar o să 'ndrăsnească să se mai întoarcă?

...Dar dacă îndrăsnește și se 'ntoarce?... Atunci, ce-i de făcut?

...Da! dar sergentul se poate întoarce; popa, ba!

...Dar dacă 'i vine așa o nebuneală sergentului să spue că el e stăpânul averii, întâmpla-se orice s'o întâmpla! că odată a purtat barbă și plete.

...Da, dar atunci procurorul îl rade și-l tunde de-a-binele.

...O veni?... n'o veni?...

Pe când d-l Stavrache își ridică așa de sus interesanta-i clădire de ipoteze, iacă-tă altă scrisoare: e tot dela Turnu-Măgurele — de astădată însă e slovă străină... Slovă străină!... Ei! lucru Dracului!...

„Salutare, domnule Stavrache, n'avem
„onoare să vă cunoaștem, dar venim să
„îndeplinim rugămintea unui brav cama-
„rad, sublocotenentul Iancu Georgescu,
„voluntar înaintat din grad în grad în
„timp de campanie, mort pe câmpul de
„onoare de trei gloanțe inamice primite
„în pânțece. Am stat la căpătâiul lui
„plângând până când a închis ochii. Mare
„păcat că s'a prăpădit așa viteaz sol-
„dat! Un moment nu a arătat lașitate;
„deși foarte slăbit de atâta durere și pier-

„dere de sânge, tot glumea; zâmbind și-a
„cântat singur popește foarte frumos:
„vecinica pomenire! apoi ne-a dat adresa
„dumitale și ne-a rugat să-ți scriem ne-
„greșit să-l ierți, fiindcă acuma s'a spă-
„lat în sânge, și să-i spui maică-sii, bă-
„trânii, pe care o cunoști, să-i poarte re-
„gulat de grija sufletului. Pe urmă a 'n-
„ceput să aiurească și s'a sfârșit.

„Salutare: sub.-loc. Marin Dobrescu;
„sergent-major, George Popescu”.

D-l Stavrache a plâns mult, mult, sdrobit de trista veste. Dar un bărbat trebuie să-și facă inimă! Nu trebuie să se lase copleșit așa de durere. A strâns bine scrisoarea; s'a spălat frumos pe ochi; a pus caii la brișcă și a plecat repede la târg să întrebe pe avocat, cu ce forme intră cineva regulat în stăpânirea averii unui frate bun pierdut, care n'are alt moștenitor.

II

De mult acuma, d-l Stavrache stăpânește mirazul rămas dela frate-său, părintele Iancu, de a cărui urmă nu s'a mai putut da și despre care nici nu se mai pomeneste.

Avocatul povățuise destul de limpede pe hangiu...

Un om stăpânește o avere; cu drept ori fără drept, o stăpânește. Câtă vreme nu-l supără

nimeni, câtă vreme nu se ridică nicio pretenție asupra-i, el n'are nevoie să ia nicio măsură legală. Și mai la urmă situația d-lui Stavrache este mai limpede decât a oricărui proprietar.

— Averea a fost a Popii?

— Da, a Popii.

— Făcută de el, din munca lui?...

— Cea mai mare parte.

— Popa are copii?

— N'are.

— Are femeie?

— Nu.

— Are părinți?

— Nu.

— Mai are alt frate?

— Nici unul, decât pe mine.

— Atunci... stăpânește sănătos, a adăogat avocatul, și dacă te-o supăra cineva atunci vino la mine... Numai unul singur te-ar putea călca...

— Cine? întrebă d-l Stavrache.

— Popa.

Moștenitorul zâmbi și cu siguranță răspunse:

— Ași! nu mai poate călca, săracul!

Apoi, văzând că răspunsul său prea sigur face o impresie ciudată avocatului, se grăbi s'adaoge cu tonul cel mai duios:

— Cine știe unde s'o fi prăpădit bietul fra-

te-meu, dacă n'a mai venit el la avutul lui de atâta amar de vreme!

Au trecut cinci ani dela războiu și nimeni, în adevăr, n'a supărat pe d-l Stavrache, afară decât popa Iancu volintirul, care venea din când în când, de pe altă lume, să tulbure somnul fratelui său. Avocatul avusese dreptate. Singur popa avea dreptul să neliniștească pacinica stăpânire a hangiului.

Dar orice se 'ntâmplă des nu ne mai mișcă; orice minune a treia oară trebuie să ni se pară lucru foarte firesc. Pentru aceea, hangiul primi fără multă emoție vizita înstrăinatului, care venea cine știe de unde, de departe.

D-l Stavrache sta în odăiță, căutând să desfacă niște socoteli încurcate, când intră nenorocitul fugar.

Stins de oboseală, bolnav, cu fața hiravă, și cu ochii 'n fundul capului ca în clipa morții, ocnașul era îmbrăcat în haina vărgată dela ocnă, de unde scăpase, ca prin minune, pilindu-și lanțurile.

Umblase prin codri nemâncat; trecuse prăpăstii; haina și nădragii îi erau numai sdrențe; opincile sfâșiate; palmele și tălpile picioarelor și glesnele pline de sânge. Dar în sfârșit, ajunsese la frate-său.

— Ticălosule! strigă d-l Stavrache, ne-ai făcut neamul de răs! Să piei să nu te mai

Se acordă
 Se acordă mulțumire
 sub. 7142/1904 pentru
 curtea sa com. 12/1904
 curtea sa com. 12/1904
 Recipientului
 Am avut cu multă plăcere
 ocazia de a-l cunoaște în
 12/1904
 J. L. Caragiale

49
 12/1904

Vorind a ține în sala Teatrului din Craiova o conferință
 pur literară în folosul fondului pentru monumentul
 lui Alex. Lahovari, vi rog a-mi acorda sala de
 luminată, cu croșul secol, pe suma obișnuită de
 300 lei, pe care vi-o plătesc într-o 24 mînată prin
 poștă.

Sala trebuie să-mi se pună la dispoziție la 8 1/2
 seara. Încep conferința fix la 9 și termin. în a. 12
 de 11.

Prin urmare a primit de prezenta asigurarea
 respectului meu

al doct. 12
 senior

J. L. Caragiale

12/1904

Stale

Domnului Președinte al Comitetului Teatrului
 Craiova

văd! Pleacă! Du-te înapoi de-ți ispășește păcatele!

Fugarul a plecat oftând și când a ajuns în prag:

— Nene, zice, fă-ți pomană, dă-mi o bărdacă de apă.

Atâta a putut să zică și a picat jos moale ca o cârpă.

Lui d-l Stavache i s'a făcut milă; s'a repezit să-l ridice ca să-l pue pe pat: nu-l putea lăsa să moară ca un câine. Ocnașul în luptă cu moartea, s'a acățat de frate-său cu o mână de gât și cu alta de brațul stâng. Hangiul a dat atunci să-l salte de jos; a încercat odată, de două, de mai multe ori din răputeri — de geaba: toate opintelile și sudorile fuseseră de prisos; trupul greu ca plumbul era peste puțină de deslipit dela pământ.

Hangiul simțind că se frânge dela mijloc, voi să dea drumul murindului și să se ridice în picioare ca să răsuflă și să-și recapete puterile. Dar încercarea aceasta fu și mai grea decât cea dintâi: ocnașul, în ceașul morții, se 'ncleștase cu o putere covârșitoare de gâtul și de brațul hangiului.

— Lasă-mă! vru să strige acesta înecat, dar glasul i se opri în gât.

Se opinti încă odată cu supremă energie, ridică dela pământ pe nenorocit; dar acesta fu apucat de un cutremur grozav, se sbătu din

toate încheieturile și, biruind cu greutatea-i de mortăciune, cea din urmă putere de 'mpotrivire a lui Stavrache, îl îngenunchiă, îl trânti jos și-i puse, ca un luptător teafăr, genunchiul pe piept. Apoi, începu să răză ca un nebun scrâșnind din dinți și-i zise:

— Gândeai c'am murit, neică?

A stat mult astfel d-l Stavrache supus sub călcâiul ocașului; mult a suferit în ochi rânjeala acelei fiare. Dar când nebunul a voit să-l sugrume, atunci hangiul, smintit și el de frica morții, a făcut o săritură desnădăjduită... Ocașul a sărit cât colo ca un mototol, a bufnit în ușă, ușa s'a deschis de perete, și mototolul a pierit în întunerecul nopții.

D-l Stavrache era 'n picioare, în mijlocul odăii, tremurând din toate încheieturile și făcându-și cruci peste cruci... Dor de frate — bine; dar urâtă vizită.

Până la ziuă, d-l Stavrache s'a plimbat pîn odaie de colo până colo; s'a 'nchinat într'una rugându-se fierbinte pentru odihna sufletului răposaților, și a băut mereu rachiu bun, ca să-și îndepărteze gândurile rele.

A doua zi s'a dus la biserică și a aprins lumânări pentru sufletele morților. Apoi, deși sdruncinat, și-a văzut omul de daraveri, mai pe ici, mai pe colea... mai cu seamă și-a mai petrecut vremea cu niște vin care pornise să se turbure și să se oțetească... acu era limpede ca untdelemnul franțuzesc și dulce ca

mustul năspřit. Toată ziua nu i-a cerut inima nimica; a băut doar două-trei năstrape de zeamă de varză; tocmai în spre seară a gustat nițel pește sărat cu usturoiu ș'a băut câteva pahare de vin nou. Pe urmă s'a 'nchinat frumos și s'a culcat cu gândul la cine știe ce.

Afară plouă mărunțel, ploaie rece de toamnă, și boabele de apă prelingându-se de pe streșini și picând în clipe ritmate pe fundul unui butoiu dogit, lăsat gol într'adins la umezeală, făceau un fel de cântec cu nenumărate și ciudate înțelesuri. Legănate de mișcarea sunetelor, gândurile omului începură să sfârșie iute în cercuri strimte, apoi încet-încet se rotiră din ce în ce mai domol, în cercuri din ce în ce mai largi, și tot mai domol, și tot mai larg. Când cercul unui gând ajunsese'n fine așa de larg încât conștiinții îi era peste puțință din centru să-l mai urmărească din ce se tot depărta — omului i se pare c'aude afară un cântec de trâmbițe... militari, de sigur.

Hangiul ascultă mai bine: cântecul strălucește din ce în ce mai tare. Se apropie.

D-l Stavrache iese afară pe prispa cârciumii.

E o zi luminoasă de primăvară.

În adevăr sunt niște militari, o companie care urcă la deal în marș de paradă. Tot

satul: oameni, copii, câini, fac alaiu după militari.

Au ajuns în fața hanului. Căpitanul comandă oprirea pe loc.

Hangiul rămâne trăsnit: Căpitanul!

Căpitanul bagă sabia 'n teacă și 'naintează către d-l Stavrache; acesta se dă pas cu pas mereu înapoi până în cârciumă, închide repede ușa și 'ncearcă s'o încue; dar până să clipească, ușa sare din țâțâni și căpitanul s'arată 'n prag și, râzând cu hohot, strigă:

— Gândeai c'am murit, neică?

Stavrache trece 'n tindă — căpitanul după el; fuge în odăiță — de geaba: nesuferita arătare îl urmărește de aproape.

Ne mai putând răbda prigonirea, hangiul se repede sălbatic și apucă de gât pe căpitan; acesta se lasă fără a face o mișcare.

Hangiul se 'ndârjește și-l strânge de gât, îl strânge din ce în ce mai tare: simte cum degetele-i pătrund în mușchii grumazului strivindu-i, afundând beregata, sfărâmând încheietura cerbicii. Dar cu cât strânge mai tare, cu atât chipul căpitanului se luminează; cu cât el scrâșnește, cu atâta militarul râde mai sgomotos și mai vesel. Și când d-l Stavrache își descleștează degetele amorțite și cade pe o laviță, căpitanul îl întrebă:

— Gândeai c'am murit, neică?

Și rămase multă vreme în picioare, cu mâinile 'ncruciate și cu privirea ținută asupra lui

Stavrache. Apoi îi făcu un semn poruncitor, la care hangiul se supuse. Ieșiră amândoi pe prispa din drum. Căpitanul dădea comanda plecării, trâmbițele sunară, soldații își ridicară armele și urmată de obștea satului compania plecă în frunte cu căpitanul, al cărui răsăcoperea cântecul trâmbițelor și sgomotul mulțimii.

.
Dis de dimineață, D-l Stavrache, tremurând de friguri, era la popa satului rugându-l să vie negreșit până seara să-i facă sfeștanie acasă.

III

Era o sloată nepomenită: ploaie, zăpadă, mazărică și vânt vrăjmaș, de nu mai știa vita cum să se întoarcă să poată răsufla. Deși aproape de nămieș, în tot satul era astâmpăr desăvârșit ca 'n puterea nopții; ba nici glas de câne nu se mai auzea — cine știe în ce adăposturi se odihneau paznicii curților! Drumul parcă era pustiu: care om cuminte să 'nfrunte așa tărie de vreme? Pe la toacă, s'a hotărât vântul să bată numai dintr'o parte; ploaia a contenit; a 'nceput ninsoarea mărunțică și deasă, și s'a pornit crivățul s'o vârtejească. Așa vreme ține trei zile și trei nopți: halal de cine n'are nici pentru vatră, nici pentru căldare!

D-l Stavrache n'a mai ridicat oblonul pră-

văliei. Singur la tarabă, ce să facă omul? Mai bea un rachiu, mai morfoleşte un covrig uscat și se gândește mai la una, mai la alta. Dar e frig în prăvălie. Mai înțeleg să se canonească negustorul când știe pentru ce; dar așa, de geaba! Pe așa vreme e de prisos să mai aștepți mușterii. D-l Stavrache încue cizmigeaua, pe urmă prăvălia și trece 'n odaie, la căldură: călători n'or să mai treacă, și toată lumea din sat știe să intre pe porțiță 'n curte și să bată la ușa de din dos.

În adevăr, după ce se desmorțește bine d-l Stavrache la gura sobei, iacă-tă, pe 'nseratele, că bate cineva la ușa.

— Care-i acolo? întreabă hangiu.

— Eu, domn Stavrache, răspunde un glas slab de copil... Deschide...

Hangiu trage veriga. Vântul de-afară duhnește pe ușa aruncând înăuntru o fetiță foarte rebegită. Copila d'abia poate vorbi; fălcile îi sunt înțepenite de frig, deși, pe potrivă de copil sărac, e destul de bine îmbrăcată: are peste cămășuță minteanul lui tată-său; pe picioarele goale niște cismulițe vechi ale mă-sii, și pe cap un testemel.

— Ce vrei?

— M'a trimes maica, să-i dai de un ban gaz, și taica, de doi bani țuică.

Și fata scoate de sub mintean cu băgare de seamă două clondire.

— Da'... zice să nu mai pui gaz în a de

țuică și țuică 'n a de gaz, ca alaltăieri, că iar mă bate... și să măsoari bine...

— Da' bani ai adus?

— Ba!... zice că să scrii.

— Iar să scriu?

Și d-l Stavrache, urmat de fetiță, trece 'n prăvălie bolborosind:

— Scrie-v'ar popa să vă scrie, de pârliti!

În prăvălie d'abia se mai vede. Fetița, apropiindu-se de d-l Stavrache, care-i toarnă țuică, rămâne cu ochii pe un covrig stingher, uitat pe tarabă. Hangiul s'apleacă sub tarabă să ridice tinicheaua cu gaz; în clipa aceea, fetița întinde mâna, ia covrigul și dă să-l vâre iute sub mintean; dar d-l Stavrache se ridică. O fi tras cu coada ochiului, ori știa că fusese un covrig pe tarabă și acu pierise? — că, fără vorbă, lip! o palmă peste fălcuta'n-ghețată.

— Lasă covrigul jos, hoțo!... De mici vă 'n-vățați la furat, fire-ați ai dracului!

Fata a lăsat covrigul și a pus mâna pe fălcuta 'ncălzită. Apoi, a luat cuminte sticlele, le-a ascuns sub mintean și a pornit afundându-se în negura nopții viscoloase.

Hangiul a încuiat ușa, a mai aruncat o răgălie în sobă, a mai băut un păhăruț, a mai cotrobăit pîn odaie... Să fi trecut așa ca la vreun ceas, când, prin urletul viforului, i se pare c'aude glasuri de oameni afară... Ascultă cu dinadinsul — urechea nu l-a amăgit. De

astă dată se aud și bătăi în ușa dela drum a prăvăliei. Mușterii... călători... Cine dracu mai umblă pe vremea asta! Hangiul aprinde o lumânare și trece 'n prăvălie la ușă, unde cei de-afară bat mereu.

— Care-i acolo?

— Oameni buni!

E o sanie cu clopoței afară. D-l Stavra-che deschide.

— Bună vremea! zice o momâie de om, înalt și spătos, cu o glugă mare, și intră, pe când altul, tot așa de îmbrobodit, stă în fața cailor, cari nu se pot astâmpăra locului de bătaia vremii.

— Bună să-ți fie inima! răspunde gazda.

— Ne rugăm dumitale, negustorule, de adăpost pentru la noapte. Nu mai e chip să mergem înainte, caii, prăpădiți; noi, degenerați. Să punem caii la grajd și nouă să ne dai un colțișor până la ziuă.

— Bucuros, zice hangiul... Dar dacă o fi poarta nemețită, e greu de deschis.

Din norocire, poarta era nemețită numai pe din afară; pe dinăuntru, fiind adăpostit dinspre partea hanului, locul era limpede. Doi argați ieșiră din grajd, poarta trosni spărgându-și lipiturile de ghiață, sania fu trasă 'n curte și caii puși la iese.

Cei doi musafiri suiră pe prispă, își scoaseră glugile, se scuturară bine de zăpadă și intrară 'n căldură. Se vedeau pe cât se

poate vedea pe 'ntunerec, oameni cu dare de mână, cirezari, orzari, ori cine știe ce...

Când d-l Stavrache se 'ntoarse peste câteva minute în odaie, aducând pe tavă vin și pahare, găsi pe unul din musafiri în picioare încălzindu-se lângă sobă, acela care intrase întâi; celălalt era culcat pe pat cu fața la perete: drumeț obosit, se 'ntinsese să-și desmorțească oasele.

— N'ai și ceva mezelic?

Se afla... Măsline, costițe de rămător afumate, pastramă și telemea... Pe când gazda căuta în prăvălie, cu ușa dela mijloc deschisă, auzi pe musafiri vorbind așa de încet că nu putu înțelege un cuvânt. Dar întorcându-se cu mezilicul, văzu că fusese o părere. Amândoi musafirii erau la locurile de mai nainte, ba cel culcat începuse să sforăie.

— Lasă-l să se odihnească: e foarte trudit! zise cel din picioare, și așezându-se singur la masă, începu să guste cu mare poftă.

Mâncând, firește, începu vorba.

— Strașnic viscol, domnule!

— Da' de unde sunteți dv.?

— De departe...

— Și încotro vă duceți?

— Nu știu... Să mă crezi că nu știu. M'a luat prietenul cu el așa, tovarăș de drum, și uite ce sfântă de vreme ne-a apucat.

— Ciudată vorba dumita'e! zise hangiul,

ridicând sprâncenele; să umble omul așa pe drumuri fără să știe unde merge..

— Ei de! răspunse simplu musafirul; vezi?

Și-și urmă gustarea liniștit. După ce se gândi nițel, gazda:

— Dumneavoastră sunteți... negustori?

— Nu.

— Funcționari...

— ...Știi, nici tocma funcționari; dar... cam așa.

— Am înțeles: vorba vine, umblați la inspecții.

— Ba nu!

După o pauză, în timp ce musafirul bău unul după altul două pahare de vin:

— Bravo! bun vin ai, domnule Stavrache.

— De unde știi că mă chiamă Stavrache?

— Mi-a spus prietinel.

— Da'... dumnealui... de unde știe?

— Știu eu? Mi-a spus pe drum, că mi-era frică să nu înoptăm pe așa vreme; zice: n'ai grijă; mânem aici aproape, la han la neica Stavrache.

— Pe semne că m'o fi cunoscând dumnealui! zise hangiul și dete să se apropie de pat, să vadă mai bine pe omul care dormea cu fața la perete. Când, deodată:

— Cum să nu te cunosc, neică Stavrache, dacă suntem frați buni? zise omul de pe pat, râzând și ridicându-se drept în picioare în fața hangiului.

Tot viforul care urla în noaptea grozavă să fi năpădit dintr'odată în țeasta lui Stavraché nu l-ar fi clătinat mai cu putere decât înfățișarea și vorbele acestea!

Hangiul deschise gura mare să spună ceva, dar gura fără să scoată un sunet nu se mai putu închide; ochii clipiră de câteva ori foarte iute și apoi rămaseră mari, privind țintă, peste înfățișarea aceea, în depărtări ne 'nchipuite; mâinile voră să se ridice, dar căzură țepene d'-alungul trupului, care se 'ntinse 'n sus, nălțându-și gâtul afară din umeri, ca și cum o putere nevăzută l-ar fi tras de păr vrând să-l desprindă dela pământ, unde parcă era înșurupat... Dar după acest moment d'întăiu, trupul se înfundă repede mai jos chiar decât fusese, apăsându-și gâtul în umeri, ca și cum puterea nevăzută îl scăpase de păr, mâinile se ridicară și 'ncepură să frământa 'n sec din degete; ochii-și întoarseră privirile din adânci depărtări de-afară afundându-le treptat înăuntrul bolții capului, în alte depărtări mai adânci poate; gura se 'nchise și fălcile se 'nclăștară.

— Șezi, neică, zise fratele mai mic, așezându-se la masă.

Hangiul ascultă.

— Te miri firește că mă vezi...

Hangiul zâmbi.

— Mă credeai mort nu-i așa?... Ași! scrisoarea din urmă a fost o glumă...

Hangiul începu să râză.

— Uite, neică Stavrache, la ce-am venit noi... E vorba pe dreptate frățească... Dumneata ai la mână chezășie averea mea. Eu... de! până acuma m'am învârtit în lume cum am putut; de-atâta vreme nu te-am supărat... Acu... ce să-ți mai spui? Am umblat cu banii regimentului... și de-aia am venit... să nu mă lași! nu mai e vorba de dreptate: de pomană îmi dai... Nu bei și d-ta cu nor?

Zicând acestea îi întinse un pahar. Stavrache luă paharul; îl duse spre gură, dar gura rămase 'nclăștată, tremurând și, ca și cum ar fi băut, deșertă paharul peste bărbie pe sân.

Musafirii se uitară lung unul la altul.

...Daca până poimăine n'am cincisprezece mii, trebuie să mă 'mpușc... Neică! adaogă omul cu multă căldură; neică! să nu care cumva să mă lași... Nu zici nimic?

Drept orice răspuns, Stavrache se ridică în picioare foarte liniștit; se duse drept la icoane; făcu câteva cruci și mătănii; apoi se sui în pat și se trânti pe o ureche, strângându-și genunchii în coate.

Pe când musafirii steteau nedomiriți, uitându-se când unul la altul, când la omul ghemuit, acesta începu să horcăie tare și să geamă.

Dormea?... Visa urît?... Așa de repede s'adoarmă?... Se preface?...

Dar n'apucară să-și pună din ochi atâtea 'ntrebări, și horcăielile se porniră ca un clocot, întrerupte de gemete din adânc, în timp ce trupul tremura tot mai tare și mai tare clănțănind din dinți.

Fratele se apropiă de pat și atinse cu mâna umărul omului chinuit de cine știe ce vis. La acea ușoară atingere, un răcnet! — ca și cum i-ar fi 'mplântat în rărunchi un junghiu roșit în foc — și omul adormit se ridică drept în picioare, cu chipul îngrozitor, cu părul vâlvoi, cu mâinile 'ncleștate, cu gura plină de spumă roșcată. Ca o furtună se repezi, apucă masa și o trânti de dușumea, făcând tot țândări.

Lumânarea căzând se stinse, și odaia ră-mase luminată numai de candela icoanelor și de tăciunele din vatră.

Stavrache rămase o clipă cu mâinile ridicate cât mai 'nalt, dete alt răcnet sgudivitor și se năpusti asupra lui frate-său: îl doborî la pământ, năruindu-se peste el.

— Săi, că mă omoară!

Tovarășul voi s'apuce pe Stavrache dela spate; acesta părăsi pe cel trântit, se 'ntoarse 'n loc și 'nhăță pe celălalt de gât: într'o clipă la pământ.

— Mă strânge de gât! vrea să mă muște!

Atunci începu o luptă crâncenă. Pe lângă o necovârșită putere față cu amândoi uniți, hangiul mai avea și o repeziciune de mișcări ne 'nchipuită. S'ar fi sfârșit rău pentru mu-

safiri înfiorătoarea tăvăleală, dacă nu-i dedea fratelui prin minte o stratagemă. Scoase repede cureaua dela brâu... Stavrache ocupat cu tovarășul nu luă seama că i se întâmplă ceva la picioare; fratele i le apucă, le 'nfășură de două ori strâns bine și închise capătul curelii în cataramă; apoi îl apucă pe la spate dându-i cu sete pumni în cerbice. Stavrache lăsă pe tovarăș, dete să se 'ntoarcă în loc; dar picioarele nu se mai putură cumpăni. Fratele îi trase un pumn strașnic în furca pieptului așa că Stavrache șovăind nu-l mai ajunse cu mâinile și se prăbuși ca un taur, scrâșnind și răgind.

Viscolul afară ajuns în culmea nebuniei făcea să trosnească zidurile hanului bătrân.

Până să se ridice hangiuul într'un cot, îl răstigniră jos. Ii prinseră fiecare câte o mână, i le răsuciră în loc, frângându-le degetele pe dos, apoi cu mare silă le împreunară pe amândouă din susul capului și i le legară strâns cu brâul tovarășului, pe când Stavrache îi scuipa și râdea cu hohot. Acu era legat butuc.

— Caută lumânarea! zise fratele stins de puteri, ștergându-se de sudoare.

Tovarășul se sui în pat, luă candela dela icoane, să caute lumânarea printre lucrurile risipite pe jos. O găsi și-o aprinse. Cum îi dete lumina 'n ochi, Stavrache începu să cânte popește.

— Ce-i de făcut? zise tovarășul cu groază.

— N'am noroc! răspunse fratele.

Sdrobit de luptă și de gânduri, omul se așează încet pe pat și privi lung asupra celui ținut jos, care cânta 'nainte, legănându-și încet capul, pe mersul cântecului, când într'o parte când într'alta.

•

GRAND HÔTEL „VICTORIA ROMÂNĂ“

Intâi în „*Convorbiri literare*“, XXIII, No. 11, 1 Februarie 1890.

În această schiță Caragiale își notează câteva impresiuni din orașul său natal, pe care-l revede după foarte multă vreme.

Spirit observator înainte de toate, el nu se lasă dus de sentimentalismul comun, — nu simte acele emoțiuni pe care le simte — sau numai le afișază — oricine își revede, după îndelungă vreme, locul de naștere.

E solicitat mai de grabă de aspectele grotești ale unei societăți cu moravuri primitive: curiozitatea enervantă, caracteristică vieții provinciale, cu care e întâmpinat, noaptea de neodihnă dela camera de hotel, invadată de ploșnițe, delectarea măturătorilor de stradă cu uciderea unui cățeluș — toate acestea trecute prin prisma unui artist cu o extremă sensibilitate. „Simt enorm și văz monstruos” exclamă el în momentele de insomnie.

Această bucată e caracteristică pentru contribuția ce aduce la definirea personalității lui Caragiale.

Eram ș'așa indispus de neodihnă. Toată noaptea trecută moțaisem ghemuit în unghiul unui vagon de clasa a doua, înghesuit de o companie veselă de bucureșteni cari se'n-torceau dela expoziție — un potop de impresii și amintiri... Mă despărțisem de ei de dimineată, ș'acu pe 'nserate intram în orașelul meu natal, unde nu mai fusesem de

copil... Trebuie să mărturisesc că n'am simțit „acele palpitări” cari se simt la orice revedere de acest fel; ce-i drept, nici pomii și altele n'au manifestat față cu „vechiul lor prietin” vreo deosebită emoție. Dela gară trec prin niște ulițe triste: miroase a scăpătate și păraginare. Asta mă indispuie și mai mult. Să plec cu trăsura 'nainte pe'n-tuneric și pe un drum necunoscut? Nu! mai bine să rămân aici o noapte; am nevoie de repaos; să dorm fără cletinătură, fluier, clopote și mai ales fără impresii mirifice dela Paris. Tocmesc trăsura pe a doua zi la patru și trag la „Grand Hôtel Victoria Română”, în centrul orașului.

Otelul meu are două caturi. Jos e la mijloc gangul, de o parte „*Restaurant et Barărie*”, de alta „*Cafenea et Confiserie*”. Dinaintea „confiseriei” sunt așezate mese și scaune până în mijlocul stradei; aci se strânge seara societatea aleasă. Acum e plin de lume. Sosirea mea produce senzație. Toți ochii se pironesc asupra-mi. Opresc o cameră și stau la o masă în partea restaurantului să beau o bere... Privirile mă săgetează; pe lângă cei dela mese, ies acum să se uite la mine și cei din cafenea... Un băiețel ca de vreo cinci ani se scoală dela locul lui, vine binișor la masa mea și se pune, mâncând dintr'o prăjitură, să mă studieze de aproape. „Nicule! vin la mama!” strigă o damă. In

zadar; cîpilul, numai ochi, n'aude. Am rezistat pînă aci, înfruntînd ploaia de săgeți; privirile copilului mă biruesc. Mă gîndesc la bestiile din menajerii; ele afară de chinul dureros al captivității, mai sufăr unul, care acuma văd eu cât e de neplăcut — să rabzi, fără să le fi solicitat, privirile persistente ale unei mulțimi curioase. Dar dacă ar fi numai privirile! Exemplarele din menajerie, publicul este rugat să nu le atingă; pe mine, băiatul, cu mîna plină de spumă de zahăr, mă și pipăe!

Imposibil de răbdat... O sfortare... Mă scol în sfârșit, evitînd privirile copilului, plătesc și intru pe gang... Băiețelul se ține după mine pînă la scară și stă locului să se uite cum mă suiu, pînă când, făcînd cotul scării, îi ies din bătaia ochilor. Am scăpat, dar m'a apucat capul...

...Numărul 9 — odaia mea... E o căldură năbușitoare înăuntru și miroase a vopsea cu terbentină proaspătă... Să deschiz... Feres-trele dau în uliță. În față e o răspîntie. În fund se vede foișorul de foc d'asupra casei orașului. Pe sub ferestre trece strada „Independenții“, care la dreapta dă în strada „Regală“ — strada principală din fața otelului. Aceste lămuriri topografice le datoresc chelneriții, care, manifest indispusă c'am deranjat-o, mi le dă scurt, îmi aprinde lumânarea și pleacă bufnind ușa. De-abia acuma încep

să recunosc locul. „Grand Hôtel” stă pe maidanul unde ne jucam în copilărie. Parcă văz încă maidanul plin de popor înghesuindu-se la o masă, pe care o săptămână a stat zi și noapte o condică enormă deschisă. Era după 11 Februarie. De câte ori ieșeam dela școală, iscăleam toți *da*, și fiecare de mai multe ori... De mici aveam sentimente civice în orașul meu natal!

Ulițele din dosul „*Victoriei Române*” au rămas cum le știam odinioară. În cele două colțuri ale răspântiei din față, este de o parte un birt și de alta o cafenea mică. Dela fereastra mea văd bine ce se petrece peste drum. În cafenea, un individ, aplecat cu pieptul pe biliard, citește o gazetă deschisă mare pe postavul verde; într'un colț, doarme altul cu capul pe masă. Dincolo, în birt, sunt două femei și doi tineri; beau și râd; lângă ei pe o laviță, cântă doi lăutari. După gesturile și grimasele cobzarului, după mișcările ce le face cu pânțele, pare a fi un cântec obscen. Dacă n'ar fi trăsurile, care se 'vârtesc mereu pe dinaintea otelului, aș auzi tot...

Zece ceasuri... Să mă culc... Las ferestrele deschise și lumânarea aprinsă și mă așez în pat... Mă doare capul... Băiatul cu prăjitura... Ce ochi!... Oare să fi existând deochiul?... Un neastâmpăr nesuferit îmi furnică din talpă până 'n creștet... Insecte!... Iute jos din pat!... Iau lumânarea să văd de aproape... E

grozav!... Un popor întreg, ca la plebiscit... și umblă și aleargă pe cearșaful alb încoace și 'ncolo uimite de lumină! Ce să fac?... Trebuie să dorm!... În pat, imposibil... Trag cearșaful, îl scutur bine pe fereastră și-l întind pe covor în mijlocul odăii; desfac un pachet de tutun, presăr pe cearșaf și mă culc pe jos... Imi arde toată pielea; nu pot adormi; sunt amețit, nervii iritați — simt enorm și văz monstruos. Lumânarea îmi dă drept în ochi...Mă scol s'o mut și apoi m'așez la loc.

...Deodată sar în picioare... sgomot mare în uliță! Merg degrab la fereastră... O suflare răcoroasă de afară mă înviorează... Cadranul transparent de pe foișorul de foc arată unu ș'un sfert. — Când au trecut trei ceasuri?... Am ațipit, prin urmare?... Ce e în stradă?... Măturătorii orașului... Au prins un câne la mijloc. Știu... Asta e o petrecere populară la noi; am văzut-o de atâtea ori...

Câțiva inși se pun la pândă de-o parte și de alta a uliței. Un câne flămând rătăcește căutând dosurile bucătăriilor și unghiurile unde se aruncă gunoaiele. La un semnal, toți se ridică și-l împresoară din toate părțile. O clipă, animalul se oprește înghețat; sângele-i dă năvală la inimă, care 'ncepe să svâcnească de coaste... E pierdut!... Părul i se sbârlește pe coamă. Un fior îi fulgeră d'alungul prin șira spinării și-i încovrigă coada d'a'ndăratele, până-i înfinge vârful în pânțe.

Ochii turburi caută încotrova un punct de scăpare; dar abia se pune problema în mintea aiurită, și o piatră l-a izbit peste bot, alta la o încheietură, un lemn peste șale și altele plouă... El își iese acum din sine: mașina cea vie dă drumul rezervei de energie, — pentru așa moment o păstra, — niciun gând de economie... trebuie cheltuită toată! Opintindu-se din fundul rărunchilor, animalul s'avântă orbește în fața loviturilor... Un răcnet suprem! sparge rândurile vrășmașilor, le scapă printre picioare și fuge uitându-se drept și numa'nainte, fuge mereu până dă de un loc singuratic. Aci s'așază stins de oboseală, să-și liniștească cutremurul membrilor, să-și lingă rănila și să se vaite discret de durere. Somnul se capătă mai ieftin decât hrana și deocamdată îi e mai trebuincios: truditul trup se încolăcește binișor, închide ochii triști și adoarme oftând greu din afund.

Toată intervenirea mea acum în favoarea animalului este zadarnică. De geaba raționez eu de sus dela fereastră că nu le e permis unor oameni ai autorității să turbure liniștea nopții și somnul contribuabililor. Pot eu striga mult și bine: cine m'aude? Huiduiturile și râsetele acoper chiar glasul celui mai interesat, chelălăiturile animalului. Il mai văd doar cum se sbate sub loviturile măturoaielelor, ridicând cu contorsiunile lui un nor gros de praf... Sunt nervos; nu mai pot privi; dar

tot ascult... De mirare... câinele nu mai țipă de loc. A fugit!... Urmează râsete... Mă uit iar. Măturătorii stau tolăniți pe trotoar; iar la lumina felinarelor din colțuri se vede în mijlocul stradei victima lungită — e un câțel mic, alb și lătos... Mă culc supărat la loc. Mai am două ceasuri și scap... Bietul dobitoc!... Acu încep vâjiiturile măturoaielor... Dacă ar fi câțelul favorit al vreunei dame, — parc'am văzut una adineaori la „confiserie” cu un câțel în brațe, — și ea ar fi amica vreunui om influent din localitate, atunci măturătorii....

Ceartă jos în cafenea... S'a spart ceva... parcă o ușă cu geamuri trântită cu violență... Țipete de femei, strigăte de bărbați, fluierături febrile de gardiști... Aha! a venit stăpâna câțelului. Alerg la fereastră. Nu se mai văd ceasurile la foișorul de foc; lumina de'ndărătul cadranului s'a stins; dar mai sus de foișor, arde clipind în cadență steaua dimineții — se face ziuă... E o grămadire dinaintea birtului din colț... Precupeți, cari merg cu coșurile încărcate la piață... Ce să fie?... O femeie numa 'n cămașă, cu picioarele goale, cu părul desprins, ține strâns de piept pe un om îmbrăcat în uniformă de poliție. El luptă să scape — ea nu-l lasă. Femeia începe să sbiere răgușit făcând gesturi extravagante:

— Ce, domnule! care va să zică, dacă sunt o nenorocită, să-și bată joc de mine dum-

nealui, pentru că e dela poliție?... Și mai întâi, cine ce treabă are? dumnealui a fost amantul meu?

Comisarul, îndreptându-și mondirul boțit la piept:

— Sergent! e beată... la arest!

Doi inși o înhață; ea se smucește și dă să se repează iar; dar un sergent voinic o apucă de braț și o 'nvârtește 'n loc.

— Nu sbiera și mergi! strigă el scrâșnind și lovind-o greu cu palma peste gură.

Aud atunci o horcăială 'nnecată și, în cadrul luminat al birtului, văd silueta albă a femeii ridicând în sus brațele goale cu pumnii închești și dând capul cu părul despletit pe spate ca și cum i s'ar fi frânt gâtul. Un moment se răsucesc de mijloc, apoi cade teapănă pe spate în prag... Pun mâinile la ochi și mă dau înapoi...

Lumânarea arde 'n fundul sfeșnicului cu flacăra din urmă. Cobor iute, scol pe portar și plătesc. Patru ceasuri... Luceafărul se stinge și el încet-încet: vine soarele... Trăsura m'așteaptă. În câteva minute sunt afară la câmp. Ce dimineată! ce răcoare! și ce singurătate!

Uf!... Niciodată n'am să uit ce bine m'am odihnit o noapte în orașul meu natal, la No. 9, „Grand Hôtel Victoria Română”.

KIR IANULEA

Tipărit pentru prima oară în „*Viața Românească*”,
XV, Noemvrie 1909.

E o povestire simbolică, cu tendință satirică.

Aghiuță este trimis de Dardarot, tartorul dracilor, să meargă între oameni, să se căsătorească și să trăiască mai mult timp astfel, ca să aibă prilej de a studia sufletul femeii. După zece ani să simuleze moartea și să se înapoeze la iad, spre a da informațiuni despre cele văzute.

Această hotărâre o ia Dardarot în urma constatării făcute că „toți oamenii sosiți de pe la dâșii aici la noi nu se plâng decât numa și numa de soțiile lor; toată vina pentru pierzarea lor o aruncă în spinarea nevestelor; pe care-l întrebi de ce a ajuns aici: „femeia” și iar „femeia”.

Aghiuță ia numele de Kir Ianulea, vine în București și se însoară cu Acrivița, o frumusețe de fată — numai că se uita puțin cam cruciș.

Din momentul căsătoriei, începe calvarul pentru Ianulea: risipă de bani, scene de gelozie, intrigi, ocări, clevetiri, toate acestea îl aduc pe Ianulea la disperare; în cele din urmă sărăcește, începe a fi urmărit de creditori și e nevoit să fugă.

Dracul însă nu se lasă de ale lui. Din când în când intră în câte o ființă omenească și nimeni n'are putere asupra-i, afară de Negoită, care-i făcuse lui Kir Ianulea un bine, adăpostindu-l, pe când fugea de urmăritorii lui. Negoită șoptește pacientului ceva la ureche, apoi — bolnavul făcându-se bine — primește sume mari de bani și-și face stare frumoasă.

Dar dela un timp, Aghiuță — se 'nțelege, fostul Ianulea — nu mai primește pe Negoită când e chemat la astfel de bolnavi; atunci Negoită merge la București, găsește pe Acrivița, văduva lui Ianulea, și o

trimite pe ea. Aghiuță, numai la auzul numelui de „Acrivița” fuge din corpul bolnavului.

Astfel se vede cum femeia a adus la disperare pe dracul însuși.

Cu toate că are aparența unei povestiri în care predomină fantasticul, în realitate aici se studiază un aspect de viață românească de acum vreo sută de ani.

„De Kir Ianulea a spus d-l Ibrăileanu că e adevărată nuvelă istorică românească. Clasarea aceasta îmi pare necontestabilă. Curtea fanariotă, Curtea banului din Craiova, negustorimea de pe vremuri, dau întâmplării atmosfera istorică în linii largi și juste”. (Paul Zărifopol, Opere, Tom. I, XLIII).

Zice că odată, acu vreo sută și nu știu câți ani, a dat poruncă Dardarot, împăratul Iadului, să s'adune dinainte-i diavolii, dela mare pân' la mic: unul să nu fie lipsă, că-i scurtează coada și-i lungeste urechile! Și, dacă s'au adunat ei toți cu toții, împăratul s'a tras de țacălie scrâșnind strașnic, a tușit de i-a pârâit jețul, a holbat ochii la ei și le-a sbierat așa:

— Afurisiților! care dintre voi nu e zezec, să-i treacă pe sub nas toate și el să nu bage nimic la cap; trebuie să fi luat seama, ca și mine, că toți oamenii sosiți de pe la dâșii aici la noi nu se plâng decât numa și numa de soțiile lor; toată vina pentru pierzarea lor o aruncă în spinarea nevestelor; pe care-l întrebi de ce a ajuns aici: „femeia” și iar „femeia”. Măi, am zis eu în gândul meu, adevărat să fie asta?... Pe spusele oamenilor, firește, mare temei nu putem pune, fiindcă-i știm ce iubitori de adevăr sunt.

Dar iarăși nu-mi vine să las așa lucru ciudat fără de aproape cercetare; căci politica împărăției noastre cere ca să știm tot, fără greșală, nici îndoială... Mai întâi, eră să vă poruncesc a supune la casne feroase pe toate femeile, doar de-om putea afla dela dănsese un crâmpeiu de adevăr; dar, pe urmă, m'am gândit că nici așa n'ajungem la mare ispravă; le cunoaștem și pe dumnealor cât de 'ndărătnice și de 'ncăpățânate sunt... Așadar și prin urmare, după multă chibzuință, am hotărît să trimit pe mititelul, pe Aghi-uță... Ce? n'a venit Aghi-uță?... Unde-i Aghi-uță?

Mititelul sta pitit tocma pântre diavoli mărunței dela urmă, și, pe când cuvânta Dardarot, el, trăgând cu urechea, își cântărea coada 'n mâni. Cum și-a auzit numele, a lăsat coada și a țipat:

— Aici sunt, Intunecimea ta!

— Apoi, dacă ești aicea, ce nu te-arăți mai la vedere? Vino 'ncoace, proclate! Te dai coadei, ai? Simțiși c'am să te pun la treabă și te pitești, să nu-ți văd mutra, să nu-mi aduc aminte de tine, mititelul taichii!

Și când s'a apropiat Aghi-uță de tron, l-a'n-hățat Dardarot de urechi și scutură-l, de-i trosnea junghiătura — de dragoste multă ce avea pentru el, fiindcă era mititelul mucalit, și când se plictisea împăratul de treburile m-

părăției, pe el îl chema, să-i spuie lafuri și să-i facă giumbușuri.

— Ascultă-mă, Aghiută puiule... Dumneata numaidecât ai să iei din comoara 'mpărătească suta de mii de galbeni aduși alaltăieri cu sgârcitul pe care-l îngropară cu telerul pârlitii de mahalagii, că 'ncepuse să le miroasă — zi o sută de mii de galbeni. Apoi, o să te 'mpelițezi din cap până'n călcâie în chip de om muritor și să te duci pe pământ, în ce loc ți s'o părea mai potrivit. Acolo — ascultă bine, astâmpără-te cu codița! — să te căsătorești și să trăești cu nevasta zece ani. Pe urmă să te faci că mori; să-ți lași acolo trupul, și să te 'ntorci să-mi dai socoteală una câte una de toate pân câte ai fost trecut ca om însurat...

Bietul Aghiută! știa el de ce sta pitit pân-tre plevușcă, măcar că era un drac și jumătate: bănuise ce-l aștepta, că iar o să-i dea cine știe ce grea sarcină. Când a mai auzit că o să aibă aface și cu femeie, a vârît coada 'ntre picioare; încă n'o putea uita pe baba la care intrase să slugărească trei ani... Ii dedese baba de lucru — să-i îndrepteze un fir de păr creț: l-a tot muiat cu limba Aghiută și l-a tras pân degete, zi și noapte fără răpaos; de ce-l muia și-l trăgea, de-aia firul se'ncărlionța și mai tare; și așa și iar așa, până i-a ieșit dracului părul pân căciulă;

s'a lipsit și de simbrie și de tot, și-a fugit dela stăpână.

— ...Și să știi, a adăogat Dardarot, după ce a stat puținel la gânduri, că în toată vremea de zece ani pe pământ, ai să fii supus la toate necazurile, slăbiciunile și ticăloșiile pământenilor... la neștiință, la sărăcie, robie, prostie și la mânie chiar, rămânând să te aperi de toate relele cum ai putea și cum te-o tăia capul...! Înțelesu-m'ai, puiule?

Ce să mai zică puiul? Nu mai încăpea cârmâr; că Dardarot, cât îi vorbise, nu-l slăbise din ghiară.

— Înțeles, Intunecimea ta!

-- Apoi, dac'ai înțeles, puiule dragă, ce mai stai?

— Dacă nu-mi dai drumul de ureche...

Mare haz a făcut împăratul de vorba asta, și zice râzând:

—Pt! să nu te deochi!

Și l-a stupit pe mititelul în vârful nasului. Pe urmă, i-a lăsat urechea și, fără să mai zâmbească, răcnindu-i fioros „Ai plecat?", i-a tras un picior drept unde 'ncepe să-i zică spatelui coadă. S'a dus de-a-berbeleacul puiul până la comoara împărătească; a luat suta de mii de galbeni, și, p'aci ți-e drumul! într'un suflet, la 'mplinirea datoriei.

Pe drum s'a prefăcut în chip de om, nici matuf, dar nici prea țângău; om tocmai în

puterea vârstei, frumos și arătos; și, după ce s'a gândit, în care loc anume să meargă pe pământ, zice:

— Știi ce?... Am să mă duc la București... cunosc orașul... (că mai umblase de multe ori p'acolo) e loc de petrecere. Banul e scump; învârtit bine, aduce peste sută la sută; vorba veche: dacă ești sărac, du-te 'ntr'o politie bogată... din ce scapă pântre degetele altora, poți culege destul; dacă ești bogat, dute 'ntr'una săracă... din orice firimitură dă s'aducă un nevoiaș la gură, îi smulgi peste jumătate.

Gândind astfel, cum a picat în București, a tras în miezul târgului, la hanul lui Manuc. Acolo, a chemat îndată un samsar și i-a spus să-i găsească fără zăbavă o pereche de case frumoase, cu încăperi multe pentru stăpâni, musafiri și slugi, la aer curat, cu grădină și fântână 'n curte, cu pimnițe, bucatării, spălătorii, cu grajduri și șoproane, în sfârșit cu toate câte trebuiesc pentru așezarea cuviincioasă a unui negustor chiabur. La vreo câteva zile, casele erau și dereticate cu tot dichisul—niște case mari în mahalaua Negustorilor; și slugi peste slugi, și cai la grajd, și calești în șopron...

Stăpânul casei, cunoscând păcatul oamenilor și mai ales al femeilor, că or să-l descoasă care mai de care, ca să-i afle rostul—că de unde e, cine e, cu ce trăiește, ce

caută aici și câte altele — a chemat pe jupăneasa bătrână, — o cotoroanță zugrăvită și smălțuită, pe care o pusese mai mare peste slugi, să poarte cheile și să ducă grija de toate, — a poftit-o să șază jos pe chilim, iar el, de pe divan, trăgând ciubuc, s'a apucat a-i povesti păcum urmează.

— Uite, dragă kera Marghioalo... Mie, cum ți-am mai spus, îmi zice kir Ianulea... Eu sunt de felul meu din părțile de spre Sfântagora. Părinții mei, oameni de jos, se țineau cu o livede mică de măsline. Pe când împlineam șapte anișori, le-a venit părinților dorința să meargă la hagialâc; și așa, după ce au făcut rost de ceva parale, m'au luat împreună și ne-am dus călare pe catări până la poarta Salonicului. Acolo, ne-am suit pe o corabie mare, care aștepta cu pânzele ridicate vânt, ca să pornească spre miazăzi către Iafa. N'a trecut mult; a început să sufle vântul așteptat; s'au umflat pânzele, și am pornit. Trei zile cu soare și trei nopți pe lună am mers tot drept înainte fără nicio supărare. Noi mâncam după datină post. Cam a treia zi, am mâncat la nămieș fasole și ridichi... Ce să te pomenști?... Așa pe la toacă, au început amândoi părinții mei să se ție cu mâinile de pânțele și să se vaite grozav: „mor“ și iar „mor“!... Căpitanul, văzându-i cum se svârcolesc și se sgârcesc în dureri

de moarte, a chemat degrab pe un călugăr papistaș, care se suise cu noi pe corabie, om învățat, priceput și la căutarea boalelor. Până să vie acela, bolnavii începuseră să'n-vinețească și d'abia i-au putut spune ce mân-caseră — fasole și ridichi. Călugărul a 'ntre-bat încă odată:

— Înțeleg, fiilor; dar trebuie să-mi spu-eți: ați mâncat fasole și ridichi, ori ridichi și fasole?

Iar mama i-a răspuns cu glasul leșinat:

— Ridichi și fasole...

— Atunci, nu prea e bine! a zis călugărul.

Și a poruncit să-i frece pe pân-tece cu câlți aspri... Dar degeaba i-au frecat până le-au jupuit pielea; că, pe când răsărea luna, tata întâi și mama îndată după el, și-au dat ot-pustul... Eu, copil, ce să fac?... Mă țineam plângând tot după căpitan și după călugăr, și i-am auzit vorbind așa; zice căpitanul:

— Părinte, dac'o fi choleră, m'am nenorocit; patruzeci de zile nu-mi dă voie să in-tru 'n port, mi se strică marfa și rămâiu sărac pe drumuri!

Dar omul învățat i-a răspuns:

— Nu e choleră cum nu sunt eu călugă-riță. Asta e un fel de boală care bântue mai cu seamă în postul Paștelui la christiani: răsăriteni... Greșesc oamenii — c'asa e bie-tul om, supus greșelii, — mănâncă întâi ri-diche și pe urmă fasole... Vezi-bine, ridi-

chea își repede tăria 'n sus, iar fasolea își năvălește puterea spre partea dimpotrivă; una 'mpinge, alta nu se lasă; se 'ncinge luptă cu iuteală mare în măruntaie, cârcei peste cârcei, până se face încurcătură 'n mațe, de se sparge praporul — și se prăpădește omul de *hurduharismos* — așa zic Grecii la năprasnica asta de boală.

— Dar nu se ia?

— De loc; n'ai nicio grijă.

I-au înfășat frumos pe bieții părinții mei în niște cearșafuri curate; le-au aprins câte o lumânare de ceară la cap; un alt călugăr grec i-a prohodit și, de dimineată, când s'a arătat soarele d'asupra talazurilor — „veșnica lor pomenire!” — una! două! trei! i-au aruncat în adâncime... Pe mine, văzându-mă plângând, și-a făcut pomană căpitanul de m'a luat pe procopseală — întâi slugă, pe urmă ajutor, mai apoi tovarăș... Nu-ți mai spui, dragă kera Marghioalo, pân câte necazuri am trecut; câte ocări, înjurături și bătăi am înghițit; de câte ori era să pier în vultoare; de câte ori m'au amăgit împrejurările și înșelat lumea — mai ales de când am încăpuit eu singur o corabie și m'am apucat de negoț pe seama mea, fără alt stăpân nici tovarăș decât norocul meu! Nu-ți mai spui cum am scăpat odată cu vieța numa 'n pielea goală, că, după ce umblasem șapte luni pe ape, tocmai când să intru în Țarigrad,

mi s'a aprins corabia încărcată cu cositor și chihlibar de peste două mii de lire, pe care le cumpărasem cu piper și curmale nici de trei sute! Nu-ți mai spui căte și mai căte am pățimit, prin atâtea depărtări, pe mări și pân țări cu fiarele, și, încă mai grozave, cu oamenii!... Destul să spui că, încet-încet, m'am chivernisit cum se cade, ajungând să am o stare destul de bună pe potriva mea... Am învățat, cât am colindat pân lume, purtările cele frumoase; știu destule limbi străine — încai despre a rumânească, pot zice, fără să mă laud, că o știu cu temei; măcar că de viță sunt arvanit și nu prea am învățat buche, dar, drept să-ți spun, la asta nu mă dau pe niciun rumân, fie cât de pricopsit cărturar. Imi plac cu deosebire limba și lumea de-aici, și, așa, fiindcă m'am săturat de atâtea primejdii ale călătoriilor, de atâta bătaie de cap și de inimă ale negoțului, am venit să m'așez aici, în Valahia, la București; să mă bucur în isihie de rodul îndelungatei mele trude...

— Doamne, kir Ianuleo, a zis kera Marghioala; pân multe ai mai trecut și dumnea-ta!... Dar să nu-ți pară rău! Incai n'ai pățimit ca atâția alții degeaba! Frumos ești, voinic ești, bogat ești! de trăit știi să tră-ești!... Halal să-ți fie!

Iar kir Ianulea a adăogat:

— Uitam ceva... Ascultă, rogu-te bine, dra-

gă kera Marghioalo: să nu care cumva să aflu că ai spus la vreun vecin, ori altcuiva — da măcar tatii, de s'ar întoarce din fundul mării — câte le aflași acu dela mine, că, vezi dumneata? câtă nevoie am de slujba d-tale, ca femeie cinstită și credincioasă ce te știu; cât sunt eu de blând și cât ești de bătrână, nu-ți caut!... te cotonogesc! îți rup ciubucul asta pe șale și te dau ș'afară din pâine cu ocară!... Ai priceput?

— Vai de mine! a zis bătrâna; s'ar putea?... N'am obiceiul!... In viața mea n'am mâncat labe de pui!... Hei! kir Ianuleo; eu am slujit în case mari boierești!... Câte am văzut ș'am auzit eu!... n'am vreme acum să ți le povestesc!... dar, lasă...

— Ei, eu atâta-ți spuiau duminică... te nenorocesc!... s'a isprăvit!

— Să mă omori! a zis jupâneasa și n'a mai stat; s'a ridicat de pe chilim și a plecat de grabă cu cheile la treburile ei.

Până seara, toți ai casei; până 'n două zile, mahalaua 'ntreagă; până 'ntr'o săptămână, tot târgul... toată lumea a știut istoria lui kir Ianulea mai bine chiar decât el; corabia arsese de trei ori; chihlibarul prăpădit făcea douăzeci de mii de lire; iar de atunci, în post, nu mai mănâncă nimini ridichi cu fasole, toată lumea mănâncă fasole cu ridichi.

Cu azi cu mâine, a făcut cunoștință kir

Ianulea cu fel-de-fel de negustori, ba și de boieri; a'nceput să meargă pe la ei și să-i poftască pe la el, la sindrofie. Și la toată lumea plăcea, fiindcă era om deștept și blând, cu multă știință despre ale lumii, cu purtări alese și, mai vârtos, cu dare de mână: levent și galantom, pătruns de filotimie și de hristoitie — într'un cuvânt, adevărat om de omenie. Astfel, care dintre negustori ba chiar dintre boieri aveau mai multe copile decât stare, umblau cu' dinadinsul să-l ginească. În vremea asta, el și pusese ochii pe o tânără din vecini — o chema Acrivița, fata a mai mare a lui Hagi Cănuță, toptanțiu pe vremuri. Hagiul, vădov, era om de seamă, însă cam ifiliu pe potriva greutăților casei lui, fiind împovărat de trei fete, una după alta gata de măritat, și încă doi feciori, — băieți buni, aminteri, da cam nepricopsiți; așa că puțină nădejde de zestre dela Acrivița. Dar zestre-i trebuia lui kîr Ianulea? Fata era vestită de frumoasă; numai atâta cusur avea și ea, că se uita, uneori, nu totdeauna, cruciș; dar tocmai asta îi plăcea lui cu deosebire. Fata-l plăcea și ea pe el... A cerut-o Hagiului, iar acesta, fără nazuri multe, i-a dat-o.

Fiind și kîr Ianulea, ca tot omul, supus slăbiciunilor omenesti, era stăpânit de patima fuduliei; îi plăcea să trăiască domnește, numai 'n petreceri scumpe, împărțind în dreapta și 'n stânga daruri prețioase. Așadar, a făcut

o nuntă strălucită cum nu se mai pomenise vreodată în mahalaua Negustorilor; încât bărbații ziceau: Trebuie să fie putred de bogat arvanitul!... Văzuși nene, ce bine a lovit-o sărăcia de hagiul", iar femeile: „Poftim, soro, noroc pe chioara lui Cănuță!”.

Cum a adus-o kir Ianulea în casă cu lăutari, parc'a întors-o pe dos. Până la sfârșitul cununiei, duminică seara, era blândă și supusă ca o mieluşă; dar, luni dimineața, s'a ridicat din pat ca o leoaică... A chemat toate slugile, femei și bărbați; s'a uitat odată chiorâș de i-a băgat în spaime pe toți și, de față cu bărbatu-său, le-a zis:

— Să știți că de azi încolo sunt eu stăpână aici! Și să mai știți că cu Ianuloaia n'o sa vă meargă cum vă mergea cu prostul de Ianulea! și încă să mai știți că eu am toane: pe cine m'o supăra cu atitica măcar, îl plesnesc și-l trimit numai decât la Agie să-și ia merticul și de-acolo! Scurt!... Ați înțeles?... Aid' acum! ieșiți afară!

De atunci, zi cu zi, cocoana se făcea mai aspră și mai țănoșă; și, de ce era ea mai țănoșă și mai aspră, d'aia kir Ianulea o iubea mai tare; și de ce creștea dragostea dumnealui, de-aia-i creștea și îfosul dumneei. Toată ziulica ofta omul după o vorbă mai dulce, or după un zâmbet... Ea sta tot posacă și 'ncruntată. Dacă s'apropia de ea și da s'o

mângâie, ca s'o mai îmbuneze: „Dragă Acrivițo, de ce ești supărată?”, ea-l împingea cât colo.

— Ah! Ianuleo, fugi, că n'ai haz de loc... nu vezi?

Alt bărbat, în locul lui, și-ar fi pierdut răbdarea și ori îi punea picioru 'n prag, s'o potolească, ori o trimitea 'napoi la babacă-său, la Hagi Cănuță... Dar el, unde? Când îl împingea, el îi cădea 'n genunchi: „Dragă Acrivițo, iartă-mă!”, și da să-i sărute mâ-nile; dar ea:

— Uf! Ianuleo, scoală-te! nu mai mă plictisi!

— Nu mă scol până nu mă ierți!

— Atuncea, stăi așa până poimăine, dacă poștești!

Și se scula ea și pleca, după ce-i da cu tifla.

Kir Ianulea, ce să facă? Se uita după ea lung cum ieșea întepată fără să-și întoarcă ochii, măcar că o ruga, cu lacrimi să nu-l părăsească așa... ofta, se ștergea la ochi și... o iubea și mai mult.

A mers așa cât a mers, până i-a dat în cap cocoanei să 'ntoarcă foaia, să-l prăjească și pe altă parte: s'a prefăcut că-l teme, că e zuliară. S'a prefăcut azi, s'a prefăcut mâne pân' a 'nceput chiar să crează. Omul da bani cu împrumut, și firește că veneau la el bo-ieri, cocoane, negustori, slujbași, fel-de-fel de lume cu daraveri. Cocoana Acrivița sta cu

urechea la uşă, s'auză tot; şi nu s'a mulţumit s'auză numa; a sfredelit uşa cu un burghiu, ca să şi vază. Şi 'ncai, nu tăcea? Ii spunea fără sfială ce auzise şi văzuse, şi ţine-te: că lăla ți-a zis așa şi i-ai răspuns așa; că pe aia ai strâns-o de mână şi i-ai sărutat-o de trei ori, şi, pe urmă, când a vrut să plece, ai luat-o de mijloc şi te uitai la ea așa galeş, şi ai dus-o până la uşă iar i-ai sărutat mâna — şi câte alte ponosuri şi mai şi.

Iar dacă el se jura că pe nedrept îl bănu-eşte, că el e dator să se poarte politicos cu lumea şi mai ales cu cocoanele, ca orice negustor — ea începea să-l ocărască, făcându-l neruşinat şi mincinos. Nu mai putea kir lanulea; îi venea să se strângă de gât ca piţigoii şi mai multe nu. Dar nici cu atâta nu se mulţumea cocoana. Nu-i era de ajuns cum le încornora toate câte le auzea şi le vedea pe ascunsele; ca să afle şi mai multe, da bacşişuri la slugi să-l iscodească; ba a pus chiar pe un frăţior al ei să nu-l slăbească de pe urme, să-i descopere toate „berbantlăcurile dumnealui”. Fireşte că nici slugile, nici frăţiorul, n'au putut afla nimica, fiindcă omul era un bărbat nu se poate mai de ispravă. Cocoana s'a pornit atunci cu ocări pe slugi, că-i mănâncă pâinea, ca nişte „păcătoase, ticăloase şi necredincioase”; frăţiorului i-a strigat că ori e happle, ori „pes...

semne altceva", și i-a poruncit să nu-i mai calce pragul, că-i rupe picioarele; iar pe slugi chiar în fața lui kir Ianulea, le-a smințit în palme și le-a dat afară.

Cum a schimbat slugile, alte bănuieli și alte certuri... Dar nici nu putem zice așa, fiindcă la ceață unul spune una, altul alta, ori pe rând, ori amândoi deodată; în sfârșit, are parte fiecare de cuvânt; pe când aicea, tipa, ocăra și blestema numai dumnezei, iar dumnealui asculta, înghițea și tăcea. Aflând slugile că în casa asta nu cântă cocoșul, se se dedeau bine cu găina; îi turnau fel-de-fel de gogoși, care de care mai umflate pe placul dumnezei; că dumnealui face și dreg, că umblă așa și pe dincolo; și, fiindcă Ianuloaia era mulțumită cu astfel de slugi, apoi și ele-și făceau de cap; furau de stingeau.

Totodată, Acrivița mai căzuse și la darul foitelor: casa plină de jucători, masă lângă masă—otusbir, ghiordum, ba și ștos—și dulceturi, zumaricale, vinuri, cafele și vutci, și ciubuce peste ciubuce, ziua până seara și noaptea până la ziuă. Pe lângă asta, era și agiamie și 'nfumurată că nimini nu știe juca mai bine ca ea—și, se 'nțelege, pierdea gros. Toate cheltuielile și pierderile astea îl dedeau mult îndărăț pe kir Ianulea; nu se mai ajungea din venituri. De regulă nu zicea nimica; dar așa, uneori, cam

în glumă, se 'ntâmpla să-i scape și lui câte o vorbă, bunioară:

— Numa de nu ne-ar bate odată toba cu atâtea cacialmale!

Nu-i trebuia mai mult cocoanei...

— Da ce? nici atâta petrecere nevinovată să n'am în casa mea?... Dumneata nu trebuia să te fi 'nsurat, dacă te știai pârlit, să ieși pe Acrivița, fata lui Hagi Cănuță, care n'a fost învățată la casa părintească să-și mănânce de sub unghie!... Să fi luat o maha-lagioaică sârmană, s'o ții încuiată pe măslina și pe mămăligă, să-ți spele rufe și să nu se 'ndure s'aprinză un muc de lumânare 'n casă! ori una, să-ți puie niște coarne, să nu le poți duce!... Nu ți-e destul că sunt cinstită, după ce că-ți rabd, ca o nenorocită, toate ticăloșiile și murdăriile dumatăle?... Eu voiu să trăiesc, d'aia m'am măritat; aminteri mă duceam la călugărie!... Și 'n sfârșit, dacă-ți place, kir Ianuleo! de unde nu, du-t'te plimbă, și să ne vedem când mi-oiu vedea ceafa... fără oglinzi!

Intr'o zi, stând ei la masă împreună cu o sumă de musafiri, până s'aducă ciorba, a'n-ceput din chiar senin Ianuloaia să vorbească despre o prietină măritată, care nu se afla de față:

că s'a ținut cu beizadea cutare, un copil! și Vodă, supărat foc, era să puie să-i taie

coadele și s'o trimiță surghiun la un schit, tocmai în fundul munților;

că a prins-o odată bărbatu-său, ziua 'namiaza mare, la Țurloaia, la chiolhan, la iarbă verde, cu consulul muscălesc și cu alți drăngălăi;—țigani îi trăgeau de unul singur „Măi, cazace, căzăcele!” și ea chiuia și juca numa 'n papuci, cu palmele 'n ceafă, apilpisită, ca un maladeț zaporojean;

că 'ntr'un rând a plecat la Căldărușani, s'o spovedească sfinția-sa părintele Ioanichie, și a stat acolo de miercuri în săptămâna Patimilor până 'n săptămâna luminată după Izvorul Tămăduirii;—se plimba toată noaptea cu duhovnicu 'n luntre pe lună și cânta de răsună lacul: Frunzuliță lobodă! of! țațo, gura lumii slobodă!” iar părintele lucra din lopeți și-i ținea isonul pe glas al optulea.

Și câte alte grozăvii.

Musafirii și mai ales musafirele făceau haz; iar bietul kir Ianulea, om cu hristoitie, făcea fețe-fețe. A răbdat el cât a răbdat, și zice, întâi cu destulă blândețe:

— Bine, Acrivițo, scumpa mea! cum poți dumneata, mai ales că știi ce bun prietin sunt cu bărbatu-său... cum poți, fără să le fi văzut toate astea cu ochii dumitale, fără niciun temei, să catigorisești astfel pe o prietină, pe care o primim aproape în toate zilele în casa noastră?... Imi pare rău!

— Ei! apoi vezi-bine că dumneata o s'o aperi... că vă scoateți ochii unul la altul!

Și apoi le spune tutulor că acuma prietina nu se mai duhovnicește la Căldărușani: i-a pus lui kir Ianulea gândul... „să-mi spargă casa!“. Da o s'o prinză odată și n'o s'o ierte cum a iertat-o Vodă; o să puie s'o tunză ca la cazarmă pe... și din „muscălească“ și „călugărească“ n'o mai scoate.

N'a mai putut suferi kir Ianulea; s'a ridicat foarte turburat și s'a răstit odată tremurând:

— Ascultă-mă, Acrivițo! nu-ți dau voie, mă'nțelegi, să mai zici o vorbă măcar despre o femeie care — poți spune dumneata toate murdăriile ce-ți trec prin gândul dumitale! — este mai cumsecade ca dumneata; că dumneata ești, mă'nțelegi, mai îndrăcită decât talpa Iadului, și oricât de blaijn să fie omul, îl scoți din toate răbdările! Să taci din gură, scorpie nebună, că puiu de te leagă și te trimit la Balamuc, mă'nțelegi!

Cocoana s'a ridicat și dumneei și s'a năpustit asupra dumnealui, să-î arză o palmă; dumnealui s'a ferit repede 'ntr'o parte; iar dumneei, de necaz că nu l-a putut nemeri, a luat castronul cu ciorbă de pe masă și i l-a aruncat în față — l-a opărit de sus până jos. Kir Ianulea și-a ieșit din pepene; s'a repezit cu pumnii 'ncleștați, s'o pilduiască; dar mu-

safirii s'au pus la mijloc și l-au oprit în piept:

— Nene Ianuleo! stai, omule! nu șade frumos!

Și pe urmă, cătră dânsa:

— Mai potolește-te și dumneata, coană Acrivițo, pentru Dumnezeu! nu-l mai turba.

Ți-ai găsit!... S'a pornit cocoana pe răcnete, să rădice mahalaua 'n picioare:

— Săriiți! săriiți, oameni buni! că mă omoară păgânul, arvanitul!... Mă bați, ai? după ce-ți râzi de casa și de cinstea mea, hoțule și pehlivanule!... Dacă te-ai îmbătat și ai poftă de bătut, du-te de-ți bate țiitoarele de pân fundul mahalalelor, pe care le'ndopi cu pumnii de lire și 'n casă te calicești până la lescaie, râtane!... Da pe mine să mă bați?... pe mine, mă! spurcăciune de bădăran?... pe mine, fata lui Hagi Cănuță, să'n-drăsnești tu să mă bați, păcătosome, janghinosome și râiosule!?... Stăi tu, că te 'nvăț eu pe tine, cenghenè turcească!

Și până nu i s'a stins glasul, n'a conținut... Firește că petrecerea n'a mai mers înainte... Au sărit toți musafirii, care mai de care: „Nene Ianuleo!“ „Cocoană Acrivițo!“... că „la necaz spune omul multe“; că „are mâna cinci degete și nu se potrivesc unul cu altul“; că „și măruntaiele din om tot se ceartă uneori“; dar orișicum, „nu e bine să s'auză 'n lume de așa 'ntâmplări într'o casă

de seamă!"... și așa mai departe, cu chiu cu vai, i-au împăcat. Dar, firește, s'a știut îndată în toată mahalaua că „biata Acrivița a. lui Hagi Cănuță a ajuns de-o bate arvanitul — la masă! față cu musafirii! — după ce o 'nșeală cu care-i iese 'nainte!... și pe urmă prietenele: „Cum a fost ea crescută, mititica, și pe ce mâini a 'ncăput!... o s'o bage 'n pământ păgânul!"

Lui kir Ianulea i-a trecut repede necazul și iar „dragă 'n sus! dragă 'n jos! puiule și suflete!" și orice porunca dumnezei, dumnealui răspundea:

— Cum poștești dumneata, *fos-mu, parighoria tu kosmu!* vorbe frumoase, care 'nsemnează, (pe elinica: *lumina mea! mângâierea lumii*).

În vremea asta, cocoana Acrivița se gândea:

— Eu cu budalaua, cu capsomanul ăsta de Ianulea, mult n'am să mai fac purici... la să mă gândesc la viitorul meu...

Astfel, zi cu zi, i-a luat diamanticalele și sculele și argintăria, și le-a pus la păstrare acasă la Hagi Cănuță; pe urmă, a 'nceput să vândă și de pân lucrurile de preț ale casei, despre care „budalaua" habar n'avusese să facă și el, ca orice negustor cuminte, o catagrafie. Totodată, s'a luat cu binișorul pe lângă el; a 'nceput să-l mângâie și să-l mânglisească. După ce l-a răsucit și l-a fermecat

cum a știut ea, când erau într'o seară amândoi singurei la iatac, s'a pomenit kir Ianulea că se repede dumneei și-l ia strâns în brațe și pupă-l!... El zice:

— Mă iubești, dragă Acrivițo?

Dar ea, uitându-se la el cruciș:

— Mai mă 'ntrebi, Ianulică, *fos-mu*?

N'a putut kir Ianulea s'adoarmă toată noaptea de bucurie că s'a dat Acrivița lui pe brazdă... De-acu 'ncolo, traiu, neneco! Despre ziuă, când s'aștească și el, haț! îl ia dumneei iar în brațe și zice:

— Dragă Ianulică, am să te rog ceva... dar... să nu zici ba.

- Când am zis eu ba la vreo dorință a mătăluță, sufletul meu?

— Uite ce e... Tătița ar vrea să mărite și pe surioarele mele — să nu-i rămâie fete bătrâne 'n casă — c'au și 'nceput mahalagioaicele (le știi gurița) să le zică „iepele lui Cănuță” — și nu prea are cu ce să le 'nzes-treze pe potriva lor; că dacă nu era om cinstit și filotim cum e, ar fi avut astăzi stare!... Mulți bani are de luat de pe la boieri mari; ce folos, dacă deocamdată nu-i poate scoate?... Dar, după ce o 'nchide el ochii, firește, dum-neata ai să fii mai mare între clironomi; ai să strângi pe boieri în chingi negustorește și o să-ți intri 'n bani... Și... așa, m'am gândit să-l ajutăm noi; să le facem fetelor o zes-tre cât de micșoară; că, de! cine se mai în-

soară astăzi fără zestre, doar de dragoste?... Numai eu am avut noroc să te găsesc pe dumneata — și plăcut și bogat, și galantom și să mă iubești atâta!

Și pe urmă, strânge-l iar și pupă-l.

— Bine, puică, să le dăm... Cam cât?

— De! știu eu? cam câte o mie două de galbeni.

— Bucuros, sufletele!... adu-mi aminte mâine să mergem la Hagiul, să-i numărăm paralele... Acu, aide, bibilico, să ne culcăm.

Dar ea îl strânge iar și zice:

— ...Și pe urmă, uite... Frățiorii mei... Nu e bine să mai stea așa de geaba... M'am gândit să le faci dumneata rost de un capătălaș, să s'apuce și dâșii de vreo negustorie, că sunt gogiamite găliganii acumă, nu mai face să se lase tot în spinarea bătrânului: pun'te, masă! scoal'te, masă!... Ce zici dumneata, nu zic bine?

— Dragă puiule, nu știi că eu zic ce zici mătăluță?... Adu-mi aminte mâine dimineață... Acuma, hai să-i tragem un somn.

— 'Mai dă-mi o guriță, Ianulică, *parighoria tu kosmu!*

I-a mai dat o guriță, și au adormit ca niște copilași scăldați.

A doua zi, s'a isprăvit daravera: au fost înzestrate surioarele amândouă și amândoi frățiorii încăpuiți; iar peste vreo câteva

zile, după ce i-a dăscălit pe larg cumnatul mai mare în toate privințele negoțului, ca om încercat, au pornit, cu chimirul plin, după marfă — unul, cu corabia, dela Galați către Smirna în spre părțile răsăritului; altul pân Brașov, spre părțile apusului către Lipsca, în chervan, cum umblau negustorii p'atunci.

Nu mai încăpea 'n piele kir Ianulea de fericire... Ziafeturi peste ziafeturi zi și noapte, cu toate bunătățile și trufandalele; chef și tămbălau cu zeci de musafiri și de lăutari -- și tot ce dorea Acrivița trebuia să se 'mplinească: Turnul Colții să-l fi cerut pe masă, kir Ianulea pe masă i l-ar fi adus.

Au mers lucrurile tot așa și iar așa; a tot băgat mâinile kir Ianulea în lada cu bani; a tot luat cu pumnul, la loc n'a mai pus nimic, pân' a dat într'o zi cu unghiile de fundul lăzii. N'avusese pân'acuma obiceiul nici vreme să numere ce avea'n ladă; acu i-a dat în cap să facă și asta, și nu i-a trebuit multă răbdare... Mai rămăseseră vreo trei sute și ceva de lire — să tot ajungă pentru coșniță și cheltuieli mărunte pe vreo două-trei săptămâni... Dar, om cu fire neclintită, s'a gândit așa:

— Ei! ș'apoi?... ce-mi pasă?... Mâne poi-mâne, se 'ntorc băieții cu marfa; ne apucăm de negustorie și, cu stăruință multă și puțin noroc, umplem lada la loc... Pân' atunci, helbet! avem credit destul.

Și s'a pornit după împrumuturi... Alergau cu limba scoasă samsarii de colo până colo, să-i găsească bani cu orșice preț... Păn'acuma, el luase dobânzi cam sărate; de acum ajunsese să plătească el camătă din ce în ce mai pipărată. Mai întâi nu s'a prea băgat de seamă; dar n'a trecut mult și a aflat negustorimea că se clatină rău kir Ianulea; și mai ales că bântuia p'atunci mare chesat asupra târgului, i s'a scurtat omului creditul de tot: cu mai bine de sută la sută și de-abia găsea, și nu vreo sumă mai însemnată, doar num'așa de mezelic. Toată nădejdea lui se răzima pe întoarcerea tinerilor, care, nu-și putea el închipui, de ce zăbovesc atâta, când toți negustorii plecați totodată, ba unii chiar mai târziu, se și 'ntorseseră dela tacsid, fiecare cu încărcătura lui, la pôtrivită vreme.

Pasă-mi-te, cumnățeii aveau cuvinte să zăbovească... Tocmai când să-și piarză kir Ianulea răbdarea, iacă-i sosesc, una după alta, două vești destul de urâte... Băiatul d'întâiu, pe când se 'ntorcea dela Smirna, i se cufundase corabia încărcată; iar el, începător în ale negustoriei, a fost uitat s'o asigureze... Cel mai tânăr dedese la Lipsca, în iarmaroc, peste alt chilipir: se 'ntâlnise cu niște elini, de care mișună todeuna pân îmbulzeala târgurilor mari; hoinărise cu ei pe la berăriile nemțești toată ziua, iar, seara, merse-seră 'mpreună la cafeneluța unui simbatriot,

într'o ulicioară dosnică de lângă Casa Sfatului, să 'nvârtească un endekamisi, și pe urmă, la iuțeală, un stosișor; și așa, de pe la aprinsul lumânărilor până despre ziuă, îl lăsaseră tinichea: nu mai avea băiatul nici cu ce să vie 'napoi acasă.

Cum s'a răspândit vorba și despre astea, au intrat la grijă mare creditorii lui kir Ianulea, că rămâne mufluz, și s'au adunat cu toții la cafeneaua dela Hanul-cu-Tei, spre a se sfătui ce-i de făcut, ca să-l țină zi și noapte sub de aproape pază, nu cumva s'o șteargă înaintea de sorocul plăților, cum au muflujii obicei. Pe de altă parte, văzându-se scos la selemet, l-a apucat pe kir Ianulea un fel de groază... Ce are să facă el de-acuma, căzut în sărăcie, în necinste și'n ocară?... Or să-l vâre întâi la temniță, și, pe urmă, când i-or da drumul, să 'ntinză mâna pe la porțile ălor de i-a 'ndopat cu atâtea bunătăți și daruri!... Și încă, treacă-meargă toate!... Dar ce te faci cu fata lui Hagi Cănuță?...

N'a stat mult la gânduri spre a vedea că alta nu-i mai rămâne decât să spele de grabă putina — să se ducă, încotro vedea cu ochii, până dincolo de Mărul-Roșu. Astfel dar, în faptul zilei, s'a sculat binișor, a strâns câta drojdie se mai găsea pe fundul lăzii, s'a dat jos la grajd, a poruncit să-i puie șeaua pe un buiestraș tătăresc, a 'ncălecat,

spunând argatului că merge până la Snagov după plătică proaspătă, că are deseară musafiri la masă, a ieșit pe poartă la pas și... pe urmă, cu ochii tot înainte, p'aci ți-e drumul...

Când a luat-o pe subt Mitropolie la stânga, cătră câmpul Filaretului, se luminase de răsarit, așa că, suind la deal, pân dreptul Cuțitului-de-Argint, și uitându-se 'napoi în vale, a zărit un pâlc mare de călăreți în goană venind parcă pe urma lui. În adevăr, bănuiala îi era întemeiată... Prinseseră de veste negustorii și porniseră repede după el cu ceauși dela Agie. El a vrut s'abată din drumul mare și s'o ia pe subt deal la dreapta; dar a dat de niște șanțuri; buiestrașul s'a poticnit și l-a trântit cât colo... Atunci, omul s'a sculat, a părăsit calul și a apucat-o pe jos... A suit la niște uluci, le-a sărit; pe urmă, alt șanț și alte garduri, până când, rupt de osteneală, ajungând pe culme, s'a oprit în fața viișoarei unui mărginaș bondoc și 'ndesat, care tocmai se spăla pe ochi de dimineată la soare pe prispa cramei.

Kir Ianulea, cum l-a văzut, i-a zis gâfâind:

— Bună dimineăta, neicuțule; cum te chiamă?

— Bună dimineăta, jupâne... Pe mine Negoită mă chiamă; da pe dumneata?

— Kir Ianulea...

Și d'abia mai ținându-l balamalele, a pășit pârleazul înăuntru și zice:

— Frate Negoită, fă-ți pomană și mă scapă! Umblă niște dușmani să 'puie ghiara pe mine, să mă nenorocească! Ascunde-mă undeva pe-ici, și eu te fac om bogat... Iar, dacă, pân'oiu pleca nu ți-oi dovedi că te pot procopsi, atunci primesc să mă dai chiar dumneata pe mâna dușmanilor... Mă rog dumitale, frate Negoită, nu mă lăsa 'n pierzare, mă rog și iar mă rog!

Negoită s'a scărpinat în cap stând puțin la gânduri și a răspuns:

— Ascultă-mă, kir Ianulea; ce sunt dușmanii dumitale?... n'or fi boieri?... că de! drept să-ți spun, cu boieri în cârcotă nu mă bag...

— De unde, boieri? sunt negustori...

— Atuncea, te scap...

Cum l-a ascuns sub o claie de haraci, peste care a mai trântit și niște coceni de porumb, iacătă și dușmanii...

— Mă, neicuță, a 'ntrebat unul, nu văzuși dumneata adineaori trecând p'aici un negustor — așa ș'așa?

— N'am văzut.

— Ți-am da un bacșiș bun, să ne spui încotro a apucat...

— Păi, dacă nu l-am văzut...

— Spune, mă! a zis un slujitor ridicând gârbaciul...

— Dumneata mă poți și omorî!... da' dacă nu l-am văzut...

— Dacă n'a văzut omul, n'a văzut, zice altul... Hai de-grabă 'nainte, că pierdem vremea degeaba.

Și au plecat, care călare, care pe jos, unii 'n-tr'o parte, alții 'ntralta, alergând ca nebunii.... După plecarea lor, Negoită s'a suit într'un dud mare și s'a uitat pretutindeni roată, să se 'ncredințeze dacă s'au depărtat bine; pe urmă s'a dat jos încetinel și l-a scos pe fugar din ascunzătoare.

Te-am scăpat! acuma, să te văz, kir Ianuleo... te ții de vorbă?

— Dragă neică Negoită, nu știi cât îți sunt de 'ndatorat și cât vreau din tot sufletul, să mă țiiu de cuvânt!... Iar ca să 'nțelegi că mă pot plăti de dumneata, te rog șezi colea lângă mine să afli cine sunt eu și să ascuți toate pățaniile mele.

Și i le-a povestit toate pe șart kir Ianulea lui Negoită — de cum a fost plecat din a-dâncuri după porunca împărătească și până'n ceasul de față — toate, cu de-a-mănuntul toate, pe care Negoită le-a ascultat cu plăcere mare și cu multă luare aminte.

— Și acuma, neică Negoită, ascultă bine cum te pot eu procopsi pe dumneata... De câte ori ăi auzi c'a intrat dracu 'n vreo femeie, nevastă, fată, măcar fie ori din ce loc, ori de ce neam ar fi, să știi că eu sunt ala. Numaidecât dar să vii acolo, că eu nu ies din ea până nu m'ăi goni dumneata... Firește

că dacă i-ai da de leac, degeaba n'are să-ți fie... Bărbatul femeii ori părinții fetei or să te răsplătească frumos... Ce zici?... îți vine la socoteală?

— Cum nu? a răspuns zâmbind Negoită.

Iar kir Ianulea, după ce i-a mulțumit încă odată, a plecat p' aci 'ncolo.

Nu se 'ncheiase nici o lună după astea, și coborînd Negoită 'n târg cu niște vișine tru-fandale de vânzare, a aflat dela precupeți că pe una dintre fetele lui Zamfirache Ulierul din Colentina, a de s'a logodit cu Ilie Bogasierul dela Bărăție, o muncește dracul de vreo zece zile... Ce nu i-au făcut?... Leacuri, descântece, molitve... de-geaba! Părinții și logodnicul plâng într'una văzând-o cum se canonește... Vorbește în toate limbile fără să le fi 'nvățat, și sporovește și-i turuie mereu gura și spune fel-de-fel de taine și pâre — de unde le-o mai fi știind? — încât o lume, care a-leargă s'o asculte, stă și se crucește:

ba că „sacul cu lire dela Paharnicul Iordache din Dudești, de nu i s'a mai dat de urmă — furat de grămaticul pe care l-au prins pe drumul Olteniței și a scăpat peste noapte din beciurile Agiei, — se află acuma pus bine, înfășurat într'un testemel ciadiriu, în fundul sertarului de jos dela scrinul de lângă soba din iatac la clucereasa Tarsița, mătușă despre mamă a lui Aga, mai tânără ca dumnea-

lui — se 'ntâmplă! — și că cine nu-i știe merchezul poate scotoci 'n sertar cât poștește, că nu-i dă de fundul adevărat'';

ba că „adiata lui Agop, tutungiul dela Sfînți, lăsată nepoati-si, nu-i scrisă de răposatul: a ticluit-o pe urmă, într'o noapte, bărbatu-său Tacor, cafegiul din Caimata, care vinde și suliman și cană de păr..., Tacor cu Avedic, paracliserul dela biserica armenească'';

ba că „fratele ăla tinerelul, de d'abia-i mijește mustața, călugărașul sprâncenat, care șade la prea-cuvioșia sa părintele arhimandritul Hrisant, în curtea Mitropoliei, — chip și seamă la 'nvățătura cântărilor — este fata a mai micșoară a lui Ristache Muscalagiul dela Ploiești''...

și câte și mai câte alte bazaconii — cine le mai poate ținea minte?

Cum a auzit Negoită toate astea, și-a desfăcut coșurile la precupeți cu rădicata pe ce a putut rupe și s'a dus d'a dreptul să vază și el pe fata apucată; și cum a ajuns acolo, s'a vârit pântre lumea adunată ș'a spus părinților și logodnicului că el o scapă pe fată dacă i-or da o sută de galbeni. Firește că bieții oameni n'au mai stat la gânduri: o sută fie! Iar Negoită s'a apropiat de urechea pătimasei și, făcându-se că o descântă, i-a zis încet și sfios:

— Am venit, kir Ianuleo, după vorba noastră...

— Am înțeles, i-a șoptit duhul; dar, drept să-ți spui, neică Negoită, nu te-am crezut așa de nătărău, să te mulțumești cu o sută de galbeni... Ce o să-ți ajungă ție numai atâta? Trebuia să ceri gros! Dar fiindcă ai greșit, te iert de data asta... Acu mă duc la Craiova, să intru în soția Caimacamului. Săptămâna viitoare să te 'nființezi acolo... Nu mă face să te-aștept prea mult; mai am și alte trebușoare nu numa grija dumitale... Caimacamul își iubește nevasta ca ochii din cap, e și bogat și darnic. Socotește-te bine în talia asta, că de-acolea 'ncolo nu mai ai nici o putere asupra mea; să știi că după aia sunt deslegat de orice cuvânt și nu mai avem nimica de 'mpărțit împreună!

Zicând acestea, s'a depărtat duhul... Tânăra s'a tămăduit. Toată lumea se 'nchina; părinții și logodnicul nu știau ce să mai facă de bucurie, iar Negoită, luându-și suta de galbeni, a pornit la vie să se gătească de drum lung.

Și-a vândut a doua zi rodul la un oltean; a treia zi și-a cumpărat un călușel, cu tot dichisul de călărie, dela pătură și șea pân'la ipingea; a patra, dimineața, a plecat. Asta era într'o miercuri... Ziua umbla, noaptea se odihnea; așa încet-încet, haidehaideha, marțea următoare, pe la asfințit, a ajuns drumetul la straja Craiovei, și, de-acolo, întrebând

din om în om că unde ar putea găzdui un negustoraș ca el, l-au mânat la un han peste drum de o biserică mare.

Cum a descălicat, a dat calul în primirea argaților și a intrat în cârciumă, unde mai erau și alți isnafi, să-și prinză inima cu un ciocan de rachiu și cu ceva mezelic, înainte să meargă la odaie. Inserase binișor. Până să-i frigă niște pastramă, sta la masă pe gânduri; stând așa, aude clopote, și întreabă pe un arnăut, care trăgea ciubuc la altă masă, ce sărbătoare e a doua zi, de se face privghere mare. Dela arnăut și dela cârciumrăeasă, află îndată că nu-i a doua zi nicio sărbătoare, dar că așa se fac ziua și noaptea slujbe peste slujbe la toate bisericile pentru ușurarea tinerei soții a Caimacamului, care e chinuită de duhuri, și nu-i pot da de leac cu nimica: toate babele meștere, toți doftorii dela Sibiiu, pricepuți la așa boale, toate maslurile și molitvele, citite de Vlădica și arhieriei cu patruzeci de preoți — de-geaba. Femeia are năvârlii grozave: întruna sare și joacă tontoroiul, că trebuie s'o lege; cât o țin legată, dârdâie din toate 'ncheieturile și scrâșnește, parcă ar arde-o în foc; dacă-i dau drumul, iar începe să sară și să țopăie, și țopăie și sare până o leagă iar; asta de peste o săptămână, fără clipă de odihnă și fără să primească 'n gură măcar o picătură de apă... O lume se 'ngrozește; iar

soțu-i se jelește ca un nenorocit; și de-aia se fac slujbe peste slujbe la biserici, doar s'o milostivi Maica-Domnului cu vreo minune.

Negoită a dat țoiul repede pe gât, a 'mbucă o fărâma de pastramă, ca orice slugă, de teamă să nu-l aștepte prea mult stăpânul; a dat un icusar arnăutului și l-a rugat să-l ducă degrab la curte. Când au ajuns acolo, fierbea lumea, că bolnavei îi era totdeauna mai rău când înnopta... O sumă de cucoane și slujitoare o țineau legată 'n cearceafuri ude pe biata tânără, care se sbuciuma din creștet până 'n tălpi; preoții 'n odăjdii mari o slujeau ș'o afumau cu cădelnițele, iar soțul plângea, făcând mereu la metanii. Când iată că un arnăut vine și zice 'n gura mare:

— Măria Ta, nu te supăra!... este aici un om prost, care vine tocmai dela București într'adins; zice că el știe să descânte la boale ca a M. Sale și-și pune capul chezășie că o tămăduie îndată.

S'a ridicat nenorocitul, luminat în pierzania lui de razele nădejdi din urmă, și a strigat:

— Să vie!

Cum s'a arătat Negoită în prag, până să-l întrebe cineva ce și cum, tânăra s'a potolit din dărdăială, a poruncit, parcă era sănătoasă la baie, să-i scoată cearceafurile; s'a uitat drept la el, a început să râză veselă, ca la vederea unui vechiu prietin de mult

așteptat, și i-a făcut semn să vie mai aproape, chemându-l chiar pe nume:

— Bine-ai venit, dragă Negoită! ce mai faci? sănătoșel? vino 'ncoace mai aproape, că am să-ți spun ceva, să nu ne-auză niminea!

Cine să-și crează ochilor și urechilor?... Negoită a dat pe toți într'o parte, s'a apropiat prietenește de pătimașă și i-a șoptit:

— Drăguță, să mă ierți că te lăsaî să cam aștepți, dar nu știi ce greu drum și ce gloabă de cal am avut.

— Nu face nimica, a răspuns duhul foarte încet; eu plec de-aici... De-acuma, te-am pri-copsit; nu-ți mai sunt dator cu nimica. Să știi prin urmare, neică Negoită, că asta ție-ste a din urmă... Să nu care cumva să te mai văz că te ții de coada mea, că nu numai nu capeți nimica, dar încă mă și supăr, și dacă m'oiu supăra, de! poate să-ți pară foarte rău... Atâta-ți spun...

A pierit duhul... și firește și-a venit păti-mașa 'n fire, bună sdravănă ca mai 'nainte, parcă și mai veselă... Acuma cu câte daruri și cinste l-a'ncărcat Caimacamul pe Nego-ită, ce să vi le mai înșir eu? — că vi le pu-teți singuri închipui... I-a dăruit cu hrisov o moșie, s'o stăpânească de veci, și pe d'asu-pra l-a și boierit.

Trăia acuma Negoită în huzur, ce cu gân-dul nu gândise, de vreo trei luni și mai bine.

Dar într'o zi, tocmai când își făcea după prânz tabietul boieresc, cu cafea și ciubuc în pridvorul lui dela țară, iacătă vede de departe, pe drumul care vine din spre miazăzi, un vârtej de praf, care se tot apropie... Ce să fie?... Sunt niște slujitori dela Curte: vin în goană cu 'naltă poruncă să-l aducă na-pristan la Craiova.

Nu i-a prea plăcut lui Negoită că i-au turburat tabietul; dar ce să facă?... Ajungând la Curte a sărutat mâna stăpânului; acesta l-a luat în brațe, l-a sărutat pe frunte, și i-a zis:

— Prea iubite frate Negoită, dacă ții la mine câtuși de puțin, să pornești fără clipă de zăbavă spre București: butca e gata; pe drum așteaptă cai de olac din poște 'n poște... Fata Măriei Sale lui Vodă, Domnița, e apucată cum a fost și nevastă-mea, poate și mai rău, după stafeta ce primii... Numai dumneata o poți scăpa... Aleargă!

— M'am fript! s'a gândit Negoită; dar de zis, n'a putut zice nimic.

Caimacamul l-a strâns în brațe, l-a suit în butcă, și, mânați, bre! Surugiii au dat hice și călcâie, pe urmă țipete și chiote... Până a doua zi, pe la ceasurile vecerniei, l-au adus pe Negoită techer-mecher drept la scara palatului domnesc din București.

Vodă și Doamna, frângându-și mâinile, l'au întâmpinat în capul scării, și Vodă i-a stri-

gat în grecește, cum vorbea p'atunci boierimea:

— Ah! Dumnezeu te-a adus, boierule! Poftim!

Dar Negoită—de unde să știe grecește?— a răspuns într'o doară:

— Cine nu-l caută îl găsește, Măria Ta, dar cine-l caută! Să vedem!... să-l căutăm... Dacă s'o putea, și mie mi-ar părea bine. Să vedem...

— Haide!

Și zicând asta, Vodă l-a 'mpins pe Negoită până'n sagnasiul din fundul sălii... Acolo sta Domnița grecește pe un covor jos, clătinând mereu din cap ca o păpușă cu gâtul pe sârmă; întruna se chinuia așa de cinci zile cu dinții 'nclęstați și fără să 'nchidă ochii o clipă.

Cum s'a arătat Negoită, Domnița a stat din cap și a 'nceput să țipe, apucată de toate năbădăile:

— Afară! dați-l afară! să nu-l văz în ochii mei pe rătanul de Negoită! afară!... să vie băbaca!

Negoită n'a așteptat mai multe și, în loc să se supere că-l gonește cu ocară, a ridicat așa din umeri, parc'ar fi zis: „De! dacă nu poțtești!”... S'a'ntors în loc și a voit să plece. Dar Doamna l-a apucat de mână; iar Vodă s'a apropiat de fiică-sa:

— Aicea sunt! uite băbaca matale!

— Nu tu! țipa fata. Nu te-am chemat pe tine! să vie băbac'al meu!

— Eu sunt băbac'al tău! a zis cu lacrimi fierbînți prăpăditul de bătrân.

Dar copila, țipând și mai grozav:

— Nu! nu ești tu! tu ești urât! tu du-te cu Negoită! să vie căpitan Manoli Ghaiduri, că el e băbac'al meu adevărat!

La așa vorbe nebunești, Doamna a leșinat... Daca nu era Negoită s'o apuce 'n brațe, cădea lată. Au sărit cocoanele Curții și au luat-o s'o frece cu oțet de trandafir și să-i dea pe la nas cu pene aprinse. Iar bietul Vodă a 'nceput să se bată cu pumnii 'n fes, pe câtă vreme copila tot mai tare țipa:

— Să-mi aduceți pe băbac'al meu! pe căpitan Manoli! p'ala-l vreau eu!

În sfârșit, Negoită zice lui Vodă la o parte:

— Măria Ta, la așa pățimași trebuie să le facem cheful deocamdată; că dacă ne 'mpotrivim, îi ațâțăm mai rău.

I l-au adus prin urmăre pe căpitan Manoli... Mai rar așa palicar! înalt, spătos și mustăcios — o mândrețe de arnăut! și muiat numa 'n fireturi de sus până jos — să fie de fală pentru orice Curte Domnească!

Cu mustățile lui frumoase înnecate de lacrimi, s'a apropiat căpitan Manoli, sluga credincioasă, de fiica Doamnei; iar mititica, îndată ce l-a văzut, s'a descruntat deodată, a zâmbit dulce și, ca orice copil supus când

roagă frumos pe tată-său să-i facă un hatâr, i-a zis cu multă blândețe:

— Băbacă! te rog, băbacă, dacă mă iubești, să-i tai lui Negoită nasul și urechile și să-l dai afară ca pe un obraznic... că e botos, e lacom și nemulțumitor!... să nu-l mai văz în ochii mei, că nu-l pot honipsi!

Căpitan Manoli iubea firește pe Domnița din tot sufletul; dar așa hatâr mare nu-i putea face fără voia stăpânilor. Iar Negoită s'a gândit: „Așa ți-e vorba?... Bine!” pe urmă s'a 'ntors la Vodă și zice:

— Măria Ta, ia să se dea toți într'o parte, să văz și eu mai aproape pe pătimașa.

I-au făcut toți loc, iar Negoită s'a dus drept la Domnița care se sbuciuma și răcnea cât putea:

— Afară, Negoită! Ieși afară, mojicule!

Dar el nu s'a sinchisit de pandoliile ei și i-a vorbit încet:

— Drăguță, eu aș zice să pleci mai bine de bună voie...

Ași! fata răcnea mai rău:

— Afară Negoită!

— Și zi, așa, ai?... Nu vrei?

S'a dat s'o apuce de mână. Atunci Domnița l-a scuiat în față și i-a ars o palmă de i-a scăpărat ochii lui Negoită.

El s'a șters cu mâneca pe obraz și 'ntorcându-se 'n loc spre Vodă, zice:

— Măria Ta, patima asta vine aicea cu

o 'mprejurare cum pân'acuma n'am mai întâlnit... Că n'ar fi leac de tămăduire, nu zic; dar, singur eu, nu pot face deocamdată nimic... îmi trebuie un ajutor... Am aicea la București, în mahalaua Negustorilor, o prietenă meșteră care știe să tragă de gâlci și de năjit; e văduva unuia care și-a prăpădit averea 'n risipă și 'n desfrânări; a rămas mufluz, și-a luat lumea 'n cap și a lăsat pe biata femeie nevinovată pieritoare de foame... O cheamă Acrivița Ianuloaia, fata lui Hagi Cănuță...

La vorbele astea, Domnița a 'ncetat deodată cu țipetele ș'a 'nceput să tremure, clănțănind ca 'n toiul frigurilor.

— Așadar, rog pe Măria Ta să poruncească a pune iute caii, s'aduc numaideât pe Ianuloaia.

A vrut să facă un pas; dar Domnița l-a apucat strâns de pulpană, țipând apelpisită:

— Stăi, Negoită!

Și... ce să mai lungim acum povestea? — că o poveste, cât de frumoasă, dacă-i prea lungă, iar nu face — i-a trecut copilei, parcă numai visase cineva c'ar fi fost bolnăvioră; s'a gătit frumos, ș'a plecat veselă cu Doamna la plimbare, în butcă deschisă... Patru telegari cu falaitar; doisprece arnăuți călări înaintea și tot atâția în urmă fluturându-le fustanelele; iar Manoli, sus pe capră, cu mâna

dreaptă pe prăselele hangerului din sileaf, și cu stânga răsucindu-și mustățile... Și era mare bucurie pe sufletul lui Vodă, când se uita dela fereastră cum sbura butca departe...

Negoită a rămas în gazdă la Curte. Cam a treia zi, aducându-și aminte că mai are și alte daraveri în București, a mers drept în mahalaua Negustoriilor, să-i ia urma Ianuloaiei... Casele cele frumoase, le vânduseră creditorii... Sârmana! părăsită de bărbat, trăia acuma la tată-său, la Hagiul... Acolo, găsind-o, a rămas încremenit de așa frumusețe, mai ales cum se purta ea acuma, cernită de sus până jos, ca orice văduvă jalnică... După ce i-a sărutat mâna, i-a zis:

— Uite, cocoană; eu mă știu dator lui kir Ianulea cu o sută de galbeni; ieri am aflat de nenorocira dumneavoastră, și ți-am adus datoria... Poftim!

Cocoana a început să plângă și să-l întrebe dacă știe el ceva despre ce s'o fi făcut omul ei, că ea nu mai poate — se frige, o să moară de dorul lui. Negoită i-a răspuns că nu știe nimica; iar, ca mulțumire că bărbatul îndatorase la vreme de mare nevoie, a rugat-o pe cocoana să primească a stăpâni ea de veci viișoara lui dela Cuțitul-de-Argint, și i-a dat la mână hârtie de danie, întărită cu pecetie domnească. După aceea, ca să se

mântue el odată de slujba doftoritului, s'a gândit câtva și i-a mai spus:

— Cocoană, eu am văzut mult bine de pe urma bărbatului dumitale; în cinstea și pomenirea lui, vreau să te 'nvăț ceva, cu care, la prilej, să te salți bine din lipsă... Ascultă, rogu-te, cu luare aminte... De câte ori ai auzi c'a intrat dracu 'n vreo femeie, nevastă, fată, măcar fie din orice loc, or de ce neam ar fi..., numaidecât să mergi acolo, că nu iese din ea până nu lă-i goni dumneata... Să-i zici pătimasei numai atâta, parc'ai fi întâlnind pe omul dumitale: „Aici mi-ai fost ascuns, Ianulică?... și eu te căutam ca o nebună... *fos-mu! parighoria tu kosmu!*”.

— De unde știi dumneata vorbele astea? a 'ntrebat cocoana privindu-l cruciș.

— Le-am învățat, de mult, dela un prietin... a răspuns Negoită, zâmbind la privirea cocoanei; apoi a adăugat:

— ...Numai atâta să-i spui... Pe urmă, s'o apuci în brațe, tot cu gândul la kir Ianulea; să te uiți la ea așa frumos, cum te uiți acum la mine, s'o săruți cu foc și să n'o slăbești din dragoste până nu-i trece de tot... Firește că, după potrivea ipochimenilor, n'are să-ți fie osteneala de-geaba... Ai înțeles?

— Am înțeles.

— Acuma, rămâi sănătoasă, cocoană! S'a-uzim de bine!

S'a 'napoiat după aceasta Negoită la curte,

unde a stat încă vreo patru cinci zile, numa'n bunătați și'n cînste mare. Când ședea el sus la masă cu Măriile Lor, cu protipendada și cu evgheniștii ăi mai simandicoși, cântau jos pe sub ferestre meterhanele și jucau soitarii pentru petrecerea isnafilor ș'a prostimii. A opta zi, s'a hotărît Negoită să se pornească la urma lui înspre părțile Jiiului... L-au căftănit și i-au dăruit Vodă și Doamna câte trei pungi de ibrișim cu câte o mie de galbeni; iar Domnița, un inel cu o nestemată cât o alună turcească, și cu servas mare l-au petrecut toți până jos în capătul scării.

Căpitan Manoli s'a rugat de stăpâni să ducă el pe Negoită pân' acasă. Toată vremea, pe drum, l-a 'ngrijit căpitanul ca un frate ziua și noaptea, cântându-i din gură și cu tambura manele turcești și cîntece de palicari de pân munții lui depărtați — și cânta strașnic; avea și glas și pătrundere. I-a plăcut mult lui Negoită tovărășia lui Manoli și, ajungând acasă la moșie, s'a crezut dator să poștească și el în gazdă pe căpitanul, care era tot atât de plăcut și de bun, pe cât de voinic și de viteaz... Seara au cinat împreună, cu vin vechiu de Drăgășani, cu cafele și ciubuce până târziu; iar, după cină, la care, osteniți cum erau de drum, se cam trecuseră din pahare, căpitanul, cât era de mare palicar, înneecându-l deodată așa un parapon, s'a

lăsat să-l podidească plânsul ca pe o femeie, și căzând în genunchi i-a zis gazdei:

— Eu sunt sărac, *bei-mu* (adică *prințul meu*), n'am să-ți dăruiesc nimica de preț; dar numai Dumnezeu și sufletul meu știu cât îți sunt de recunoscător!... că, dacă se prăpădea fetica, eu — uite, vezi hangerul ăsta?... până 'n prăsele mi-l băgam în piept!... că, fără copila asta, ce s'ar mai fi făcut Manoli sârmanul, sârmanul Manoli?

Și-a 'nceput să sărute mâinile lui Negoiță și l-a rugat să-i primească 'n dar o pereche de mătănii dela Ierusalim.

Câtă vreme căpitan Manoli vărsa aici lacrimi de mulțumire, colo, departe, la București, se jelea de durere Mitropolitul, că una dintre nepoțelele I. P. S. Sale începuse să aibă pandolii... Dar s'a 'ndurat Pronia și nu l-a lăsat să plângă prea mult pe robul Iubitorului-de-oameni... Cum a intrat coana Acrivița pân gangul clopotniței, parcă i-a luat tinerei boala cu mâna... Și a zis bodaproste Ianuloaia când a plecat blagoslovită și mulțumită destul dela Mitropolie.

Iar, noaptea aceea chiar, în adâncuri se aduna soborul demonilor dinaintea lui Dardarot, să asculte pe Aghiută, care se 'ntorsese și el la urma lui cu coada 'ntre picioare, rupt de oboseală.

Le-a povestit el toate câte le pătimise dincolo, mai cu șart și mai frumos decât vi

le-am putut eu povesti dumneavoastră. Împăratul a făcut un haz nespus și a zis râzând:

— M'am pătruns acumă cum merge pricina... Halal să-ți fie, dragă Aghiută! frumos te-ai purtat, n'am ce zice... Cu ce vrei să te răsplătesc pentru atâta osteneală?

— Intunecimea Ta, spre răsplată, două hâtăruri am să 'ndrăsnesc a cere.

— Spune, puiule dragă.

— Întâi, pe Acrivița și pe Negoită să nu-i văz vreodată p'aici!... Ducă-se la Raiu, să se 'mpace Sf. Petre cu ei cum o ști.

— Bine... Și al doilea?

— Al doilea, să mă lăsați să mă mai odihnesc și eu puținel acasă, că m'am dehulat de atâtea trebușoare pe pământ.

— Bine, ș'asta!... ai dreptul să dormi trei sute de ani de aci 'ncolo fără să te mai supere nimini cu nimic!

Zicând acestea, Dardarot i-a tras un picior după obicei și l-a trimis să se culce.

Și așa, au mers cocoana Acrivița și Negoită, fiecare la ceasul său, în Raiu; iar Aghiută s'a pus să-i tragă la soamne... și dormi! și dormi! ș'o fi dormind ș'acumă, dacă nu cumva s'o fi sculat, mititelul, să se apuce iar de cine știe ce drăcii.

CALUL DRACULUI

Publicată întâi în „*Lupta*“ din Budapesta, 15 Noemvrie 1909.

În „Calul Dracului”, servindu-se tot de elementul supranatural, autorul găsește prilejul de a ne prezenta situațiuni pline de pitoresc și una din scenele cele mai idilice din literatura noastră.

În fapt de seară, o seară caldă de vară, baba care cerșește la margine de drum umblat, „găzduște” pe un tânăr, care în urmă se dovedește a fi Prichindel; apoi, după un dialog viu, baba ia pe Prichindel în cârcă, pentru a merge la plimbare — Calul Dracului — și, deoarece păcălise pe dracul, se scutură de fermecele de care era legată, se preface iarăși în fata cea tânără și frumoasă de împărat ce fusese la început și până la „cântatul cocoșilor” ei se plimbă și se încântă de toate frumusețile ce le poate oferi natura într-o noapte de vară sub lumina lunii.

Era odată, la marginea unui drum umblat, o fântână, și lângă fântână ședea jos o babă, ghemuită pe niște sdrențe de cergă, și morfolea 'n gingii un crâmpeiu de covrig muiat într'o năstrapă cu apă rece. Când vedea drumeț, or pe jos, or călare, or cu carul, lăsa baba covrigul din gură, întindea dreapta și se milogea tânguios numai din vârful limbii: „Faceți-vă milă și pomană, măiculiță, de o biată păcătoasă fără putere!” Dacă-i da cineva ceva, zicea baba: „Bogdaproste, măiculiță! Dumnezeu drăguțul să primească!...

de unde dai să sporească și să izvorească!” Rar se ’ntâmplă creștin drumeț să treacă pe lângă așa bătrână nevoiașă și să nu se ’ndure măcar cu ce, după potrivea lui; dacă nu o lescaie, măcar o fărâma de pâine; dacă nici atâta, barem o vorbă bună. Când îi zicea vreunul: „Crede, bătrânico, aldată!” ea răs-pundea: „Crez, măiculiță, crez... să ne crează Dumnezeu pe toți, drăguțul!” Pe urmă își muia covrigu ’n năstrapă și s’apuca iar de morfolit.

Intr’o zi, fiind târg de vale, a ’nceput dis de dimineață să se care într’acolo lume după lume dela deal. La dus, i-au mai zis babei câte unii „crede”; da spre seară, la ’ntors, i-au dat care ce l-a lăsat inima... Păcum e obiceiul la târg: târguiește omul ce târguiește, cumpără, vinde; apoi, mai cu rachiu, mai cu vin, mai cu vorbă, se ’nveselește, și pe urmă își mai aduce aminte și de sufletul răposaților și le dă pomană după putere. Și așa, a rămas baba pe ziua aceea mulțumită destul cu traista plină.

Incet-încet, pe ’nserate, s’au împușinat drumeții; tot mai rari și mai rari, până n’a mai trecut nimini după asfințitul soarelui, când s’a arătat și luna la răsărit. Dac’a ’nnop-tat bine, a căutat baba ’n traistă și a scos niște turtă-dulce, căpătată dela una dintr’un cârd de fete, care trecuseră p’acolo cântând, chicotind și făcând fel-de-fel de nebunii, cum

fac toate codanele când se 'ntorc aprinse dela joc, că 'n târg fusese horă mare. A muiat baba turta-dulce, a gustat-o și zice:

— Bogdaproste! am avut zi cu noroc astăzi... S'o ție Dumnezeu drăguțul pe fata aia, s'ajungă bătrâneți frumoase, ca mine!

Pe urmă s'a înfășat baba 'n cerga ei, și-a pus traista căpătâiu și s'a ghemuit de-a-binele culcată pe partea stângă, cu spatele la lună, să nu-i dea lumina 'n ochi... Tocma bine de dormit!... Nici prea cald, nici prea răcoare; de vânt, nici suflare: pe câmp, așa liniște de toate patru părțile că se puteau auzi cum țârâiau și forfoteau gângăniile, miș-miș pân păiș, și apa cum gâlgâia afară din ghizdul fântânii pîntre pietricele — că așa e apa, ca vieața omului! atâta numa, că vieața curge cât curge și pe urmă stă; da apa curge mereu de când lumea și cât lumea n'o să mai stea...

Baba 'nchisese ochii și, cu gândul cine poate ști la mai ce, ofta din când în când... și nu-i venea somnul; iar se mai gândea, ofta și mișca, să-și potrivească oscioarele mai odihnît, geaba! nu putea măcar ațipi. Se urcase luna cam de două suliți, când iacă, i se pare babei că vin pași dela deal din spre partea apusului. Trage cu urechea și aude bine că s'apropie drumet; mijește ochii, și-l și vede aci-aci. Se ridică de mijloc, întinde mîna și 'ncepe duios, după canonul ei:

— Faceți-vă milă și pomană, măiculiță, de o biată păcătoasă fără putere!

Totdeodată, drumețul a `sosit în dreptul fântânii; abate din drum spre babă și-i zice:

— Bună seara, băbuțo; da... n'ai adormit încă?

— N'am adormit, măiculiță; că n'am somn, vai de păcatele mele!

Drumețul se așază jos lângă babă, în bătaia lunii, și răsufală adânc de oboseală...

— Da de unde vii dumneata, măiculiță, de-ai întârziat așa pe drum?

— Hei! de unde viu eu... viu de departe...

— De departe, ai?... Și... un'te duci?

— Hei! unde mă duc eu... mă duc departe...

— Departe, ai?... Da..., cum te cheamă pe dumneata?

— Prichindel mă cheamă...

— Da... de câți ani ești?... că te văz crud de tot...

— Merg pe șaptesprece...

— Da... părinți ai?

— N'am, c'am fost copil lăpădat...

— Da... frățiori mai ai?... surioare?

— Oiu fi având, da nu-i cunosc...

— Cum, ăi fi având și nu-i cunoști?...

Ce vorbă-i asta?

— Păi nu-ți spusei c'am fost copil lăpădat?

— Bine, aia am înțeles eu; da vorba e, vreau să știu...

— Ia ascultă babo, adică de ce m'ai fi descosând așa?

— Că vreau să știu și eu...

— Da ce-ți pasă dumitale?

— Cum să nu-mi pese, mă? întreabă baba cu mirare... Știi că-mi placi! Cum, adică-te! nu trebuie să știu și eu ce pramătie de călător primesc noaptea 'n gazdă?... ai?

— Da; da iar așa, să-mi numeri toți dinții din gură...

— Uite, mă!... da ce, ți-i scoț dacă ți-i număr?

A făcut haz băiatul de vorba babei și zice:

— Aoleu! la bună gazdă avusei noroc să pic!... In loc să mă 'ntrebi: „Ai mâncat tu ceva, mă băiete, astăzi?... ți-o fi foame?” dumneata îmi iei tacrirul pe nemâncate.

— Păi ce stric eu?... tu de ce ești găgăuță și taci?... N'ai aflat tu că, până nu plânge copilul, nu capătă țâță?...

— Ba, aia am aflat-o eu; da, dacă m'ai năvălit cu întrebările, când era să-ți spui?

— Vino 'ncoace, terchea-berchea.

Și zicând astea, scoate din traistă o costiță de purcel, niște colaci și turtă dulce și mere, și i le dă.

— Ia colea și trage-i fălci, că dinți, slava Domnului, văz că ai.

A mâncat băiatul cu poftă mare; i-a mulțumit gazdei și s'a aplecat la fântână să bea.

— Ce faci, mă?

— Ce să fac?... vreau să beau.

— Păi, apă rece să bei după costiță afumată? Ia colea!...

Și i-a dat din desagă un clondiraș cu rachiu de ismă.

— Să 'nveți dela mine, mă băiete: să nu bei apă după lucru gras, că ți s'apleacă... Ai înțeles?

— Am înțeles... Da multe mai știi și dumneata.

— Știu, firește; cum să nu știu?... că pân' la vrâsta asta, de mă vezi cu ochii verzi, n'oiu fi trecut ca un câine pân' apă... Vorba aia: uită-te la față și mă 'ntreabă de vieată... Ehei! fătu-meu; când aș sta să-ți spui cine sunt eu...

— Înțeleg, a zis băiatul căscând; da vorba mea e, noaptea asta nu ne odihnim noi de loc?... e cam târzior...

— Să se culce cui i-e somn, fătu-meu!... eu știu că mi s'a speriat de tot somnul; pot sta de vorbă pân' la ziuă, dacă poștești...

— Dumneata ăi fi putând, că n'ai umblat toată ziua, două poștii ca mine, pe jos... Da eu tare aș vrea să mă odihnesc, drept să-ți spui.

Și iar a căscat.

— Atuncea, zice baba, culcă-te tu, somnoroșule; că eu mai stau... Ia cerga asta și te'nvelește, că despre ziuă se lasă răcoare.

Dacă s'a culcat și s'a 'nvelit băiatul, zice baba:

— Intoarce-te pe partea ailaltă, mă; să nu-ți dea luna drept în ochi... Vrei să-ți spui un basmu, s'adormi mai bine?

— Spune.

— Da, vorba e, ascuți?

— Ascult.

— A fost odată ca niciodată, că de n'ar fi...

— ...nu s'ar povesti... a mormăit băiatul.

— Bag sama pe ăsta-l știi... zice baba.

— Știu numa 'nceputul.

— Ei! începutul nu-i nimica; să vezi dumneata mijlocul și sfârșitul...

Și a urmat așa :

— pe când se potcovea purecele cu nouăzeci și nouă de oca de fier și...

— ...și sărea pân' la cer... iar a mormăit băiatul.

— Mă, spune drept... dacă-l știi pe ăsta, să-ți spuiu altul.

— Dă-i 'nainte, babo, și nu mai mă sâcâi!

— Apoi, atunci, tacă-ți fleoanca ș'ascultă!...

A fost odată un împărat ș'o împărăteasă, bogați nevoie mare, putrezi de bogați; și se tot ruga lui Dumnezeu să le dea și lor măcar un copilaș... și se tot ruga, se tot ruga, și de-geaba se tot ruga... Și așa, când și-a pierdut ei toată nădejdea, că erau băătrâni - bătrâni, cocliți de bătrâni, numa iacătă că vine o ți-

gancă, mai bătrână ca ei, și zice să le dea cu ghiocul...

Aude baba ceva și se oprește din povestit...

Prichindel jos sforăia, și luna sus de trei sulii și mai bine...

Baba s'apleacă pe o rână, să-l vază dacă-i învelit cum-se-cade, că-i era milă de el; când se uită de-aproape, vede într-o parte învelitoarea băiatului cam ridicată; i-o apasă..., cerga iar se ridică; iar i-o netezește 'n jos... cerga iar în sus. Zice baba 'n gândul ei: „Ia să vedem mai bine”... și trage 'ncetinel cerga, pune mâna și dă de o coadă!... „Am înțeles!” Lasă cerga la loc binișor peste băiatul adormit, și s'apucă să-l mângâie blând pân păr; o ia 'ntâi dela ceafă și, când ajunge cu mâna spre frunte, dă de două cucuie tari — ce mai încape vorbă? — niște cornițe în lege.

— Ei! zice baba, d'ăștia mi-ai fost?... Lasă, că-ți cunosc eu dumitale meșteșugul!

Li înfige o mână 'n păr și cu alta l-apucă de coadă și trage ș'așa ș'așa. Băiatul sare din somn:

— Ce e, babo?

— Bine mă, pușlama, că n'am să-ți zic mai frumos!... după ce te-am găzduit, te-am ospătat și cinstit boierește, tu, gogeamite flăcău în putere, să-i tragi la aghioase, și eu, o biată neputincioasă, să moțaiu deșteaptă,

să-ți spui basme și să te apăr de muște,... ai? Păi ce fel de vorbă-i asta?... Scoală, du-lăule, c'ai dormit destul! Uite, ce lună frumoasă!... hai ne plimbăm...

— Ce, nu ți-e bine, babo?... Culcă-te acolo și lasă-mă să mă odihnesc... Nu ți-am spus ce obosit sunt?

— Ia, nu mai umbla tu cu mofturi... parcă nu știi...

— Of! că multe mai știi!

— Să știi tu, că dacă-i la o adică, te știu și pe tine cine ești... Cui le tai tu?... ba, că ești copil sârman; ba, că n'ai frați; ba, că ești prăpădit de drum... Parcă nu ți-am văzut eu podoabele, ghiavole!... Ce crezi?... Hai scoală, să ne plimbăm! n'auzi tu?

Și iar îl sgâlțâie...

— Astâmpără-te, babo, și mă lasă!

— Nu te las, cioflingarule, pân' nu ne plimbăm... num'așa, nițeluș, de colea până colea, doar de mi s'o face și mie somn... Hai-de, scoală!

— Ei! zice băiatul; mi-am găsit beleaua cu baba asta... Înțelege odată, babo, când îți spune omul!...

— Da tu, om ești?

— Da ce sunt?

— Om, ai? Da cine moaș'ta a mai văzut om cu codiță și cornițe, mă?... Vrei să mă tragi pe sfoară, tu, pe mine? Hehei, băiete! nu mă cunoști cine sunt... Eu... d'ăștia mărunței

ca d'alde tine... Să 'ntrebi odată pe frate-tău, pe Aghiută, — cu ala barem ne cunoaştem de mult, — să-ţi spuie el; şi tu să-i spui dela mine, c'am zis eu aşa, că de ce nu mai dă p'aici?... ce?... e supărat?... Hai ne plimbăm... Scoală odată, că te plesnesc!

Da diavolul — ce alta are de lucru decât să ispitească şi să păcălească pe bieţii muritori, şi să-şi bată joc de sufletul lor? — ucigă-l crucea! Ce se gândeşte afurisitul de Prichindel, văzând că nu-i chip aminteri să scape de babă? se ridică de mijloc şi zice:

— De! băbuţo, ce să-ţi spui?... Cum mi s'a speriat şi mie somnul, parcă-parcă mi-ar plăcea să mă plimb pe lună.

— Păi, atunci, ce stai?... Haide!

— Da, da nu pe jos...

— Da cum, mă?... călare?

— Călare, fireşte; călare, merg.

— Uite, mă! tu eşti cam tâcnit pesemne... Da un' să-ţi găsesc cal acuşica?... Ce, acilea sunt grajdurile lu tat'tău, să baţi numa 'n palme şi să-ţi vie bidiviul gata la scară?... Îmi pare rău de boiul tău!... ce nu te gândeşti când vorbeşti?... nu şade frumos!

— Păi, eu „cal” am zis?... am zis „călare”.

— Adicătele, cum vine vorba asta?

— Şi mie 'mi pare rău de dumneata, că-mi spuseşi adineaori că ştii multe şi le 'nţelegi pe toate, şi atâta lucru, bag seama, nu pricepi...

— Ce să pricep, mă?
— Dumneta vrei să mergem la plimbare...
— Ei! da...
— Ei! eu merg bucuros, da numa călare merg... Ei?

— Ei?
— Ei! ia-mă dumneata în cărcă, și hai să ne plimbăm... Uite, ce lună!

— Nu ți-e rușine! zice baba; coșcogea flăcăul sdravăn, în floarea vrâstii tale, să te bucuri tu la o biată șontoroagă de bătrână ca mine, fără putere... să te ducă 'n cărcă oscioarele mele!... Auzi-auzi!

— Rușine, nerușine, asta e... Dacă poți, bine; de unde nu, lasă-mă să dorm.

— Așa ți-e vorba?

— Așa... Dacă ești bătrână fără putere, ce-ți mai arde de 'plimbare?... Stăi de-ți odihnește „oscioarele”...

Și zicând astea, Prichindel s'a așezat la loc să doarmă... Luna sclipea d'asupra de tot... Baba s'a culcat și ea; a 'nchis ochii, și a stat așa cât a stat; s'a mai învârtit, s'a răsucit, când așa, când aminterea, și zice:

— Ai adormit, Prichindel?

— Iar, babo?

— Ia, școală, mă, să-ți mai spui o vorbă...

— Care vorbă?

— Mă, Prichindel, da dacă nu te-oîu putea eu duce, mă? că tu trebuie să fii greu, cum te văz eu, voinic...

— Noi să 'ncercăm... Ce pagubă?

— Ei! bată-te vina ta să te bată!... Auzi dumneata, neiculiță, drăcia dracului! ce i-a dat lui Tartorul pân cap: zor nevoie, la plimbare de-a călare!!... Mă, băiete, hai mai bine pe jos, că-i mai frumos...

— Pe jos nu pot.

— Nu?

— Nu...

Mai tace baba ce mai tace, și pe urmă:

— Ei! hai, scoală... să vedem ce putem... să-ți fac și hatârul ăsta... să nu zici!

S'au ridicat amândoi... Baba s'a pus piuă și strigă lui Prichindel:

— Haide, hopa!

— Țin'te bine, babo!

Și țin odată! în cârca babei; iar baba:

— Mă, băiete, ascultă; să nu te lași greu și să nu-mi dai prea des călcâie ca agiamiii!... Apucă-te numa bine cu amândouă mâinile pe după gâtul meu!... Haide, gata!

...Bine-i spusese baba că ea știe multe și el mai nimic. Prostul de Prichindel — drac-drac, da n'a 'nțeles. Cum a luat-o de gât, baba s'a scuturat de sdrențele și de urîciunea ei și deodată s'a prefăcut într'o femeie tânără și voinică, înaltă și frumoasă ca o zână, strălucind și ea pe pământ cum strălucea luna 'n cer — fiindcă baba asta era o fată

de 'mpărat mare, care, de mititică se dedese la știința fermecelor și la meșteșugul vrăjitoriei, și, pentru păcatele ei, fusese blestemată să se preschimbe în hođoroagă cerșetoare și să nu-și mai ia înfățișarea ei de mai 'nainte decât atunci când o putea păcăli pe dracul, ba încă, și atunci, numa pe vremea nopții. Așa, până să vă lămuresc în aceste câteva cuvinte, baba, adică fata de 'mpărat, or zâna, cum poftiți, era departe cu Prichindel. Alerga ușor ca vântul de parcă n'atingea pământul; îi sbura pe d'asupra capului lui Prichindel părul ei bălan despletit; iar în lumina lunii, fâlfâia în fel-de-fel de ape zăbranicul vioriu țesut în fluturi și 'n fire de argint, cu care era 'nvăluită...

Mult au alergat așa...

— Să stăm, să mai răsuflăm! a zis Prichindel amețit, când au ajuns într'o pajiște.

Dar ea, ce să-l asculte?... De unde-și mai potolise fuga, s'a pornit iar și mai repede, și tot mai repede, pân' au dat într'o luncă plină numa cu trandafiri albi mirositori, și aici a 'nceput ea să se domolească și încet-încet să meargă în pas... Apoi, oprindu-se locului, zice:

— Ascultă!

Și deodată, în tăcerea aceea plină de lumina lunii, s'a auzit din umbra unui tufiș glas de privighetoare.

— Îți place, dragă Prichindel?

— Strașnic! a răspuns el.

— Ți pare rău că ți-ai pierdut somnul pentru plimbare?

— Ei așa!

— Vrei să mai mergem?

— Hai 'nainte!

Și iar a pornit fata de 'mpărat...

S'au plimbat mult și multe lunci au văzut cu câte flori! și atâtea cântări și pasări, care mai de care, au auzit!... Dar când, departe de tot, dintr'o pădurice ieșeau în largul câmpului înspre răsărit, deodată strigă cu groază Prichindel:

— Se crapă de ziuă!

Ea se oprește scurt, se uită 'n zare, vede 'n adevăr mijind zorile, și... p'aci ți-e drumul! Și țin'te, goană!... Sbura cum sboară calul-dracului, peste moșoroaie, gropi, mărăcini, bușteni, bălți — că bietul Prichindel vedea jucând pe cer trei luni în loc de una. Cum a sosit într'un suflet înapoi la fântână, l-a aruncat pe diavol cât colo mototol; iar ea s'a scuturat și 'ntr'o clipă s'a ghemuit pe cergă jos — tot baba de cu seara... El s'a ridicat sdruncinat de căzătură, și zice:

— Mai rămâi sănătoasă, babo!

— Umblă sănătos, Prichindel maică!

A plecat băiatul șontâc-șontâc înapoi la deal cătră asfințit unde scăpăta luna... Dar baba strigă după el:

— Mă! n'auzi tu?... când mai vii p'aici?

— Aldată... Cine știe când? a răspuns el fără să se mai uite 'napoi.

— Mă, băiete, ascultă... să nu uiți să-i spui lui frate-tău că-l aștept negreșit... Ai auzit?

Da, până să isprăvească ea, băiatul a pierit, parc'a intrat în pământ.

Oftează baba și se culcă; darn'apucă să'nchiză ochii bine și aude glasuri de drumeți. Se ridică de mijloc și, cu mâna 'ntinsă, începe duios, după canonul ei:

— Faceți-vă...

Când unul dintre drumeți îi taie vorba:

— De dimineată te-ai sculat astăzi, băbuțo!

— Ce să fac, măiculiță? dacă n'am somn, vai de păcatele mele!... Faceți-vă milă și po-mană de o biată păcătoasă fără putere!

— Crede, bătrâno, zice ălălalt.

Și își văd oamenii de drum.

— Crez, măiculiță, crez! să ne crează Dumnezeu pe toți, drăguțul!

Pe urmă, scoate din traistă o bucățică de covrig, o 'nmoaie 'n năstrapă și 'ncepe s'o morfolească 'n gingii.

M A M A

În „*Universul*“ din 6 Martie 1909.

Are factura unui basm adevărat. Totuși dialogul realist — vezi convorbirea dintre împărăteasă și Țigăncușă — și sforțările eroice și naive în același timp, ale Țigăncușei pentru a asigura situația socială cuvenită fiului ei, dau acestui basm un sens profund omenesc.

A fost odată un împărat și o împărăteasă sănătoși și voinici, dar tot mârșniți, fiindcă de aproape zece ani, de când se luaseră, duceau degeaba dorul unui copil măcar.

Venind vremea să plece împăratul la războiu departe, cum trebuie să se întâmple oricărui împărat într-o poveste, după ce și-a sărutat soția, i-a zis:

— Măria Ta, eu acum plec și numa Cel-de-sus știe când m'oiu întoarce. Să te găsesc sănătoasă! Dar să știi că la 'ntoarcere trebuie să găsesc și copil în casă; de unde nu, pâine și sare cu mine nu mai mănânci!

Pe urmă a 'ncălecat și a plecat cu oștile.

A trecut dela astea o lună... au trecut trei... cinci... aproape nouă — suna a pace și niciun semn.

De grijă și de supărare, sta biata împărăteasa în odaia ei, fără să mai vază pe nimeni decât pe o bătrână credincioasă, care o crescuse pe ea de mică, de când rămăsese fără mamă; sta închisă cu bătrâna, ofta și se jelea... Ce o să se facă ea când o da cu ochii de soțul ei?

Văzând că se prăpădește de atâta inimă rea, i s'a făcut bătrânei milă, și s'a gândit cum i-ar mai risipi gândurile negre. Și așa, într'o zi, pe la scăpătatul soarelui, a luat-o, și amândouă, îmbrăcate ca niște cocoane de rând, să nu le cunoască nimini, s'au dus la plimbare într'o pădure.

Acolo umblând ele încet, duse pe gânduri, iată că găsesc o țigăncuță sdrențuroasă și lihnită, stând jos pe o buturugă în acea singurătate, cu un dănciuc aproape gol în brațe... Ii dedea țâță; el sugea și ea plângea.

— De ce plângi, fetico? a'ntrebat-o bătrâna.

— Cum să nu plâng, coconiță?... M'a amăgit hoțul, și după ce și-a bătut joc de mine, a fugit în lume și m'a lăsat să umblu așa, gonită dela părinți, cu pruncu 'n brațe!... Nu mai mă țin picioarele de nemâncată... și pruncul nu vrea să știe — cere... Și n'am încai inimă să-mi fac seama singură: să-l omor și pe el și să mă omor și pe mine... că dă Dumnezeu prunci cui nu-i trebuie, la o păcătoasă ca mine, și la cine trebuie, nu-i dă!

Împărăteasa a oftat adânc auzind vorbele astea atât de duioase.

— E băiat? a 'ntrebat cocoana a bătrână.

— Băiat, săru' mâna!

— De câte luni?

— La noapte e de zece zile.

Bătrâna stă la gânduri o clipă și, pe urmă, zice:

— Fetico, ești tu cuminte?

— N'am fost pân' acuma, coconiță, săru' mâna; da de-acu 'ncolo, să fie ea a dracului care o mai...

De prisoș să ne mai lungim la povestit cu de-a-mănuntul toate... Destul să spunem că, peste un an dela plecare, întorcându-se împăratul biruitor dela războiu, a găsit acasă mare mulțumire: cocon împărătesc de trei luni în vârstă, dar crescut cât unul de un an... și doica, o mândrețe de fată oacheșe, îmbrăcată numa 'n mătășării, ca orice doică de cocon împărătesc... și sânul!... și s'a bucurat foarte mult împăratul despre toate.

S'a făcut botez cu paradă mare și s'a 'nvelit norodul întreg, că, firește, soarta împărățiilor este legată de a împăraților — și l-au botezat Florea Voevod.

Creștea voinicelul, și nu mai putea o lume după el, că, ce-i drept, mare minune de băiat! iar doica, la care mulți se uitau lung, le spunea:

— Ia, nu vă mai uitați așa, parcă n'ați mai văzut copil! să nu mi-l deochiați!

Când a ajuns băiatul la vreo șase anișori, împăratul a 'nsărcinat pe un curtean de credință să-l învețe mânuirea armelor, călăria, înotatul, jocurile felurite și cântarea din harfă și din gură, — însfârșit toate câte trebuiesc pentru desăvârșirea unui tânăr care va să 'mpărătească.

Doica, iubind foarte pe băiat, îl însoțea mereu la ceasurele de 'nvățătură; astfel, învățătorul, care prețuia și el mult pe școlarul său așa de deștept și cu frumoase apucături vitejești, văzând-o zi cu zi, a ajuns să o placă atâta, încât, a răbdat cât a răbdat, până n'a mai putut, și a cerut-o în căsătorie; iar dânsa plăcându-l asemenea, că era om de seamă și mândru, și-l vedea că ține și el mult la băiat, bucuroasă l-a luat.

Și i-au cununat chiar împăratul cu împărăteasa, dându-le mare cinste și daruri scumpe.

Când a intrat în biserică mireasa — gătită de nună-sa sub ochii nunului — cu flori și beteală de aur în păru-i negru, cu chipul și trupul, și cu zâmbetul și mersul acelea, pășind așa de cuminte, nici îndrăsneață, dar nici sfioasă — a rămas toată lumea 'ncremenită, nu altceva, că 'n adevăr era o arătare.

Mai mulțumit ca oricine de această căsătorie a fost tânărul Florea Voevod; el îi iubea mult, și pe mama doică și pe învățătorul

lui; avea și de ce: și ei îl iubeau pe el destul.

Când îl vedeau aruncându-se pe cal sălbatec prins de coamă 'n fuga mare, și când se 'ntorcea cu calul, adineaori nebun, acu domolit și plin de spumă; când îl vedeau săgetând rândunica din sbor; când îl auzeau, pe urmă, cântând din gură și cu harfa, de te sfințea — amândoi soții nu mai puteau de mândrie, îl luau în brațe și-l sărutau, și femeia zicea:

— Mulți feciori de 'mpărat or mai fi, da ca și ăsta al nostru, nu mai crez altul!... s'a isprăvit!

Au trăit ei așa cu toții, la Curte, în bună pace, liniștiți și fericiți, fiecare cu partea și gândul lui, pân' a 'mplinit Florea Voevod douăzeci și doi de ani — un flăcău ca un brad.

Dar într'o zi, iată că vine dela palat curteanul, învățătorul lui, acasă, și zice vesel:

— Știi tu un lucru, dragă nevastă?

— Știu, dacă mi-ei spune...

— S'a hotărât! îl însurăm pe Florea...

— Pe băiatul nostru?... cum asta?

— Ei! cum!... iac'asa, cum se 'nsoară toți flăcăii.

— Cine-l însoară?

— Ei cine!... împăratul și împărăteasa.

— Cu cine?

— Cu fata unui craiu vecin.

— Asta nu se poate! auzi? coșcogea fe-

cior de 'mpărat să ia o fată de craiu... Asta nu se poate!

— De ce nu?

— Fiindcă trebuie să ia fată tot de 'mpărat, pe potriva lui... Nu! asta nu se poate, în ruptul capului!

— Dar bine, femeie, dacă așa au hotărît părinții lui?

— Or fi hotărît ei... Dar eu?... eu unde sunt?

Și repede s'a gătit și 'nvăpăiată s'a dus la palat să dea ochi cu împăratul și cu 'mpărăteasa, să-i întrebe: cum se poate, fără știrea și a ei, care l-a crescut pe băiat, să hotărască dânșii așa de soarta lui? și, răspicat, le-a spus că Florică al ei nu poate lua pe oricine, că lui Florică al ei îi trebuie pe puțin o fată de 'mpărat; de unde nu, nu trebuie! că, slava Domnului! tânăr e, frumos e, voinic e, fecior de 'mpărat mare e! Are vreme să mai aștepte pân' o găsi una pe potriva lui.

Împăratul a zis una, împărăteasa două, doica nouă... au început să se 'ntețească femeile la vorbă, și din vorbă la 'mpunsături, și de-acolea, ceartă la toartă... Împărăteasa, supărată de-atâta tevatură, ca s'o taie scurt, zice:

— În sfârșit, așa a hotărît politica Măriei Sale Împăratului, așa am hotărît eu — așa trebuie să se facă! destulă vorbă!

— Ba, nu!

— Ba, da!

Doica, înfierbântată grozav, a țipat odată, ah! și a leșinat.

Sări, toți... O descheie la sân și dă-i cu oțet de trandafir.

Vine și Florea:

— Mamă doică!

Și 'ncepe să se vaite ca un copil mic și să se bată cu pumnii 'n cap.

— A răpus-o pe mama doica!... Aoleo!... nu mai e de rană!

Impărăteasa — leșină și ea.

Impăratul, strașnic de turburat de toate astea, strigă:

— Eu stric, că m'apuc să vorbesc politică cu niște femei bune!

Impărăteasa se deșteaptă și pleacă foarte mâhnită de asemenea cuvinte.

Se deșteaptă și doica; se uită la 'mpăratul și, lovindu-se cu pumnul peste sânul gol, începe să se bocească flăcăului:

— Nu se poate, maică! nu voi, maică, moartă tăiată! nu te dau Florică, decât după fată pe potriva ta! Să nu mă faci de rușine, Florică mamă, că mă omor!

Florică o mângâie plângând și zice:

— Nu, mamă, nu! fără voia ta nu fac nimica!

Impăratul ținând și el foarte mult la doică

și auzind și vorbele băiatului nu s'a 'ndurat să le strice hatârul, și le-a zis:

— Dacă nu vreți voi, bine!

S'a făcut războiu pentru asta; căci craiul vecin, care avusese făgăduială de căsătorie pentru fiică-sa, n'a putut suferi o astfel de nesocotire. Războiul s'a sfârșit, ca toate războaiele, cu pace. Iar peste un an, plimbându-se pe la Curțile din lume, Florea Voevod, însoțit de doica și de 'nvățătorul lui, s'a dat în dragoste —că era ochios —cu o tânără vestită de frumoasă, fata unui împărat, mai mare chiar decât tatăl lui; și numaidecât între cele două Curți s'a pus la cale căsătoria.

Când s'a făcut nunta aceea strălucită cu mari petreceri în grădinile 'mpărătești, toată lumea s'a 'nveselit; dar mai mult ca toți, doica.

A privit lung la mire și mireasă, cum se plimbau prin grădină, încet, strâns alături, șoptindu-și unul altuia cine știe ce nimicuri tinerești, i-a arătat soțului ei și, strălucindu-i ochii de mulțumire, a zis:

— Așa da, Floric' al mamei! așa 'nțeleg și eu!... Să ia fiecare pe potrivea lui!... așa trebuie!

IN NIRVANA

Constituționalul, 20 Iunie 1890.

La câteva zile după moartea lui Eminescu, Caragiale scrie acest articol, în care arată cum a cunoscut pe Eminescu și cum s'a împrietenit cu el. Apoi enumără câteva momente caracteristice din viața lui Eminescu și face, din câteva trăsături, un minunat portret al acestuia. „...Așa l-am cunoscut atunci, așa a rămas până în cele din urmă momente bune: vesel și trist; comunicativ și ursuz; blând și aspru; mulțumindu-se cu nimica și nemulțumit totdeauna de toate; aci de o abstenență de pustnic, aci apoi lacom de plăcerile vieții; fugind de oameni și căutându-i; nepăsător ca un bătrân stoic și iritabil ca o față nervoasă. Ciudată amestecătură! — fericită pentru artist, nenorocită pentru om!”

Urmează evocarea tragică a momentelor prin care a trebuit să treacă poetul până să ajungă la tristul său sfârșit.

Aceste pagini sunt scrise cu multă căldură. Ele produc asupra noastră o emoțiune profundă, — poate sunt cele mai mișcătoare cuvinte din câte s'au scris despre Eminescu, de la moartea acestuia și până astăzi.

Sunt peste douăzeci de ani de-atunci.

Locuiam într'o casă unde trăsesese în gazdă un actor, vara director de teatru în provincie. Stagiunea migrării actorilor se sfârșise: era toamnă, și aceste păsări călătorești se întorceau pe la cuiburile lor.

Văzându-mă că citeam într'una, actorul îmi zise cu un fel de mândrie:

„Îți place să te ocupi cu literatura... Am și eu un băiat în trupă care citește mult; este foarte învățat, știe nemțește, și are mare talent: face poezii; ne-a făcut câteva cuplete minunate. Eu crez că ți-ar face plăcere să-l cunoști”.

Și-mi povesti cum găsisese într'un otel din Giurgiu pe acel băiat — care slujea în curte și la grajd — culcat în fân și citind în gura mare pe Schiller.

În ieslele grajdului, la o parte, era un geamantan — biblioteca băiatului — plin cu cărți nemțești.

Băiatul era foarte blând, de-treabă, nu avea niciun vițiu. Era străin de departe, zicea el, dar nu voia să spună de unde. Se vedea bine a fi copil de oameni, ajuns aci din cine știe ce împrejurare.

Actorul îi propuse să-l ia sufler cu șapte galbeni pe lună, și băiatul primi cu bucurie. Iși luase biblioteca și acuma se afla în București.

Seara trebuia să vie la directorul lui — astfel puteam să-l văz.

Eram foarte curios să-l cunosc. Nu știu pentru ce, îmi închipuiam pe tânărul aventurar ca pe o ființă extraordinară, un erou, un viitor om mare.

În închipui ea mea, văzându-l în revoltă față

cu practica vieții comune, găseam că disprețul lui pentru disciplina socială e o dovadă cum că omul acesta trebuie să fie scos dintr'un tipar de lux, nu din acelea din care se trag exemplarele stereotipe cu miile de duzine

Deși în genere teoria dela care plecam eu ca să gândesc astfel — că adică un om mare trebuie în toate să fie ca neoamenii — era pripită, poate chiar de loc întemeiată, în speță însă s'a adevărit cu prisos.

Tânărul sosi.

Era o frumusețe! O figură clasică încadrată de niște plete mari negre; o frunte înaltă și senină; niște ochi mari — la aceste ferestre ale sufletului se vedea că cineva este înăuntru; un zâmbet blând și adânc melancolic. Avea aerul unui sfânt tânăr coborât dintr'o veche icoană, un copil predestinat durerii, pe chipul căruia se vedea scrisul unor chinuri viitoare.

„Mă recomand, Mihail Eminescu”.

Așa l-am cunoscut eu.

Câtă filosofie n'am depănat împreună toată noaptea aceea cu nepregetul vârstei de șaptesprezece ani.

Ce entuziasm! Ce veselie!

Hotărât, închipuirea nu mă înșelase... Era un copil minunat.

Intr'o noapte mă pusese în curentul literaturii germane, de care era încântat.

— Dacă-ți place așa de mult poezia, trebuie să și scrii, i-am zis... Am aflat eu că dumneata ai și scris.

— Da, am scris.

— Atunci, — și mie-mi place poezia, deși nu pot scrie, — fii bun și arată-mi și mie o poezie de dumneata”.

Eminescu s'a executat numaidecât. Era o bucată dedicată unei actrițe de care el era foarte înamorat... D'abia mai ții minte. Știu atâta că era vorba de strălucirea și bogățiile unui rege asirian nenorocit de o pasiune contrariată... cam așa ceva. Poezia aceasta îmi pare că s'a publicat prin 68 sau 69 în *Familia* din Pesta.

A doua zi seara ne-am întâlnit iarăși. Dar peste o zi nemulțumire intimă intervenise. Actrița fusese foarte puțin mișcată de mahnirea regelui asirian. Eminescu era de astă dată tăcut și posomorît, vorbea foarte puțin și contradicția îl irita. În zadar l-am rugat să-mi mai arate vreo poezie sau să mi-o citească tot pe aceea care o cunoșteam. A plecat să se culce de vreme, și dimineața la amiazi, când m'am dus la el, l-am găsit tot dormind.

L-am sculat. Se dusesese acumă supărarea, ba era chiar mai vesel ca alaltăieri. Am petrecut toată ziua râzând, mi-a vorbit despre India antică, despre Daci, despre Ștefan-cel-Mare, și mi-a cântat doina.

Îi trecuse ciuda regelui asirian și acum se bucura în liniște de avuțiile și strălucirea lui.

Așa l-am cunoscut atuncea, așa a rămas până în cele din urmă momente bune: vesel și trist; comunicativ și ursuz; blând și aspru; mulțumindu-se cu nimica și nemulțumit totdeauna de toate; aci de o abțință de pustnic, aci apoi lacom de plăcerile vieții; fugind de oameni și căutându-i; nepăsător ca un bătrân stoic și iritabil ca o fată nervoasă. — Ciudată amestecătură! — fericită pentru artist, nenorocită pentru om!

Primăvara următoare a plecat cu o trupă ambulantă de teatru prin Moldova. Am așteptat toamna pe Eminescu în zadar — trupa s'a întors fără dânsul.

Părintele lui, de fel din Botoșani, l-a regăsit pe excentricul fugăr, și mai cu binele, mai cu de-a-sila, l-a luat acasă și d'acolo l-a trimis la Viena.

Am văzut mai târziu: „*Ideal pierdut în noaptea unei lumi ce nu mai este...*” Eminescu își ținea făgăduiala : copilul creștea om mare.

Mai în urmă, l-am întâlnit tot aici pe Eminescu cu un frate al lui, ofițer. Plecau amândoi în străinătate, el la Viena, celălalt la Berlin.

Militarul era frate mai mare; tot așa de frumos, de blând și de ciudat — o izbitoare asemănare în toate.

Acela a mers la Berlin; în câteva luni a

speriat Academia militară cu talentele-i și a dat un examen care l-a făcut pe mareșalul Moltke să se intereseze foarte de aproape de soarta lui, hotărît să-l ia pe lângă dânsul. Ca să-și încoroneze succesul, militarul s'a dus acasă și, fără să lase măcar o vorbă, s'a împușcat.

Peste mai multă vreme, când am vorbit cu Eminescu de trista împrejurare a militarului, el mi-a răspuns râzând:

„Mai bine! ala era mai cuminte ca noi!”.

Peste câțiva ani a venit în București tata lui Eminescu. Era un bătrân foarte drăguț, glumeț și original. Făcuse o bună afacere și venise să-i cumpere fiului haine și ceasornic și să-i dea „din vieață” o sută de galbeni, partea lui de moștenire din averea părintească.

L-am întrebat atunci pe Eminescu dacă muma lui trăiește. Mama murise, dar, după aerul posomorît cu care mi-a răspuns, am înțeles că de moartea ei se legau niște amintiri mai crude decât ca de o moarte normală, nu numai dureroase, dar și neplăcute.

Am aflat apoi că o soră a lui, care-l iubea foarte, trăia retrasă într'o mănăstire: biata fată era paralizată din copilărie.

Și au fost oameni, nu de rând, oameni de seamă, cărora le-a plăcut să facă sau să lase a se crede că nenorocirea lui Eminescu a fost cauzată de vițiu.

Era, în adevăr, un om dezordonat, dar nicidecum vițios. În lumea asta, mulțimea celor de rând crede că plăcerile materiale ale vieții sunt privilegiul lor exclusiv și că oamenii rari nu au voie să aibă și ei defecte.

Avea un temperament de o excesivă neegalitate, și când o pasiune îl apuca era o tortură nepomenită. Am fost de multe ori confidentul lui.

Cu desăvârșire lipsit de manierele comune, succesul îi scăpa foarte adesea... Atunci era o sbuciumare teribilă, o încordare a simțirii, un acces de gelozie, cari lăsa sau să se întrevadă destul de clar felul cum acest om superior trebuia să sfârșească.

Când ostenea bine de acel cutremur, se închidea în odaia lui, dormea dus și peste două trei zile se arăta iar liniștit ca „Luceafărul lui — nemuritor și rece”.

Acum începea cu verva lui strălucită să-mi predice *budismul*, și să-mi cânte *Nirvāna*, ținta supremă a lui Buda-Çakiamunî.

O așa încordare, un așa acces a avut în ultimele momente bune: acela a fost semnalul sfârșitului. După cutremur, el nu s'a mai închis în odaie să se culce și să mai facă ce făcea mai 'nainte Luceafărul. A pornit înainte, tot înainte, până ce a căzut sub loviturile vrăjmașului pe care-l purta în sânul său încă din sânul mamei sale. Copil al unei rase nobile și bătrâne, în el se petre-

cea lupta decizivă între flacăra celei mai înalte vieți și germenul distrugerii finale a rasei — geniul cu nebunia.

Lupta a fost groaznică. Incercarea, drumul, către Nirvana, a fost tot așa de dureroasă cât și de strălucită.

În capul cel mai bolnav, cea mai luminoasă inteligență — cel mai mâhnit suflet în trupul cel mai trudit! Și dacă am plâns când l-au așezat prietenii și vrăjmașii, admiratorii și invidioșii, sub „teiu sfânt”, n’am plâns de moartea lui; am plâns de truda vieții, de câte suferise această iritabilă natură dela împrejurări, dela oameni, dela ea însăși.

Acest Eminescu a suferit de multe, a suferit și de foame. Da, dar nu s’a încovoiat niciodată: era un om dintr’o bucată și nu dintr’una care se găsește pe toate cărările.

Generații întregi or să sue cu pompă dealul care duce la Șerbăn-Vodă, după ce vor fi umplut cu nimicul lor o vreme, și o bucată din care să scoți un alt Eminescu nu se va mai găsi poate.

Să doarmă în pace necăjitul suflet!

Ferventul budist este acum fericit: el s’a întors în Nirvana — așa de frumos cântată, atât de mult dorită — pentru dânsul prea târziu, prea de vreme pentru noi.

1889, Iunie 18

IRONIE

În „*Timpu*l“ din 15 Iulie 1890.

Este un articol de polemică.

După moartea lui Eminescu, s'au iscat discuții — uneori oțioase — în jurul faptului de a se ști dacă nebunia poetului și accelerarea sfârșitului s'au datorat unor predispozițiuni morbide, sau au fost provocate de viața dezordonată a acestuia și de lipsa mijloacelor materiale.

Caragiale combate pe acei — mai ales din cercurile înalte — care susțin că moartea prematură a lui Eminescu se datorește vițiilor, și că oricât de bogat, el tot risipitor ar fi fost și tot același sfârșit ar fi avut. Caragiale spune că aceștia caută, prin asemenea teorii, să se scuze oarecum de neglijența ce au arătat-o față de marele poet. Acuză prin urmare pe contemporani de această neglijență și spune că poetul nostru avea și el cerințe comune celorlalți muritori, că plăcerile materiale nu sunt rezervate și permise numai unora și că mizeria, supra-munca, sărăcia, — mai ales sărăcia — l-au demoralizat pe poet și i-au apropiat tragicul sfârșit.

Care-i „ironia”? Contrastul între lipsa completă de sollicitudine față de poet pe când trăia și îngrămădirea, după moarte, a tuturor nechemărilor pentru formarea de societăți care să-l proslăvească și să-i ridice statui. Se cheltuiesc astfel sume mari, care ar fi putut să îndulcească puțin viața nefericitului poet.

Am cunoscut foarte de-aproape pe un om de o superioară înzestrare intelectuală; rareori a încăput într'un cap atâta putere de gândire. Era pe lângă aceasta un mare poet; cu cea mai nobilă și mai înaltă fantazie,

ajutată de un rafinat instinct artistic, el a turnat într'o lapidară „formă nouă limba veche și 'nțeleaptă”, pe care o cunoștea atât de bine și o iubea atât de mult.

De felul lui mândru, el fugea de onoruri știindu-le câte concesii costă. Melancolic și pasionat, deși 'n același timp iubitor de veselie și de petreceri ușoare, ura din convingere așa numitele conveniențe și poleiala lumii. Niciodată nu primea bucuros laude nici chiar dela puținii prieteni, foarte puțini, pe care-i avea și 'n judecata și sinceritatea cărora credea, — dar-mi-te pe ale acelei mulțimi de seci fără talent, judecată nici sinceritate, cari se tot vâară în biata noastră literatură ca microbii rău-făcători în trupul omului sănătos, și cari nu se sfiesc a se fuduli *à tout propos* cu un prieteșug ce nu le-a fost nicicând acordat! laudele acelora îi inspirau d'a dreptul „desgust”.

Dar dacă nu dorea onoruri, dacă fugea de sgomot și de laude, asta nu era decât din pricina deșertăciunii lor, iar nu din vreo falsă modestie ce l-ar fi făcut să n'aibă deplină și manifestă încredere, față cu toată lumea, în talentul lui. Avea talent și o știa mai bine decât oricine: nicio critică nu-l putea face să se 'ndoiască de sine, iar aplauzele nu i-ar fi putut spune decât mai puțin de ce credea el însuși. De aceea opera ce ne-a lăsat-o nu denotă niciun moment de ezitare sau de

neîncredere în sine. Câtă încredere avea în puterea talentului său, ne-o spune singur.

Iată ce-i zice femeii care n'a înțeles că trebuia să-i cază roabă în genunchi la farmecul primei lui aruncături de ochi:

Dându-mi din ochiul tău senin
O rază dinadins,
În calea timpilor ce vin
O stea s'ar fi aprins;

Ai fi trăit în veci de veci
Și rânduri de vieți;
Cu ale tale brațe reci
Înmărmureai măreț

Un chip de-apăruri adorat,
Cum nu mai au părechi
Acele zâne ce străbat
Din timpurile vechi.

.

Tu trebuia să te cuprinzi
De acel farmec sfânt,
Și noaptea candelă s'aprinzi
Iubirii pe pământ!

Se poate o mai mare și mai îndreptățită îndrăzneală? Și iată ce gândea mai apoi despre mulțimea „amatorilor” și „cunoscătorilor”:

De-oiu urma să scriu în versuri, teamă 'mi-e ca nu cumva
Famenii din ziua de-astăzi să mă 'nceap' a lăuda:
Dacă port cu ușurință și cu zâmbet a lor ură,
Laudele lor de sigur m'ar scârbi peste măsură.

Sârmane omule! dac'ai învia, ai vedea că de ce te temi, nici moartea nu te poate scăpa!
Omul acesta a trăit, mai des mâhnit, mai

rar: vesel, într'un cerc foarte restrâns de prieteni. Dar era și un om ciudat! El își făcea o plăcere din necaz și din durere o voluptate. Dacă n'avea vreo supărare, și-o căuta; dacă nu venea să-l întâmpine durerea din afară, el știa să și-o scormonească singur din rărunchi. Cu un astfel de caracter mai era și de tot sărac. Imi vine destul de greu să contrazic niște autorități în materie literară, știind bine cât le iritează contrazicerea și cât de primejdioasă e iritația lor pentru soarta și reputația unor simpli muritori ca noi; dar trebuie să spun odată că poetul de care e vorba a trăit material rău; sărăcia lui nu este o legendă: a fost o nenorocită realitate și ea îl afecta foarte. Ce Dumnezeu! doar n'a trăit omul acesta acum câteva veacuri, ca să ne permitem cu atâta ușurință a băсни despre trista lui vieată !... a trăit până mai ieri, aci, cu noi, cu mine, zi cu zi, ani întregi... Pe cine vrem noi să amăgim?

Talentul lui de poet nu-i producea nimica; două trei funcțiuni care le-a avut, — bibliotecar, apoi revizor școlar — destul de slab plătite, a trebuit să le părăsească silit și într'un târziu să găsească mijloc de traiu în presa militantă. Cum stoarce puterile unui om de talent acest fel de muncă, unde este silit să-și avorteze zilnic prin provocare voită gândirile și concepțiile, și cât de rău e prețuită la noi, se știe. — Poetul a trăit cum

a murit — foarte nenorocit și ca vieată materială: copil ursit să sufere și cu sufletul și cu trupul. De foame nu pierea, ce-i drept; dar suferea amar de sărăcie.

S'a susținut că disprețuia averea... E un neadevăr — pe care nu-l poate spune decât sau cine n'a cunoscut pe poet, sau cine... vrea să spună un neadevăr — o afirm eu aci cu siguranța că afară de teorii fantaziste, psihologice, etnice, etice, estetice, șcl. nu voiu căpăta nicio desmințire serioasă. L-am cunoscut, am trăit lângă el foarte aproape vreme îndelungată, și știu cât de mult preț pune pe plăcerile materiale ale vieții. L-am văzut destul de adesea scrâșnind de lipsă. Contrarietatea patimilor, dorul vag de poet, acel dor de care se depărtează ținta cu cât îi pare lui că se apropie de dânsa, îl aruncau ce-i drept în cea mai întunecată melancolie, dar nu-l sdrobeau niciodată; lipsa materială însă îl excita, îl demoraliza, îl sfârâma cu desăvârșire... da, dar era prea mândru ca să se plângă de asta și mai ales acelor ce trebuiau s'o înțeleagă nespusă.

S'a zis că era risipitor și că, orice sume ar fi trecut prin mână-i, el tot nefericit ar fi fost, de vreme ce nefericirea lui era de un fel curat moral. Minunată judecată, dar ieftină scuză pentru acei ce l-au lăsat totdeauna în lipsă, deși-l puteau ajuta cu toată dignitatea, deși apropierea lui le-a făcut cinste

și... profit — și încă le face. Da, era risipitor, pentru că iubea și el plăcerile brutale ale vieții; și doar are și un om de valoare dreptul să dorească aceste plăceri; da, nenorocirea lui era de un fel moral și tot nenorocit ar fi fost dispunând de ori și câte mijloace; însă, fiindu-i sufletul atât de iritabil, îi mai trebuia și trupul chinuit și nemângâiat? și obținerea bunurilor lumești i-ar fi sporit, ori alinat chinul sufletesc?

Astăzi nu mai încapе îndoială că el era osândit dela naștere să moară cum a murit; însă neajunsurile practice ale traiului, hrană ordinară, interior mizer, nevoie continuă de muncă grosolană obligată și ridicul plătită, — cu același fin și nobil instrument cu care trebuia să cânte *plutirea lunii pe mișcătoarea mărilor singurătate* — și pofta arzătoare, atâta de iefine pentru alții, atât de scumpe, mai adesea imposibile de mulțumit pentru el, i-au grăbit scurta cale către tristu-i sfârșit

Când era în culmea funcționării, mașina cea admirabilă s'a stricat deodată: regulatorul, care avea dela început în aliajul său un punct țicnit, s'a frânt în toiul mișcării: „organele erau acum sfărmate și maestrul nebun!”. Până aci trăise destul de rău... Cine ar fi, nu plătit, ci barem citit versurile lui? Aproape nimînea. Câți îl știau că există?

Foarte puțini. De-acu 'ncolo, țin'te, popularitate!...

Mulți cumiști trec pe drum și, dacă nu sunt și puternici, din câți îi cunosc d'abia unii le scot căciula; dar după un nebun, fără să-l cunoască nimeni, se strânge și se ia toată lumea. Și astfel succesul primei ediții a întrecut toate așteptările editorilor.

A trecut apoi câțva timp și l-am revăzut. Întâia criză trecuse; nu mai era același om, dar era un om ca toți oamenii, cu mintea normală întreagă, și tocmai de aceea nu mai era același om.

Era liniștit, trist, sfios, și, o probă mai mult că devenise iar cuminte, era cam rușinos având conștiința deplină de tot ce i se întâmplase. Acum încalte nu mai poate încăpea vorbă, era în completă mizerie.

Iată ce scria el către un amic, — scriptura este excesiv de îngrijită, pare că s'ar fi temut ca nu cumva, din vreo aruncătură mai liberă a condeiului, să iasă bănuiala că mintea i-ar mai fi cătuși de puțin nestăpânită — iată:

„Boala îndelungată de care am suferit m'a împiedicat dela finirea unei corespondențe regulate. Acum fiind întru câțva mai restabilit, vîn a vă ruga să v'aduceți aminte de mine, de lipsa aproape absolută în care mă aflu. Dacă vă este cu puțină a-mă veni în ajutor, vă rog, a o face cât de curând, căci cea mai mare mizerie mă amenință...”

Trist document!

După destulă vreme de mizerie, a venit recidiva și apoi, din fericire, moartea.

Moartea — ea a desăvârșit opera nebuniei. Crierul care a gândit despre soarta omului de geniu —

Or să vie pe-a ta urmă în convoiu de 'nmormântare
Splendid ca o ironie, cu priviri nepăsătoare...
Iar d'asupra tuturor va vorbi vr'un mititel,
Nu slăvindu-te pe tine... lustruindu-se pe el
Sub a numelui tău umbră...

— n'a apucat încă să putrezească bine, și ce de asociații și comitete care să-i garanteze trecerea la posteritate! ce sgomot! ce popularitate! ce de „mititei”!

— Dar nu e meritată popularitatea aceasta? se va zice.

— Ba da.

— Dar nu era în adevăr un om de geniu?

— Nu mai încape vorbă.

— Dar nu se cade să ridicăm statue la asemenea oameni?

— Negreșit... Inșă...

Ieri d'abia-l cunoșteau și-l apreciau câțiva prieteni de aproape, și astăzi e un nume la modă universal cunoscut; ieri d'abia avea ce mânca „în lipsă aproape absolută de subsistență, amenințat de cea mai mare mizerie”, și astăzi se mănâncă mulți bani, direct cu opera lui, indirect sub pretextul numelui lui; ieri d'abia haine și hrană, astăzi statue și

monumente de bronz, de marmoră, de... hârtie velină — mai știu eu de ce!

Atât de desăvârșită necunoaștere și părăsi-re în viață, ș'apoi într'o clipă atâta sgo-mot, atâta sollicitudine și închinăciune după moarte!

Apoi nu-i aceasta o crudă ironie?

1890 Iulie

DOUĂ NOTE

In „*Note și schițe*“ Buc. 1892.

E tot o polemică. Autorul arată două împrejurări, în care s'au făcut schimbări în poeziile lui Eminescu, diminuându-se astfel vigoarea elementului satiric. Pornind de aci, spune că urmașilor nu le e permis să facă alterări, deci falșificări, în textul unui autor, ci să-i păstreze gândul și simțirea, așa cum a vrut să le exprime el. Astfel procedează critica serioasă în țările cu veche cultură și noi, dacă vrem să ne numărăm printre popoarele cu adevărat culte și civilizate, trebuie să procedăm la fel¹.

Am de mult intenția să dau publicului o sumă de note asupra vieții lui Eminescu, — fiindcă inexactitățile, nimicurile născocite, neadevărurile absurde ce se spun de trei ani de zile pe socoteala lui mă revoltă tot atâta cât mă revoltă și scandalul cu portretele și busturile puse fără sfială în circulație ca fiind ale lui, ca și cum ar fi vorba, încă odată zic, de un tip din evul meziu, iar nu de cineva care a trăit în mijlocul nostru atâta vreme; — până atuncea este, crez, aici locul să spun următoarele.

Cu toată inegalitatea temperamentului său,

1) Articolul „Două note“ e scris la anul 1892. Trebuie remarcat faptul că au trebuit să treacă mai bine de 40 de ani până la realizarea acestui deznăscut al lui Caragiale — prin tipărirea ediției critice a poeziilor lui Eminescu făcută de D-l Const. Botez.

Eminescu avea două coarde totdeauna egal de întinse: veșnic înamorat și veșnic având nevoie de bani — se putea altfel ? și poet și sărac... Veșnic visa niște „mâini subțiri și reci”, veșnic vâna un cămătar, care să-i cumpere pe nimica leafa înainte cu câteva luni.

Așa, odată, ca totdeauna, înamorat și fără un ban, a venit de dimineată la redacție foarte amărît: avea acu numaidecât „nevoie de o sumă însemnată; dacă n'o găsea, se 'mpușca”. N'a voit să ne spună de ce anume acea sumă și de ce atâta grabă a refuzat să meargă să prânzim ca după obicei împreună și a dispărut dintre noi.

Seara, se afla... unde? La bal mascat la Teatru. Trepădase toată ziua după cămătar: îl găsisese, din nenorocire ; luase iar bani cu procente orbești ; își cumpăraseră un rând de haine de lux, cilindru, botine de lac, mănuși galbene, și deghizat astfel cât putuse mai bine, umbla de colo până colo amestecat p'în mulțimea de gură-cască. Urmărea foarte gelos pe persoana gândurilor lui, care avea o patimă nespusă pentru *flirt* sub masca și domino — lucru ce, prin trivalitatea lui, lovea pe poet și 'n amor și 'n mândrie. Norocul în ziua aceea n'a voit să fie întreg pentru bietul nostru prieten: pe uzurar i-l scosese în cale bine dispus ; pe femeie o trimesese la bal pentru alcineva. Nu e vorba, după bal, galantul contrariat „și-a plătit *un supper fin*” — ceea ce l-a făcut să fie

a doua zi foarte fără chef, cu atât mai mult cu cât era foarte ușurat de greutatea banilor prinși cu destulă alergătură în ajun : ca toți oamenii de felul lui, îi asvârlise seara ca să-i dorească dimineța.

*

Versurile citate la pagina 206 sunt exact acele pe cari Eminescu le-a citit în „Junimea”. Mai târziu s'a făcut modificarea lor după observațiile și cererea câtorva persoane din cercul acela, a căror sensibilitate extremă se simțea jignit de expresiile prea viguroase prea crude ale poetului. El — se știe bine aceasta — a făcut concesiune delicateții acestora și a 'ngăduit să se toarne în vinul lui nativ și sincer puțină apă de trandafir... să i se schimbe *Fâmenii* în *Oamenii* și *scârbi* în *mâhni* ; dar nu din toată inima a făcut această concesiune, deși, în discuția fără șir nici căpătâiu ce se iscase, ca de obicei, după citirea poemei, stăruise și „votase” pentru modificarea anodină și o damă, la care el ținea foarte mult în acel timp.

Le spun acestea ca să nu se crează de către public — mai puțin inițiat în ale mișcării literare — că ar fi citațiunea de mai sus o falsificare: este o variantă originală, aceea anume la care ține poetul, o variantă ce mi se pare mie, care am groază de „apa de trandafir”, cu mult preferabilă celei puse în vânzare de

domnii editori. Eminescu nu era androgin, era bărbat; el pe impotenții intelectuali nu-i considera ca *oameni*, ci ca *fâmeni*, și de aplauzele lor nu s'ar fi *mâhnit* — se *scârbea*.

Dar la varianta aceasta cedase el cel puțin, sub ce influență nu ne pasă... Mai târziu însă s'a petrecut ceva mai rău... mai târziu, pe când artistul era cu mintea bolnavă, s'a făcut în opera lui publicată în volum îndreptări, purgări și omisiuni cu desăvârșire arbitrară. Eu crez că asta trebuie relevat.

Editorii sunt liberi să tragă câte exemplare vor, să le vândă cum și cât le place, să profite de munca și de pe urma sărmanului pierdut cât pot, sunt liberi; să rămână negustorul cinstit și câștig bun să-i dea Dumnezeu; dar să stea la taraba lui și să nu s'amestece a poci opera artistului.

Criticii din parte-le, „cu flori deșarte, cari roade n'au adus”, sunt liberi să judece, după cum îi taie capul acea operă, să desbată, să analizeze, să explice, să cometeze, să interpreteze și câte toate — tot lucrări de seamă și de fond:

Și când propria ta viață singur n'o știi pe de rost,
O să- i bată alții capu' s'o părunză cum a fost?
Poate vr'un pedant cu ochli cei verzui, peste un vers,
Printre tomuri brăcuite așezat și el, un brac,
Aticismul limbii tale o să-l pună la cântar,
Colbul ridicat din carte-ți l-o sufla din ochelari
Și te-o strânge 'n două șiruri, așezându-te la coadă,
În vr'o notă pizărită sub o pagină neroadă.

De această onoare postumă nu poate scăpa niciun om de talent, și orice generație e mai mult sau mai puțin bogată de așa grindini de opinii, de teorii și de „note prizărite sub pagină”... savante.

Biblioteci întregi s'au scris numai despre „Hamlet”, și roatele tipografilor noștri de mii și sute de ori se 'nvârtesc pe zi și or să se mai învâртеască în pofida lui Eminescu. Liber încă odată oricine să-și alăture pe o bucată de hârtie numele-i de o zi cu un nume pe veci trainic, cum se aprinde un chibrit în fața soarelui ; liber e oricine să spună despre o operă de artă și ce știe și ce nu, și dacă o pricepe și dacă nu, numească-se el Taine, sau fie ilustrul ciubotar al lui Apelles. Pe vârful unui obelisc bătrân se abate câteodată și un vultur, dar mai ales se trâng totdeauna roiuri de muscuțe să bâzâie pe creasta monumentului înfierbântată de arșiță. Apele norilor, vânturile vremilor spală și svântă piatra nobilă de urmele acelor efemere, și ea rămâne tot curată ca mai 'nainte și pentru mai 'nainte. De clintit nu o poate clinti decât trăsnetul cerului, ura fanatică a sectarilor exaltați, ori securea Vandalului imbecil și rău, sau ignoranța barbară, care doboară și sfarmă frumusețea ceea ce să-și facă un prag inform la o sărmană colibă... Dar astea toate sunt elemente oarbe ale naturii, mișcate de sus fără conștiință, de jos de o conștiință din cale afară obtusă ori smintită... Inșă

a ciunti cu conștiință limpede și cu sânge rece o operă de artă?... Și de asta e vorba aici.

Care artist, care amator, care om de bun simț și de treabă ar îndrăzni să ia un penel și să îndrepteze o trăsătură măcar a unui Rafael, să prefacă numai o măsură a lui Beethoven, ori să potrivească coapsa lui Apolon sau șoldul unei Venere, după personala lui judecată și după pornirea gustului său actual? Lucrarea ce un mare artist ca Eminescu o lasă este, cu toate calitățile și defectele ei, ceva sfânt, fiindcă 'n ea se 'ntrupează pipăit, și pentru o viață mai durabilă decât chiar a neamului său întreg, gândiri și simțiri de veacuri ale acestuia, și de aceea, fără teamă de exagerare, s'a putut zice că o așa lucrare este patrimoniul omenirii întregi nu numai a unui neam.

Și așa dar a pune mâna fără sfială pe o asemenea lucrare cu calități eterne și a cuteza s'o potrivești sau s'o mai cioplești, după trecătorul tău gust și cu competența ta discutabilă, discutabilă pentru că e negativă față cu realitatea evidentă și palpabilă a monumentului ce-l judeci — discutabilă fie ea cât de autorizată în părerea-ți proprieși a câtorva clienți — va să zică a mutila lucrarea de artă pentru restul fără capăt cunoscut al lumii și vremii, este a te face vinovat de o faptă reprobabilă, este, cu un cuvânt, o profanare... Iar de profanare nu e capabil decât un om

fără inimă și cu spiritul îngust, un om care niciodată nu se poate uita pe sine, care nu poate avea nicio ridicare de suflet pe d'asupra egoismului strâmt, nicio emoție... cum să zic? impersonală, — ca să întrebuițez și eu niște platitudini platonice scoase de curând iar la modă, — niciun fel de respect chiar când se află în fața lucrurilor sfinte... fiindcă n'are, fiindcă nu poate avea nimica sfânt pe lume.

Veacul acesta care se stinge, a inaugurat, spre onoarea lui, școala așa numitului spirit de examen, pentru a putea măsura cât mai exact încrederea ce trebuie să aibă urmașii în afirmările străbunilor ; *jurare in verba magistri* este atăzi, din norocire pentru spiritul uman, un adagiu mort și 'ngropat.

Astăzi critica onestă și în adevăr savantă cearcă să elimineze din textele clasicele antice alterările introduse de pe vremuri de către copiiști nepricepuți sau infideli, și să afle în fine adevăratul original. Ea râcâie de pe zidurile monumentelor scoarța pusă rânduri-rânduri, după mode trecătoare, de către niște restauratori incuți, ca să afle formele primitive curate ; ea restabilește numele asiriane, pe cari transcriitorii ebraici din primele secole ale erei noastre le-au deformat după sensul actual al lor prin introducerea punctelor vocalice subscrise în vechile cărți biblice ; iar din miturile străvechi asiatică, încărcate, în migrația lor pe atâtea ș'atâtea drumuri, de

elemente eterogene și întunecătoare, distilându-le cu dibăcie, scoate raze de adevăr ce ne luminează origina neamurilor Europei civilizate.

Noi Românii avem pretenția îndreptățită și interesul a ne pune în rândul acestor neamuri, alături cu popoarele moderne; trebuie dar să înțelegem că nu putem asista nepăsători la alterări voite sau nevoite făcute sub ochii noștri în textul celui mai mare scriitor român; și astfel oricine e dator, credem, a denunța opiniei publice luminate, falsificarea copiei — atât mai rău dacă de fapta lui neiertată copistul nu s'ar putea scuza numai cu ignoranța.

CÂTEVA PĂRERI

Tipărit pentru prima dată în „*Ziua*” al partidului democrat-radical, No. 35, 22 Februarie 1896, sub titlul *O critică*¹⁾.

E un studiu de mare însemnătate pentru cunoaşterea principiilor estetice ale lui Caragiale.

Cu o mare călitate şi cu exemple savant alese, la care se adaugă virtuozitatea artistică a lui Caragiale, caracteristică stilului lui, se pun o mulţime de probleme despre artă, care se discutau cu multă aprindere în publicistica noastră pe la sfârşitul secolului trecut: „artă pentru artă” şi „artă cu tendinţă”, „durata” operei de artă, talentul, stilul, etc.

De sfşur Caragiale exagerează adesea. Punerea faţă în faţă a poetu'ui talentat cu guşatul, lăsând să se înţeleagă că aceeaşi simţire ar încerca pe anândct, singura deosebi e fiind pulinţa de exprimare, — e o notă cam forţată. Nu trebuie să uităm însă că autorul nostru e literat; el se serveşte adesea de antiteze pentru ca să scoată mai bine în evidenţă adevărul.

Un merit esenţial al acestui studiu constă în prezentarea de exemple potrivite, menite să ilustreze, pentru orice om de cultură generală, cele mai subtile chestiuni de estetică literară.

Noi, Românii, suntem o lume în care, dacă nu se face, ori nu se gândeşte prea mult, ne putem mândri că cel puţin se discută foarte mult. Asta e frumos din parte-ne — să lăsăm în colo orice modestie; căci este ştiut că din

1) Textul nostru e reprodus după „*Notiţe şi fragmente literare*” (Biblioteca pentru toţi No. 121—122, anul 1897).

discuție răsare scânteia adevărului. Nu e vorba, adesea discutăm cam pe de lături; dar asta o facem tocmai pentru că voim să alimentăm continuarea discuției; dacă n'am da pe de lături, ar înceta poate discuția prea de grabă: ei! atunci de unde ar mai țâșni adevărul?

Așa, de exemplu, multe ilustrațiuni literare au discutat vreo cinci ani cu înaltă căldură asupra întrebărilor:

Artă *pentru* artă? sau artă *cu tendință*?

Rezultatul aprigei lupte a fost că fiecare dintre polemisti a rămas să împărtășască până la urmă opinia sa proprie. De ce? Pentru că și atunci s'a vorbit despre toate, *despre toate*, afară de un singur lucru, care, după părerea mea, ar trebui și el pomenit, măcar în treacăt.

Mă rog, câteva întrebări:

Au tendință piesele lui Shakespeare? — De sigur, nu.

Dar Tacit?... dar *Divina Comedia*? — Ba bine că nu.

Dar *le Tartuffe*? — Mai ales.

Dar discursurile lui Demostene, și, fără șovăire aş zice, toate discursurile celebre, începând cu cele antice și isprăvind cu ale d-lui Flea? Se înțelege că au tendință, căci nu s'ar putea orator politic fără tendință.

Poeziile lui Byron? — nu; ale lui Goethe? — nici atât; ale simpaticului nostru acade-

mic Anton Naum ? — și mai puțin. Dar ale lui Schiller, ale poezilor noștri socialiști ? — de singur că au.

Ei ! asta e asta. Cui între aceste două categorii de producători intelectuali să acordăm stimă ? Căreia dintre acele două feluri de produceri să dăm admirația noastră ?

Care e artă și care nu ?

Dacă, deși ești partizan hotărât al uneia din cele două teorii, ți-a rămas totuși o, lecuță de simțire estetică și de pătrundere obiectivă, este greu să răspunzi la această întrebare. Căci, presupunând că ți-a rămas acea o lecuță: ești antitendenționist, să zicem — nu crezi să aprinzi focul cu le *Tartuffe* și cu *Divina Comedie*, pentru ca să te delectezi la gura sobei cu volumul simpaticului academic d. A. Naum ; — sau ești tendenționist, — sper pentru d-ta, că, în rafturile bibliotecii, alături de odele proletare sau novelele d-nei Sofia Nădejde, vei permite să stea, fără nicio deosebită pretenție, și *l'Ecole des femmes* și *As you like it*, pe cari oricât de proletar ai fi, numai să fii câtuși de puțin intelectual, n'ai să te înduri să le arunci în canal.

Dacă însă nu ești partizan al vreunei porniri sectare, poți foarte ușor răspunde la întrebarea de mai sus.

Care e artă și care nu, din cele două categorii de produceri, de creațiuni intelectuale ? Scurt : acele cari au fost opera unui talent.

Tâlharii lui Schiller sunt o piesă cam prea slăbuță, ca să nu zic prea mult, nu pentru tendințele generoase și umanitare care o inspiră, ci fiindcă Schiller este... este în *Tâlharii* un slăbuț dramaturg. Iar ticălosul de Falstaff, că nu-i poți zice mai bine, secătura aceea, e un moment nepieritor al minții omenesti, nu doar că nu profesează tendințe generoase, ci fiindcă e copilul lui Shakespeare, care era un tată sdravăn.

Ei ! vezi, asta este lucrul pe care n'ar trebui să-l uităm niciodată când vorbim despre produceri intelectuale : ta-len-tul, și tocmai de el nu pomenim niciodată.

O operă de artă este o ființă, căreia însuflătorul de viață nu este, nu poate fi decât talentul, Fără această flacără de viață, flacăra mai misterioasă și mai nedefinită decât chiar razele lui Roentgen, poți căpăta lucruri artificiale, nu opere artistice, și nimic nu e mai altceva, față cu artisticul, decât artificialul.

Intre artistic și artificial, este aceeași deosebire ca între madama care percepe la intrare unui Panopticum taxa de 50 bani și figurile de ceară din năuntru.

Pentru a face o operă de artă, o operă viabilă, trebuie talent, talent și iar talent. Am zis într'adins viabilă, pentru ca dintru început să eliminăm din discuție ideea de durabilitate, atât de străină în discuție. Adesea

literații fac greșala (după părerea noastră, mare) de amestecă, în cercetările lor despre creațiuni intelectuale, întrebarea : opera aceasta rămâne ? Cât timp va rămâne ? Așa întrebări sunt absolut afară din chestie. Întrebarea noastră, față cu o lucrare de artă, nu poate fi decât aceasta : opera aceasta *viează* ? Căci încă odată, dacă are viață, aibă-o pentru azi, mâine sau pentru veacuri — ea va fi trăit, și asta e condiția ființei, viața, nu durata vieții.

Mă rog, între o insectă care trăiește o singură zi la umbra unei piramide egiptene și piramida aceea, care este deosebirea cea mai adâncă ? Dimensiunile ? densitatea și soliditatea structurii materiale ? Durabilitatea în timp ? De sigur nu. Deosebirea cea mai adâncă între ele e că insecta e vie, iar piramida nu.

Piramida e de granit, insecta de niște țesuturi mucoase; insecta d'abia se vede, și piramida e piramidală ; insecta, născută azi dimineață, va muri deseară ; iar piramida e o veche cunoștință a soarelui, și poate va sta neclintită și rece pe temelia ei până mult după ce soarele va fi încetat a-i mai putea trimite măcar o rază de căldură și de lumină. Da, dar piramida stă și va sta ; iar insecta va muri, însă trăiește.

Așa e și cu opera de artă. Ea trebuie să trăiască, să vieze, și ca toate ființele va avea

și ea o durată în timp. Nu am putea cu toate acestea să ducem prea departe comparația aceasta, fiindcă ne-am lovi de o deosebire mare care există între ființa propriu zisă și ființa operă de artă.

E o ciudată deosebire!

Opera de artă are căpătată însuflarea de viață dela talent. Vieța aceasta însă este numai latentă : pentru ca să devie patentă, trebuie concursul unei inteligențe, unei priceperi și judecăți ale altuia.

Într'un sâmbure vieța stă ascunsă vreme îndelungată, pândind, cu o răbdare mai presus de multe încercări, condiția exterioară propice pentru ca să țâșnească la lumină să încolțească, să crească, să dea roade și semințe altele pentru o mai departe viață. Ceea ce sunt căldura, lumina și umezeala pentru sămânță, este priceperea și judecata omenească pentru opera talentului omenească.

Precum un bob de grâu găsit peste cinci mii de ani în sicriul unei mumii eghiptene, semănat în pământ bun, reînvie ca și bobul cules anul trecut, asemenea o operă de artă viabilă, după o părăsire și uitare de veacuri, reînviază iarăși la căldura ochilor pricepuți. Sub casmaua lucrătorului prost, care sapă să-și croiască un drum, sar țândări de marmoră; el ar merge înainte cu fapta lui distrugătoare, dacă altcineva nu i-ar opri mâna; căci ființa în care lovește casmaua doarme ascun-

să, n'are încă glas să strige. Ea a dormit de când cei din urmă ochi pricepuți și-au întors privirile dela dânsa ; dar la cea dintâi privire a altor doi ochi pricepuți, ea se va deștepta sigur și, cu o nouă și întreagă putere de viață, va chema la dânsa o lume.

Câtă vreme n'au dormit capo-d'opere, atâr-nate într'un ungher pe peretele unei taverne, înecate în fumul lulelelor proletare ! Doi ochi pricepuți le-au redeșteptat la viață. Se scoate se 'nțelege din discuție cazul de distrucție materială completă. Cărțile unice din biblioteca Alexandriei, templul minunat dela Efes și altele s'au dus de-a-binele fără putință de reîntoarcere, ca și boabele de grâu dintr'un lan dat pradă flăcărilor.

*

Dar să ne întoarcem la talent. Ce este talentul ?

De ! aceasta este nu prea ușor de spus, dar poate nu de tot imposibil. Mai întâi, nu trebuie să ne grăbim. Apoi, voiu cere voie cititorului să amânăm răspunsul la această întrebare, până după ce vom fi dat un răspuns la o altă întrebare și anume: ce este *lipsa de talent*?

Orice suflet de om, fie aceasta un gușat, fie cel mai rafinat artist, are o coardă întinsă, gata să sune, așa ca să-l mulțumească până la un grad ce s'ar putea numi fericire, la contactul unor anumite împrejurări.

Gușatul, mâhnit cine știe de ce, moțăie seara pe prispa colibii, cu ochii jumătate închiși, cu figura gravă, care n'ascunde, poate, niciun gând. Atunci, în față-i se ridică încet de peste coama dealului discul lunii, iar dintre prunii din grădină pornește deodată recitativul amețitor al privighetorii. La aceste atingeri materiale, gușatul ridică fruntea, își pierde gravitatea normală, deschide ochii mari la lumină, apleacă urechea și ridică degetul către locul de unde vine cântarea, zâmbind luminos cu inefabila satisfacție a dobitocului pe care ai nemerit să-l scarpini tocmai unde-l mănâncă; e bine — e fumos!

A sunat coarda din năuntru, și el a auzit-o. Nu cântarea neînțeleasă a privighetorii, nu razele reci ale lunii i-au făcut mulțumirea, ci sunetul din năuntru la lovirea aceloră. Dar luna merge înainte pe calea știută privighetoarea tace, și gușatul adoarme, — cântarea coardei din năuntru a încetat. Poate oare gușatul să ne arate cu vreun procedeu intelectual cam ce a fost, nu cântecul privighetorii, nu razele lunii, ci acea cântare misterioasă interioară care l-a mulțumit atâta? Poate, cum am zice, să ne întoarcă în afară și nouă ceva din iritarea lui interioară, care pentru noi, oameni ca și el, cu suflet ca al lui, este cel mai important fenomen al naturii?

De sigur că nu. Oare de ce? Fiindcă, deși este înzestrat cu facultatea iritării aceleia,

ca noi toți, nu are darul, virtutea, ca unii dintre noi, de a o răstoarce prin procedeu intelectual priceperii altora.

Intr'un cuvânt, pentrucă n'are talent.

Lipsa de talent este incapacitatea de a găsi formula de comunicare intelectuală exactă a simțirii ce ne-au produs-o împrejurările materiale.

Pe această cale, deși de ocol, credem c'am ajuns aproape de deslegarea primei întrebări.

*

După mișcarea gușatu'ui nostru, după fiorul de caldă mulțumire care l-a trezit din aromeală, noi am văzut destul de sigur că în sufletul omului s'a petrecut ceva minunat — ceva, pe lângă care și razele de pe coama dealului, și cântecul din grădina cu pruni sunt ca arcușul pe lângă sunetul vioarii, niște simpli agenți brutali de iritare. Arcușul l-am văzut; coarda de sigur a sunat — uitați-vă la figura iluminată a omului, Ce folos însă? Ea singură s'a auzit pe sine, fiindcă a sunat îngropată în adâncuri ascunse; calea de acolo până la noi este închisă; de acolo până la noi nu poate sosi cea mai mică vibrație. Dar nouă nu ne trebuie să vedem numai vioara și arcușul; ceva mai mult, nu ne trebuie chiar de loc să le vedem; nouă ne trebuie să auzim sunetele coardei. Gușatul este o vioară care nu se aude, arcușul nu e bun la nimic.

Să lăsăm dar la o parte instrumentele acestea inutile nouă, și să căutăm altele. Să alergăm la o veche vioară, a cărei binefăcătoare sonoritate e totdeauna gata să ne mângâie sufletul până în cele mai profunde și tainice cute. Ia să vedem noi cum răsună acest nobil instrument când îl atinge arcușul. Ia să auzim *Sonata Lumii*! Să ascultăm!...

Ei! Strălucit-au vreodată așa de dumnezește razele reci ale lunii cum strălucesc aceste luminoase și calde sonorități? A înaintat vreodată discul ei pe calea eterată cu solemnitatea cu care curg valurile cântării acesteia?

Dar Sonata s'a terminat. Să lăsăm să se stingă dulce emoția înaltă ce ea ne-a produs-o și să trecem la alceva.

Intr'o școală de mahala, se sbate claie peste grămadă o mulțime de mici cetățeni, unul mai rău crescut decât altul, făcând un sgomot haotic. Deodată ușa se deschide și d. profesor intră. D. profesor este un om foarte rău și are un nas foarte comic. Copiii râd de nasul lui Domnul; dar dânsul mai are și o riglă în mână, și astfel, îndată ce d-sa își arată nasul pe ușă, sgomotul haotic, ca prin farmec, stă înțelenit locului, întocmai ca sbucimul talazurilor la încruntarea lui Neptun, sau mai bine ca scârțâiala unui greere pe care-l strivești scurt sub talpă.

E liniște acum deplină. Ochii diavolilor

joacă de pe cărți la nasul profesorului și înapoi. Nasul acela ! Toți îl admiră, toți simt nespuse încântări privindu-l. Cât au petrecut ei cu nasul acela ! astfel că nu ar putea ei singuri spune cu siguranță ce vor simți mai mult când, trecând în altă clasă, nu vor mai avea pe Domnul : bucuria că au scăpat de rigla lui reglementară sau părerea de rău că i-au pierdut nasul ?

Așa dar, ce bine ar fi să poată — dacă s'ar putea — și să scape de riglă și să păstreze minunatul nas ! În adevăr, minunat ! fiindcă acum îndată o să vezi, cititorule, că acest nas este ceva de o importanță colosală, de o importanță tot așa de mare ca și luna de pe cer. Cum asta ? Fiindcă și el, ca și luna, poate fi un arcuș căruia nu-i trebuie decât o vioră bună ca să scoată o cântare uimitoare.

Toți, toți copiii din acea școală sunt încântați de nasul profesorului. Dar iată că unul dintre ei, jucându-se prin curte, găsește o bucățică de cărbune moale. Ce-i dă diavolului prin cap ? Ridică binișor cărbunele de jos, merge furiș la zidul din dos al institutului, trage o linie, încă una, alta, mai șterge, rade, adaogă : e gata — un nas și o riglă.

Atunci aleargă, strânge repede pe toți camarazii împrăștiați la alte jucării și-i duce la o potrivită distanță de opera de artă. Toți rămân uimiți în fața ei, cu privirea țintă. Cu cât privirile s'ațintesc mai dinadins asupra semnelor

negre de pe peretele alb, cu atâta acestea devin mai calde, și cu cât acele priviri se adâncesc, cu atât urmele de cărbune înviază. Încet-încet, ele încep să miște, se deslipesc binișor de perete, apoi se desprind binișor de tot. Iată-le cum pornesc din loc cu putere deplină de viață, cum se apropie în fața privitorilor, cari râd, râd, cum n'au răs niciodată : este Domnul ! Domnul !!! Acesta este Domnul adevărat !... fiindcă e numai ceea ce ne trebuie dela Domnul — el puțin ne importă — ce simțim noi la vederea lui, aceea importă, și aceea o avem aci întreagă. Coarda din suflul cel mititel și răutăcios nu numai a sunat, s'a făcut și auzită.

Și astfel copiii nu mai râd acum în clasă ca mai nainte când văd pe d. profesor ; nasul acela nu mai are vechiul succes ; el a fost redus la importanța lui reală — un simplu arcuș. Băieții ard de nerăbdare să treacă ora, ca să meargă la zidul din dos : acolo e ce e, acolo se aude cântarea cea miraculoasă.

Ei ! — ziceam adineaori, după terminarea sonatei — strălucit-au vreodată așa de dumnezește razele reci ale lunii cum strălucesc aceste luminoase și calde sonorități ? A înaintat vreodată discul ei pe cale eterată cu solemnitățile cu care curg valurile cântării acesteia ?

Vă întreb acum, în fața zidului mânjit cu cărbune : ei ! fost-a vreodată rigla Domnului așa de bătoasă și nasul d-sale așa de comic ?

*

Care va să zică, pe câtă vreme sufletele omenești în genere sunt iritabile la atingerea naturii, numai unele alese sunt în stare să întoarcă în afară, ca un fenomen deosebit, pentru înțelesul altora, iritarea ce au suferit-o. Toți suntem iritabili; expresivi sunt numai unii.

Oricare ar fi materialitatea acestui deosebit fenomen, adică felul material al expresiunii, o condiție neapărată pentru atingerea scopului ei este înțelesul uman.

Sunete, cuvinte, linii și colori, forme — viața nu consistă în ele chiar, în materialitatea lor, ci în intențiunea de a deștepta, prin înfățișarea lor, un înțeles. Intențiunea — aceasta este esența vieții; expresia este numai organismul ei material.

Precum vedem, trebuie iarăși să ne întoarcem la vechea noastră comparație între opera de artă și ființa vie.

La ființa vie, organismul material este așa întocmit încât niciun organ în deosebi nu e independent, și n'are niciodată o funcțiune de sine stătătoare; organele au importanță prin anumitul concurs ce-l dau pentru menținerea întregului complex; oricât ar fi, unul chiar absolut indispensabil, și altul nu tocmai, menținerea întregului complex este mijlocul, scopul este viața; fără de dânsa, organele nu mai au rațiune de a fi; ele se

desfac, se risipesc și se topesc în largul naturii, dacă nu mai pot susține o viață deosebită.

Tot așa și cu opera de artă.

Expresia — adică forma exterioară, organele materiale — nu are rațiune de a fi dacă nu face să trăiască o intențiune.

Natura are o lege care o obligă să alcătuiască elementele așa potrivit încât, din echilibrul și concursul organelor materiale, să se poată menține flăcăra vieții. Atunci când natura, în zorul nepătruns al vastei sale fabricațiuni, scoate, din distracție ori din pripă, o rea întocmire de organe, improprie intenției de funcționare, ea se grăbește să spargă exemplarul, aruncă fărâməturile monstrului neviabil în topitoare, pentru ca să le toarne mai târziu într'un tipar normal.

Aceeași lege pentru opera de artă ca pentru ființe.

Dacă expresiunea normală nu poate îmbrăca potrivit intențiunea, opera este un monstru neviabil; expresia se topește 'n vânt, ea nu înseamnă nimica; fiindcă nu ea este scopul, ea este mijlocul, și ca atare, în cazul acesta, nu poate servi la nimic.

Așa dar: potrivirea organelor cu viața, în natură — potrivirea expresiunii cu intenția în artă.

Precum dar viața nu poate în natură să îmbrace decât o structură, de dimensiuni, de proporții și relații de economie intimă, su-

puse imperiului necisității, asemenea intențiunea artistică, pentru existența și menținerea ei proprie, trebuie să îmbrace o formă de expresie, o structură materială cu dimensiuni, proporții și relații de economie intimă absolut necesare.

De câte ori considerăm bine fenomenul ce-l numim viață, rămânem pătrunși de un adânc sentiment de uimire. Cea mai infimă creatură este o revelare a unei infinite puteri, a unei încomensurabile și eterne voințe — fie acel fenomen o rămă oarbă, care se târăște lipicioasă pe un palmac de mocirlă în umbră, fie cuceritorul care, din înaltele zăpezi ale Alpilor, arată legiunilor de biruitori, cu degetul poruncitor, fericitele câmpii ale Italiei sclipind în razele soarelui.

Un sentiment analog ne cuprinde în fața unei opere de artă, fie ea cât de infimă sau cât de grandioasă, fie nasul și rigla de pe zidul din dosul școalei de mahala, fie *Sonata Lunii* — și una și alta ne pătrunde prin revelarea unei infinite puteri, unei incomensurabile voințe.

Și pentru aceea, același atribut se cuvine să acordăm și uneia și alteia dintre aceste două puteri — pe amândouă le numim egal, și cu drept cuvânt, creatoare.

A crea — a apuca din haosul inform elemente brute, a le topi împreună și a le turna într'o formă, care să îmbrace o viață ce se

diferențiază într'un chip absolut hotărît de tot ce nu este ea — aceasta este puterea naturii și a artistului.

Și această putere, la artist o numim talent. Talentul este deci puterea de expresivitate ce o au în deosebi unii, pe lângă iritabilitatea ce o au toți.

*

Ni se întâmplă adesea să citim o carte, să ascultăm o dramă sau să privim o pictură, și, cu toată bunavoință cu care căutăm emoțiunea binefăcătoare ce o așteptăm dela opera de artă, emoțiunea nu ne poate prinde. Este o lungă epopee sau o povestire extraordinar de îngrijită; este o dramă de un scenariu strict și de lux de debitare superior; este un tablou colosal de o corectitudine de desen și de un colorit bogat și exact. Totuși, impresia ce ne-o fac este cu totul lipsită de puterea sguđuitoare, de virtutea emoțională.

Din contra, auzim patru versuri populare, în cari prosodia este cu desăvârșire nesocotită, rima imposibilă; vedem o scenă de clowni de o simplitate cât s'ar putea mai primitivă, ori un cap afumat de sfânt bizantin, care șade bățos între două coloane, — și găsim la ele, fără multă osteneală, aceea ce nici epopeea sau povestirea, nici drama, nici tabloul, de cari am vorbit mai sus, nu ne-au putut da.

Oare de ce ? Fiindcă, la aceste trei modeste produceri din urmă, expresia materială a îmbrăcat exact o intențiune, și astfel operele acestea sunt viabile ; pe câtă vreme la cele trei de mai sus, expresia bogată, aparatul material exterior, a fost goală de intenție ; în cazul cel mai bun, intenția a fost prea puțin puternică în raport cu covârșitorul aparat exterior, sufletul, dacă nu de tot nul, a fost prea mic și organismul prea mare, ci între organismul și viață trebuie să fie absolută potriveală.

Intr'o scenă de clowni, a cărei intenție ar fi, de exemplu, o păcăleală puerilă, cei doi artiști întrebuintează salturile lor, vorbele lor, toate mișcările lor, numai și numai întru cât ele stau în legătură necesară cu intenția, cu păcăleala. Orice suprimare a vreuneia din părțile aparatului acestuia exterior ar fi păgubitoare, fiindcă fiecare parte e un organ necesar pentru comunicarea intențiunii, și prin suprimarea aceea s'ar trunchia înțelesul.

Pe câtă vreme dintr'o dramă a unui mare poet liric se pot șterge multe șiruri, nu numai fără pagubă, ci chiar poate cu folos, din scena clownilor nu poți suprima vreo parte, precum nu poți cionti dintr'o ființă vie organele absolut necesare vieții ; din drama marelui poet poți da afară foi întregi, precum dintr'o grămadă de obiecte neînsufleteite poți separa o parte fără a le strica esența.

Intr'o scenă memorabilă a lui Victor Hugo, nobilul hidalgo Silva prinde la fidanțata și pupila lui, mândra Dona Sol, pe doi cavaleri. Pe toți sfinții Castiliei și Aragonului! Doi! Măcar unul! și tot era prea mult! Ce face nobilul Silva, bătrânul ofensat? Credeți că trage spada să pedepsească repede pe acei cutezători? Nu! El se gândește să-i pedepsească cu mult mai aspru: le citește un lung discurs istoric moral, în care face lista cronicologică a isprăvilor și vitejilor marilor lui strămoși, a căror potrete sunt atârinate în salonul unde s'au întâlnit cei doi rivali, regele Carlos și banditul Hernani.

Aceștia stau în picioare împreună cu femeia vinovată, și ascultă... și ascultă; câteodată unul din ei cutează să facă o mică întrerupere, să zică și el măcar o vorbă de scuză numai-decât asprul Silva exclamă: „Taci! nu mă 'ntrerupe!” și-și urmează mai departe pomelnicul.

Dar e Victor Hugo? Da. Dar versurile sunt admirabil? Fără'ndoială. Inșă ce are aface? Victor Hugo e un mare poet liric, un cugetător și mai mare, și versurile lui sunt minunate. Asta nu împiedică drama lui să fie lipsită de viața pe care scena clownilor o are. Acea scenă trăiește, iar *Hernani* nu și anume fiindcă acea scenă nu poate fi trunchiată fără pagubă, iar din *Hernani* poți tăia, ba chiar cu folos, și pentru dramă și mai ales pentru

auditorul priceput, patru din cinci părți, și *Hernani* tot *Hernani* rămâne.

Cât n'ar câștiga, de exemplu, dignitatea nobilului hidalgo, dacă dânsul ar avea buna inspirație să renunțe la academicul discurs, care prelungește din cale afară o situație atât de penibilă și de umilitoare, și pentru el, și pentru nobilii castilani din pereți, și pentru publicul din sală !

Cu cât mai mult spune el, în supărarea lui, și tot spune, cu atât noi înțelegem mai puțin; fiindcă noi nu înțelegem o operă de artă din mult, ci din ceva, înțelegem un ce dintr'un cum. Astfel putem dela sunete căpăta impresia luminii de lună. Cine iubește muzica, și e deprins să o înțeleagă, are să vadă de sigur lumină la atingerea lui *sol diez* al melodiei după cele patru tacte introductive ale celebrei sonate.

Când Othello turbă de închipuita trădare și se plimbă de colo până colo, ca o fiară nebună, mai are vreme să ție discursuri?

Inchipuiți-vă-l pe „stupidul turc” venind în fața scenii, luând o poză demnă și începând să ne debiteze o tiradă, în care să enumere mai întâi toate suferințele sufletului său și apoi toate torturile imaginabile cu cari proiectează să pedepsească pe nenorocita Desdemona ! Toate comparațiile între starea sufletului său cu torturile Tartarului, toate blestemele retorice, toate amenințările de lux

poetic, ne-ar face să dăm din umeri și să zicem :

„Maurul acesta nu e gelos ca un maur ce se respectă, e numai un lăudăros oriental !”.

Și din momentul acela, n'am mai purta de loc grijă de soarta năpăstuitei venețiene.

Căci din două una: ori e în adevăr gelos până la cumplita crimă, și atunci n'are vreme să mai țină discursuri, și mai cu seamă chilometrice, și încă în versuri distilate ; ori, dacă le ține, și-a scos tot focul dela inimă, și n'are să se mai potrivească, la urmă, crima de loc. Prin urmare, ori crimă fără discurs, ori discurs fără crimă.

Othello, deși „turc stupid”, o știe bine aceasta și, fiindcă lui crima îi trebuie, renunță la discurs, și foarte cuminte face.

O vorbă numai, o vorbă, al cărei miez este mai substanțial decât ar putea fi conținutul a o sută de versuri alambicate : „*Cum* să-i omor ?”. Atâta numai poate scoate din gâttelejul înneecat de turbare : „Cum ?” Și din această scurtă întrebare, noi vedem limpede ce tragică soartă îi așteaptă și pe ea și pe el.

Da, zic unii, dar stilul francezului e unul și al englezului altul.

Iată greșala mare : a confunda stilul cu maniera. Intre stil și manieră este aceeași deosebire ca între organismul necesar al ființei vii și structura voită a lucrului artificial.

Iată două piese de talent, două tragedii. În amândouă avem aproape aceeași fabulă: doi frați — unul bun, blând, prostuț, onest, devotat tatălui și fratelui; celălalt, rău, fățarnic, invidios, intrigant, urînd de moarte și pe tată-său și pe frate-său. Cel rău profită de bună credință a naivului bătrân, țese o intrigă infernală și pierde pe cel mai mic în ochii tatălui.

Intr'una din piese, horopsitul, victimă persecutată, o ia razna în lume și fuge în pădure, unde trăiește într'o vizuină ca un pustnic nebun. În cealaltă, horopsitul, disperat, își ia lumea 'n cap și se face tâlhar de codru. Și 'ntr'una și 'ntr'alta, tatăl lesne crezător cade la rându-i victima mișelului intrigant.

Ia să vedem acum ce fac cu aceasta fabulă doi artiști deosebiți.

Unul ne aruncă înainte persoanele fabulei și le dă drumul să facă orice vor voi ele, cum le-o tăia capul și cum le-o îndemna inima: *să facă* în fine tot *ce* sunt în stare *să facă*.

Celălalt ne prezintă persoanele dându-le misiunea imperativă de a ne *spune cum* sunt ele.

Primul, odată ce le-a dat drumul persoanelor sale, nu se mai amestecă de loc, nu mai face nicio presiune morală asupra-le. El nu se mai interesează de soarta lor, de succesul sau pieirea lor: le lasă'n voia întâmplărilor, așa

cum le-a făcut Dumnezeu, să-și împlinească fiecare scrisul ei.

Cel d'al doilea, din contră, e foarte gelos de soarta persoanelor lui : o singură clipă nu le slăbește ; se ține pas cu pas de ele. Le ocrotește, le persecută, le laudă, le critică, le admiră, le ajută să iasă din încurcătură, să răspundă la enigme, să deslege șarade ; le recompensează și le pedepsește.

Dacă, la cel dintâi, doi inși se ceartă și cât p'aci să-și verse sângele, el se dă cuminte la o parte, lăsându-i să-și împartă părul cu furca. În cazul analog, cel d'al doilea, după ce că-i pune cu dinadinsul să se certe, apoi tot el se amestecă de-i împacă ; ba, ori ajută pe cel mai slab ca să covârșască puterile celui mai tare ; ori, dacă-i este mai simpatic acesta, îi mai dă ajutor pe dedesubt ca să-l sdrobească pe acela cu desăvârșire. În fine, bietele persoane, bune rele, cum ar fi, în loc să *facă* neconținut ce i-ar îndemna firea lor, sunt osândite să spună mereu aceea ce le suflă autorul. S'ar putea zice că persoanele acelea, dacă în adevăr ar exista, și-au găsit beleaua cu introducătorul lor în fața lumii.

Intr'un cuvânt, la persoanele celui dintâiu artist, avem o continuă confirmare a vieții ; iar la ale celui d'al doilea un torent continuu de afirmări interioare, fără vreo confirmare interioară.

Oricine, credem, a înțeles că am vorbit des-

pre Gloucester cu fiii săi și despre bătrânul Moor cu Franz și Carol.

Vorbeam de stil și manieră. Iată — la cei dintâi e stil, la cei din urmă, manieră.

*

Cine înțelege ce este arta, orice i-ar spune așa numitele sentințe fără apel ale opiniei publice, nu se va putea un moment amăgi asupra deosebirii fundamentale dintre stil și manieră.

Să încerc a ilustra această propoziție.

Vedeți colo pe câmp, în revărsatul zorilor, o umbră cenușie... Este un om... poartă la subțioară un baston, ori cine știe ce, discret aplecat spre pământ. Vedeți-l... Cu ochiul, umbrit de pălărie, țintă 'nainte, caută să apuce o cât mai largă zare. Uitați-vă ce stângaciu pășește, cum se furișează de domol și de sfios, cum evită orice pas precipitat, orice sgomot, orice atitudine amenințătoare care ar trăda cumva vreun gând rău.

Dar, ia să ne întoarcem privirea în partea astălaltă, între zarzavaturi. Iată o altă apariție. Foarte încruntat, un uriaș cu mâinile întinse 'n sus, ținând în dreapta un toroipan ridicat. Priviți-l cum stă mândru și țeapăn, hotărât să sdrobească pe oricine s'ar apropia... Poartă o legătură enormă pe cap și e drapat ca un suveran african în vesminte

bătătoare de departe la ochi. Ce grozavă înfățișare!

Ce este acea umbră cenușie din câmpie? Ce este bățul pe care-l ține aplecat la subțioară? Ce este în capul de sub pălăria aplecată bine pe ochi? Bățul e o pușcă și 'nnăuntru-i moartea; sub pălărie e un gând limpede și rău. Umbra aceea stângace și sfioasă este un dibaciu și îndrăsneț vânător. Vai de prima victimă pe care o va întâlni! cu cât mai târzie va fi întâlnirea, cu atât mai vrăjmașă și mai socotită lovitura!

Ia să vedem acuma și pe voinicul fioros care păzește zarzavaturile. Ia să avem puțin curaj. Să ne apropiem binișor de el, să vedem ce are să facă... Iată că nu ne face nimica... Ne lasă să-i luăm din mână toroipanul de scaiete, ne îngăduie să-l desbrăcăm de vesmintele lui pompoase, să-i smulgem de pe cap turbanul de paradă... Acum, l-am despuiat de tot. Ce am aflat dedesubtul groazicului aparat -- O cruce de prăjină cu brațele 'ntinse, legate cu un crâmpeiu de funie de teiu, purtând în vârf drept cap o veche oală spartă... Era un popondeț!

Ce ageamii trebuie să fie păsărelele ca, de veacuri după veacuri, să se mai sperie de aceeași oală spartă, de aceeași cruce de prăjină, de același primitiv artificiu!

Exact același lucru se petrece în artă.

Ce ageamii trebuie să fie spectatorul sau

cititorul care nu știe să caute ce se ascunde sub aparatul exterior al unei opere de artă, și care cascade gura cu bună credință în fața unui torent de afirmări fără o picătură de confirmare — confundând astfel maniera cu stilul!

* * *

Un tânăr de umilă extracțiune, vagabond muritor de foame, om de un temperament exaltat și de un spirit de tot excentric, dar o inimă excelentă în fond, se înamorează din vedere, la o procesiune regală, de Regina — nu de regina nu știu care... de Regina Spaniei! Nebunul are curaj să înfrunte sentinelele, să sară noaptea zidurile parcului regal ca să depună, pe banca unde stă de obicei Regina, buchețele de niște flori cari a aflat el că-i plac cu deosebire strălucitei adorate. E un amor smintit, mortal.

Nebunul are noroc să ajungă, printr'o intrigă de curte, aproape de strălucita adorată, să devie prim-ministru al unui rege care veșnic lipsește de lângă regina, umblând la vânătoare. Ce face înamoratul nostru?

Credeți că-și dă măcar osteneala să aibă o întrevedere mai de aproape cu femeia, care e foarte dispusă să nu-l trateze cu prea multă răceală? Ași! Lasă amorul pe altădată și se apucă cu dinadinsul să stârpească abuzurile celorlalți miniștri. Intr'o ședință solemnă,

prinzându-i cum se ceartă la împărțeala ja-
furilor din averea regatului, le face o gran-
dioasă morală patriotică, maltratându-i în
vreo două sute cincizeci de versuri. Precum
declama, când l-am văzut întâia oară, că are
să moară pentru Regina, așa declamă acum,
că nu se lasă nici mort până nu va regenera
finanțele compromise și administrația coruptă
ale Spaniei.

A înțeles cititorul că vorbim de „*ce pauvre
ver de terre amoureux d'une étoile*”, celebrul
lacheu al lui Don Salluste, mirificul Ruy-Blas,
care, ministru atotputernic, în loc să bage 'n
fundul pământului de viu pe infamul intrigant,
cum îi era mai ușor decât a se șterge la nas,
i se dă acestuia legat de mâini și de picioare,
numai și numai de hatârul autorului!

Poftim acum de ce s'apucă eroul nostru!
Când era lihnit vagabondul, sărea zidurile
castelului sfâșiindu-și în țepele de fier carnea
slabă de foame și primejduindu-și de mii de
ori viața păcătoasă, numai ca să aducă iu-
bitei lui floricele. Acum e ministru magnific,
și numai o ușă secretă îl desparte de femeia
adorată, și totuși nu vrea s'o deschiză, fiind
ocupat să dea consiliului de miniștri flori de
retorică.

*

A! sfântă retorică!

Cu multă pietate mi-aduc aminte de sa-

vantul *Cours français de Rhétorique*, prima tătă dela care am supt laptele științei literare.

Minunată carte! și ce bucurie mi-a făcut să aflu că principiile și metoda bătrânului meu curs francez, în a nu mai știu a câtea ediție, și, de astă dată, în limba noastră maternă, hrănește și astăzi, tot așa de bine ca pe vremuri, inteligențele tinerelor generațiuni dela noi, care-și închină vieța lor frumoaselor litere.

Din acest curs bătrân, dar totdeauna verde, al cărui imperiu nu i-l poate usurpa nicio inovație, am învățat și învățăm nenumăratele feluri de stiluri — stilul... clar, concis, pompos, ușor, măreț, simplu, sublim, patetic, larg, ornamentat, chiar înflorit și alte multe. Toț dintr'însul am învățat ce sunt figurile sau tropii, cum se chiamă luarea totului drept parte și a părții drept totul, a omului drept locu-i, a locului drept omul șcl., în fine toate subtilele deosebiri fromale între sutele și miile de feluri de a se exprima ale omului.

Toate stilurile le putem învăța din savantul meu curs francez, afară numai de unul singur, — dar poate că de acesta nu simt încă nevoie tinerele noastre generațiuni de literați.

Era o excelentă școală de croitorie cursul meu, cu deviza clasică *le style c'est l'homme*, unde am învățat să croiesc fel-de-fel de haine, să le cos, să le brodez, la nevoie să le cârlesc, să le repar și să le scot petele; dar unde ni-

ciodată n'am aflat anume pentru uzul practic al cui sunt acele minunate și deosebite vestimente; și, necunoscând mușteriu, se 'nțelege că n'am învățat nici cum să ia măsura. Am învățat croitoria fără a mă gândi o clipă că este o artă al cărei scop ar fi să îmbrace trupul cuiva.

Așa, când am ajuns și eu calfă și am voit să lucrez pe seama mea, când mi-a venit și mie un mușteriu, o idee, să-mi ceară o haină ca să se poată prezenta în lume, am pus mâna aiurit în grămada de vesminte, și am trântit în capul blond și buclat al unui copilaș de prințesă o mantie largă de pelerin nespălat, în spinarea unui arlechim șiui o largă purpură imperială, iar pe umerii mândri ai unui tânăr Cesar, o cazacă pestriță de paiață cocoșată.

Și le-am dat drumul în lume așa, și lumea, care judecă pe oameni după vestimente, cum spune înțeleptul Nasr-eddin-Hogia, a dat de pomană copilașului prințesii, s'a prosternat înaintea arlechinului, iar pe tânărul meu Cesar l-a fluierat și huiduit!

Ce succes!... De ce?

Fiindcă un singur stil a fost uitat savantul meu curs francez să mă 'nvețe, unul singur — stilul potrivit, tocmai acela care-mi trebuia, singurul care se poate numi stil.

Nu e decât unul.

Nu știu cine a zis odată în glumă că e foarte

ușor lucru să faci o statuă.. Nu-ți trebuie decât o stană de piatră; în sânul ei, tocmai în mijloc, stă închis un Apollo, ca un miez viu care așteaptă să crape coaja lemnoasă. Ei! n'ai decât să o spargi tu și să dai drumul captivului... Iei o dalta și un ciocan și scobește la o parte, încet-încet, tandără cu tandără, învelitoarea de prisos, și Apollo apare victorios și strălucitor. Bagă numai bine de seamă să nu-ți scape dalta și să atingi miezul.

Acuma, poți să scoți pe Apollo păzind turmele și luminând pe ciobanii primitivi ai Tesaliei, conducându-și carul, învingând șarpele ori cântând pe lira cu șapte coarde după jertfirea cutezătorului satir; poți să scoți deci un Apollo simplu, maiestos, fulgerător sau sublim — asta e chestie de stil.

— Dar bine, zic eu, care am învățat pe de rost cursul francez de retorică; eu știu în câte feluri poate să mi se arate fiul Latonei; stilurile toate le cunosc, decât numai un lucru, nu știu cum să-i fac statua.

— Dacă nu știi, du-te de 'nvață, îmi răspunde glumețul meu, și vei vedea (dacă vei fi fost chemat să poți învăța) că nu-ți trebuie de loc să cunoști toate stilurile, îți trebuie să cunoști numai un stil — stilul potrivit, care le încapă pe toate spre a se putea potrivi, fără nevoie, la orice intențiune.

Așa că aceea ce cursul francez îmi spune că erau deosebite stiluri nu erau decât va-

riația de atribute ale unuia și aceluiași stil, atribute cari trebuiesc ținute în dulap închise, și îmbrăcate numai la nevoie. Nenorocire ace-luia ce va greși haina; acela va păți ce am pățit eu când le-am dat drumul în lume prin-țisorului, arlechinului și Cesarului schimo-nosiți.

*

Până să ne reîntoarcem la cercetarea sti-lului, câteva digresiuni fără disciplină cred că nu strică.

Noi știm că, dintre toate fenomenele, acele ce ne interesează mai mult pe noi oamenii sunt mișcările sufletești ale omului. Un spirit paradoxal ar putea îndrăzni să spună că sunt două lumi întregi, două universuri. O picătură de rouă limpede ce cade din înălțimile senine, în drumul ei către pământul din care a fost sorbită 'n sus, reflectă din pereți-i tot văz-duhul larg. Ceea ce, dela pereții acestei in-fime sfere reflectoare, este fără margini în afară, se adâncește 'n năuntrul ei, afundân-du-se iarăși fără margini. Acolo, în strâmtul fund, ca și afară 'n larg, sunt iarăși toți sorii, toți luceferii, toate stelele și calea robilor. Dela pereții ei, în afară o nemărginită lume, — o altă nemărginită lume în năuntru; mar-gine nu e în afară și ori încotro; asemenea în năuntru, d'a 'ndăratele și ori încotro, mar-gine nu e.

Aşa este şi sufletul omenesc, ca bobul de rouă: o infimă oglindă sferică cu conştiinţa absurdei adâncimi proprii — în afară-i şi 'nainte-i ori încotro, infinitul mare; în năuntru şi d'a 'ndăratele, infinitul mic. Intre aceste două infinituri, între aceste două lumi, e o ciudată grozavă deosebire: pe când infinitul mare este ideal deşi palpabil, infinitul mic este singurul real deşi impalpabil. Căzând din înălţimi, oglinda de rouă, în drumul ei, schimbă perspectiva interioară după punctele liniei sale de cădere; asemenea şi sufletul nostru, în trecerea-i, schimbă în adâncimile sale lumea din năuntru după schimbările lumii din afară.

Câţi stropi de rouă între cer şi pământ, atâtea oglinzi mişcătoare şi atâtea ceruri asemenea — câţi oameni atâtea suflete şi tot atâtea lumi.

Şi iată dar de ce, mai mult decât tot universul cel mare, ne interesează universul cel mic; fiindcă, cu cât cel d'întâiu se 'naltă şi se depărtează tot mai mult de noi, cu atât cel d'al doilea se adânceşte şi ne pătrunde; unul se 'ntinde, celălalt se strânge; unul *este*, celălalt *suntem* — *estele* acela e o idee numai, acest *suntem* ni-i singur realitate posibilă.

Aşa, pentru înţelesul omului nu-i nimic mai important decât înţelesul omului, fiindcă, prin comunicarea înţelesului la înţeles, realitatea se potenţiază. Infinitul palpabil, dar ideal,

se adâncește în oglinda sferică și devine infinitul impalpabil, dar real. Dar oglindit acumă dintr'o oglindă într'alta? O a doua adâncire, o altă lume și mai impalpabilă, dar cu atât mai reală. Să luăm două oglinzi sferice: soarele uriaș se strânge în adâncimile uneia ca un punct; din cea d'întâi, acest punct se adâncește încă odată în a doua, și când a ajuns ca vârful acului de albină, atunci aruncă în focarul de reflexie cea mai intensă lumină și căldură.

Toate aceste schimbări, toate aceste raporturi — între infinitul mare și infinitul mic, și apoi între acesta, devenit la rându-i mare, și cel d'altreilea, care-l potențiază la rându-i — au todeauna măsuri fatale din cari nu se iese. Fie oglinda imperfect sferică, neregulată, deformată, burdușită, oricum colorată, ea își va păstra ca atare un mod totdeauna același de oglindire — totdeauna va fi echilibru, un chip constant de raporturi între *ce și cum* se oglindește.

Dar unde ne ducem cu atâtea ciudate digresiuni fără disciplină? Ne depărtăm prea tare de obiectul vorbirii noastre, de stil... Din contra, iată că am ajuns tocmai la dânsul.

Precum stropul de rouă cade, cade mereu căutând odihnă, asemenea căutând odihnă trece, mereu trece sufletul omului. Și el e o oglindă sferică, veșnic în mișcare, rotindu-se pe axa ei și mergând prin spațiu ca și cor-

purile cerești. Schimbând mereu punctul de perspectivă, echilibrul nestabil și un chip constant de raport între *cum* și *ce* oglindește îi sunt neapărate ca să poată oglindi.

Pentru aceasta, — pentru a putea păstra echilibrul, — trebuie, atât în rotirea cât și în mersul său, să stăpânească ritmul pornirii inițiale, ale cărui faze de accelerare sau domolire, de odihnă sau de precipitare să se facă gradat și oblu, iar nu smucit și sdruncinat, pentru ca să nu se strice oglinda fără a-și putea îndeplini menirea... Numai așa poate comunica, la rândul-i, limpede imaginile, ce le primește din afară; unei alte oglinzi similare, cu care în treacăt se 'ntâlnește în această scurtă plimbare prin lumina vieții.

Ritmul — iată esența stilului.

* * *

Mișcările lumii imprimă și sufletului nostru mișcări corespunzătoare, și între aceste două serii de mișcări raporturile trebuiesc să fie de un chip totdeauna constant; fără de aceasta, echilibrul nestabil, de care am vorbit, nu s'ar mai putea menține, iar înțelesul nostru, prin urmare, ar deveni imposibil.

Când ne aflăm în fața unei lucrări de artă, fenomenul mișcării noastre sufletești se îndoiește. Sufletul nostru este solicitat la o îndoită legănare și, deci, cu atât mai necesar devine

echilibrul nestabil, cu atât păstrarea chipului constant de raporturi mai indispensabilă.

Pe complexa claviatură a unei imense orge, un titan maestru-organist lucrează, fără un moment de repaos, un preludiu haotic fără soluțiune. Toate tonurile majore și minore, toate modulările posibile și imposibile, cari n'au secret pentru dânsul, le perindează pe simțitoarele clape, și toate după niște fatale legi, pe cari el nu le poate călca niciodată, dacă nu voește să spargă minunatul instrument. În acel preludiu, el își cântă sieși, se 'nțelege și se place pe sineși.

Dar iată că un mititel gnom se furișează sub coatele maestrului. Printre degetele titanului, cari toate joacă de colo până colo pe complexa clativiatură, mititelul își vâără și el mâinile: nemerește deschizăturile și, atingând și el cu dibăcie clapele, fără să supere câtuși de puțin, în fuga jocului, degetele marelui maestru, suprapune seriei de acorduri ale preludiului haotic o melodie care, fiindcă e rezultanta acestuia, se potrivește cu acesta, e realizarea lui posibilă și rațională.

Ce cuminte, ce dibaciu, ce înzestrat și meșter mai ales trebuie să fie gnomul pentru ca să poată face fără greș un așa minunat *tour de force*!

Ei! sufletul meu e orga misterioasă; titanul, care preludează fără un moment de repaus până ce orga pierde puterea de a mai scoate

măcar o notă, este lumea; iar gnomul ești tu, tu poetul, tu artistul.

Ia seama bine, gnomule! Ia seama bine la tonul precis, la înțelesul adânc, la ritmul susținut al preludiului titanic, și improvizează-ți în consecință melodia clară. Mai ales, ferește-te nu cumva să atingi degetele foarte simțitoare ale marelui tău acompaniator, care, necăjit că i-ai deranjat lucrarea proprie, s'ar răzbuna pe tine făcându-ți cântarea ta, printr'un magistral acord ținut, monstruoasă, absurdă, imposibilă.

Te povățuesc, dacă ești agiamiu, nu-ți încurca mâinile pe o claviatură așa de sensibilă, printre degetul unui așa de statornic și absolut maestru.

Când din sufletul meu, care e legănat veșnic de mișcarea lumii, tu, poet sau artist, voești să scoți un acord nou, nu trebuie să uiți că eu nu te pot asculta, te arunc departe sau fug departe de tine, dacă te 'ncerci la ce nu poți bine, dacă mă silești să-mi stric echilibrul nestabil și astfel să-mi poticnesc înțelesul.

Care va să zică, gnomule, dacă asta ți-este datul tău; dacă tu, improvizatorul, ești legat de acompaniatorul cel mare, cu care sufletul meu are legături înainte de sosirea ta sub coatele lui, atunci improvizația ta melodică este în esența ei roaba acompaniamentului. Numai inventivitatea melodică este a ta; liber ești să-ți alegi tonul, acordul și momentul

când să intri și tu cu mâinile tale pe claviatură; liber ești să construiești, pe seria eternă de acorduri ale preludiului, infinite jocuri, după generozitatea și temperamentul fantaziei tale; toate însă trebuesc să nu iasă din ritmul lui. Aminteri, fie cât de torturată ca structură, cât de variată ca forme, cât de bogată ca întorsături, cântarea ta va fi monstruoasă, absurdă, imposibilă.

Când, în valurile de acorduri pe un ton, lente și solemne, ale preludiului, tu vei nemeri alt ton și vei precipita mersul melodiei tale; sau când, pe o cascadă precipitată a lui, vei voi să te oprești ca să faci o fioritură *ad libitum*, vei fi un gnom prost, care nu poate fi ascultat decât în bătaie de joc, și care merită luat de ceafă și aruncat cu dispreț departe pentru îndrăzneala și prostia lui, — fiindcă a avut neomenia să intervie cu un *charivari* în sublimul preludiu.

Acea dibăcie de a-ți strecura cu o potrivă mișcare, în mersul preludiului etern, potrivita ta invenție melodică de câteva tacte, acea virtuositate, este aceea ce numim stilul.

* * *

Un autor ne povestește istoria a doi prieteni, frați de cruce, cari se ceartă, se dușmănesc, se bat și se omoară pentru — o femeie, se 'nțelege.

E o veche poveste; nu face nimica însă:

dacă povestitorul va fi un artist, o vom asculta încă odată cu plăcere, precum ascultăm totdeauna un cântec din copilărie numai să fie bine executat — lucrurile frumoase nu se 'nvechesc niciodată.

Să vedem.

Artistul ne arată mai întâi ce legături strânse erau, încă din școala primară, între cei doi prieteni, Petru și Paul; cum niciodată nu s'a desmințit devotamentul și stima unuia pentru altul; cum unul a scăpat dela moarte pe altul cu primejdia vieții sale proprii scl... Dar iată că Petru, care iubește foarte gelos pe o femeie, Tincuța, începe a avea bănuieli în privința lui Paul.

Femeia e o femeie ca toate femeile cuminți: ea nu e nebună să lupte a risipi bănuielile lui; ba, prin zâmbete cu două înțelesuri, prin protestații intenționat stângace, prin lacrimi ostentativ picurate, hrănește sistematic acele bănuieli. Femeia își cunoaște bine arta: un bărbat cu cât teme și bănuiește, cu atât e mai ușor de stăpânit. Ea știe că un prieten bun al bărbatului care o iubește este totdeauna o mare primejdie pentru imperiul ei: o ruptură între cei doi prieteni, îndepărtarea importunului, este un triumf neapărat pentru politica femeii, politică de pașnică și neturburată stăpânire. Pentru a ajunge la acest triumf, femeia are un arsenal întreg de arme;

le poate rupe fără succes pe toate afară de una, una supermă, dar absolut singură.

Tincuța începe să vorbească cu Petru numai și numai de Paul: Paul în sus, Paul în jos; Paul e drăguț, glumeț, spiritual, nostim, *charmant*. Petre cam începe să țâfnească. Dar iată, intră Paul: Tincuța nu poate stăpâni un strigăt și o mișcare de mulțumire. Cu toate că Paul e foarte grăbit, ea nu-i dă voie să plece: trebuie neapărat să dejuneze cu ei. La dejun, Petru ceartă slugile, cât p'aci să dea cu farfuria 'n cap jupânesei, pe când Tincuța și Paul râd și povestesc fel-de-fel de nimicuri. Seara la masă, ea regretă că nu l-a poftit și pe Paul. N'are poftă de mâncare și stă pe gânduri cu privirile pierdute; bate toba repede cu degetul pe masă; oftează; se scoală; e nervoasă; plânge tamnisam fără să poată spune de ce. Apoi se culcă, și adoarme sughițând. În fine, un cortej întreg de simptome alarmante. Peste noapte, se svârcolește sub opresiunea unui vis urât; geme, dă un țipăt, și Petru aude clar, printre dinții ei cari scrâșnesc, un nume!... Grozav!... „Ah! Paul!”

Soarta lui Paul e hotărâtă acum. Petru a mai avut cu amicul său oarecari mici împunsături; de astă dată, ruptura trebuie făcută cu toată pompa. Se 'ntâlesc. Petru foarte 'ncruntat îl invită, ca după vechiul lor obicei, să bea o bere împreună într'un

colț discret, pentrucă are „să-i spună ceva”... Acuzări categorice și violente de o parte... protestări de nevinovăție de alta; și, vorba înfierbântându-se:

„Mișelule! Trădătorule!... pentru femeia mea...

— Neghiobule! pentru o...”.

Atunci Petru se scoală drept în picioare, ia halba 'n mână, o ridică d'asupra frunții vechiului său prieten și... Câteva punte..

Și?... și?... zic eu în culmea neliniștii.

„Trebuie să spunem (urmează autorul) că Petru era una din acele naturi pasionate cari poartă în adâncul sufletului lor mai multe motive de turburare decât le poate da lumea de afară: ele sunt ca marea. Priveți-o sub cerul senin, sub pâcla apăsătoare a ecuatorului, când nici suflare cât de ușoară nu adie d'asupra-i; priviți-o cum începe-a fierbe; clocotește, se umflă, se ridică uriașă; se sbate, se smacă, tot mai tare și mai tare, tot mai iute și mai iute vasta anarhie a talazurilor peste talazuri! Am omorât Zeii, e mort Neptun! n'are cine să le mai înțelească cu o singură 'ncruntare, cu un singur semn. Uitați-vă ce sbucim satanic din chiar senin! ascultați mugetul acesta sguduitor de ceruri! Corăbier, nu-ți mai pierde vremea, atât de prețioasă pentru mântuirea sufletului tău! lasă sforile velelor și închină-te: adâncul te chiamă nerăbdător! Uraganul năpraznic e în

culme! Cine? cine l-a pornit cu așa grozave porunci? Marea însăși. Ea se chinue din propriul și profundul ei neastâmpăr. Iată suflul omului pasionat...”.

— Ce frumos stil! ce minunat! zici d-ta. Iată un model de stil pompos, grandios, sublim.

— Mărturisesc, răspund eu, că n'am prea citit de mult un curs de retorică. Poate că în retorica d-tale oficială așa lucru să se numească stil sublim; să-mi dai însă voie să-l numesc, cu tot respectul pentru d-ta...

— Cum?

— Stilul prost.

— Ce? Dar ăsta este stilul tuturilor poetilor celebri, ca Victor Hugo, Schiller, Lamartine, Bolintineanu...

— Poate fi și al lui sfântul Ion-Gură-de-Aur, tot cum zic eu rămâne.

— Dar de ce? nu 'nțeleg.

— Tocmai fiindcă nu 'nțelegi... Dumneata ai uitat se vede că, pe câtă vreme noi am privit împreună panorama mirifică a mării numai de hatârul unei uzate și banale comparațiuni, ai uitat că, depatre de acel impunător spectacol, într'un colț discret de berărie, amicul nostru Petru stă cu halba ridicată d'asupra frunții închipuitului său rival. Dumneata nu bagi de seamă, pentrucă ești distras, că cei doi vechi prieteni sunt osândiți să mai stea mult în aceeași atitudine, ca grupul lui

Canova, Teseu răpunând pe Minotaur, fiindcă autorul mai are încă vreo treizeci de pagini de digresiuni, cari se numesc, în critica modernă, *analiză psihologică*.

— Dar atunci, vrei să reduci novela la proporțiile unui simplu fapt-divers de ziar, și romanul la forma strictă a unui raport de agent polițienesc.

— Ba nicidecum; dar plimbă-mă pe mare la vreme și cu socoteală. Toate priveliștile mării și toată banala d-tale ingeniositate de a-mi compara chinul sufletului omenesc cu al talazurilor îți sunt gratuite și mie chiar nule. Eu voiu s'auz pocnetul paharului spart în capul lui Paul... Mă smulgi de lângă el printr'un marafet uzat; îmi oprești brutal o mișcare pornită; mă plimbi pe la ecuator pornind artificial o altă mișcare de un ritm disparat, și, pe când eu port grijă de soarta lui Paul, înghesuit într'un colț strâmt, d-ta cauți a mă face să plâng soarta unui corăbier pierdut în pustiul talazurilor. Dar ce sunt eu? Ce e capul meu, să te joci cu el ca un copil cu o minge, pe care o bate fără socoteală de toți pereții, lovind-o când cu mâna când cu piciorul? Auzi d-ta! pentru ca să-ți numesc sublim stilul, d-ta să 'ncerci a mă face să iau o halbă drept sabia lui Damocles, și o berărie drept Labirintul, să confund pe Petru cu Teseu și pe Paul cu Minotaurul!

Ei, nu! stilul care vrea să mă prostescă

astfel nu-l pot numi sublim; îl numesc altfel.

Ți-aduci aminte, cititorule, de frumoasa poveste bătrână? Un socru avea doi gineri, unul cărămidar și altul zarzavagiu. Fetele moșneagului se rugau la Dumnezeu, una, să plouă din destul ca să le crească mari zarzavaturile, alta să fie secetă ca să li se sbicească mai de grabă cărămizile. „Două sunteți într’o casă a zis bătrânul, și nu vă mai poate Dumnezeu împăca! Așa e lumea noastră, ca fetele acelea, peste puțină de împăcat, pentru că are deodată nevoi diametral opuse: câștigul și mulțumirea unuia este paguba și contrarierea altuia.

Iată minunata invenție a tiparului.

Ce n’ar putea spune un retor, un poet, despre binefacerile descoperirii lui Gutenberg? Dar ea a dat umanității oarbe lumină ochilor! dar ea a rupt lanțurile sclaviei! ea a ridicat din uitarea și părăsirea seculară seminții ce păreau blestемate la veșnic întuneric și nenoroc, chemându-le la dignitatea vieții istorice! ea a îmblânzit fiarele pustiilor! ea a consfințit Libertatea, Egalitatea și Fraternitatea! ea a întronat și apără drepturile sfinte ale oamenirii și ale omului! Mă rog, ce n’a făcut?

Dar eu nu sunt nici retor, nici poet, ca să

m'aprinz așa din chiar senin de entuziasm pentru invenția tiparului, și spun d'a-dreptul, fără nevoie de puncte de exclamație, că ea a fost un mare noroc de pe o parte, dar pe de alta și o mare pagubă. Acestei invenții, e adevărat, îi datorim o însemnată parte a progresului material, prin dezvoltarea științei, prin împrăștiarea multiplă și repede a cunoștințelor pozitive; dar tot așa de adevărat este că pe calea artei literelor, invenția tiparului nu numai că n'a făcut vreun mare bine, dar a făcut chiar serioasă stricăciune. Iată cele două fete așa de greu de împăcat ale moșneagului: a plouat din belșug — castraveții uneia au crescut mari și frumoși, dar s'au fleșcăit cărămizele celeilalte.

Invenția tiparului a dat naștere unei colosale erori, anume: a făcut pe oameni să creadă că literatura este o lucrare de utilitate pipăită, că arta literelor este o necesitate imediată pentru societatea umană, că este menită să aducă foloase imediate, practice și pozitive.

Așa, s'a confundat cântecul fără folos cu o rețetă de leac sigur, s'a confundat floarea inutilă cu rodul util. Toată lumea s'a pus cu furie pe cultura florilor; n'a rămas palmac de pământ neînflorit, și turma omenească, dând năvală în vasta liveadă, s'a apucat să pască cu nesațiu la flori — flori, flori și iar flori.

Aşa, nu se mai ştie astăzi deosebi floare de floare; toate sunt bune de păscut: laptele cucului ca şi rara floare a alunului, trandafirul de Şiras ca şi floarea scaetului de pe marginea drumului. Şi nu e gură care, rumegându-şi ce a păscut, să nu aibă mica şa exclamaţie de mulţumire, ori de desaprobare, în orice caz de afirmare a competenţii, sensibilităţii şi autorităţii gustului său personal... Asta-i bună! excelentă! îmi place! asta n'o înţeleg! asta nu are gust desul de picant! Asta trebuia mai coaptă! asta e veştedă! asta e numai pârguită!

Şi asta se chiamă vastitatea literaturii moderne, şi popularizarea artei literelor; toţi o cultivă, toţi o pasc, toţi o rumegă.

Aşa, s'au născut stilurile infinite, şi şcolile, şi autorităţile, şi curente, şi modele şi reputaţiile. Aşa, precum se zicea odinioară că, pe faţa pământului, nu e o clipă fără o moarte şi fără o naştere, putem zice astăzi că nu e o clipă fără născutul a două flori şi păscutul a trei.

Din vârful munţilor şi până 'n fundul văilor, sfârâie roatele tipografiilor fără minută de odihnă, vârsând clăi de flori pentru turma rumegătoare, şi tot nu-i pot birui teribila poftă de mâncare, cu atât mai nepotolită cu cât procesul digestiunii este zadarnic şi mai fără folos de hrană: o simplă iritare de funcţiuni fiziologice fără urmă de câştig pentru orga-

nism — sacâz morfolit și murdărit de geaba în bale.

De aci, rezultă apoi că florile rare, cari trebuiau să înfrumusețeze livedea, se pierd înăbușite în belșugul vast al buruienilor, cari trebuiau plivite și distruse. De aci, rezultă că atunci când vrei o floare, dela care, ca om cuminte, ceri ce poate să-ți dea floarea, frumusețe și miros, iar nu gust și hrană, trebuie să te întorci la câteva glastre vechi de-acasă: în livede e foarte greu, dacă nu chiar imposibil, să găsești ce-ți trebuie.

„*Coetera desiderantur*”, astea sunt cuvintele cari țin loc de „*sfârșit*” după ultima frază neisprăvită a operei clasice, ce ne-a rămas, din nenorocire, trunchiată. *Coetera desiderantur!* precum se doresc brațele pierdute ale Venerii, precum se dorește restul grupului. Unde e tânărul și ușuraticul Paris? unde e nobilul braț care primea mărul? unde o fi *coetera* acelea, magistrala încheiere a lui Tacit?

— A! vezi? tiparul! Dacă ar fi fost tiparul, îmi zice cineva, nu ai mai dori-o, pentrucă ai avea-o.

— Ba nu, răspunz eu; de loc.

Fără tipar, am avut-o, o am măcar până la *coetera desiderantur*, și mă mulțumesc cu atâta, cu tot regretul pentru cele pierdute. Dar dacă era tiparul, o pierdeam toată: floarea se pierdea, cufundată pentru vecie în

vastul noian al buruienilor. N'am încredere în judecata mea până într'atâta, și cu atât mai puțin în a altora, încât să crez că, dintr'un ocean imens de buruieni, mi-ar putea denunța o floare nobilă înnecată în umbra deasă.

Așa, încă odată, rezultatele tiparului pe calea practică și utilă, sunt incontestabil fericite; pe calea frumoaselor litere însă, ele sunt nenorocite: pe calea dintâi ne ajută să găsim la sigur; pe cea d'a doua ne face de sigur să pierdem.

Dar ce are aface invenția tiparului cu cestiunile estetice? Are mult aface, și despre aceasta s'ar putea scrie mai multe de cât pot încăpea într'un cadru strâmt ca al notițelor de față.

Oricât ar fi cineva de înaintat în vederile politice, oricât ar crede că, numai din ridicarea neconținută a nivelului intelectual și moral al unei societăți, și numai din treptata egalizare a condițiilor de traiu al indivizilor, poate rezulta ordinea ideală a Statului și culmea de înflorire a speței umane — trebuie să recunoască un lucru, că nicio dată nu se vor egaliza puterile și virtuțile particulare ale indivizilor. În lumea viitoare, în lumea pe care cel mai extrem utopist o

poate visa, vor fi diferențe de închipuire, de judecată și de gust dela individ la individ.

Cel mai extrem utopist nu și-ar putea, credem, închipui o lume compusă din indivizi absolut deopotrivă la spirit, o lume în care toți indivizii să fie egal de talentați, sau lipsiți de talent, egal de inteligenți sau egal de proști. Mai înțeleg să nu crează cineva că la un moment dat domnul Voltaire poate fi mai de spirit de cât toată lumea; oricine, care se simte mai sigur zicând *noi* decât zicând *eu*, are dreptul să se mândrească de concursul anonim ce el îl dă lumii ca să o facă mai de spirit decât celebrul bărbat. Dar ceea ce n'ar fi de înțeles, ar fi să-și închipue cineva o vreme când, în toată lumea, fiecare să aibă tot atâta spirit cât domnul Voltaire.

Așa fiind, talentele, mai mult sau mai puțin numeroase la un moment dat, vor fi în lumea aceasta veșnic niște excepțiuni; asemenea și cei ce le vor înțelege acele talente vor fi iarăși niște excepțiuni mai mult sau mai puțin frecvente; totdeauna însă imensa majoritate a lumii va fi compusă din oameni normali, cari nu văd cu gândul decât până la vârful nasului, și văd cât le trebuie. Generații după generații de imense majorități se vor strecura fără să lase în urma lor ceva deosebit: una pentru gândirea alteia; cu păstrarea patrimoniului de gândire și cu continuarea speculării lui, vor fi însărcinați tot-

deauna numai câțiva, un foarte restrâns număr: aceia vor însemna cultura și progresul lumii întregi, aceia vor putea să dea un înțeles altul continuității speciei umane decât al continuității altor spețe animale.

Și pentru aceasta, ei trebuiesc, în afară de tot ce e variabil, local și trecător, să penetreze, în lumea aceasta, adică în raportul dintre ea și om, ceea ce este constant, general și veșnic.

Trebue să înțeleagă dar orișicine ce grea e sarcina acestor puțini, — sarcina artiștilor și gânditorilor, — și cum trebue ea să se îngreuneze cu cât mai multe generațiuni se succed, pentrucă, cu cât mai târziu a venit artistul sau gânditorul în lume, cu atât îi trebue mai multă originalitate și mai mare putere de concepție pentru a covârși capitalul din ce în ce sporit de gândire umană, și pentru a găsi forma nouă.

Ce se 'ntâmplă de când cu tiparul?

Frumoasa sarcină a gânditorului sau artistului găsește mijlocul de răspândire și de păstrare sigur în această minunată invenție, e prea adevărat; dar de aci a rezultat zadarnica și pernicioasa închipuire că orișicine, numai bunavoință să nu-i lipsească, se poate înscrie voluntar în rândurile nobilei falange, din momentul ce arma s'a găsit. Orice cap sec, orice minte săracă, și, ce e asemenea rău, orice om cu bun simț, sau exemplar

de duzină, a renunțat la onorabila stare de simplu fiu și apoi de tată de familie, pentru a juca un rol distins în umanitate. Toți fiii și tații din milioanele de duzine au înțeles pe semenul lor mai bine decât pe un altul, și astfel s'au ridicat de jos legioanele de moralisti generoși, poeții și criticii umanitari, și șarlatanii ideologi, mistici, simbolisti, naturaliști și profeții sociologi, etc., cari au înneecat în valurile lor sgomotoase glasul a doi-trei inși aleși de sus, aiurind mintea lumii întregi, ce nu s'a prea arătat de astădată să aibă mai mult spirit decât domnul Voltaire.

Și n'are a face invenția tiparului cu arta literelor?

Dar pe toate foile de papyrus și pe toate fășiile de pergament nu s'a făcut atâta artă în două civilizații antice întregi, câtă se face într'un an numai pe hârtia dela Letea!

*

Și acum să ne întoarcem iar la talent.

Cea mai mare supărare ce un om poate face altuia e să-i tăgăduiască talentul de care acesta se crede, pe nedrept, înzestrat. Niciodată cu lauda și cu stima nu vei ajunge să mulțumești pe un om lipsit de talent atâta cât îl poți mâhni cu tăgăduirea sau nesocotirea talentului pe care nu-l are. Un poet închipuit nu se va măguli atâta de aplauzele unanime ale cunoscătorilor, pe cât se va irita

de critica sau indiferența unui singur amator.

E ciudat. Omului înzestrat cu adevărat talent îi este absolut indiferentă judecata altuia despre operele sale; el are atâta încredere în puterea lui de expresie, încât, și când se aude lăudat și când se aude criticat, în fața și a aplauzelor, și a bârfirilor, și a indiferenței, el își râde în barbă, sigur fiind că foarte rar îl poate pricepe cineva mai bine și-l poate aprecia mai exact decât se pricepe și se aprețiază el însuși. Din această siguranță, rezultă nealterarea personalității adevăratului artist, cu toate stăruitoarele păreri multiple și varii ale criticei și ale amatorilor; din această neclintită încredere în sine, rezultă neîncovoierea lui la vreuna din mode, particularitatea susținută a stilului, disprețul pentru gustul contimporanilor și prin urmare pentru o *manieră* simpatică acestora — manieră care i-ar garanta un succes facil — și disprețul pentru orice imitație a vreunui model anterior sau contimporan. În fine, pentru adevăratul artist, opinia publică nu există mai mult și nu-i poate inspira mai multă considerație decât animalele fabuloase.

Rareori, foarte rare, adevăratul artist va asculta cu oarecare încredere părerea cuiva în privința-i. Acea părere trebuie să fie îndelung încercată de el, până să capete autoritate. De aceea, îmi pare atât de ridicul

amatorul care tam-nisam își dă artistului părerea sa asupra cutărei sau cutărei lucrări acestuia — fie că-i găsește cusururi, fie mai ales că o admiră.

Dar ia să vedem pe omul care-și închipue a avea un talent pe care nu-l are. Pentru el opinia publică e suverană. El, după ce dă la lumină o producere, umblă zi și noapte să strângă sufragiile amatorilor cari, toate, pentru el sunt valabile: cele cari-l aplaudă îl încântă; cele cari-l condamnă îl amărăsc. El discută bucuros cu oricine despre producția propriului său talent, și, atribuind lipsa de admirație numai și numai nepătrunderii, e gata totdeauna să facă amănunțite explicațiuni asupra operii sale. Părerile altora despre talentul său sunt o hrană de care el nu se poate sătura oricât s'ar îndopa; așa dacă nu-l admiri, măcar batjocorește-l; dacă nu-l aplauzi, măcar fluieră-l; dă-ți însă numai-decât o părere. Consideră-l orișicum, numai consideră-l: el n'are încredere în sine, și astfel sufletul lui, care mereu șovăe, are nevoie de o proptea, fie aceea într-o parte sau în alta.

După părerile pe cari le adună de prin toate răspântiile, el își modifică judecata despre propriile lui produceri; după curentele opiniei publice, își face o programă; după succesele obținute de alții, își croește o manieră ce i se pare singură. Și astfel, deși sunt

atâta de rare 'n lume talentele originale, avem atâtea artiști! Pentru aceea, toate fenomenele, atât cosmice cât și sufletești, cărora le-a fost dat un curs valabil de către un talent oarecare, ajung foarte curând demonetizate prin năvălirea valurilor de falsificări.

Așa s'a întâmplat cu frumoasa antiteză a „trandafirului cu spinul”; așa a ajuns desgustătoare tânăra „Primăvară” și nesărate dulcile zile ale lui Mai; așa, luna, mai întâi, din luminoasă ce era, a ajuns întunecoasă ca „un glob de aur” pentru ca, mai apoi, „stăpână a mării”, să fie cu desăvârșire compromisă.

Tot așa și cu libertatea, cu patria, cu amorul, cu pesimismul șcl... stilul omului de talent a fost considerat de mulțimea secăturilor numai în partea lui externă. Acestei părți externe fac ele greșala să atribue succesul talentului, și acestei greșeli datorimopotopul producerilor de manieră în arte și 'n litere.

Il prinde sau nu-l prinde — iată două expresiuni populare românești foarte ciudate, în cari încapetot înțelesul frumosului: în ele se cuprinde tot ce poate cineva spune asupra artei, asupra talentului și stilului.

Vedem într'un teatru de stat un actor vechiu și experimentat, cu o reputație consacrată de întreaga opinie publică, jucând un rol

important. Tot ce se chiamă aparat teatral e întrebuințat cu o perfectă pricepere și dibăcie după regula strictă a școalei — costum, plastică, declamație. Omul își pune toată bunăvoința, se repede, se 'nțepenește maestos, țipă, sforăe, ori sare, țopăe, face toate contorsiunile și strâmbăturile, după cum rolul e tragic sau comic — în zadar; ne lasă reci: pentru ce? — pentrucă nu-l prinde.

Pe câtă vreme, colo în circul ambulant, tăbărit pentru câteva zile în mijlocul bălciului, vedeți pe acest nenorocit clown, cu făina groasă lipită de sudoarea feții, cu atât mai sdrențeros și mai murdar, cu cât prin acoperișul sfâșiat al circului inundă de toate părțile lumină soarelui. Domnișoara, prima și ultima călăreață de forță a companiei, dă târcoale în arenă pe veteranul ei armăsar alb, care numără atâtea succese. Clownul îi face o curte stăruitoare urmărind-o în toate mișcărilor. La un moment, curtizanul găsește prilej s'o ciupească de brațul ei foarte roșcat, care n'ar fi pierdut mult din admirația publică dacă era îmbrăcat. Atunci mândra călăreață îi trage un bobârnac în nas, care pocnește ca un pistol; apoi numaidecât dă o biciușcă bătrânului armăsar, și dispăre în galop. Indrăsnețul pedepsit a căzut, și clasică bășică a făcut ecoul nasului; înamoratul se ridică și pleacă obidit, ținându-se de amândouă părțile lovite, plângând și strâmbân-

du-se într'un chip oribil. Râsul publicului e irezistibil: l-a prins.

Așa e în toate artele, dar absolut în toate.

Iată pe bulevard o statuă enormă. Marmora e de preț și figura pe care ne-o înfățișează e a unui bărbat ilustru. Este o operă foarte scumpă a unui artist de mare reputație. Ilustrul răposat e înfățișat în postura unui orator care salută cu modestie publicul, pe când acesta, entusiast, îi încoronează un discurs superb cu aplauze unanime și prelungite. E o operă de execuție, cum ar zice amicul meu Gion, *impecabilissimă*. Asemănarea cu răposatul este izbitoare, deși, se 'nțelege, tipul e idealizat; în fine, o operă fără cusur. Toate bune: și postură, și asemănare, și idealizare, și orice poțtești; dar — nu-l prinde pe răposatul de loc.

Iată însă că găsesc în grădina marelui-om, la Moși, cu cinci bani, un popă de turtă-dulce. Minunatul părinte! e așa de cuvios — cu barba și sprâncenile lui albe de zahăr, — cu ochii lui, două cofeturi albastre de colivă, îndreptați în sus către cer, ca și cum ar invoca iertare pentru păcatele oamenilor răi și zavistnici — cu dreapta ridicată, gata a blagoslovi ca un mucenic pe cel care are să-l mănânce! E de turtă dulce părintele, nu de marmoră; e ieftin de tot, și de o execuție *pecabilissimă*; dar n'ai ce-i face — îl prinde.

Pe o pânză de respectabile dimensiuni, ve-

dem o intrare triumfală a unui strălucit împărat — oameni de arme, burgheji, popor, figuri alegorice etc., o splendidă punere 'n scenă. E o compoziție magistrală și savantă. Dela vârful pintenilor până la vârful peneilor, totul e studiat cu scumpătate; nicio aluniță istorică nu lipsește de pe vreo figură, fie chiar alegorică, și toate chipurile acelei multiple lumi sunt penetrate de solemnitățile circumstanței. Ceva mai mult: minunata pânză poartă iscălitura unui artist, pe care opinia publică l-a consacrat — Makart... Toate bune, dar numai de un lucru e păcat: delă impunătorul împărat țepăn pe calul lui tot așa de țepăn, și până la cel din urmă dobitoc din mulțime — pe niciunul nu-l prinde.

Pe câtă vreme ia să vedem acest alt triumf. Iată un câțel, un *Dackl*, care a câpătat premiul întâiu la concursul primei internaționale expozițiuni canine, și care, încărcat de coroane, trece printre toți concurenții de speța lui cu o legitimă mândrie suverană (*Fliegende Blätter*, No. 2646, pag. 148). Toți îl privesc cu deosebite sentimente, delă invidia cea mai vânătă până la cea mai sinceră admirație, pe când el, abia plecându-și ochii, aproape închiși de fumul gloriei, înaintează încet și măreț. Iată un triumf... Sunt niște câini, e adevărat; e un desen pe o pagină mică, semnată de un caricaturist obscur. A. Roeseler — dar pe toți îi prinde.

Aşa e şi 'n arhitectură, aşa şi în muzică. Inşiră cât poţteşti colonade după colonade; aşază-le d'asupra domuri şi domuleţe; îngrămădeşte pretutindeni decoraţi; întrebuintează zece contrabase, opt tromboane, patru tobe mari şi patru sute de voci — de geaba, dacă nu te prinde.

Aşa e şi 'n literatură. — Toarnă sute şi mii de versuri ori de rânduri de proză; cântă toate stelele, luna, soarele, patimile, nimicnicia eternitatea — de geaba, dacă nu te prinde.

Aşa e şi 'n filosofie şi 'n critică. Clădeşte cele mai transcendente, cele mai profunde sau mai 'nalte tractate, cu tot aparatul posibil de erudiţiune; combină cele mai ingenioase teorii despre artă, artă pentru artă, cu tendenţă, cu teză, cu sau fără mai ştiu eu ce — de geaba, dacă nu te prinde.

Tot aşa şi în teatru. Poţi pune să declame pe toţi eroii generoşi, toţi martirii extatici, toţi intriganţii mizerabili, toate femeile sublime ori infame, toate închipuitele împrejurări ce pot rezulta din ciocnirea patimilor şi caracterelor omenesti — de geaba: dacă nu te prinde, *nu te prinde*.

Rezumând cele de mai sus, zic: condiţia esenţială a operei de artă este insuflarea pe care nu i-o poate da decât talentul. Fie de orice şcoală, de orice gen, de orice dimensiune

și proporție, aibă tendență sau nu, urmărească sau nu vreo teză — dacă e insuflată de un talent, opera va fi și va trăi, puțin importă cât: o clipă, un veac, ori mai multe. Oricât va fi trăit, dacă a trăit e destul. Intre a nu fi și a fi, e o nemărginire, față cu care deosebiri de durată a ființelor sunt reduse la nimic.

POLITICĂ ȘI CULTURĂ

Tipărit întâi în „*Epoca*” 18 Octombrie 1896.

Găsim aici ideile „Junimei”, expuse de Titu Maiorescu în criticele sale, ideile lui Eminescu din articolele lui politice precum și acelea care se bănuiesc în dosul întregii opere salice a lui Caragiale, într'un cuvânt, ideile conservatoare, în opoziție cu inovațiunile introduse de regimurile liberale.

Civilizația și instituțiunile politice, introduse din Apus, nu au găsit un fond sufletesc pregătit pentru ele. Spre a se forma un stat vizibil, e nevoie de o societate. Istoria ne spune că au putut exista societăți fără state, dar invers nu. Anomalia dela noi constă în faptul că Românii și-au dat un stat înainte de a avea o societate cu tradiții bine stabilite. De aci statul, în loc să fie expresiunea societății cu nevoile ei, este mai mult o excrescență, păgubitoare pentru societate. Statul devine astfel ceva hipertrofic; el pompează toate Inteligențele de seamă, care ar putea să fie producție în domeniul științelor sau al artelor. Din mijloc, cum ar trebui să fie, el devine scop: în loc ca statul să fie în serviciul societății, societatea este în serviciul lui, etc.

Apci autorul arată că dacă în domeniul material statul poate realiza progrese: clădiri publice, poduri, căi ferate, etc., în cel moral și intelectual nu are nicio putere, fiindcă aici trebuie să urmeze o evoluție lentă a mentalităților, lucru pentru care se cere timp.

Principiul naționalităților este o inovație politică a veacului nostru, pe care noi, popoarele mici, nu o putem aplauda cu prisos.

Acestei inovațiuni, inspirate de cea mai înaltă echitate din partea statelor mari, se datorește existența statelor mici deja independente. Astfel, fisionomia unei importante regiuni a continentului s'a schimbat într'o jumătate de secul ca prin minune. Părinții noștri ne spun prăpăstii de necrezut despre starea vieții publice în tinerețea lor, parcă ne-ar povesti lucruri de acum cincisute de ani; oameni încă tineri își aduc bine aminte de vremea copilăriei lor, când nu se pomenea de drumuri de fier și când numai două trei orașe din țară erau luminate în centru cu lumânări de seu și cu opaite de păcură. Acum, în urmă, un împărat venerabil ne face onoarea unei vizite oficiale și nu-i vine să-și crează ochilor când vede înfățișarea strălucitoare a tânărului stat român; iar state mai bătrâne și puternice nu-și stăpânesc expresia unei fățișe invidii față cu succesele noastre.

Asta e bine; asta dovedește netăgăduit eficacitatea principiului naționalităților pentru propagarea civilizațiunii. Experiența făcută cu tânăra Românie va fi de sigur un îndemn pentru diplomația europeană să urmeze mai departe cu aplicarea acestui roditor principu, și întru cât privește pe celelalte mici naționalități rămase încă fără stat particular.

Dar, ca toate principiile, și acesta de care vorbim are un mic inconvenient, neglijabil fără 'ndoială, însă destul de caracteristic pen-

tru a merita să fie constatat. Constatarea aceasta ne va desluși oarecum un fenomen ciudat în viața noastră publică, anume lipsa aproape completă de producțiuni literare și artistice de seamă.

În genere, statele au fost rezultatul necesar al societăților omenești. Societatea a fost rădăcina vie din care a ieșit ca un rod specific statul; ea a fost temelia pe care el s'a clădit potrivit. Societățile s'au dezvoltat pe calea materială, morală și intelectuală, după aptitudinile și apucăturile lor de rasă, după condițiile pământului lor și după energia cu care au putut conserva și apăra câștigurile lor de orice fel. Din mersul treptat al acestei dezvoltări, au rezultat încet reformele politice, prefacerile relațiilor între statul cu așezăminte de formă fixată și societatea mergând mereu înainte.

Între deosebitele aptitudini ale societăților, mai ales una este care ajută foarte mult la dezvoltarea statului, adică la întărirea și prosperarea puterii publice — aptitudinea politică.

Cucerirea bunurilor naturale, perfecționarea păstrării și prefacerii acestora, înmulțirea schimbului lor, prin cultivarea științelor și artelor utile; apoi expresiunea monumentală a gândirilor, concepțiunilor și simțirilor intime și sociale, prin cultivarea literelor, artelor frumoase și filosofiei — cu un cuvânt, tot

ce constituie patrimoniul civilizației, ridicat la cea mai înaltă treaptă și ajutat totodată de o vitejie tot așa de clasică și de uimitoare ca și geniul ei, nu i-a fost de ajuns unei societăți, poate cea mai strălucită între toate, pentru a-și constitui, măcar în culmea înfloririi sale, un stat câtuși de puțin durabil, necum covârșitor. Și cât a fost de mare acea societate, o vedem asta peste atâtea veacuri dela dispariția ei, și o vor vedea încă veacurile uimite și dominate de spiritul ei fără seamăn, de concepția ei magistrală, de operele ei cari-și bat joc cu mândră liniște de puterea lui Kronos.

Se poate deci o societate măreață fără stat puternic; dar stat fără societate — mai greu. Intr'o vreme, Alexandru Machedon, pornind din dreapta Adriaticei către răsărit și înaintând ca un vârtej luminos, bate pe mintoșii Greci, nimicește pe trufașul Darie al Perșilor, îngenunche la supunere pe marele Por-Impărat dela Indii și străbate triumfător Asia și Africa, poruncind să se ridice dela Indus, pe drumu-i, și până la templul lui Amon din intrarea pustiului Saharei, șaptezeci de cetăți. Tot în aceeași vreme, de-a stânga Adriaticei spre apus, mica republică a Romei începe a cuceri cu lupte îndărătnice peninsula italică.

De o parte către răsărit, un om cu câțiva soți, fără o societate, făcea în cincisprezece ani o împărăție uriașă: de altă parte către

apus, o societate întemeia încet-încet un stat. Praful nu s'a ales de împărăția lui Alexandru în câțiva ani; iar mica republică a crescut mereu până ce a ajuns cea mai formidabilă și mai durabilă împărăție din câte au stătut și poate vor mai sta vreodată pe pământ.

Noi ceștia, chemați grabnic la viața de stat prin instaurarea principiului naționalităților, ne găsim astăzi, și firește trebuie să fim mândri de aceasta, cam în situația lui Alexandru-Machedon — am zis *cam*, fiindcă este o mică deosebire: pe câtă vreme vârtejul produs de acesta a fost extensiv, vârtejul nostru este intensiv; cum am zice, Alexandru a amețit o lume ca trombele și ciclonii călători, iar noi ne amețim singuri ca dervișii învârtitori.

Firește. Statul tânăr, înființat după împrejurări, are nevoie grabnică de o societate. Statul improvizat, în loc de a fi forma de echilibru al forțelor sociale la un moment dat, caută să fie fondul și izvorul născător al acelor forțe. De unde statul ar trebui să fie rezultatul natural al societății, ne pomenim că societatea trebuie să fie produsul artificial al statului. Statul improvizat, simțind că pășește în gol, are nevoie numaidecât de un razim pe ce să-și pună piciorul; îi trebuie neapărat o societate, pentru liniștea lui, pentru asigurarea față cu el însuși că existența lui are o rațiune mai temeinică decât norocul, poate necredincios, al câtorva momente. Neavând

aşa dar pe cine să-i impună lui reforme, se gândeşte el mereu la dânsule; neavând o societate care să-i ceară ceva după nevoile ei, închipueşte el nişte nevoi sociale cărora le decretează pe dibuite satisfacerea. El tot speră şi nu oboseşte a spera că va face să rezulte dela dânsul o societate.

Trebue să mărturisim că statul acesta are aci o sarcină titanică, însă, deocamdată, nu chiar imposibilă. Cucerirea bunurilor naturale, perfecţionarea păstrării şi prefacerii acestora, multiplicarea schimbului, toate acestea cu stăruinţă, cu răbdare, cu autoritate brutală când nu merge altfel, se pot decreta şi înfiinţa. O imitare metodică a modelelor şi formulelor existente în lumea civilizată, cum am zice o contrafacere mai mult sau mai puţin dibace a aparatului material, poate da rezultate similare dacă nu ega'e, adesea destul de fericite. Cum am zis, sarcina statului pe terenul aşa numitului progres material este titanică; dar comunicarea, astăzi aşa de comodă, cu civilizaţiunea societăţilor înfloritoare, uşurează mult acea sarcină. Fabrici, mine, căi ferate poduri, vapoare, baloane, armată, fortificaţii — se prea poate: modele sunt destule, formulele gata şi contrafacerea e totdeauna sigură de aplauze. — Europa e un vast teatru cu o mai vastă clacă: ar fi prea simplu acel ce dă o sută de ace cu gămălie să nu aplaude pe cel dela care ia în schimb o baniţă de grâu.

Firește că e mai minunat și merită mai multă admirație acel ce înghite o sută de ace de gămălie fără nevoie, decât acel ce de foame mănâncă o baniță de pâne.

Unde însă sânguina statului de a înființa în pripă o societate devine nu imposibilă, ci chiar de-a-dreptul absurdă, este pe terenul moral și intelectual. Statul poate decreta și face să se execute încă trei poduri pe Dunăre, treizeci de vapoare pe mare, trei sute de mii de armată și așa mai departe; asta se poate; dar artă, literatură, filosofie!... Pentru aceste producțiuni ale spiritului omenesc trebuie — ceva mai mult decât un stat politic — o societate așezată de pe vremuri.

O așa societate, în urma prefacerilor politice din Europa în secolul acesta, nu o avem. La noi n'avem azi decât o strânsură de lume din ce în ce mai mare, mai împestrițată și mai eterogenă. Această strânsură de năvală, care-și schimbă fisionomia în fiecă zi, care n'are nici vreo nevoie mai presus de cele individuale, care nu poate avea o tradiție, și prin urmare în nicio împrejurare unitate de gândire și de simțire, este departe de a fi ceea ce se înțelege prin cuvintele „societate așezată”. Lumea aceasta se aseamănă cu un vast bâlciu, în care totul e improvizat, totul trecător, nimic înființat de-a-binele, nimic durabil. În bâlciuri se ridică barace șubrede, pentru timp foarte mărginit, nu monumente

durabile, cari să mai rămână și să folosească și altora decât acelor ce le-au ridicat. Artă, literatură, filosofie, — acestea sunt monumente pe cari nici nu poate, nici n'ar avea de ce, să le ridice o lume cum e cea de astăzi la noi.

Faptul că la noi statul este aproape totul și societatea aproape nimica, are o consecință foarte păgubitoare pentru cultivarea chiar întâmplătoare a artelor și literelor.

E adevărat, după cum am spus, că în loc de societate așezată și nchegată, n'avem decât o lume de strânsură, care își schimbă în fiecă zi fisionomia, care nu poate avea porniri mai presus de cele strict utilitare, care nu poate avea tradiție nici unitate de gândiri și de simțiri.

Cu toate astea, această lume de strânsură mișună aci d'asupra unui element etnic hotărât. Sub tot acest Babel, există o limbă românească, care-și are geniul ei; sub toată această vultoare veșnic mișcătoare, există un popor statornic, care-și are calitățile și defectele lui specifice, bunul lui simț, o istorie plină de suferințe, nevoi, simțiri și gândiri proprii.

De ce, din straturile acestui popor, nu s'ar putea ivi din când în când unele inteligențe deosebite, cari să dea expresie monumentală acelor nevoi, simțiri și gândiri proprii? De ce, chiar din lumea de strânsură de așa di-

verse provenențe, care mișună d'asupra poporului, nu s'ar găsi arareori și individualități de o proveniență mai alesă și mai nobilă, care să se însufle de la acele nevoi, simțiri și gândiri ale poporului, și, pătrunzându-se de geniul acestuia, să-i illustreze frumoasa limbă? De ce se 'ntâmplă așa de rar în literatură, căci de artele celelalte nici vorbă nu poate fi, o producție de seamă?

De ce? — Am spus-o dela început. Statul are aci greaua sarcină de a forma o societate. Pentru îndeplinirea acestei sarcini, el are nevoie de un puternic aparat politic, pe care trebuie să-l susțină și să-l întărească în fiecare moment. El chiamă la sine toate inteligențele și niciodată n'are destule; orice inteligență trebuie absorbită în această vastă întreprindere a statului.

De aci rezultă importanța exclusivă a politicii la noi: viața noastră publică nici nu are o altă arenă. Un capo-d'operă, un monument, presupunând că ele ar răsări așa ca prin minune din pământ, n'ar avea puterea să miște câtuși de puțin spiritul public, absorbit cu totul de rezultatul unor alegeri parțiale din cine știe ce provincioară. Are publicul cap să mai citească un roman, să mai privească o pictură, să mai asculte o tragedie, când încă nu se știe dacă d. cutare sau cutare mai rămâne sau nu în minister?

Câte inteligențe frumoase și cu adevărată

vocație artistică n'au fost înjugate la carul politicei, pentru care n'aveau vocație de loc? Poate că niciuna din acestea, multe puține câte le avem, n'a scăpat de acest jug, singurul care garantează sigur vreun succes și bogat și onorabil.

Dar statul, deși absoarbe pentru aparatul său politic toate inteligențele remarcabile — și, în lipsă de remarcabile, se mulțumește chiar cu mai puțin, — înțelege bine că, voină să improvizeze o societate, nu-i ajunge numai progresul material. El simte că-i trebuie, ca decor de rigoare, măcar semnele exterioare, aparențele unei mișcări intelectuale. Atunci încep decretele absurde: însuțțiuni și școli de artă, pensiuni și gratificări la literați și la artiști, premiuri academice șcl. șcl. Statul încurajează nu numai cultura rasei cavaline, încurajează și cultura artiștilor și literaților. El nu se mărginește a institui ferme model și pepiniere de viță americană, el institue și teatre, și conservatoare de artă. Și se va dovedi astfel că din pământul mănios al României răsar și cresc și talentul artistic, alături cu morcovul, și geniul literar, alături cu varza, și spiritul critic, alături cu brojba, și că, precum se poate aclimata pe acest pământ vița americană, așa se pot aclimata și aptitudinile artistice.

Și același stat nu vede, sau se preface că nu vede, cumcă toate inteligențele și talentele

de seamă nu-i sunt de ajuns pentru aparatul său politic, dar-mi-te să-i mai rămână și pentru activitatea extra-politică, pentru cultivarea literelor și artelor.

Astfel, cine rămâne la noi să cultive exclusiv litere sau artă?

Ori tineri, cari nu au nici vârsta a fi utilizați în viața publică, și au încă vreme să facă încercări puerile, așteptând înrolarea lor în aparatul politic; ori un cap lipsit cu desăvârșire de sensul practic și utilitar; ori — mediocrități, quasi-inteligente, pseudo-talente, ciurucuri sociale, cari sunt fericite a aduna dela banchetul strălucit al vieții publice firimituri și resturi de sosuri, în formă de mititele diurne ori sinecure, premioane, gratificații și altele.

Dacă am avea o societate, cum avem și un stat, o societate care să simtă nevoie de literatură și de artă — aş vrea să văz: statul ar mai putea să smulgă pentru aparatul său politic toate inteligențele și talentele?

De aici rezultă plângerea nedreaptă pe care noi Românii o facem aproape în toate zilele cu atâta ușurătate. Când vedem că vreo instituție nu merge bine, nu-și atinge scopul sau nu prosperează, atunci n'avem decât un strigăt:

Nu merge! pentrucă și în această instituție

se face politică. Dacă nu s'ar amesteca politica, ar merge. Cum vrei să meargă dacă și aci se amestecă politica?

La prima vedere, ar părea că e drept.

De exemplu, se înființează o instituțiune savantă cu anumite scopuri de cercetări și de studii științifice. Numai decît pun mîna pe această instituțiune oamenii politici. Aceștia, se 'nțelege, neavînd în vedere decît interesele politice, au să le subordoneze acestora scopurile declarate ale instituțiunii. Nu va mai fi vorba în rîndul întîiu de studii și de cercetări, ci de rezultatele mai mult sau mai puțin favorabile pe cari partidul respectiv le poate trage, pe cale bugetară, ori pe calea satisfacerii micilor ambițiuni personale, din mersul acelei instituțiuni savante.

O altă instituțiune se fundează; aceasta nu mai este savantă, ci artistică. Se fac cheltuieli însemnate, se clădește un strălucit stabiliment anume, care este înzestat cu mari sacrificii din partea statului și comunei. Se 'ntîmplă și cu aceasta ce s'a 'ntîmplat și cu cealaltă. Interesul artistic rămîne secundar, interesul politic birue. Oamenii politici nu pot lăsa neexploatat nici acest colț rezervat artei desinteresate: instituțiunea artistică trebuie să le cază pe mînă, pentru ca să o întrebuințeze și pe dînsa, ca o armă mai mult, în scop de partid.

Atunci, ce se 'ntîmplă? Se 'nțelege că nu se

poate face nici știință, nici artă cum se cade în țara asta; care va să zică, numai politică!

Și iar începem cu tânguiri!

Cum o să meargă, dacă și aci se vâra politică?

Ei, iată: tânguirea asta, după părerea mea, este absolut nefundată.

Da, politică... Dar ce poftiți?

Statul cheltuește cu instituțiuni savante sume destul de respectabile. Savanți, de! slavă Domnului, nu prea avem, ca să facă știință serioasă, afară de onorabile excepții. Atunci vă întreb: pentru ce a mai cheltuit statul să fundeze instituția, și pentru ce mai trece cu sfințenie paragraful ei în fiecare buget? De geaba? Incai, dacă nu se face știință, să se facă măcar politică, ca să dăm barem iluzia lucrului.

Se clădește un mare stabiliment aristic, un teatru, de exemplu. De ce? fiindcă un stat modern are între alte organe de cultură și astfel de stabilimente. Ei? cauți artiști — iai de unde nu sunt. Îți trebuie literatură — nu există. Îți trebuie public — publicul nu vine la exhibițiile d-tale. Ce-ți mai rămâne de făcut în această clădire, pentru care ai vărsat sume colosale, și unde ai să cheltuești anual paragrafe anume? Nu-ți rămâne alta decât să faci măcar politică.

Eu crez că, în loc să ne învinuim și să re-

gretăm că facem în toate și oriunde politică, din contră, ar trebui să ne pară bine și să ne aplaudăm că o putem face așa de bine ori unde și în toate.

Ce folos ar fi, neputând face știință și artă, să stăm cu mâinile 'n sân fără să facem nimic. Incai să facem politică! Și, slavă Domnului, cred că nu o facem rău.

VOCABULAR

Abreviațiuni :

- A. Chr. n.** = ante Christum
natum, înainte de nașterea lui
Christos.
blg. = bulgăresc.
gr. = grecesc.
it. = italian.
lat. = latin.
mold. = moldovenism.
ngr. = neogrec, cuvânt introdus
în limba română din greceasca
modernă.
p. Ch^t. n. = post Christum na-
tum, după nașterea lui Chris-
tos.
pol. = polonez.
rus. = rusesc.
rut. = rutean.
sec. = secolul.
srb. = sârbesc.
vsl. = vechiu slavon.
tc. = turcesc.
ung. = unguresc.

A

- Abajur**, apărătoare ce se pune la
o lampă, spre a concentra și
cobori lumina.
acaret (intreb. la plural: **acare-**
turi), clădire cu dependențele
ei.
adagiu, zicătoare, zicală.

- adiată**, ngr. testament.
ad-libitum, lat. după voie.
aghioase a trage la aghioase, a
sforăi tare prin somn.
agiamiu, începător, nepriceput,
fără experiență.
agie, Prefectura Poliției.
alambicat, întortochiat.
alegoric, **alegorie**, figură de stil
— o metaforă continuă. Fabu-
lele sunt niște alegorii.
Alexandria Biblioteca din...). V.
Biblioteca...
Alexandru Macedon (356—323 a.
Chr. n.), vestitul rege al Ma-
cedoniei, care a cucerit aproa-
pe întreaga Asie.
altera (a), a da altă înfățișare,
a schimba (în rău), a strica.
Amon, zeul Sarelui, la Egipteni.
analog, care are oarecare asemă-
nare cu alt lucru.
anodin, inofensiv, neînsemnat.
androg'n, de amândouă sexele.
antiteză, contrast care rezultă din
punerea față în față a două
idei sau expresiuni opuse; fi-
gură de stil (V. Studiul intro-
ductiv).
Apelles (sec. IV. a. Chr. n.), ves-
tit pictor grec a trăit la Curtea
lui Alexandru-cel-Mare.

apelpisit, ngr. disperat, turbat, ieșit din fire.

Apellon, zeu la Greci și la Romani, fiul lui Jupiter și al Latonei; zeul poeziei, al artelor și al Soarelui.

aptitudine, dispoziție naturală.

Aragon, ținut al Spaniei.

arbitrar, care nu ascultă de nicio lege, bunul plac.

arlechin, it., personaj din vechea comedie italiană, care apărea pe scenă într-o haină pestriță, alcătuită din fel-de-fel de petece de culori diferite și care amuza publicul prin glumele și caraghioslăcurile lui.

arnău, tc., servitor, vizitiu îmbrăcat în haine de culori vii.

aromeală, ațipire.

arvanit, albanez.

ascendenți, în legătură cu înrudirile, membrii unei familii, când îi numărăm din fiu în tată (contrar cuv. **descendenți**, — urmărirea membrilor din tată în fiu).

atavism, moștenirea unor anumite caractere fizice sau morale dela părinți sau strămoși. Tendința animalelor de a se întoarce la tipul primitiv.

aticism, exprimare aleasă, fineță de gust, proprie vechilor Atenieni.

à tout propos.

aventurar (aventurier). om cu hotărâri îndrăznețe, din care nu se știe ce va urma.

B

Bărăție, Biserică catolică (Bărat ung., precot catolic).

bărdacă, ulcică, cană cu toarte, de băut apă.

Beethoven (1770—1827), celebru muzicant și compozitor german.

beizadea, tc., fiu de Domn, prinț.

Biblioteca Alexandrică, celebră în antichitate — se zice că avea 900.000 volume — a fost distrusă de Arabi, la anul 640.

bigotism, însușirea de a fi bigot, — evlavios peste măsură, până la superstiție.

bogasier, negușor de mărunțișuri, de manufactură.

boiu, statură, înfățișare.

Bolintineanu (Dimitrie), 1819—1876. Poet român. A scris poezii patriotice și a fost foarte apreciat de contemporani.

boți (a), a mototoli, a ghemui.

brac, grămadă netrebnică.

brăcut, netrebnic.

brut, nelucrat, necioplit, așa cum se găsește în natură.

buche, a doua literă a alfabetului chirilic; slovă; ironic; știință, învățătură.

budala, tc., neghiob, prostănaț, nătărău.

budist, adept al religiunii lui Budha.

bufon, caraghios, măscăriciu.

butcă, rut., trăsură boierească, închisă sau deschisă.

Byron, lord. (1788—1824). Poet englez, spirit aventurier, luptă în armata grecească contra Turcilor și moare în lupta dela Missolonghi.

C

cacialma, tc., tragere pe sfoară, în special la cărți.

cainic, de plâns. vrednic de milă.

caleașcă *tc.*, trăsură de lux elegantă, pe arcuri.

cana *blg.*, căneală.

canon, a) regulă, impusă de biserică cu privire la credință; b) pedeapsă impusă de biserică pentru ispășirea greșelilor; c) chin, tortură.

Canova (1737—1822), sculptor italian.

capiu, bolnav de căpială, buimac, nebun.

Castilia, partea centrală a peninsulei iberice.

catagrafie, inventar.

căftăni (a), *tc.*, a îmbrăca cu caf-tan, — haină cu mâneci, lungă până la călcâie — a boieri.

câștiu, rată, termen de plată pentru arenda unei moșii sau pentru chiria unei case.

ceauș, curier, ștafetă, grad militar, căprar.

cenghenê *tc.*, Țigan (din Turcia).

cerbice, ceafă, grumaz.

charivari, tumult, muzică discordantă.

chervan *tc.*, caravană în mișcare; car mare de transportat mărfuri sau persoane.

chesat *tc.*, criză în afaceri, lipsă de vânzare.

chilim *tc.*, covor mare turcesc.

ciadiriu *tc.*, de culoare verde.

ciamparale sau **geamparale**, castaniete, — instrument alcătuit din două bucăți de lemn sau de fildeș scobite și care, ținute între degete, se lovește una de alta, bătând tactul.

cielon, uragan puternic, vijelie care se manifestă prin vânturi de vânt.

ciemigea, teigheana, în care se adună banii zilnic.

ciubuc *tc.*, pipă orientală cu țeava foarte lungă.

ciurucuri, rămășițe, lepădături, ființe netrebnice.

civic, cetățenesc.

clasic, ceva care se distinge prin calități deosebite și poate fi luat ca model.

claviatură, șirul de clape la un pian sau la o orgă.

clironom *ngr.*, moștenitor.

clucer *cașă* *vsł.*, nevasta unui clucer. „**Clucer**” e rang de boierie (boier care îngrijește de cele trebuincioase bucătăriei domnești).

cobză, instrument muzical; „a lega cobză”—a legat strâns pe cineva, să nu se mai poată mișca.

caetera desiderantur *lat.*, „restul lipsește” Formulă întrebuințată pentru a arăta că o operă este incompletă.

concis, scurt și cuprinzător.

consternat, încremenit, cuprins de spaimă, de uimire.

contorsiune, contracțiune violentă a mușchilor.

contribuabil, supus la dări, la contribuțiuni; cetățean.

conveniență, potrivire, conformitate, bunăcuviință.

cosmic, privitor la univers.

cronologic, urmând șirul anilor.

Ouceritorul, autorul vrea să spue Hanibal (v. acest cuvânt).

cuplet, strofă dintr'un cântec.

D

damba *tc.*, apoplexie, paralizie.

Damocles, grec la curtea lui Dionisie, tiranul Siracuzei. Pentru a arăta acestuia care e

fericirea regilor, Dionisie atârână în timpul unui ospaț, deasupra capului lui Damocles, o sabie susținută numai de un fir de păr. Se întrebuințează curent această expresie pentru a arăta primejdiile ce amenință o fericire numai aparentă.

Daric, al III-lea Codomanul, învins de Alexandru-cel-Mare și asasinat de unul din generalii săi.

Darwin, Carol (1809—1882), celebru naturalist englez. Autorul scrierii „Originea speciilor pe cale de selecțiune naturală”. Speciile de animale, la început numai câteva tipuri primitive, au suferit în decursul timpului o evoluțiune și o transformare, de unde teoria evoluțiunii și a transformismului.

debita (a), a recita, a spune.
decor, podoabă.

delapida (a), a fura bani publici.

Demostene (384 — 322), mare orator și om politic grec.

derviş, călugăr musulman.

Desdemona, eroină din piesa lui Shakespeare, *Othello*.

digresiune, abatere de la subiect.
diligență, trăsura mare, care făcea odinioară serviciul regulat între diferite localități, transportând călători și bagajele lor.

diurnă, plata, pe o zi, a unui funcționar.

Divina Comedie, operă celebră a poetului italian Dante Alighieri (1265—1321).

domino, costum de bal mascat, care se pune ca o manta pe umeri și acopere tot corpul

și cu o glugă în care se ascunde capul.

Don Carlos, titlul unei piese a lui Schiller.

dughiană mold., prăvălie.

E

echitabil, drept, conform cu dreptatea.

economic, măsură.

Efes, oraș în Asia-Mică. Aci era un templu mareț al Dianei, care era trecut printre cele 7 minuni ale lumii. Erostrat, ca să se facă celebru, îl incendia. Evenimentul a avut loc chiar în noaptea când s'a născut Alexandru-cel-Mare (36 a. Chr. n.).

eficacitate, însușirea de a fi eficace, a-și produce efectul.

enigmă, ghicitoare, lucru greu de priceput, tot ce nu se poate înțelege cu ușurință.

enderamisi gr., joc de cărți.

eres, credință deșartă, superstiție.

eterată (calea), cerul, văzduhul.

evghenist ngr., nobil.

exaltat, înflăcărat peste măsură, entusiasmat.

excentric, caracter ciudat, original.

exclusiv, care aparține numai unei persoane; adv., numai și numai.

exhibiție, arătare în public.

extatic, în stare de extaz, de contemplare înaltă, care te face să uiți lumea care te înconjoară.

extensiv, care are proprietatea de a se întinde.

extrapolitic, în afara politicii.

extracțiune, scoatere, origine, obârșie; „de umilă extracțiune”, de origine de jos.
extravagant, ciuhat, bizar, care e contrar bunului simț.

F

Facultate, putință, însușire, aptitudine.

falaitar rus., călăreț pe unul din caii înaintași înhâmați la o trăsură boierească sau de paradă.

falangă, corp de infanterie la vechii Macedoneni; trupe, în genere.

Falstaff, personaj din piesele lui Shakespeare.

fam n cunuc.

Familia (revistă), condusă de Iosif Vulcan. A apărut întâi la Pesta, apoi la Oradea-Mare (1865—1906).

fanatic, cel care se pasionează din cale afară pentru ceva: o credință, o idee, etc.

febril, ce ține de friguri, excesiv, dezordonat.

fervent, înfocat, arzător, plin de zel.

fidanțată, logodnică.

filotimie ngr. ambiție, amor propriu, dărnicie.

fizion mic expresiune particulară a trăsăturilor feței.

Fleva (1840—1914). om politic român. Cunoscut mai ales prin discursurile lui dela întrunirile populare. Era numit **tribunul poporului**.

fos-mu (cuvinte grecești), lumina mea.

Franz și Carol (Moor), personaje din „Hoții” lui Schiller.

G

galantom, darnic.

gârbaci tc., biciu mare și gros.
gârliciu, intrarea îngustă în pivniță.

gheroc, redingotă.

ghicrdum tc., joc de cărți.

Gion, Ionescu G. (1857—1904) Profesor și publicist. A scris „Istoria Bucureștilor”.

Glocestar, personaj din „Regele Lear”, dramă de Shakespeare.

gnom, geniu păzitor de comori, îngropate în pământ.

Goethe (1749—1832), mare poet german.

goi, nume pe care-l dau evreii creștinilor.

Golia, mănăstire în Iași, unde a fost multă vreme un ospiciu de nebuni.

gratifica (a). a acorda un dar, o favoare.

grămătie ngr., scriitor într-o cancelarie, logofăt.

grimasă, strâmbătură a feței, prefăcătorie.

Gut nb rg (1400—1468). I se atribute descoperirea tiparului.

H

Haeckel (1834—1919), naturalist german, partizanul teoriilor lui Darwin (v. acest cuvânt).

hagialăc tc., călătorie la locurile sfinte, pelerinaj.

Hanibal (241—183 a. Chr. n.), mare general cartaginez. A purtat lupte cu Romanii; a atacat pe aceștia, trecând Alpii și năvălind în Italia, până aproape de Roma.

han-er, pumnal încovoiat ce poartă
Turcii la brâu.

haotic, confuz, dezordonat.

haple blg., nerod, nătăfleț, nă-
tărău.

harala, car mare de transportat
persoane, cu lavițe pentru șe-
dere sau care de transportat
marfă, mai ales grâne.

harfă, instrument de muzică cu
coarde, puse în vibrațiune cu
degetele.

hatâr, semn de dragoste sau de
prieteșug, favor, grație.

hârbar, fără căpătăiu, care tră-
ește pe lângă unii și pe lângă
alții.

Hernani, dramă romantică de V.
Hugo. A fost reprezentată
pentru prima oară la 25 Fe-
bruarie 1830. Data aceasta
înseamnă triumful romantis-
mului în Franța.

hidalgo, nobil spaniol.

honipsi (a) ngr., a mișui; **a nu
honipsi**, a nu putea suferi
pe cineva.

hrisov, gr., act întărit cu iscă-
litura și pecetea domnească,
prin care se hărăzeau cuiva
drepturi asupra unei proprie-
tăți, boierii, etc.

hristoities ngr., vieață conformă
cu morala creștină.

Hugo, Victor (1802—1885). Ce-
lebru poet francez, întemeie-
torul școlii romantice în
Franța.

I

Iafa, oraș în Siria, port la Me-
diterana.

ibrișim te., mătase răsucită, pen-
tru cusut sau brodat.

ieusar ngr., veche monedă tur-
cească de argint în valoare
de 20 lei vechi.

ififlin te., lefter, fără niciun ban
în pungă.

iluminat, (v. *sectar*).

imperabilissim (barbarism), im-
pecabil, ceva fără cusur, per-
fect.

impelițat, incarnat, întrupat.

imperiu, stăpânire, dominațiune.

importun, supărător, plicticos.

improvizat, ceva făcut fără pre-
gătire.

incomensurabil, atât de mare, în
cât nu se poate măsura.

inconvenient, neajuns.

indiscreție, lipsă de discreție, des-
tăinuirea unui secret.

Indus, mare fluviu al Indiei.

inefabil, de nespus, cu neputință
de a fi exprimat prin cuvinte.

inform, fără formă; cu o formă
grosolană.

inițial, începător.

inovație, introducerea unei nou-
toți, schimbare.

intensiv, care face să se producă
cât mai mult pe o mică în-
tindere de pământ cultivat
(cultură intensivă).

Ion-Gură-de-Aur gr. Hrisostom
slv. Zlataust (347—407), sfânt
al bisericii creștine, numit așa
din cauza marelui talent ora-
toric cu care era înzestrat.

ipochimen ngr., persoană, perso-
naj.

ipoteză, presupunere, supoziție.

isihie ngr., liniște, tihnă.

ismaf te., breaslă, meserie.

isprăvnice, mai mare pește ar-
gații unei moșii.

J

Jurare in verba magistri, a jura în vorbele maestrului. E o aluziune a lui Horățiu la acei discipoli prea respectuoși față de autoritatea vreunui filosof, pe care și l-au ales ca maestru.

K

Kera, cuv. gr., doamna.

Kir cuv. gr., domnul.

L

Labirint, clădire construită în Creta de către Dedal și compusă dintr'un număr mare de galerii, din care cu greu se putea ieși.

lafuri tc., taifas, palavre.

Lamartine (1790—1869), poet romantic francez. A exercitat o mare influență asupra poezilor noștri din prima jumătate a sec. al XIX-lea.

lapidar, propriu inscripțiunilor săpate în piatră; stil lapidar,—stil concis, energetic și maiestos.

latent, ascuns, nevăzut sau nebănuit prin vreun fenomen exterior.

Latona, mama lui Apollo (v. acest cuvânt).

lăută, instrument de muzică cu coarde; vioară.

lăuturi, spălături pe cap cu apă caldă.

levent, soldat în marina turcească,

originar din Levan și în special din Grecia; cavalier.

lingoare sau **lingoare** numele populare ale tifosului.

Lombroso (1835—1909), medic italian. S'a ocupat cu antropologia criminală. A descris tipul criminalului înăscut.

loază, nerod, prost, secătură.

M

Magistral, de magistrul, vrednic de un magistrul.

Makart (1840—1884) pictor austriac.

maladeț rus., tânăr, voinic.

manele tc., cântece duioase turcești.

manifest adv., vădit, învederat.

matuf tc., babalâc, bătrân, ramolit.

măscăriciu, caraghios.

mâglisi (a) a ademeni, a îndupleca cu vorbe lingusitoare.

menghinea tc., mașină de strâns, întrebuițată de fierari.

merchez tc., rost, șiretlic.

mertic ung., tain, porție.

meterhanca, muzică militară turcească.

militant, om de luptă, care luptă.

Minotaur personaj mitologic, cu corp de om și cap de taur, păzitorul Labirintului (v. acest cuvânt).

miraz, moștenire.

mirific, minunat.

molitvă, rugăciune citită de preot, pentru deslegarea și iertarea unui păcat.

medir, tunica uniformei militare.

Mool (v. Franz).

mucalit tc., hazliu, glumeț.
mufluz tc., falit, care dă faliment.

N

Napristan vs., numaidecât.

Nasr-ed- din Hogea, devenit popular în românește sub forma **Nastratin Hoge**a, fabulist turc din sec. al XIV-lea, cărui i s'au atribuit o mulțime de snoave, care se găsesc în diferite literaturi occidentale și orientale.

nativ, din naștere.

Naum (Anton) poet român, fost membru al Academiei Române. A scris „Povestea Vulpii”.

năjit srb., inflamaține a urechii, pe care babele o vindecă cu descânțece.

năstrapă, vas de băut.

năvârlii, năbădăi.

nebuloș, confuz.

nepreget, fără preget, activ, înfocat.

Neptun, zeul mării la Greci. El potolea valurile cu ajutorul tridentului.

nevroză, boală a sistemului nervos.

Nirvana, în religiunea budistă, fericire căpătată prin absorbirea și incorporarea individului în esența divină.

notabil, însemnat, fruntaș, om cu vază (într'un sat sau oraș).

O

Oblâne, partea dinainte sau dinapoi la o șa.

obtus, puțin pătrunzător, care pricepe anevoie.

occiput, partea posterioară și inferioară a capului, care e legată de vertebrele gâtului.

olac tc., curier, ștafetă; **Cal de olac**, cal de poștă.

omisiune, lășare afară, trecere cu vederea.

opriți n, apăsare.

ostentativ, afectat, de ochii lumii.

Othello, eroul principal al dramei cu același nume, a lui Shakespeare.

otpus vs., rugăciunea cu care se încheie slujba divină; „a-și da otpusul”, a-și da ultima suflare, a muri.

otusbir tc., joc de cărți, în care cele ce are 31 de puncte câștigă partida.

P

paharnic vs., rang de boierie, **palicar** ngr., voinic, viteaz.

paludism, boală frecventă în regiunile mlăștinoase, caracterizată prin friguri.

pandolii, furii, toane, arțag.

Pann, Anton (1749—1854), scriitor român.

panopticum, clădire în care ochiul poate îmbrățișa dintr'un singur punct tot ce e de văzut în părțile interioare. În special expoziție de figuri de ceară.

panoramă, priveliște ce se desfășoară înaintea ochilor de pe o înălțime.

papistas ung., catolic.

papirus, hârtie pe care o fabricau cei vechi din planta cu același nume.

paradoxal, cel care are o părere contrară unei păreri, admisă în genere de toată lumea.

parapen ngr., supărare, mâhnire, necaz, ciudă.

Pari, cunoscutul erou legendar troian, care fură pe Elena, soția lui Menelau, regele Spar-tei,—fapt care declanșă răz-boiul troian.

patent, vădit, în opoziție cu la-tent (v. acest cuvânt).

patetic, mișcător, înduioător.

patologic, stare de boală, mor-bidă.

patrimeniu, avere provenită de
• la părinți; ceea ce aparține na-tural cuiva.

pălimar, cerdac, împrejmuirea cu scânduri dela prîsna unei case.

pel rin, cel care face un peleri-naj (v. **hăgialăc**).

peltic, care vorbește în vîrfurile limbii, neputînd pronunța a-numite sunete: ș și j le pro-nunță s și z.

perdaf, răsătură în răspăr, în dire-ția contrarie creșterii păr-ului. În înțeles figurat: mu-strare aspră, răfuială (vor-bire familiară).

peșches tc., dar, plocon; se în-trebuința pentru a se numi darurile care se făceau către Poartă.

platitudine, ceva scarbăd, fără vlagă; slugărnice, joșnicie.

platonice, ceva ideal, pur. (După filosofia lui Platon singurele realități perfecte și eterne sunt ideile, lumea sensibilă fiind ceva inferior și trecător).

plătică blg., pește de baltă și de Dunăre, cu corpul tescuit și lat.

plebiscit, vot ce face cunoscut voința întregii națiuni.

pofidă, „în pofida cuiva”, în ciu-da sau în necazul cuiva.

polem'ist, scriitor care face pole-mică, ceartă, luptă pe calea scrisului.

politic ngr., oraș.

pomojnic arh., șef de birou într-o subprefectură, ajutorul zapeiu-lui (subprefectului).

popondet, momâie de speriat pă-sările.

pore(i), evr., boieri.

Por-Împărat, rege al Indiei, în-vins de Alexandru Macedon.

postum, scrieri **postume**, publi-cate după moartea autorului.

poștie, poștă, distanță între 2 stații de poștă (cam 20 km.).

pramătfe, soiu de om, poamă, sculă.

prapor vsl., membrana care în-velește stomacul și mâțele ani-malului.

precipitare, grabă, pripă.

preludiu, ceea ce se cântă sau se execută ca pregătire; ceea ce precede sau prepară ceva.

priveghere, slujbă de noaptea ce se face la biserică în ajunul unei sărbători.

prizărit, slab, mărunț, neînsem-nat.

probitate, cinste, onestitate.

proclat, afurisit.

profana (a), a nu respecta cele sfinte, a pângări, a necinști
ceea ce e considerat în de obște ca nobil.

proletar, om sărac, care trăiește numai din produsul muncii sale,—manuale sau intelec-tuale,

pronie ngr., providență.

propice, prielnic, favorabil.

prozodie, pronunțarea corectă a cuvintelor, conform cu accentul și cantitatea fiecărei silabe. Reguli cu privire la compunerea versurilor.

protipndadă ngr., boierime de primul rang.

pseudotalnt, talent fals.

pucril, copilăresc.

pupilă, fată minoră; căreia i-au murit părinții și se află sub îngrijirea unui orfotop.

R

Rabin, învățătorul legii la Evrei; șeful spiritual și predicatorul unei comunități israelite.

Rafael (1483—1520), celebru pictor italian.

rebel, care nu se supune autorității legitime; cel care se revoltă; anevoie de tratat, de mânuir.

recitativ, un fel de cântec ce nu se supune măsurii.

refecia te., petrecere în comun; cotizația plătită de fiecare la acea petrecere.

refren, versuri care se repetă după fiecare strofă dintr-o poezie (cântec, baladă, etc.).

reprehabil, vrednic de a fi dezaprobat, osândit.

retor, orator slab, care-și ascunde lipsa ideilor printr'un stil declamator și emfatic.

revela (a), a desvălui, a destăinu.

reverie, starea spiritului preocupată de idei vagi; visare.

Roentgen (1845—1923) descoperitorul razelor X. numite și Roentgen, după numele lui.

Aceste raze străbat anumite corpuri opace; cu ajutorul lor s'a dat naștere radioscopiei și radiografiei, precum și ramurii medicale radioterapii.

Ruy-Blas, personaj din drama cu același nume a lui V. Hugo.

S

sagnasiu te., un fel de balcon, scos la uliță, închis cu geamuri și cu persiene, de unde se putea privi în stradă, fără a fi văzut.

sarcasm, batjocură, ironie mușcătoare.

satir, tovarăș al lui Bacchus, zeul vinului și al petrecerilor.

Schiller (1759—1805), celebru poet și autor dramatic german.

Schopenhauer (1788—1860), filosof peimist german. Scrierile lui au avut un mare răsunet. Eminescu a suferit influența lui.

sectar, partizan aprig, fanatic, al unei credințe; **sectar iluminat**,—v. zionar, care se crede inspirat de divinitate.

secuestra (a), a reține ceva sau pe cineva în mod ilegal.

selemet te., a scoate la selemet, a ruina cu desăvârșire, a aduce în sapă de lemn.

sentință (fără apel), hotărâre definitivă.

sevas ngr., evlavie, venerațiune, cinste.

Sfânt gora, Sfântul Munte.

Shakespeare (1564—1616), celebru autor dramatic englez.

sileaf te., brâu cu care se în-

cing Turcii, Albanezii, etc. și în care se înfig diferite arme. **Silitră**, azotat de potasiu, întrebuințat la fabricarea prafului negru de pușcă.

Silva, personaj din drama lui V. Hugo „Hernani”.

simandicos ngr., însemnat, cu vază, distins, respectabil.

simbatriot, compatriot.

similar, asemănător, de aceeași natură.

simptom, semn, indiciu.

sinecură, post plăti, care nu obligă la nicio muncă.

soitaru tc., bufon, caraghios.

Sol, personaj din drama lui V. Hugo „Hernani”.

solemnitate, pompă, măreție.

solicitat, determinat.

solicitudine, grijă plină de atenție, inspirată de afecțiunea pe care o are cineva față de altul.

Sonată, compoziție de muzică instrumentală alcătuită din 3 sau 4 bucăți, de un caracter și de o mișcare diferite.

Sonata Lunii, operă de Beethoven.

soroc, termen fixat mai dinainte pentru un anumit lucru; răstimp, interval.

speță, în speță, în cazul special, în ce privește cazul de față.

stereotip, tipărit cu planșe, ale căror caractere nu sunt mobile și se conservă pentru ediții noi; neschimbat.

stos, joc de cărți.

stratagemă, viclesug.

sudui (a) Mold., a ocări, a înjura.

suliman tc., dresuri albe și roșii ce pun femeile pe obraz, pentru a părea mai frumos și mai tinere.

Ș

Șabăs, sărbătoarea sâmbetei, la Evrei.

șaradă, un fel de ghicitoare, în care un cuvânt se descompune în diferite părți care au fiecare câte un înțeles deosebit.

șart (pe), (cu), regulă, rânduială, Șerban-Vodă, o stradă în București, care duce la cimitirul Belu.

șip, carafă, sticlă.

Șiras oraș în Persia.

ștafetă pol., curier.

șui, subțiratic.

șvarț, cafea neagră după moda europeană, spre deosebire de cafeaua turcească.

T

Tacit (55—120), istoric roman. Se remarcă prin calități de stil și prin tendința de a reda faptele obiectiv: **sine ira et studio**.

tacir arh., interogatoriu.

tact, reședința unei autorități, sediul unei administrațiuni.

Taine (1828—1893), istoric și critic francez.

tambură tc., mandolină cu gâtul lung și cu coardele de metal.

Tartuffe, cunoscută comedie a lui Molière—celebru autor dramatic francez (1622—1673).

tavernă, cârciumă.

taxid ngr., marfă adusă de un negustor din străinătate.

techer-mecher tc., pe sus, cu nepusă masă.

telal, negustor ambulant de haine vechi.

Tesalia, regiune în Grecia.

Tescu, personaj legendar.—a ucis Minotaurul (v. acest cuvânt).

testemel tr., basma mare, pătrată, de bumbac, colorată și împodobită pe margini cu diferite desene sau flori.

tiradă, totalitatea frazelor pe care un actor le debitează fără a fi întrerupt.

topogr fie, referitor la topografie,—descrierea amănunțită a unui loc.

toroipan ciomag, măciucă.

transcendental, care aparține rațiunii pure trece peste limitele experienței.

trivialitate, caracterul lucrurilor josnice, ordinare.

trombă, coloană de apă de formă conică, ridicată de vârtejurile de vânt și care se învârteste în juru-i cu o mare iuteală.

trufanda tc., cele dintâi poame sau roade ale pământului din fiecare an.

U

Unanim, într'o părere, fără excepție, o hotărîre luată de toată lumea.

urbanitate, politeță, purtare de om bine crescut.

utopie, ceva ce nu se poate realiza; **utopist**, cel care făurește utopii și crede în realizarea lor.

uzurar, cel ce dă cu camătă, cu

dobândă mai mare decât cea permisă de lege.

V

vajnic rus., important, însemnat, grozav.

Vandal, popor năvălitor, de origine germanică.

velă, pânză de corabie.

Venus de Milo, statuie reprezentând pe Venus sau Afrodita, zeița frumuseții și a amorului,—găsită în insula Milo din Arhipelagul Cicladelor, îi lipsește brațele. Se găsește la Muzeul „Louvre” din Paris.

vermină, insecte parazite, care trăiesc pe corpul omului.

viabil, traenic, durabil, care poate să trăiască.

vileag, lumea; în **vișag**, înaintea lumii, în public, pe față.

Voltaire (1649—1788), mare scriitor francez; tip reprezentativ al rasei, e unul din precursorii Marei Revoluțiuni franceze.

volintîr, voluntar, cel care se duce de bună voie în armată, spre a-și face stagiul militar.

vuteă pol., rachiou foarte tare rușesc.

Z

Zapciu tc., subprefect, executor fiscal; agent poliționesc; jandarm.

zaplaz, uluci.

Zaporojani, o grupă de Cazaci

din Rusia, cari au jucat un	zevzer, nătărău, neghiob.
mare rol în războaiele din	ziafet tc., petrecere cu mâncare
sec. XVI și XVII. Erau de	și băntură și cu lăutari.
prin părțile Niprului. Făceau	zuliar ngr., gelos.
adesea năvăliri în Moldova.	zumaricale ngr., prăjituri

COLECȚIA CLASICII ROMÂNI. COMENTAȚI

sub îngrijirea D-lui N. CARTOJAN, Profesor universitar.

AU APĂRUT:

V. ALECSANDRI:

- Poezii (vol. I și II), comentate de D-na
El. Rădulescu-Pogoneanu.
Călătorii și Misiuni Diplomatice, (ed. II).
Proză, (ed. II), comentate de Al. Marcu,
Profesor universitar.
Drame istorice, comentate de G. Baiculescu,
Bibliotecar la Academia Română.
Teatru, (ed. II), comentat de Alex. Iordan,
Bibliotecar la Academia Română.

GR. ALEXANDRESCU:

- Poezii, coment. de D-ra V. Ghiacioiu, Prof.
N. BĂLCESCU:
Scrieri istorice, (ed. II), comentate de
P. P. Panaitescu, Profesor universitar.

BOLINTINEANU:

- „Poezii”, comentate de D. Popovici, Prof.
universitar.

I. L. CARAGIALE:

- Teatru, (ed. II), comentat de D. Murărașu,
Doctor în literă, Profesor.
Nuvele, schițe și note critice, (vol. I și II),
(ed. II), comentate de M. Paulian și
T. D. Măruță, Profesori.

CRONICARI ȘI ISTORICI ROMÂNI DIN TRANSILVANIA:

Dr. I. Lupăș, Profesor universitar.

DOI SCRITORII BANĂȚENI:

- Victor Vlad Delamarina și Ioan Popovici-
Bănățeanul, comentați de A. Bistriceanu,
Profesor.

M. EMINESCU:

- Scrieri politice, (ed. III).
Scrieri literare, (ed. II).
Literatură populară, (ed. II), comentate de
D. Murărașu, Doctor în literă, Profesor.
Poezii, (ed. II), comentate de C. Botez,
f. Inspector general al învăț. secundar.
N. FILIMON:

- Ciocoli vechi și noi; roman social, coment.
de G. Baiculescu, Bibl. la Acad. Rom.

N. GANE:

- Novele.
— Amintiri: comentate de Ion Șiadbei,
Profesor.

EMIL GÂRLEANU:

- Bucăți alese, comentate de Gh. Vrabie,
Profesor.

ION GHICA:

- Amintiri din Pribegia după 1848,
(vol. I—III) comentate de Olimpiu
Boitoș, Doctor în literă.

B. PETRICEICU-HAȘDEU:

- Ioan Vodă cel Cumplit, comentat de Ion
C. Chițimia, Profesor.

P. ISPIRESCU:

- Legende sau basmele Românilor, (ed. II),
comentate de N. Cartojan, Prof. univ.

M. KOGĂLNICEANU:

- Scrieri și discursuri, (ed. II), comentate de
N. Cartojan, Profesor universitar.

ION NECULCEA:

- Letopiseșul Țării Românești (vol. I și II),
(ed. III), comentat de Al. Procopovici,
Profesor universitar.

C. NEGRUZZI:

- Păcatele tinerețelor, (ed. II), comentate de
D-ra V. Ghiacioiu, Profesoară.

A. I. ODOBESCU:

- Pseudo-Kyneghetikos, (ed. II), comentat de
Al. Busuioceanu, Conf. universitar.

ANTON PANN:

- Povestea vorbeii, coment. de D-r M. Gaster.

ION ELIADE RĂDULESCU:

- Scrieri literare.
Scrieri diverse, comentate de G. Baicu-
lescu, Bibliotecar la Academia Română.

AL. RUSSO:

- Scrieri;
Scrieri postume, comentate de Petre V.
Haneș, Profesor.

MIHAIL SĂDOVEANU

- Culegere de povestiri.

T. ȘERBĂNESCU:

- Poezii — cu introduceri, de I. Petrovici și
N. Cartojan, Profesori universitari.

GR. URECHE:

- Letopiseșul Țării Moldovei, (ed. II), co-
mentat de C. C. Giurescu, Prof. univ.

AL. VLAHUȚĂ:

- Pictorial N. I. Grigorescu, ilustrat; cu o
introducere de I. D. Ștefănescu, Pro-
fesor universitar.

DULIU ZAMFIRESCU:

Nuvele.

Poezii, (ed. II).

Viața la țară, (ed. II).

Tânase Scăltiu, (ed. II).

În Război.

Îndreptări.

Anna.

Fiecare volum comentat de
D-na M. Zamfirescu-Rarinescu, Prof.